

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ  
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Горан Ј. Петровић

ЕВОЛУЦИОНИЗАМ КАО ТЕОРИЈСКА  
ОСНОВА РАНЕ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧНЕ  
ИМАГИНАЦИЈЕ Х. Џ. ВЕЛСА

Докторска дисертација

Београд, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE  
FACULTY OF PHILOLOGY

Goran J. Petrović

EVOLUTIONISM AS THE THEORETICAL  
BASIS OF H. G. WELLS'S EARLY SCIENCE-  
FICTION IMAGINATION

Doctoral dissertation

Belgrade, 2020

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ  
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Горан Й. Петрович

ЭВОЛЮЦИОНИЗМ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ  
ОСНОВА РАННЕГО НАУЧНО-  
ФАНТАСТИЧЕСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ  
Г. ДЖ. УЭЛЛСА

Докторская диссертация

Белград, 2020.

**МЕНТОР:**

др **Биљана Дојчиновић**, редовна професорка на катедри за општу књижевност и теорију књижевности, Филолошки факултет Универзитета у Београду

**ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:**

- 1.
- 2.
- 3.

**Датум одбране:**

*Мојој мајци*

# Еволуционизам као теоријска основа ране научно-фантастичне имажинације Х. Ц. Велса

## Сажетак

Дисертација показује да је рано књижевно дело Х. Ц. Велса утемељено на еволуционизму, и то на општој еволуционистичкој теорији Томаса Хакслија. Порука коју Хакслијев космолошки, биолошки и социјални еволуционизам шаље у вези са изгледима човечанства за остварење трајно одрживе утопије на земљи одрична је и превреднујућа, јер је у време када је Велс почињао своју списатељску каријеру преовладавао оптимистични еволуционизам Огиста Конта и Херберта Спенсера. Насупрот контовско-спенсеровској квазинауци, која заговара капиталистичко-технократски утопизам, Велс, идући Хакслијевим трагом, заговара научнију идеју да је људски род, у контексту природних закона, осуђен на истребљење.

Рад анализира петнаест Велсових дела (шест романа и девет приповедака), насталих у периоду 1895–1905, а ослања се на упоредно-аналитичку методу (успостављање аналогија између Хакслијевих еволуционистичких постулата и одабраних Велсових текстова и спровођење анализе на основу тих аналогија). Дисертација се састоји од шест поглавља, при чему се у прва два уопштено указује на нераздвојивост Хакслијевог и Велсовог раног еволуционистичког становишта, док се у преосталима детаљно говори о примени конкретних хакслијевских (научних) идеја у Велсовом раном (уметничком) делу. У Велсовој раној прози заступљене су следеће научне теорије: катастрофизам и други закон термодинамике у погледу космолошке (неорганске) еволуције; дарвинистички појам непредвидиве еволуције која људски род нужно не привилегује у односу на друге врсте у природи, као и дарвинистичко поимање човека као еволуцијом недовршене животиње која тешко сузбија своје агресивне пориве (у погледу биолошко-социјалне, тј. органске еволуције). Узимајући у обзир свемоћ неантропоцентричне природе, маштовити Велс оповргава концепт друштвеног прогреса, а заговара антрополошки песимизам.

**Кључне речи:** Х. Ц. Велс, Томас Хаксли, еволуционизам, антрополошки песимизам, научна фантастика

**Научна област:** енглеска књижевност

**Ужа научна област:** утопијска/научно-фантастична књижевност, викторијанска књижевност

**УДК број:**

## **Evolutionism as the Theoretical Basis of H. G. Wells's Early Science-Fiction Imagination**

### **Abstract**

The dissertation shows that H. G. Wells's early literary oeuvre is based on evolutionism, that is, on the general evolutionary theory of Thomas Huxley. The message that Huxley's cosmological, biological, and social evolutionism conveys in relation to mankind's chances of achieving a perennial utopia on earth is negative and transvaluing, for the time in which Wells was beginning his career as a writer was marked by the prevalence of Auguste Comte's and Herbert Spencer's optimistic evolutionism. In contrast to Comte's and Spencer's quasi-science advocating capitalist and technocratic utopianism, Wells, following in the footsteps of Huxley, argues in favour of a more scientific idea that the human species is, in the context of natural laws, condemned to extinction.

The study analyses Wells's fifteen works (six novels and nine stories), written between 1895 and 1905, while relying on the compare-and-analyse method (establishing analogies between Huxley's evolutionary postulates and the selected texts by H. G. Wells, and conducting an analysis based on those analogies). The dissertation consists of six chapters, the first two pointing in general to the inseparability of early Wells's evolutionary standpoint from that of Huxley, and the remaining ones telling in much detail about the application of specific Huxleyan (scientific) ideas in Wells's early (artistic) works. Wells's early fiction contains the following scientific theories: catastrophism and the second law of thermodynamics apropos of cosmological evolution; the Darwinian notion of unpredictable evolution which does not necessarily privilege the human race over other species in nature, and the Darwinian understanding of man as an imperfect product of evolution who has difficulties suppressing his aggressive urges (in terms of bio-social, that is, organic evolution). Taking into account the omnipotence of non-anthropocentric nature, the imaginative Wells invalidates the concept of social progress and advocates anthropological pessimism.

**Keywords:** H. G. Wells, Thomas Huxley, evolutionism, anthropological pessimism, science fiction

**Scientific Field:** English Literature

**Scientific Subfield:** Utopian/Science-Fiction Literature, Victorian Literature

**UDC Number:**

## Садржај

Увод: циљеви, полазне хипотезе, предмет анализе, структура дисертације	1
Х. Џ. Велс као производ <i>fin de siècle</i> и писац научне фантастике	3
Крах човечанства прети споља	10
Увод	10
Апокалипса из свемира: космолошки катастрофизам у „Звезди“	10
Биосфера узвраћа ударац: еволутивно усавршавање неантропоидних врста	20
Прашума као извор опасности за људску врсту	20
„Царство мрава“	20
„У опсерваторији Аву“	27
„Цветање необичне орхидеје“	30
Море као извор опасности за људски род	34
„Морски разбојници“	34
„У понору“	39
Завршни коментар	45
Крах човечанства прети изнутра	47
Увод	47
<i>Острво доктора Мора</i>	47
<i>Невидљиви човек</i>	60
„Господар динама“	68
<i>Кад се спавач пробуди</i>	73
Завршни коментар	87
Крах човечанства прети и споља и изнутра	90
Увод	90
„Украдени бацил“	90
Велсова фиктивна еволуциона историја људске врсте	95
„Прича из каменог доба“: почеци социјалне еволуције	95
<i>Времплов</i> : социјална дееволуција	103
Сусрет са ванземаљском интелигенцијом	117
<i>Рат светова</i>	117
<i>Први људи на Месецу</i>	135
Завршни коментар	152
Закључак	155
Литература	160



## Увод: циљеви, полазне хипотезе, предмет анализе, структура дисертације<sup>1</sup>

Главни циљ наше дисертације јесте да покажемо да у тематско-идејном, односно теоријском, смислу основу раног Велсовог научно-фантастичног дела чини општа теорија еволуције, као и да установимо функционалност пишчевих еволуционистичких идеја у контексту утопијско-дистопијског друштвено-филозофског дискурса деветнаестог века, који је, као утемељен на текућем интензивном научно-технолошком развоју, био наглашено оптимистички (утопијски) оријентисан. Другим речима, настојимо да установимо Велсов став према човековим изгледима за остварење материјалистичког, капиталистичко-технократског раја на земљи као кључног појма идеологије друштвеног прогреса, при чему полазимо од претпоставке да је британски аутор морао да се определи за један од два, у то доба, расположива еволуционистичка модела – или за буржоаски, прогресивни и антропоцентрични еволуционизам Огиста Конта и Херберта Спенсера као владајућу идеологију деветнаестог века, или пак за онај, мање омиљен, прогресивно-регресивни и неантропоцентрични еволуционистички модел Томаса Хакслија. Такође, поред идејно-тематског аспекта Велсовог раног дела, желимо да се позабавимо и његовим стилским аспектом, односно настојимо да установимо стилове (тј. тонове) којима се Велс служи у анализираним делима. Наш трећи циљ, а који је у блиској вези са прва два циља, јесте да Велсово место одредимо у оквиру научно-фантастичног жанра који је у току деветнаестог века још био у фази настајања. Наш четврти циљ јесте да се позабавимо везом између Велсовог раног, забављачко-дидактичног и антрополошког песимистичног списатељства, и његовога доцнијег, чисто дидактичног и друштвено-реформаторског дела, односно да у раном пишчевом делу потражимо елементе каснијих планова за спровођење мирне револуције и успостављање утопијске светске социјалистичке федерације.

У истраживању полазимо од свеобухватне хипотезе, која се уједно односи на тематске, као и на стилске карактеристике Велсовог раног дела, а која подразумева да је писац своју стваралачку каријеру започео у атмосфери *fin de siècle*, када су интелектуалци Британије интензивно радили на превредновању буржоаских и традиционалних хришћанских вредности викторијанске епохе. Ту најпре мислимо на мотив урушавања цивилизације којим су се, при крају деветнаестог столећа, радо користили аутори и естетског и научно-социјалистичког усмерења, а затим и на тонове мрачности и подсмешљиве ироније, који су били у потпуној сагласности са савременом тенденцијом превредновања вредности. У вези са тематским аспектом Велсовог раног дела, претпостављамо да мотив цивилизацијског урушавања писац темељи на Хакслијевом еволуционистичком моделу, док у вези са Велсовим стилем, претпостављамо да се у пишчевом раном опусу могу наћи тонови песимистичног мрачњаштва и јетке ироније који, у контексту духа *fin de siècle*, коме су најупечатљивије обележје у Европи дали Оскар Вајлд и Фридрих Ниче, представља један сасвим очекивани елемент. У вези са одређењем Велсовог места у оквиру научно-фантастичног жанра, претпостављамо да је његов рани опус и тематски и стилски вреднији од научне фантастике Жила Верна, као најславнијег жанровског списатеља пре појаве Велса, те да се због тога може говорити о Велсу као родоначелнику озбиљне научне фантастике. У вези са утопијско-реформаторским идејама, претпостављамо да се оне у Велсовом раном делу могу наћи, те да му дају, ако не пресудну, а онда значајну интерпретативну боју.

Предмет наше анализе чине дела, романи и приповетке, што их је Велс, са изузетком приче „Царство мрава“ (штампана 1905. године), објавио у периоду од 1895. до 1901. Конкретно, ради се о шест романа (*Времплов*, *Острво доктора Мора*, *Невидљиви човек*, *Рат светова*, *Кад се спавач пробуди*, *Први људи на Месецу*) и девет приповедака (из збирке

---

<sup>1</sup> Све цитате у овом раду превео је аутор, осим ако није другачије наведено.

*Украдени баџил и други догађаји* – „Украдени баџил“, „Цветање необичне орхидеје“, „У опсерваторији Аву“, „Господар динама“; из збирке *Прича о Платнеру и друге приче* – „У понору“, „Морски разбојници“; из збирке *Приче о простору и времену* – „Звезда“, „Прича о каменом добру“; из часописа *The Strand Magazine* – „Царство мрава“).

Након „Увода“ на почетку, дисертација се наставља поглављем о Велсу као производу *fin de siècle* и писцу научне фантастике, у коме укратко приказујемо пишчеву биографију, као и његова списатељска постигнућа, затим говоримо о Велсовом значају за научно-фантастични жанр, да бисмо на крају пружили и кратку дефиницију научне фантастике као жанра који се од главног тока књижевности издваја по томе што предност не даје субјективности, сентиментализму и карактеризацији појединачних људских судбина, већ се усредсређује на рационално, несентиментално проматрање о судбини читавог људског рода. С обзиром на то да већ у другом поглављу доказујемо једну од најважнијих полазних хипотеза, да је Велс своју научну, еволуционистичку мисао градио под директним утицајем свог универзитетског професора Томаса Хакслија, анализу структуришемо у складу са ставом антрополошког песимизма који извире из хакслијевских неантропоцентричних еволуционистичких премиса. Тачније, поделу на поглавља у оквиру анализе Велсових дела вршимо према критеријуму правца из кога долази претња по постизање и одржавање буржоаске утопије – док се прво аналитичко поглавље (свеукупно треће) бави опасношћу што људској врсти прети споља, од еволутивних процеса у неорганској, али и неантропоидној органској материји, друго (тј. четврто) се бави самоуништитељском претњом из редова саме људске врсте; треће (пето) пак аналитичко поглавље бави се претњом која истовремено долази и споља и изнутра. На крају рада налази се последње, шесто поглавље, у коме се представљају резултати, односно где се наводи да је истраживање потврдило све полазне хипотезе.

## Х. Ц. Велс као производ *fin de siècle* и писац научне фантастике

Херберт Џорџ Велс [H. G. Wells, 1866–1946] рођен је 21. септембра 1866. у месту Бромли (покрајина Кент), у породици ситних трговаца (Puhalo 1976: 165; McConnell 1981: 219). Средње образовање стекао је у Мидхерсту (западни Сасекс, 1880–1884), док је студије похађао на Научном факултету Универзитета у Јужном Кенсингтону (део Лондона) од 1884. до 1887 (McConnell 1981: 219). С обзиром на лоше пословање трговачке радње његовог оца Џозефа [Joseph Wells, 1828–1910], породица Велсових имала је вазда финансијских проблема. Због лоше материјалне ситуације, „Берти“<sup>2</sup> је кроз читаво детињство и младалаштво био потхрањен и болешљив,<sup>3</sup> а такви животни услови приморали су га да се опроба у различитим пословима – од продавца текстила, преко наставника, до новинара (McConnell 1981: 3–17). Међутим, успех и финансијску сигурност Велс је пронашао у списатељству, којим је озбиљно почео да се бави тек при крају треће деценије живота. Као веома плодан писац фикције, али и нефикционалне литературе, Велс ће остати упамћен као један од највећих интелектуалаца позног викторијанског доба, као и прве половине двадесетог века.

Кључни тренутак у његовом животу десио се године 1884, када му се, након што је добио стипендију за студије науке у Јужном Кенсингтону, пружила прилика да се образује под надзором Томаса Хакслија [Thomas Henry Huxley, 1825–1895], тамошњег професора биологије. Како ће сам више пута истицати у зрелости, прва година студија била је одлучујућа за његово стасавање као мислиоца. Под надзором великана еволуционизма, „најпрецизнијег посматрача, најспособнијег уопштаваоца, великог наставника, те најпроницљивијег и најхрабријег полемичара“<sup>4</sup>, „[Велс] је већ са двадесет девет година почео да формира сопствену религију, велсијанизам, у коме ће Бога одменити наука, историју еволуција, а паству природа заједно са човеком“<sup>5</sup> (Wells 1967: 159; Dickson 1969: 68). Пратећи мисао Хакслија који, према мишљењу самога Велса, уз Платона [Πλάτων, с. 428–348 п. н. е], Аристотела [Αριστοτέλης, 384–322 п. н. е], Галилеја [Galileo Galilei, 1564–1642] и Дарвина [Charles Robert Darwin, 1809–1882], припада самој аристократији светске слободарске мисли (Wells 1967: 162, 163), младом и бунтовном<sup>6</sup> студенту природних наука за руком ће поћи да научним еволуционистичким идејама подари димензију списатељске имагинације, и то на један веома оригиналан, свестран и допадљив начин. Због тога ће Велсов допринос научној фантастици, књижевном жанру који је у позном деветнаестом

<sup>2</sup> “Bertie” – Велсов надимак у породици.

<sup>3</sup> Кулминација здравствених проблема, који ће Велса повремено наставити да муче и након његових уносних књижевних успеха из периода између 1895. и 1901. године, десила се 1893, када је, искашљавајући крв, Британац помислио да је „његов живот завршен још пре него што је истински започео“ [„finished with life before he had really begun“] (Dickson 1969: 52). Међутим, иако никада своје здравље неће успети да у потпуности стабилизује, ипак ће Велс у доба животне зрелости, захваљујући поправљеном финансијском стању, имати боље здравље но што је то био случај у његовој младости.

<sup>4</sup> “[...] [T]he acutest observer, the ablest generalizer, the great teacher, the most lucid and valiant of controversialists.”

<sup>5</sup> “Already at the age of twenty-nine the beginnings of a religion which might be called Wellsianity were taking vague shape in his mind, with science as its god, evolution its history, nature – including man – its congregation.”

<sup>6</sup> Велс је, иначе, читавог живота био бунтовник, залажући се против капиталистичког класног друштва, црквене метафизике као онтолошко-епистемолошке истине, али и институције брака, односно моногамије (британски је књижевник познат по својим многобројним љубавним авантурама, при чему је једна од његових љубавница била и чувена списатељица и феминисткиња Ребека Вест [Rebecca West, 1892–1983]). Још као студент, и пре но што је постао славан писац, Велс је запажен као интелектуални револуционар, чије су омиљено штиво из тих дана биле песме пркосног Шелија, а вредан је помена и податак да будући књижевник, упркос бриљантним резултатима на првој години студија, управо због свога бунтовног духа није успео да редовно заврши студије (о Велсовој отвореној критици професора геологије, односно његових метода наставе, због чега ће студије морати да заврши ванредно, тек 1890, в. више у: Wells 1967: 159–236).

столећу још увек настајао, до данас остати упамћен као непроцењив, па чак и утемељитељски.

Иначе, доба у коме је Велс чинио своје прве списатељске кораке – а то је била завршна деценија деветнаестог века – било је прекретничко. У то време Британија је носила име најмоћније светске политичко-привредне силе, а њена буржоазија предњачила је по моћи у односу на остале просперитетне нације. Међутим, управо због тога што је у то време матица ове империје већ предуго живела у миру и тобожњем економском напредовању,<sup>7</sup> у народу се све више ширило осећање засићености постојећим условима, жудње за променом, као и неспокоја у погледу непосредне будућности што је, услед неумитног старења краљице Викторије [Queen Victoria, 1819–1901] као симбола постојећег система вредности, наговештавала промену (Bergonzi 1961: 3). Овакво расположење у викторијанској Британији иначе се назива *fin de siècle* (*свршетак века*) и одликовало се двостраним нападом интелигенције на буржоаски оптимизам (Puhalo 1976: 131). Поред естетске критике, коју су предводили писци и ликовни уметници као што су Вајлд [Oscar Wilde, 1854–1900] и Бирдсли [Aubrey Beardsley, 1872–1898], а која није тема нашег рада, све је утицајнија бивала и научно-социјалистичка, чији су предводници били Хаксли и Велс (Puhalo 1976: 131).

Велс је своју интелектуалну револуцију започео 1895. године у којој је објавио своје прве „научне романсе“ [„scientific romances“], како их је сам називао; а биле су то приче и кратки романи који су у једном пустоловном, наизглед немогућем, контексту тежили да читаоца социолошки освесте, односно да му укажу на то да се савремено човечанство не креће стазом незаустављивог прогреса. При томе, Велс се служио епистемолошким оквиром хакслијевског еволуционизма, који је у то време још увек био подређен антропоцентричној филозофији, најпре агностичког, а затим и теистичког усмерења; и док је основу агностичког (буржоаског) антропоцентризма чинио оптимистични (космолошки и биолошко-социјални) еволуционизам Француза Конта [Auguste Comte, 1798–1857] и Енглеза Спенсера [Herbert Spencer, 1820–1903], основу теистичког антропоцентризма чинила су она убеђења, углавном у оквиру протестантизма, чији је изворни спиритуализам толерантно и, рекло би се, разумно прилагођаван утопијском материјализму буржоаског еволуционизма.

Велсов први, вртоглави успех догодио се по штампању *Времплова* (*The Time Machine*, 1895), који је напречац освојио читалаштво, те своме аутору, према речима једног књижевног критичара, поред првог великог новца, зарадио и углед „генијалног човека“<sup>8</sup> (Hillegas 1967: 12). Исте године Велс је објавио и своју прву збирку приповедака под насловом *Украдени бацил и други догађаји* [*The Stolen Bacillus and Other Incidents*, 1895]. Затим су уследиле нове збирке прича и романи, који су, упркос променљивој рецепцији критике (особито се ту мисли на романе), ипак своме творцу, у освит двадесетог столећа, сачувале статус квалитетног књижевника. Поред збирки кратких приповедака – *Прича о Платнеру и друге приче* [*The Plattner Story and Other Stories*, 1897] и *Приче о простору и времену* [*Tales of Space and Time*, 1899] – Велс је до новембра 1901. објавио и следеће научно-фантастичне романе (хронолошким редом): *Острво доктора Морау* [*The Island of Doctor Moreau*, 1896], *Невидљиви човек* [*The Invisible Man*, 1897], *Рат светова* [*The War of the Worlds*, 1898], *Кад се спавач пробуди* [*When the Sleeper Wakes*, 1899] и *Први људи на Месецу* [*The First Men in the Moon*, 1901]. Са становишта стила, сва та књижевна остварења, у већој или мањој мери, одликовала је, како је то речито описао један од ранијих проучавалаца Велсовог дела, „искричавост креативне маште“<sup>9</sup>, која, на жалост љубитеља уметничке књижевности, са новембром 1901. године готово да у целости престаје да дела (Beresford 1915: 18; Bergonzi 1961: 21). У погледу тематике пак, ова остварења карактерисао је упечатљив антрополошки песимизам, утемељен на песимистичном еволуционизму Томаса Хакслија (Hillegas 1967: 21).

<sup>7</sup> Не споримо пораст материјалног богатства, већ само то да се оно није ни изблиза равномерно распоређивало међу члановима друштва.

<sup>8</sup> “a man of genius”

<sup>9</sup> “[e]ffervescence of creative imagination [...]”.

У наставку своје, иначе, изванредно плодне каријере, Велс се окреће есејистици, односно аргументативном писању које ће за циљ имати да човечанство ослободи, како је сматрао, неумитне пропасти, ка којој га је водила капиталистичка идеологија, те да светску државу, коју је сматрао нужним следећим кораком у социјалној еволуцији, постави на основе интелектуалног социјализма. Тај наставак ће одликовати и увереност да се утопија, упркос непријатељској средини у којој човек гради свој историјски пут, ипак може остварити. Манифест свога новог, антрополошки оптимистичног становишта, Велс је представио јануара 1902, када је у обраћању Краљевском друштву у Лондону, истакао да без обзира на то што је људски род другим законом термодинамике (односно, неминовношћу топлотне смрти и престанком ротације Земље) осуђен на истребљење, постоји и чињеница да је човек, као најинтелигентнија врста у Земљиној досадашњој прошлости, у току деветнаестог столећа постигао већи напредак и ефикаснију организацију него што је то био у случај у читавој његовој пређашњој историји:

Колико год да нас малим чине наша гордост и путеност, било је времена и још нижих ствари. Дуги је успон прошлости оно што наше очајање чини неоснованим. [...] Овај ће век [двадесети] бити сведок променама које ће величином засенити деветнаести, као што је и деветнаести век засенио осамнаести. Нема никаквог наговештаја да ће се ова навала промене ускоро завршити [...]. Чини се да све указује на уверење да ступамо у напредовање које ће, идући све ширим и самопоузданијим кораком, трајати до века<sup>10</sup> (Wells 1913: 57–59).

Велс је, дакле, одступио од хакслијевског песимизма, те се приклонио оптимизму Конта и Спенсера, с том разликом што је, уместо у либералној привреди капитализма, пут до утопије видео у политици социјалистичке бриге за сиромашне (тј. знатном уплићању државе у привреду), успону истинске интелектуалне и етичке елите на власт, као и примени еугенике у циљу елиминације неприлагодљивих утопијски прогресивној и пацифистичкој фази човековог друштва (ту Велс мисли на насилнике и криминалце, нарцисоидне лењивце, носиоце наследних болести, ментално заостале, као и на нервно раздражљиве и трајно душевно поремећене) (Wells 1905b: 135–174; 258–317). Сасвим ненаучно верујући да се науком и технологијом могу превазићи сви они недостаци о којима је говорио у раном периоду свога, хакслијевски инспирисаног, стваралаштва, Велс се определио за утопизам, идеју која ће готово пуне четири деценије бити основа његове друштвене филозофије, а најчувенији наслови из ове његове дуготрајне, оптимистичне фазе креативности јесу *Предвиђање утицаја механичког и научног развоја на људски живот и мисао* [*Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress on Human Life and Thought*, 1901], *Храна богова* [*The Food of the Gods*, 1904], *Модерна утопија* [*A Modern Utopia*, 1905], *У данима комете* [*In the Days of the Comet*, 1906], *Ослобођени свет* [*The World Set Free*, 1914], *Људи као богови* [*Men Like Gods*, 1923] и *Отворена завера: планови за светску револуцију* [*The Open Conspiracy: Blue Prints for a World Revolution*, 1928].

Међутим, таква његова одлука завршила се двојаким неуспехом. Као прво, његов социјалистички мирнодопски пројекат друштвене реконструкције на комаде је разбила олуја Другог светског рата, па је његово животно друштвено коментаторство одбачено као пуко сањарење каквог наивног, у смислу политичке праксе, недовољно обученог друштвеног

---

<sup>10</sup> “Small as our vanity and carnality make us, there has been a day of still smaller things. It is the long ascent of the past that gives the lie to our despair. [...] This century will see changes that will dwarf those of the nineteenth century, as those of the nineteenth dwarf those of the eighteenth. One can see no sign anywhere that this rush of change will be over presently [...]. Everything seems pointing to the belief that we are entering upon a progress that will go on, with an ever-widening and ever more confident stride, forever.”

делатника (Puhalo 1976: 165). Као друго, чињеница да је Велс одступио од, условно речено,<sup>11</sup> ларпурлартистичког начела у књижевности, које му је донело прву славу, па чак и позив Хенрија Џејмса [Henry James, 1843–1916], највећег естетe раног двадесетог века, у Британско књижевно друштво, за последицу је имала квантитативно умањење оног дела његовог стваралаштва које до данас представља његово најтрајније списатељско завештање.

Па ипак, Велсова, како ће се испоставити, самообмањујућа вера у људску способност да савлада своје животињске корене јасно показује колико је он, у основи, био прагматичног духа.<sup>12</sup> На крају крајева, објашњавајући да не види никакав смисао у књижевности као узвишеној, елитистичкој делатности, која друштвене проблеме само „слика“ али их не решава, он је на концу и одбио љубазни Џејмсов позив (McConnell 1981: 22) за учлањење у престижно књижевно друштво. Уколико се књижевношћу свет не мења на боље, она не треба ни да постоји – тако је, рекло би се, из Велса проговарала иста она (додуше, колективистички утопистичка) упорност која му непуне две деценије пре коначног разиласка са Џејмсом (из 1912) беше омогућила да се, барем у смислу материјалне имућности и списатељске славе, домогне и својеврсне индивидуалистичке утопије.

Будући да рано научно-фантастично дело Х. Џ. Велса, као најквалитетнији део његовог опуса, представља предмет наше анализе, важно је истаћи какво место овај писац заузима у оквиру овог, и дан данас релативно младог жанра. Премда различити теоретичари различите писце узимају за прве ауторе научне фантастике, уобичајено је становиште да Французу Жилу Верну [Jules Verne, 1828–1905] припада назив најчувенијег списатеља ове врсте у деветнаестом веку. Његова славна „необична путовања“ [Voyages Extraordinaires], као што су *Пут у средиште земље* [Voyage au Centre de la Terre, 1864], *Двадесет хиљада миља под морем* [Vingt Mille Lieues sous le Mers, 1870] и *Пут око света за осамдесет дана* [Le Tour de Monde en Quatre-vingt Jours, 1873] уживала су велико поштовање савремених критичара, а понајвише због тога што су она величала технолошку моћ индустријске цивилизације, те најављивала и нова открића којима ће се услови човековог живота побољшати. Вернови романи смештали су технолошке иновације из будућности у средиште радње, те се стиче утисак да су писани ради тога да пустоловином тек забаве читаоца. Велсови романи и приче пак брзо су се, на самом крају столећа, наметнули као штиво коме је, пре него да описује технолошке иновације, циљ био да укаже и на озбиљне друштвене проблеме савремене епохе. При томе, подразумева се, Велсова, по садржини социолошка

---

<sup>11</sup> Уз услов да под ларпурлартизмом подразумевамо књижевност која, упркос дидактичним примесамa у себи, превасходно има забавну димензију (а таква је управо рана списатељска имагинација Х. Џ. Велса, за разлику од његовог каснијег чисто дидактичног, па чак и друштвено-реформаторског и прагматичног, али никако забавног, опуса), а не ону која је искључиво забавна, какву је, на пример, писао Едгар Алан По. Дакле, појам ларпурлартизма схватамо у једном ширем смислу, који обухвата сва дела која су превасходно (а не искључиво) забавна, а који је једини и применљив у случају Велса као аутора који је, заправо, написао веома мало тога што је у целисти лишено дидактичне сврхе, те за кога би се могло рећи да је већ у својој почетној списатељској фази индиректно био почео да ствара своју друштвену идеологију.

<sup>12</sup> О Велсовој пламеној жељи да у пракси промени свет најбоље говоре и његови повремени сусрети са двојицом најзначајних светских политичких лидера у периоду између два светска рата, америчким председником Рузвелтом [Franklin Delano Roosevelt, 1882–1945] и совјетским маршалом Стаљином [Иосиф Виссарионович Сталин, 1878–1953]. Иначе, период између два светска рата представља врхунац Велсове славе и друштвено-реформаторске активности, када су његова бројна утопистичка дела уживала велику популарност а о његовим сусретима са Рузвелтом и Стаљином писало се у новинама (Puhalo 1976: 165). С тим у вези, значајан је и податак да је Велс учествовао у формирању и раду Друштва народа [The League of Nations, 1920–1946], које је, како ће се, на књижевничкову велику жалост, на крају испоставити (због избијања Другог светског рата), с недовољном одлучношћу радило на постизању трајног светског мира (Dickson 1969: 272, 260–297). Па ипак, потонуће човечанства у братоубилаштво Велс је, упркос зgroжености над текућим ратним разарањима, искористио за лични мудрачки тријумф, будући да је 1941. за сопствени епитаф изабрао речи: „Рекао сам вам шта ће се десити. Проклете будале“ [“God damn you all: I told you so.”] (McConnell 1981: 11). Оваквом филозофски надменом осудом Велс се осврнуо на неспремност светских политичких лидера, али и свих људи у свету, да усвоје и у практичном смислу спроведу његову спасоносну замисао о социјалистичком технократском пацифизму, те се тако на крају живота вратио антрополошком песимизму којим је, под филозофским утицајем Хакслија, његова мислилачка каријера и започела.

дела нису била лишена верновске забављачке димензије, јер је и британски писац својим књижевним пустоловинама најпре настојао да забави, а потом и да поучи. Иначе, разлику између Вернових „необичних путовања“ и Велсових „научних романа“ оштроумно је представио раније већ цитирани Бирсфорд:

Велсове пустоловине немају ничег заједничког са пустоловинама Жила Верна, па чак ни онај необични квалитет пустоловине који се одушевљава немогућим. Јунаци Жила Верна били су идеализована створења која су користила какве чудесне изуме у сопствене сврхе; а будућност људског рода није била ни изблиза тако важна као што је то била жудња за авантуром под новим механичким околностима. Такође, машта Жила Верна била је истовремено математичка и пуна латинских израза; а на њу Контови списи нису имали нимало утицаја.

Велсови експерименти са релативно немогућим постали су у знатној мери везани за друштвену проблематику и било би могуће пратити развој његових ставова само на основу овог материјала, чак и када не бисмо располагали његовим социолошким романима и есејима<sup>13</sup> (Beresford 1915: 17–18).

Код Велса, дакле, за разлику од Верна, технолошке новине служе томе да читаоца уведу у главни део радње, а то су разматрања о остваривости контовско-спенсеровског рајског друштва. У вези са улогом технолошких изума, Велсова се књижевност у односу на Вернову разликује и по томе што је она толико реалистична и приземна, а то ће рећи лако разумљива чак и читаоцима који не располажу опсежним научним образовањем, да се његове машине из хипотетичке будућности, премда невероватне, могу прихватити без икакве запањености<sup>14</sup> (Beresford 1915: 32). Због тог необичног дара (који је Велс иначе имао прилике да вежба у новинарству)<sup>15</sup> за неупадљиво стапање фантастичног и свакодневног у прози, Велса је величао и Џозеф Конрад [Joseph Conrad, 1857–1924], још једна знаменита викторијанска књижевна личност која је, уз Џејмса, била одушевљена његовим рукописима (McConnell 1981: 106).

---

<sup>13</sup> “Mr Wells’s romances have little or nothing in common with those of Jules Verne, not even that peculiar quality of romance which revels in the impossible. The heroes of Jules Verne were idealised creatures making use of some wonderful invention for their own purposes; and the future of mankind was of no account in the balance against the lust for adventure under new mechanical conditions. Also, Jules Verne’s imagination was at the same time mathematical and Latin; and he was entirely uninfluenced by the writings of Comte.

Mr Wells’s experiments with the relatively improbable have become increasingly involved with the social problem, and it would be possible to trace the growth of his opinions from this evidence alone, even if we had not the valuable commentary afforded by his novels and his essays in sociology.”

<sup>14</sup> Овде истичемо да се Велсова научно-фантастична дела од Вернових чине реалистичнијим упркос томе што је француски књижевник, за разлику од Велса, увек смишљено настојао да прецизно пророкује будуће технолошке изуме, које је смештао у средиште радње (чак и када је предвиђао технолошке новине, Велс, због превасходног интересовања за социолошке теме, оствариве изуме из своје маште није смештао у центар пажње). Другим речима, иако су се Вернове механичке иновације (које су се, за разлику од већине Велсових, добрим делом до данас и обистиниле, као што је, на пример, случај са његовом подморницом из романа *Двадесет хиљада миља под морем* или хеликоптером из *Робура освајача* [*Robur-le-Conquérant*, 1886]) заснивале на тачним математичким прорачунима (како Бирсфорд каже, Вернова су дела „математичка и пуна латинских израза“), ипак се (сасвим парадоксално), због једноставности којом Велс објашњава фантастичне изуме, може рећи да је Британац, осим у погледу социолошко-филозофске озбиљности, Француза надмашио и по уверљивости при представљању немогућег (или мало вероватног), па је Велсово дело на двојак начин (и тематски и стилски) супериорно у односу на Вернов опус. Осим тога, познато је и то да Верн, упркос свим својим настојањима да тачно предвиђа будући технолошки развој, није, као ни Велс, који је томе аспекту придавао мање значаја, успео да се покаже као непогрешиви пророк, а о томе више говоримо на одговарајућем месту у анализи романа *Први људи на Месецу* (в. фусноту бр. 380).

<sup>15</sup> Велс је новинске чланке писао раних 1890-тих година, из материјалних разлога (McConnell 1981: 219). Отуда и његов наставнички ангажман у тим годинама, који је такође имао улогу да му обезбеди опстанак у окружним условима викторијанског друштва (McConnell 1981: 219).

Међутим, као трајније завештање у односу на ову стилску особеност Велсове књижевне уметности, ипак се намеће социолошки карактер његових дела, јер се њиме заправо ударају темељи озбиљне научне фантастике – а озбиљна дела овога жанра, како наводи Сувин (Suvin 2009: 47, 268), не смеју нимало тежити пуком сензационализму и авантуризму, већ морају настојати да проникну у саму суштину људскости, те тако покушати да дају одговор на питање шта значи бити човек (спознајни елемент). С обзиром на то да је у суштину људскости могуће проникнути само ако се научна фантастика, осим искључиво технологијом будућности, бави и човековим односом према природи (а то ће рећи општом теоријом еволуције која тај однос објашњава), сматрамо да Велсу као писцу који је такозваној „фикцији природне средине“<sup>16</sup> (Aldiss 1973: 11–12) дао нарочит допринос припада једно од родоначелничких места у историји жанра.<sup>17</sup>

Из претходних констатација проистиче и дефиниција научно-фантастичне књижевности, која према Олдису (Aldiss 1973: 8) представља „потрагу за дефиницијом човека и његовог статуса у космосу која би опстала у нашем напредном [научном], али збуњујућем стању знања“. Још једна, ништа мање вредна дефиниција жанра изашла је из пера Исака Асимова [Isaac Asimov, 1920–1992], који научну фантастику схвата као „фикцију чији јунак није појединац већ сам људски род“<sup>18</sup> (McConnell 1981: 194). Дакле, циљ научно-фантастичне књижевности, која инсистирајући на науци негира субјективни естетизам главног тока књижевности,<sup>19</sup> јесте да се у светлу еволуционистичке спознаје досегне емпиријска истина о човеку (у генеричком смислу) и његовој улози у свету који га окружује, те да се на тај начин разбију илузије о боголикости људи.

С обзиром на то да је Велс, као један од најплоднијих<sup>20</sup> писаца у савременој књижевности, свесрдно заговарао став да је човек на овоме свету препуштен самоме себи, као и став да је естетски, индивидуалистички поглед на живот неверодостојан за разлику од научног, колективистичког, њему свакако припада једно од најзначајних места у историји научне фантастике<sup>21</sup>. О Велсовом значају у томе погледу говори и то што га је Олдис, као

---

<sup>16</sup> “environmental fiction“

<sup>17</sup> Према Олдисовој (Aldiss 1973: 81) реномираној историји научне фантастике под насловом *Милијарду година опцијености* (*Billion Year Spree*), Велсу, супротно мишљењу појединих критичара, не припада звање првог аутора друштвено свесне научне фантастике, јер су пре њега друштвено свесну научну фантастику већ писали књижевници и књижевнице британског деветнаестог века – нпр. Мери Шели [Mary Shelley, 1797–1851], Харди [Thomas Hardy, 1840–1928], Стивенсон [Robert Louis Stevenson, 1850–1894], итд. Међутим, Олдис (Aldiss 1973: 132) за Велса каже да је научној фантастици донео „популарност и различитост у односу на друге жанрове, који, упркос грешкама многобројних његових списатељских наследника, она до данас није изгубила“ [„...a popularity and a distinctness from other genres which it has never lost since, despite the blunders of many following in his wake“]. Стога Велса, чију филозофску супериорност у односу на Верна, Олдис (Aldiss 1973: 11–12) истиче на почетку своје студије (ради се о томе да се Британац, осим само технологијом, нашироко бави и теоријом еволуције), можемо сматрати, ако не првим аутором, а онда свакако једним од утемељитеља научне фантастике који је на развој жанра утицао више него било који аутор пре њега.

<sup>18</sup> “[...] as fiction whose hero is not an individual but the human race itself.”

<sup>19</sup> Овде мислимо на то што научна фантастика, за разлику од, на пример, психолошког романа Достојевског [Фёдор Михайлович Достоевский, 1821–1881] (који можда понајбоље одсликава карактеристике главног тока књижевности), у средиште пажње не смешта унутрашњи живот главног протагонисте као појединца са субјективним доживљајем света, већ појединачни протагонисти у делима овог жанра представљају само прозор кроз који читалац треба да извуче закључке о онтолошким истинама релевантним за читав људски род. Велсова научно-фантастична књижевност представља јасан пример примене оваквих генеричких начела, будући да она, пре неголи карактеризацији главних јунака, значај придаје судбини човечанства (McConnell 1981: 106–107).

<sup>20</sup> Велс је за живота објавио на десетине издања из различитих жанрова фикционалног и нефикционалног списатељства, а када је реч о његовом фикционалном уметничком делу, важно је поменути да је овај даровити интелектуалац, осим научне фантастике, писао и реалистични социјални роман. Најчувенији наслови из ове потоње категорије (коју, као ни његову нефикционалну литературу, не обрађујемо у овој дисертацији) јесу *Кипс* [Kipps, 1905], *Топо Банги* [Tono-Bungay, 1909] и *Историја господина Полија* [The History of Mr Polly, 1910].

<sup>21</sup> Иначе, термин *научна фантастика*, као назив књижевног жанра, потиче од Хјуга Гернзбака [Hugo Gernsback, 1884–1967], луксембуршког емигранта који је 1926. у Америци основао часопис *Невероватне приче* [Amazing Stories] (James & Mendlesohn 2003: xvi). Популарност тог часописа подстакла је постанак ове сложенице (Гернзбак ју је осмислио 1929), којој изван сваке сумње припадају и научне романсе Х. Ц. Велса (James &



један од великих теоретичара и критичара у оквиру жанра, једном назвао „Шекспиром научне фантастике“;<sup>22</sup> при чему је разлог за такво мишљење налазио у чињеници да се овај писац, попут какве ренесансне личности, питањима човекове улоге у природи бавио из многобројних углова посматрања (Aldiss 1986: 133).

Будући да се човеково место у свемиру, у складу са његовим технолошким напредовањем, али и законима природе, мења, те да је Велс свој поглед на свет темељио на тим законима који човеков променљиви однос према његовој животној средини настоје да објасне, сасвим је разумљив наш избор да о делу овог списатеља пишемо из перспективе опште теорије еволуције као главне одреднице савремене антрополошке филозофије. Такође, будући да, како смо у овом поглављу показали, теоријску основу Велсовог раног дела искључиво чини Хакслијев антрополошко-песимистични еволуционизам (односно убеђеност у човекову неспособност да својој врсти обезбеди трајно постојање у условима материјалистичке утопије), логично је и то што анализу пишчевих дела структуришемо у складу са тиме из ког правца буржоаској утопији прети крах.

---

Mendlesohn 2003: xvi). Велсова улога у оквиру жанра, и пре његовог званичног постанка, изузетно је значајна, те њега многи теоретичари, упркос томе што његова дела нису прва у којима се појављују научне (еволуционистичке и технолошке) идеје, разумљиво називају једним од отаца научне фантастике.

<sup>22</sup> “the Shakespeare of science fiction”

# Крах човечанства прети споља

## Увод

У овом поглављу биће речи о Велсовим „причама о претњи“<sup>23</sup> (Hillegas 1967: 21, 22, 23), кратким научно-фантастичним причама у којима се антропоцентризам у природи оповргава нападом споља, и то на два начина. Као прво, разматра се могућност истребљења човечанства услед „напада“ неорганске материје из космоса. Тачније, мисли се на могућност удара каквог небеског тела у Земљу, која би буржоаским оптимистима указала на погрешност њиховог радикалног градуализма у погледу неорганске (космолошке) еволуције човекове планете. Као друго, у разматрање се узима могућност убрзаног еволуционог усавршавања нечовеколиких врста на Земљи, које би својом интелигенцијом и ратоборношћу могле да европску буржоазију зауставе на путу ка зацртаној светској утопији. Дакле, овај аналитички сегмент рада има за циљ да представи различита сценарија у вези са будућношћу, која би указивала на то да људски род не ужива никакву привилегованост у општем природном устројству (оповргавање буржоаског биолошко-социјалног еволуционизма). Анализа ће бити подељена на два одељка, при чему ће се први бавити „нападом“ неживе твари из космоса (обрада приповетке „Звезда“), док ће други обрађивати могућност напада еволутивно унапредовалих биљних и животињских врста на људску врсту (тумачење прича „У опсерваторији Аву“, „Цветање необичне орхидеје“, „Царство мрава“, „Морски разбојници“ и „У понору“). Потоњи одељак подељен је на два пододељка, а по критеријуму екотопа из кога вреба опасност (док се у једноме ради о прашуми, у другоме је реч о морским дубинама).

## Апокалипса из свемира: космолошки катастрофизам у „Звезди“

У погледу схватања еволуције Земљине коре, деветнаести век је обележила доминација градуализма шкотских геолога Хатона [James Hutton, 1726–1797] и Лајела [Charles Lyell, 1797–1875]. Овакав геолошки концепт, супротан црквеном радикалном катастрофизму,<sup>24</sup> доспео је у дело буржоаских идеолога Конта и Спенсера, који су, идући трагом двојице Шкотланђана, тврдили да се Земљина површина развија постепено, истим оним спорим процесима слабог интензитета који су и данас видљиви (ерозија, седиментација, локалне вулканске ерупције, локални земљотреси) (Supek 1987: 20; Martineau 2000: 203, 206–207; Keathley 2015). Такав став подразумевао је елиминацију могућности било каквих катастрофичних догађаја на Земљи у будућности – како оних који настају спонтано, без учешћа других небеских тела, тако и оних који настају услед свемирских колизија, где у наглим морфолошким променама Земљине коре учествује и друго небеско тело. У том погледу нарочито је важан био потоњи аспект градуализма, а то ће рећи идеја да се сва небеска тела крећу правилно, увек на довољном међусобном одстојању, тако да се може искључити могућност удара било ког небеског тела у Земљу (кеплеровска и лапласовска физика) (Lascar 2015). Следствено томе, Конт и Спенсер су, ослањајући се на Лапласову

<sup>23</sup> “stories of menace“

<sup>24</sup> Црква деветнаестог столећа, једним делом протестантска а нарочито римокатоличка, тврдила је да се истина о геолошкој историји Земље може пронаћи у дословном тумачењу *Библије*, па је отуда сматрала да је свет стар свега шест хиљада година, те да се уопште није мењао, осим услед Великог потопа, једине досадашње катастрофе којом се може објаснити порекло фосила (наводно, скамењених животиња које су страдале у Потопу) (White 1896: 226).

[Pierre-Simon marquis de Laplace, 1749–1827] небуларну хипотезу,<sup>25</sup> а надовезујући се на ранију деистичку антропоцентричну планетарну физику,<sup>26</sup> сматрали да у будућности никаква катастрофа неће моћи да угрози технократску утопију људске врсте.

Међутим, градуалистичкој неорганској еволуцији противио се Томас Хаксли, који је свој, како ће двадесети век доцније показати,<sup>27</sup> научнији став изложио 1869. године у обраћању Геолошком друштву у Лондону:

Чини ми се да нема никаквог нужног теоретског антагонизма између катастрофизма и униформитаријанизма. Штавише, сасвим је могуће да катастрофе представљају саставни део једнообразности ... Још мање има потребе за антагонизмом између било које од ових доктрина и еволуције, која обухвата све што је здраворазумско и у катастрофизму и у униформитаријанизму, док одбацује насумичне претпоставке првога, као и насумична ограничења другога<sup>28</sup> (Palmer 2012: 84).

Овакав став помирености између радикалног градуализма (тј. униформитаријанизма) и радикалног катастрофизма, који је подразумевао да је Земља стара милионима година, те да се у прошлости развијала углавном постепено, али повремено и дејством катастрофалних геолошких догађаја (уз неизоставну импликацију да катастрофе треба очекивати и у будућности), Хаксли је темељио на све бројнијим доказима космичких колизија у прошлости, како на Земљи (докази о ударима метеорита у Земљу у прошлости, до којих се дошло у другој половини осамнаестог, као и током деветнаестог века) тако и у њеном блиском свемирском суседству (Олберсова [Heinrich Wilhelm Matthias Olbers, 1758–1840] хипотеза с почетка деветнаестог века о постанку бројних планетоида између Марса и Јупитера услед удара какве комете у некадашњу пету планету Сунчевог система)<sup>29</sup> (Palmer 2012: 91–98; Clerke 1887: 94). Такође, како је сам Велс писао у есејима „Поновно откриће јединственог“ [“The Rediscovery of the Unique”] и „Привидна цикличност“ [“The Cyclic Delusion”], наука деветнаестог века све је више указивала на то да се планете не крећу

---

<sup>25</sup> Према Лапласу, Сунчев је систем настао из некакве недиференциране, хомогене, гасовите небуле тако што је ова маглина почела да се сажима, сабија, све брже окреће и загрева, да би због превелике брзине окретања, у једном тренутку, из себе почела да избацује ужарене планете (Williams 2009). Избачене планете су се, под дејством гравитационе силе, убрзо позиционирале на одређену удаљеност од средишта небуле (тј. настајућег Сунца) те наставиле да круже око њега (Williams 2009). Доцније су се планете, услед хлађења, стврдњавале, да би на концу Земља, као трећа по реду Сунчева планета, постигла температуру повољну за постанак живота и органску еволуцију (Williams 2009). Према овој космогонијској теорији, дакле, у постанку планета (и сателита који су настали од ротирајућих планета, избачени баш као што су планете избачене из Сунца) никакву улогу нису имале колизије.

<sup>26</sup> Најбољи пример деистичке планетарне физике налази се код Лајбница [Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646–1716], који је сматрао да је Бог Сунчев систем створио да траје вечно (што подразумева да се Сунчева небеска тела крећу правилно, увек на истом одстојању – концепт свемира као часовника који је Бог навио са човекољубивим намерама, те са непогрешивом прецизношћу) (Kubrin 1967: 325).

<sup>27</sup> Око 1960. године коначно је доказано да многобројни кратери на површини Земље потичу од удара ванземаљских тела (Palmer 2012: 99). У последње две деценије двадесетог столећа дошло се и до открића да су диносаури, давнашњи господари Земље, изумрли услед удара великог астероида у пределу Централне Америке (уз обалу Јукатана) (Hartmann 2020), тако да је Хакслијев умерени катастрофизам своју званичну потврду у академској заједници добио тек више деценија након његове смрти.

<sup>28</sup> “To my mind there appears to be no sort of necessary theoretical antagonism between Catastrophism and Uniformitarianism. On the contrary, it is very conceivable that catastrophes may be part and parcel of uniformity... Still less is there any necessary antagonism between either of these doctrines and that of Evolution, which embraces all that is sound in both Catastrophism and Uniformitarianism, while it rejects the arbitrary assumptions of the one and the, as arbitrary, limitations of the other.”

<sup>29</sup> Реч је о скупини планетоида различите величине, од којих су најпознатији Церера и Палада (Clerke 1887: 92–94). У откривању и именовању ових, како се чини, остатака планете што је некад око Сунца кружила између Марса и Јупитера, учествовали су, поред Олберса, и Италијан Пјаци (Giuseppe Piazzi, 1746–1826) и Немац Гаус (Carl Friedrich Gauss, 1777–1855) (Clerke 1887: 92–94).

правилно, него да се облик планетарних орбита, као и брзина кретања планета (укључујући ту и Земљину орбиту), непрестано мењају (Philmus & Hughes 1975: 26, 110–113), тако да би Сунчев систем, пре него какву константно правилну „саобраћајницу“, требало поимати као друм на коме многобројна небеска тела као „учесници у саобраћају“ хировито скрећу са својих пређашњих путања, те се услед узајамног приближавања и удаљавања, а то ће рећи и повећања, односно умањења, узајамног гравитационог деловања, повремено сударају или блиско мимоилазе.

Када је реч о примени катастрофизма у књижевности, то је пре Велса учинио француски писац Фламарион [Camille Flammarion, 1842–1925] у роману *Крај света* [*La Fin du Monde*, 1894], где је као узрок пропасти човечанства приказао удар комете у Земљу. Међутим, Велсова „Звезда“ – коју је Бергонзи (Bergonzi 1961: 74) хвалио због „њене бриљантне наративне технике“<sup>30</sup> и „богатства њених равномерно распоређених слика“,<sup>31</sup> а за коју је Хилегас (Hillegas 1967: 23) чак устврдио и да је најбоља од свих приповедака о претњи – у улози доносиоца катастрофе приказује звезду као једног, са научне тачке гледишта, далеко мање вероватног угрозиоца људске врсте<sup>32</sup> (Nicholls 1983: 113). У таквом избору проузроковатеља апокалипсе можда се може приметити утицај шкотског научника Крола [James Croll, 1821–1890], који је, незадовољан Лапласовом небуларном хипотезом о антикатастрофистичком постанку Сунчевог планетарног система, године 1868. предложио тзв. „колизиону теорију“ [„collision theory“], према којој је у постанку најпре Сунца па затим и свих тела што се око њега окрећу кључну улогу одиграо судар двеју звезда<sup>33</sup> (Brush 1996a: 22; Brush 1996b: 108). Овакав сценарио, који ће недуго затим у своју знатно обухватнију „метеорску хипотезу“ [„meteoric hypothesis“] о постанку Сунчевог система усвојити Норман Локјер<sup>34</sup> [Norman Lockyer, 1836–1920] (Williams 2009), Велса је, може бити, инспирисао да напише своју бомбастичну приповетку, с том разликом што се у причи британског књижевника судар звезда (од којих је једна и само Сунце) не приказује као прадавни догађај

<sup>30</sup> “the brilliance of its narrative technique”

<sup>31</sup> “the controlled profusion of its images”

<sup>32</sup> Како у студији *Наука у научној фантастици* [*The Science in Science Fiction*] наводи Николс (Nicholls 1983: 112), удар какве комете у Земљу представља веома реалну могућност, с обзиром на то да оне често пролазе сасвим близу наше планете, при чему се, због сталног гравитационог утицаја што га на њихово кретање врше Сунце и Јупитер, никада не зна да ли ће нека од њих угрозити човечанство. С друге стране, с обзиром на то се ниједна звезда, изузев Сунца, не налази у близини Земље, (практично, готово немогуће) приближавање једног таквог „уљеза“ би се, помоћу астрономских помагала, могло уочити вековима пре колизије (Nicholls 1983: 112).

<sup>33</sup> Покушавајући да надомести слабости небуларне хипотезе везане за процену о старости Сунца (на основу Лапласове теорије, научници средине деветнаестог века су ту старост процењивали на свега двадесет милиона година), Крол је устврдио да је Сунце (односно прамаглина из које ће се згушњавањем материје родити Сунце) настало сударом двеју лутајућих звезда, што би, према њему, човекову животодарну звезду учинило знатно старијом (због количине топлоте генерисане таквом колизијом) (Brush 1996a: 22; Brush 1996b: 108). Овај катастрофистички модел космогоније није, међутим, одрицао легитимитет небуларне хипотезе; наиме, он је напросто објашњавао како је настала пранебула, из које ће се касније, по лапласовским начелима, развити планете и сателити, те бисмо га стога, попут Вилијамса (Williams 2009), могли назвати „пренебуларном теоријом“ [„pre-nebular theory“] (Brush 1996b: 108).

<sup>34</sup> Локјерова „метеорска хипотеза“ из 1890. у себи обухвата Кролову пренебуларну теорију, јер подразумева да је текући циклус еволуције Сунчевог система започео колизијом две угашене тамне звезде (Williams 2009). Наиме, према Локјеру, најпре сударом двеју звезда настаје небула – кометни, метеорски облак гаса и ситних честица што се непрестано међу собом сударају, односно једна са другом интегришу (процес акреције) (Williams 2009). Затим, током колизионе акреције и последичног испаравања небуларног гаса настају ужарено Сунце и усијане планете, које се током времена хладе и стврдњавају (Williams 2009). На крају се и саме формиране планете сударају и стапају са Сунцем, које, након последње етапе хлађења, постаје тамно и потпуно угашено, па се, јурећи кроз свемирско пространство, судара са неком другом звездом (Williams 2009). Од удара се обе звезде распрсквају, настаје нова небула (метеорски облак), тако да је из новонастале небуле могућ нови циклус космолошке еволуције (Williams 2009). Локјерова хипотеза о постанку Сунчевог система значајна је по томе што је космичке колизије афирмисала као саставни део неорганске еволуције (јер према Локјеру, судари и акреција небеских тела, мањих и крупнијих, дешавају се и данас, баш као што је то био случај и у праскорорје Сунчевог система), те је тако, идући у корак са развојем науке током читавог деветнаестог века, дала допринос оповргавању градуализма (Williams 2009).

који покреће постанак Сунчевог система, већ као догађај из блиске будућности који за последицу има тек промену у бројном стању, распореду и општим карактеристикама Сунчевих небеских тела. При томе, многобројне људске жртве што их такав један космолошки догађај узрокује приказују се као пука случајност.

Приповетка започиње податком да је првог јануара, на почетку двадесетог столећа (рекло би се, стога, да је у питању година 1901), „објављено, скоро истовремено из три опсерваторије, да је кретање планете Нептуна, најудаљеније од свих планета што се окрећу око Сунца, постало веома неправилно“<sup>35</sup> (Wells 1920: 37). Убрзо затим, аутор саопштава свој атеистичко-научни поглед на окружење у коме живи човек:

Мало је људи без научног образовања који су кадри схватити огромну изолованост Сунчевог система. Сунце са својим ситним планетама, својом прашином планетоида и својим неопипљивим кометама, плива у празној непрегледности која готово да надилази машту. Иза орбите Нептуна налази се простор, празан колико је успело да досегне људско око, без топлоте, светлости или звука, сама празнина, на двадесет милиона пута милион миља. То је најмање растојање које се има прећи пре него што се дође до најближе од звезда. И изузев неколико комета мањих од најтањег пламена, никаква твар, колико је човеку познато, никада није прешла ово море свемира, све док се у освит двадесетог века није појавио овај чудни потукач. Била је то велика маса материје, гломазна, тешка, што је без упозорења из црног небеског тајанства јурила ка Сунчевом бљештавилу<sup>36</sup> (Wells 1920: 38).

Већ на самом почетку дела аутор се, дакле, приклања астрономском схватању човекове физичке незнатности у неорганичкој природи што га окружује, те, ударајући на човеков вековни егоцентризам,<sup>37</sup> имплицитно наговештава мрачне догађаје који ће уследити. У наставку аутор објашњава да је „непозвани дошљак“ заправо звезда која јури према Сунцу, те на своме путу бесловесно уништава сва небеска тела која се пред њоме нађу.

Прва жртва журнога цина постаје Нептун, и то четвртог дана од како је космички уљез примећен. Ту, „за нашу Земљу сестринску планету“,<sup>38</sup> како каже Велс, звезда удара фронтално, пуном силином, те „због врелине потреса, две чврсте лопте намах поста[ју] једна огромна ужарена маса“<sup>39</sup> (Wells 1920: 40–41). Овај небески приказ (пример Лојкерове акреције, односно стапања небеских тела услед колизије) изазива одушевљење, нарочито међу астрономима, љубитељима свемира, који, још увек не слутећи какву ће тачно звезда путању описати, усхићено пропраћају „уништење једнога света“<sup>40</sup> (Wells 1920: 40), те спектроскопом и разноврсним фотографским апаратима овековечују овај несвакидашњи догађај.

<sup>35</sup> “[...] the announcement was made, almost simultaneously from three observatories, that the motion of the planet Neptune, the outermost of all the planets that wheel about the sun, had become very erratic.”

<sup>36</sup> “Few people without a training in science can realise the huge isolation of the solar system. The sun with its specks of planets, its dust of planetoids, and its impalpable comets, swims in a vacant immensity that almost defeats the imagination. Beyond the orbit of Neptune there is space, vacant so far as human observation has penetrated, without warmth or light or sound, blank emptiness, for twenty million times a million miles. That is the smallest estimate of the distance to be traversed before the very nearest of the stars is attained. And, saving a few comets more unsubstantial than the thinnest flame, no matter had ever to human knowledge crossed this gulf of space, until early in the twentieth century this strange wanderer appeared. A vast mass of matter it was, bulky, heavy, rushing without warning out of the black mystery of the sky into the radiance of the sun.”

<sup>37</sup> Сетимо се с коликом је жестином, само триста педесет до двеста педесет година пре Велсовог времена, Црква прогонила Коперника [Nicolaus Copernicus, 1473–1543] и Галилеја [Galileo Galilei, 1564–1642] као заговорнике идеје да Земља и човек нису у физичком средишту васионе.

<sup>38</sup> “[a] sister planet of our earth”

<sup>39</sup> “[...] the heat of the concussion had incontinently turned two solid globes into one vast mass of incandescence.”

<sup>40</sup> “the destruction of a world”

Звезду која сваког тренутка постаје већа и блиставија, посматрачи на Земљи дочекују без забринутости. Премда се широм света на различитим језицима све чешће чује констатација – „Приближава се“<sup>41</sup> – ипак људи, будући од памтивека склони сујеверју, вазда налазе разлога да необичну јаркост на небеском своду тумаче као симболичну пратиљу лепих догађаја (Wells 1920: 42). Па тако, јужноафрички лаици са једне стране држе да је блистава звезда украсила небеса како би благословила брак какве тамошње истакнуте личности, док пак некакав заљубљен тамнопути пар, загрљен у шевару прашуме, звезду поздравља као наговештај властитог вечног заједништва.

Међутим, сујеверје не налази места у главама научно оријентисаних. Још у раној фази приче, један обичан школарац успева да предвиди да ће звезда, услед губитка центрифугалне силе, завршити у Сунцу. Ипак, потребан је универзитетски професор математике да би се с непогрешивом прецизношћу могла антиципирати звезда маршruta. Математичар, наиме, након четири бесане ноћи проведене у неуморном рачунању, долази до закључка да је „[ч]овек живео узалуд“<sup>42</sup> (Wells 1920: 45). Другим речима, звезда је, према његовим прорачунима, на свом путу ка Сунцу имала најпре да ступи у гравитационо поље Јупитера, највеће од Сунчевих планета, да би се, услед дејства Јупитерове гравитације, потом устремила право на Земљу. И док би Јупитерова орбита, услед утицаја звезде гравитације, постала још издуженија, тј. елипсоиднија, Земљина би судбина у најбољем случају била да се суочи са катаклизмом, односно „[з]емљотреси[ма], вулканск[им] ерупциј[ама], циклони[ма], морски[м] таласи[ма], поплав[ама], као и постепени[м] пораст[ом] температуре до ко зна којих граница“<sup>43</sup> (Wells 1920: 48). При томе, под најбољим случајем професор математике је подразумевао блиски мимоилазак звезде са Сунцем, што је, логично, представљало бенигнији сценарио у поређењу са директним ударом „луталице“ у Земљу.

Иначе, у лику математичара Велс отелотворује свој идеал књижевног, али и животног јунака, а пишчева идеализација непоколебљивог бејконистичког ума очигледна је у тренутку када професор, суочен са неминовном пропашћу човечанства, звезди у коју је загледио пркосно изјављује: „Можеш да ме убијеш [...]. Али ја те држим – као и читаву васиону у томе погледу – у стиску овога малог мозга. Не бих се променио. Чак ни сада“<sup>44</sup> (Wells 1920: 44). Дакле, професоров пут представља једини прави филозофски пут – а то је пут радикалног индукционисте и непристрасног проучаватеља природе који у чињеници да је и сам човек не налази разлога да правда природњачки антропоцентризам.

„Човек је само трска, најслабија у природи, али трска која мисли“,<sup>45</sup> рекао је још у седамнаестом веку Блез Паскал [Blaise Pascal, 1623–1662], а човекова величина лежи у томе што је, за разлику од (сасвим могуће, безбожне) природе која га убија, он свестан своје неумитне смртности (Pascal 1885: 46–47, 97). Очигледно је да се Велс сврстава на страну овог великог слободоумника који, супротно своме наследнику Хакслију, није до смрти могао остати антидогматик.<sup>46</sup> Хаксли пак није само успео да умре достојанствено, као искрени

<sup>41</sup> “It is nearer!”

<sup>42</sup> “Man has lived in vain.”

<sup>43</sup> “Earthquakes, volcanic outbreaks, cyclones, sea waves, floods, and a steady rise in temperature to I know not what limit”

<sup>44</sup> “You may kill me [...]. But I can hold you – and all the universe for that matter – in the grip of this little brain. I would not change. Even now.”

<sup>45</sup> “Man is but a reed, weakest in nature, but a reed which thinks.”

<sup>46</sup> Како филозофи Волтер [Voltaire, 1694–1778] и Ниче сматрају, Паскал, као један од најгенијалнијих људи свога времена, био је филозофски горостас све до такозване „ватрене ноћи“ [“Night of Fire”], 23. новембра 1654, када му се у визији указао „Бог Аврамов, Бог Исаков, Бог Јаковљев, а не бог филозофа и научника“ [“God of Abraham, God of Isaac, God of Jacob, not of the philosophers and scholars”] (Simpson). Наиме, тада овај мислилац престаје да се ослања на разум – помоћу кога је претходно успео да начини неколико значајних математичких и геометријских изума, а на коме је утемељена и његова идеја да човек, као слаба трава у рукама бесловесне природе, једино достојанство налази у рационалној свести о својој немоћи и пролазности – па се препушта религиозном мистицизму и постаје обузет грешношћу и покајништвом (Simpson). Управо у томе што од овога великог „преобраћења“ [“conversion”] Паскалово, ионако већ крхко, здравље почиње да се убрзано урушава, Ниче је пронашао разлога да за преурањену смрт Француза окриви филозофску репресивност хришћанства: „Не

агностик, већ је доспео и у свет књижевности; јер можемо закључити да професор математике из „Звезде“, због свог непокајничког стоичког атеизма (о чему, осим на основу последњег цитата, закључујемо и на основу његове констатације да је човечанство постојало узалуд), представља отелотворење Велсовог научничког и животног узора. Истински херој, дакле, не верује у божанство и не боји се смрти, па следствено томе не осећа потребу ни да се за неверовање каје, јер му је дража сурова агностичка истина о човековој ништавности и немоћи пред огромном и несавладивом природом, неголи лажна црквена утеха у виду бесмртности душе (ненаучни метафизички концепт човекове надмоћи над природом у виду веровања да ће људске душе надживети уништење „првог света“). Познато је да је Сократ, као један од најстаријих антидогматика у историји филозофије, сматрао да неистражен живот није вредан живљења (Ambury), а Велс, идући трагом Хакслија, очигледно заузима исти став, с тим што га у овом конкретном случају, у супротности са црквеном догмом о извесности вечног загробног живота, одева у научну космологију.

Па ипак, као што је Бодлеров [Charles Baudelaire, 1821–1867] албатрос, навикнут на небо, на земљи неспретан, „[јер] циновска крила сапињу му корак“, тако се и професор математике не сналази међу лакомисленим пучанством (Бодлер 2005: 11). Његово упозорење одбацује се као покушај самоафирмисања и олаког стицања славе, а као најгласовитији у анатемизацији истинољубивог научника појављују се представници Цркве и штампе:

Новинске су штампарије хуктале из ноћи у ноћ, а многи свештеник из ове или оне цркве није хтео да отвори врата своје свете зграде, како би зауставио ширење нечега што је сматрао будаластом паником. Новине су инсистирале на години хиљадитој – јер и тада су људи предсказивали крај. Та звезда уопште није звезда, већ обичан гас, комета;<sup>47</sup> а чак и да јесте звезда, никако не би могла да удари у Земљу. За тако нешто нема преседана. Здрав разум је посвуда био снажан, критичан, подсмевачки и помало склон да прогони упорне страшљивце<sup>48</sup> (Wells 1920: 49).

На првом месту, штампа се, као суштински буржоаска институција, конзервативистички позива на прошле догађаје, тврдећи да је катаклизмично уништење људског рода немогуће. У њеним чланцима, рекло би се, одјекује хатоновско-лајеловски градуализам, који тврди да се „свеколика геолошка историја може објаснити истим оним постепеним, природним

---

треба никада опростити хришћанству што је упропастило такве људе као што је Паскал“ [“Christianity should never be forgiven for having ruined such men as Pascal”] (Simpson; Nietzsche 1914: 207–208).

<sup>47</sup> Држимо да овде Велс алудира на студију велчасног Томаса Милнера [Rev. Thomas Milner, умро 1882] под насловом *Галерија природе* [*The Gallery of Nature*, 1860], у којој је аутор, заступајући креационизам (тј. природну богословију), истакао у викторијанској Енглеској врло популарно мишљење да су комете „толико нематеријалне да, чак и кад би се нека сударила са Земљом, не би било никаквих негативних последица“ [“so insubstantial that even if one collided with the Earth, there would be no adverse effects”] (Palmer 2012: 96). Међутим, уколико је јасно то што Велс овакав концепт смешта у главе буржоаских и црквених мислилаца утолико је нејасно зашто на почетку приповетке (в. цитат о васионском окружењу планете Земље на стр. 13) и сам говори о „неопипљивим кометама“ [„impalpable comets“], с обзиром на то да су геолози катастрофисти деветнаестог века (или барем они који су катастрофизам мирили са градуализмом), какав је био и Велсов инспиратор Хаксли, већ увелико заговарали (иначе тачан научни) став да и комете, као чврста тела, могу, у случају колизије, нанети значајну штету оном телу са којим се сударе. Међутим, Велсу, упркос томе што је настојао да следи Хакслија као једног од најнаучнијих мислилаца деветнаестог столећа, кроз каријеру није било страна мешање науке и квазинауке, а најчувенији пример овога можемо наћи у његовом нефункционалном делу под насловом *Историја света* из 1920, где је у обиље тачних, научних података укључио и квазинаучан поглед на човекову еволутивну прошлост (више о томе в. у анализи „Приче из каменог доба“, фуснота бр. 279). Стога сматрамо да и у вези са кометама Велс показује своју повремену склоност ка недоследности истински научним идејама.

<sup>48</sup> “The presses of the newspapers roared through the nights, and many a priest of this church and that would not open his holy building to further what he considered a foolish panic. The newspapers insisted on the lesson of the year 1000 – for then, too, people had anticipated the end. The star was no star – mere gas – a comet; and were it a star it could not possibly strike the earth. There was no precedent for such a thing. Common sense was sturdy everywhere, scornful, jesting, a little inclined to persecute the obdurate fearful.”

процесима које видимо данас<sup>49</sup> (Keathley 2015); а ти процеси искључују било какву катастрофу, пристижућу из свемира. Страшљиво предосећање да ће приближавајућа звезда учинити крај људском роду одбацује се као слична средњовековној римокатоличкој празноверици из године хиљадите, према којој је, у складу са симболичношћу датума, као и у сагласности са све учесталијим упадима „неверничких“ Викинга, Мађара и Сарацена на подручје западне, средње и јужне Европе, ускоро требало да уследи смак света и стварање Новог Јерусалима (Steinfels 1999).

С друге стране, видимо да Црква (а нарочито англиканска протестантска, о којој је, како претпостављамо, овде реч) такође смак света, као догађај без преседана, сматра немогућим. Такав став свештенства може се објаснити либералном теологијом миленариста деветнаестог столећа, који су веровали да небеском царству (тј. духовној утопији) неће претходити уништење прве земље и првог неба, већ да ће прелазак из овоземаљског света у духовни (васкрсли) рај бити неосетан, и то зато што ће пре Христовог другог доласка на земљи већ бити створена материјална утопија.<sup>50</sup>

Теолошки гледано, миленаризам фокус богословске историје помера од прошлости ка будућности, подразумевајући да спасење, премда можда формално завршено Христовом смрћу и васкрсењем, још није постигло своју практичну сврху: библијско обећање благодати Духа Светога нити је већ завршено, нити има да се задобије искључиво на неком далеком небу или новој творевини, него тек треба да се оствари на земљи. Ова је усмереност ка будућности освојила машту визионара из деветнаестог века, који су већ били склони томе да будуће стање на неки начин замишљају у континуитету са садашњим животом<sup>51</sup> (Wolf 2017: 7).

Дакле, Протестантска црква, у супротности са Исусовим речима – „[...] лакше је камили проћи кроз иглене уши него ли богатоме ући у царство Божије“ (Мат. 19: 24) – мири своју метафизичку есхатологију са материјалистичком телеологијом Конта и Спенсера, те тако своје антропоцентризму, иначе духовном, додељује и материјалну димензију. Она, у сагласности са савременом одушевљеношћу материјалним прогресом, прихвата антикатастрофизам који је, као што знамо, у супротности са предсказањем о уништењу првог а стварању другог, есхатолошког, света из „Откривења Јовановог“: „И видјех небо ново и земљу нову; јер прво небо и прва земља прођоше, и мора више нема. И ја Јован видјех град свети, Јерусалим нов, гдје силази од Бога с неба, приправљен као невјеста украшена мужу својему“ (Откр. 21: 1–2).

<sup>49</sup> “all geological history can be explained by the very same natural, gradual processes we witness today”

<sup>50</sup> Миленаризам (од латинских речи за „хиљаду“ [„mille“] mille и „година“ [„annus“]) или хиљијазам (од грчке речи за „хиљаду“ „χίλια“) представља нарочит хришћански правац, утемељен на пророчанству Јована Богослова да ће пре васкрсења мртвих ради коначног суда (тј. почетка вечног трансценденталног раја за блажене) доћи до хиљадогодишње владавине Христа (по други пут дошавшег) на земљи, која ће се одликовати миром и изобиљем (односно, рајским стањем у материјалном свету) (Landes). Тај верски правац био је омиљен у свим европским и северноамеричким протестантским земљама (укључујући ту и Енглеску), те је, усклађујући научно-технолошки прогрес са Новим заветом, у деветнаестом веку добио изразито секуларно-буржоаску димензију, тврдећи да постигнути услови богатог мирнодопског друштва представљају почетак месијанског времена на земљи (под чиме се, наравно, подразумевало да месијанска улога сада, припада људима, тј. самим творцима викторијанске „утопије“, пре неголи Христу, чији се долазак до тада, као ни до данас, још није био десио) (Landes).

<sup>51</sup> “Theologically, millennialism shifts the focus of theological history from the past to the future, implying that the work of salvation, though perhaps formally complete in Jesus’ death and resurrection, has not yet achieved its practical purpose: the biblical promise of the outpouring of the Holy Spirit is neither fulfilled already nor to be attained only in a distant heaven or new creation, but is yet to be realized on earth. This future-orientedness captured the imagination of nineteenth-century visionaries, who were already inclined to envision the future state as in some way continuous with the present life.”



Међутим, сасвим супротно жељама људи, лаика или чланова институција, испоставља се да су професорови прорачуни били тачни. Као и многи усамљени пророци, библијски али и историјски, и овај далековиди научник доживљава тренутак личне славе. Након што пролазећи поред Јупитера промени правац кретања, звезда за пет дана стиже до Земље. Свеукупно посматрано, једанаестог дана од уласка звезде у Сунчев систем почињу да се обистињују математичарева предвиђања.

Услед уласка у Земљино гравитационо поље, звезда сада постаје на небу готово исто тако велика као Месец, док јаркошћу надмашује и само Сунце. Због превелике блискости ужарене звезде, у Енглеској и Канади долази до наглог отапања снега и последичних поплава. На атлантској обали и Северне и Јужне Америке збивају се страшне градоносне олује, док дуж читавог континента долази до разорних земљотреса. „[Б]рдске падине се одроњавају, отварају пукотине, [...] куће и зидови се урушавају и нестају“,<sup>52</sup> а најгора ситуација је у Еквадору, где долази и до активирања највећег локалног вулкана: „Читава страна Котопаксија одронила се у једном великом трзају, а громогласна ерупција лаве излетела је тако високо и широко и брзо и течно, да је за један дан досегла до мора“<sup>53</sup> (Wells 1920: 51).

У Азији катастрофа није ништа мање интензивна – Јапан, као и пацифичку обалу Кине, нападају градоносне олује, ваздушна врелина и страховит цунами, док се вечни снегови Хималаја отапају тако да Индија и Индо-Кина завршавају под водом. У опису катастрофалних догађаја на највећем делу светске копнене масе Велс показује језичко умеће које, према Бергонзију (Bergonzi 1961: 74), готово да лепотом сустиже сликарски језик из апокалиптичне завршице<sup>54</sup> *Времплова*:

Тако је звезда, са бледим Месецом иза себе, марширала Пацификом, пришивала громовите олује као поруб каквог огртача, а нарастајући талас што се за њом гомилао, пенушав и радостан, плавио је острво по острво, чистећи их од људи. Све док напакон није дошао тај талас, у заслепљујућем светлу и с дахом пећнице, дошао брз и грозан – зид од воде, висок петнаест метара, срдито грмећи – на дуге обале Азије и нагнуо унутра плавећи кинеске равнице. Неко је време звезда, сада топлија и већа и светлија од Сунца у својој снази, немилосрдном јаркошћу показивала пространу и многољудну земљу; вароши и села са њиховим пагодама и дрвећем, друмовима, широким обрађеним пољима, милионима неиспаваних људи што беспомоћни и ужаснути зуре у ужарено небо; а онда се, тих али све гласнији, зачуо шум поплаве. [...]

Кина је била обасјана бљештавом белином, али изнад Јапана и Јаве и свих острва источне Азије велика звезда била је лопта од тамно црвене ватре због паре и дима и пепела што су их вулкани, поздрављајући њен долазак, избљували. Изнад је била лава, врели гасови и пепео, испод кључајућа поплава, а читава земља се њихала и роморила од земљотреса. [...]<sup>55</sup> (Wells 1920: 51–52).

<sup>52</sup> “[h]illsides were sliding, fissures were opening, and houses and walls crumbling to destruction”

<sup>53</sup> “The whole side of Cotopaxi slipped out in one vast convulsion, and a tumult of lava poured out so high and broad and swift and liquid that in one day it reached the sea.”

<sup>54</sup> У питању је поглавље „Сумрак човечанства“ [„The Sunset of Mankind“] у коме се описује замирање свеколиког органског живота на Земљи у далекој будућности. О томе пак више у одговарајућем делу рада.

<sup>55</sup> “So the star, with the wan moon in its wake, marched across the Pacific, trailed the thunderstorms like the hem of a robe, and the growing tidal wave that toiled behind it, frothing and eager, poured over island and island and swept them clear of men. Until that wave came at last – in a blinding light and with the breath of a furnace, swift and terrible it came – a wall of water, fifty feet high, roaring hungrily, upon the long coasts of Asia, and swept inland across the plains of China. For a space the star, hotter now and larger and brighter than the sun in its strength, showed with pitiful brilliance the wide and populous country; towns and villages with their pagodas and trees, roads, wide cultivated fields,

Велсови бомбастични описи апокалипсе, дакле, недвосмислено указују на беспомоћност људи. Истовремена стихија врелине и поплаве цивилизацији наноси неизмерно велику штету, како у погледу људских и животињских жртава, тако и у материјалном смислу. Нарочито језив призор јавља се на крају, након што звезда напакон напусти Земљино гравитационо поље. Тада због великих киша бујице почињу носити лешеве људи и стоке:

А онда су се облаци саставили, замрачујући небо, а громови и муње су опшили читав свет; посвуда по земљи дошло је до тако великих, још незапамћених киша, а тамо где су, наспрам небеског балдахина, вулкани пламтели, спуштале су се бујице блата. Посвуда су воде сипале низ земљу, остављајући рушевине покривене наслагама кала, а тло је, као плажа којом је протутњила олуја, било прекривено свим стварима што су до малопре плутале, као и мртвим телима људи и животиња, земљине деце<sup>56</sup> (Wells 1920: 55).

Језивост иначе, према Олдису (Aldiss 1973: 18–19), представља незаобилазни део озбиљне научне фантастике,<sup>57</sup> те се, као таква, може сматрати завештањем готских мистерија које су, као први књижевни жанр што је био опседнут смрћу и човековим ирационализмом, упечатљиво превредновао поверење у утопијску сутрашњицу људског рода. И у „Звезди“ се, у стилу готске фикције, у питање доводи филозофија прогресивизма, с тим што се за разлику од жанра што су га прославили Мери Шели и По [Edgar Allan Poe, 1809–1849], у овом Велсовом делу неповерење не истиче спрам човекове склоности ненасиљу, већ наспрам идеје о благонаклоности неорганске материје према органском свету, а нарочито човеку, на коју је толико полагао контовско-спенсеровски еволуционизам.

Ипак, како пред крај приповетке сазнајемо, звезда свој хировити лет завршава у Сунцу, које га након судара самом својом масеном величином успева умирити и апсорбовати (након судара звезде са Нептуном, још један одјек Локјерове колизионе акреције будући да не долази до распрскавања обеју звезда, већ Сунце у себе прима звезду као мање тело). Када се сведу рачуни, Земља из сусрета са циновским звезданим уљезом излази са релативно мало штете: „И кад се олуја стишала, људи су приметили да су свуда дани врелији него раније, да

---

millions of sleepless people staring in helpless terror at the incandescent sky; and then, low and growing, came the murmur of the flood. [...]

China was lit glowing white, but over Japan and Java and all the islands of Eastern Asia the great star was a ball of dull red fire because of the steam and smoke and ashes the volcanoes were spouting forth to salute its coming. Above was the lava, hot gases and ash, and below the seething floods, and the whole earth swayed and rumbled with the earthquake shocks.”

<sup>56</sup> “And then the clouds gathered, blotting out the vision of the sky, the thunder and lightning wove a garment round the world; all over the earth was such a downpour of rain as men had never before seen, and where the volcanoes flared red against the cloud canopy there descended torrents of mud. Everywhere the waters were pouring off the land, leaving mud-silted ruins, and the earth littered like a storm-worn beach with all that had floated, and the dead bodies of the men and brutes, its children. [...]”

<sup>57</sup> Прецизно говорећи, Олдис (Aldiss 1973: 18–19) говори о „језивом открићу“ [„the horrid revelation“], које у контексту научно-фантастичне књижевности не подразумева само увид у агресивне склоности ликова (као што је случај у мистичним готским романима), него превасходно један вид епистемолошке, за читаво човечанство важеће, спознаје, која својом утемељеношћу на истинитим природним законима и историјским чињеницама читаоца подсећа на то да описани свет, иако суштински фантастичан, ипак представља футуристичку могућност. Ту је карактеристику хрватски теоретичар научно-фантастичне књижевности Дарко Сувин, иначе, називао „спознајним очућавањем“ [„cognitive estrangement“], те је управо на чињеници да, од свих типова фантастичне књижевности, научна фантастика једина има потенцијал да у контексту савременог система знања озбиљно говори о постојећим друштвеним проблемима, и градио свој став о филозофско-епистемолошкој супериорности научно-фантастичног жанра у односу на такозвану „чисту“ фантастику (Suvin 2009: 280–283, 384).

је Сунце веће, као и да је Месецу, који се смањило на трећину своје некадашње величине,<sup>58</sup> сада требало осамдесет дана од једне до друге младе мене<sup>59</sup> (Wells 1920: 56). Заправо, човека и његову планету природа је сасвим случајно поштедела, јер није дошло до најгорег сценарија – фронталне колизије. Међутим, ново братство човечанства које је, како приповедач на концу наводи, уследило након катаклизме не може да умањи утисак о ништавности људске врсте у космосу јер последње речи, које не припадају само аутору, већ и марсовским астрономима, одјекују, баш као и почетак дела, маленкошћу планете Земље у несагледивом пространству безваздушног свемира:

Астрономи на Марсу – јер на Марсу има астронома, премда су то знатно различита бића од нас – логично, исказали су најдубље интересовање за ове ствари. Они су их, наравно, посматрали са своје тачке гледишта: „Узевши у обзир масу и температуру пројектила што је кроз наш Сунчев систем прохујао ка Сунцу“, један је од њих написао, „запањујуће је колико је мало штете претрпела Земља, коју је он тек замало промашио. Сва позната континентална обележја и морске масе остале су нетакнуте, а чини се, одиста, да је једина разлика у смањењу беле површине (за коју се верује да је смрзнута вода) око једног и другог пола“. То само показује колико безначајна највећа од људских катастрофа може изгледати на растојању од неколико милиона километара<sup>60</sup> (Wells 1920: 57).

Дакле, као што је започела, „Звезда“ се и завршава – у духу критике антропоцентризма. Ову Велсову причу треба схватити најпре као афирмацију катастрофизма и оповргавање радикалног градуализма у еволуцији Земље, а с тим у вези и као осуду лакомислене црквене убеђености у извесност безболног пута до утопије, материјалне и трансценденталне. У духу професора Хакслија, Велс изражава своје главно филозофско начело, барем када је реч о првој деценији његовог стваралаштва – „да је највећи непријатељ напретка вера у сигурност напретка“<sup>61</sup> (Hillegas 1967: 56). Не постоји стога ништа што може јемчити рај човечанства, ни на земљи, нити на небу. Будућност људског рода није ни природом ни Богом предодређена као рајска, већ огромна нестабилна неорганска средина у којој се живот одвија непријатељски вреба да сваког часа човечанство пошаље у вечни заборав.

На крају, ова прича значајна је и по своме карактеристичном стилу, будући да у њој аутор постепеним сликама појачава утисак о нарастајућој катастрофи, и то не само на одређеним подручјима него у читавом свету. Оваквом свеобухватном перспективом на изненадне апокалиптичне недаће људског рода писац антиципира кинематографску технику „сликања“ имагинарних светских катаклизми, испољену у многобројним остварењима из друге половине двадесетог и с почетка двадесет првог века, па је у том смислу приметан његов утицај у сфери филмске научне фантастике (Bergonzi 1961: 75). Међутим, у вези са тематском димензијом „Звезде“, још је много прича у којима Велс оповргава антропоцентричну премису секуларно-буржоаске и сакрално-црквене филозофије.

---

<sup>58</sup> Док се Сунце, по свој прилици, увећало зато што је у себе прихватило масу ненадано пристигле звезде (отуда се говори о „врелијим данима“, тј. повишењу температуре), биће да је Месец на небу постао мањи зато што му се орбита продужила, односно зато што га је близак пролазак звезде одаљио од Земље.

<sup>59</sup> “And as the storms subsided men perceived that everywhere the days were hotter than of yore, and the sun larger, and the moon, shrunk to a third of its former size, took now fourscore days between its new and new.”

<sup>60</sup> “The Martian astronomers – for there are astronomers on Mars, although they are very different beings from men – were naturally profoundly interested by these things. They saw them from their own standpoint of course. ‘Considering the mass and temperature of the missile that was flung through our solar system into the sun,’ one wrote, ‘it is astonishing what a little damage the earth, which it missed so narrowly, has sustained. All the familiar continental markings and the masses of the seas remain intact, and indeed the only difference seems to be a shrinkage of the white discoloration (supposed to be frozen water) round either pole.’ Which only shows how small the vastest of human catastrophes may seem, at a distance of a few million miles.”

<sup>61</sup> “[...] that the greatest enemy of progress was faith in inevitable progress [...]”

## Биосфера узвраћа ударац: еволутивно усавршавање неантропоидних врста

### Прашума као извор опасности за људску врсту

„Царство мрава“

У погледу органске еволуције, деветнаести век је обележила контовско-спенсеровска теорија да се жива материја кроз време мења прогресивно, при чему свеукупни процес промене у природи за свој завршни облик мора да има статичну капиталистичко-технократску утопију људске врсте. Оваква телеолошка и антропоцентрична филозофија била је заснована на ламаркизму, односно на идеји да се све врсте кроз време усавршавају постепено, властитим напорима, у смеру прилагођавања средини, при чему човек, као најинтелигентнија врста у природи и „миљеник“ еволуције, има највећу способност да се усавршава (Supek 1987: 25–26).

Међутим, таквој филозофији супротстављао се Хаксли, који је, темељећи свој органски еволуционизам на учењима Чарлса Дарвина (*О пореклу врста путем природне селекције* [*On the Origin of Species By Means of Natural Selection*, 1859], *Порекло човека* [*The Descent of Man*, 1871]) као и на сопственим истраживањима (*Човеково место у природи* [*Man's Place in Nature*, 1863]), тврдио да нема необоривих основа за премису о телеолошко-антропоцентричном прогресивизму еволуције.<sup>62</sup> Водећи се сопственом крилатицом да је „[ч]овек од науке [...] научио да не оправдава вером, него емпиријском потврдом“,<sup>63</sup> Хаксли је човеков господарски положај у природи описао као несигуран (Buck 1910: 49–50; Hillegas 1967: 21). Наиме, према овом научнику, као и према Дарвину, у еволуцији се објективно не може доказати никакав телеолошки „план“, па чак ни у вези са људским родом, а један од

<sup>62</sup> Насупрот Ламарковом моделу еволуције у виду мердевина (прогресивна еволуција, од простих ка сложеним облицима живота) на чијој се највишој лествици налази човек као круна свеукупног развојног процеса органске материје, Дарвин је заговарао модел разгранатог стабла, према коме се само одређене гране (тј. врсте) усложњавају и развијају, док се друге као неприлагођене константно променљивој средини суше, тј. одумиру (уз поједине примере регресије, прогресиван општи ток еволуције, али само до сада) (Osborn 1913: 156–181, Darwin 1859: 126–130). Дарвинов модел органског развоја подразумевао је непредвидивост, тј. насумичност промена (варијација) у организмима, па самим тим и непредвидивост исхода свеопште борбе за опстанак, која, с обзиром на то да се сви организми множе пребрзо да би их природа својим ресурсима све могла исхранити, заједно са принципом адаптације средини, принципом наслеђивања особина повољних за преживљавање и поменутим принципом насумичних варијација, чини окосницу природне селекције као основног механизма еволуције врста (Osborn 1913: 228–245). Ламарков еволуционистички модел пак, истакнут у његовој *Зоолошкој филозофији* [*Philosophie Zoologique*, 1809], одликовао се предвидивошћу, јер је подразумевао да се врсте мењају тако што организми на потомство преносе све оне особине које су за живота стекли настојећи (сопственом вољом) да се прилагоде променљивој средини, па се, с обзиром на то да је Творац унапред одредио смер еволуције ка човеку као последњој речи процеса (Ламарк је био деиста, сматрао је да је Бог створио еволутивне законе), прогресивно-оптимистички исход еволуције зна унапред (Osborn 1913: 156–181). Из ламаркизма Конт и Спенсер су преузели прогресивност али не и Бога, јер им је очито као довољан доказ за телеолошку антропоцентричност природе послужило најпре знање о досадашњем прогресивном току еволуције (барем у општим цртама), а затим и чињеница да су људи за свега стотинак година (од времена Индустријске и Буржоаске револуције) успели да остваре скоро потпуну власт над природом. Дакле, ова двојица мислилаца сматрала су да су природни закони сами по себи, без икакве нужне повезаности са божанским творцем (чије постојање позитивисти категорички не поричу, али га као ирелевантног, односно, емпиријски несазнатљивог ни не покушавају да докажу) (Supek 1987: 6, 8–9), човекољубиви, те да предвиђају сигуран тријумф људског рода над осталим врстама у природи. Овакав њихов поглед на биолошку еволуцију подразумевао је, ако бисмо се осврнули на стручну терминологију Томаса Хакслија, да су хортикултурни и етички процес еволуције логичан наставак и саставни део космичког процеса, што је Велсов универзитетски професор и интелектуални отац аргументовано побио у своме „Уводу у еволуцију и етику“, тврдећи да између хортикултурног и етичког процеса, на једној, и космичког процеса, на другој страни, постоји однос антагонизма.

<sup>63</sup> “[T]he man of science has learned to believe in justification, not by faith, but by verification.”

кључних аргумената за овакву тврдњу почива у палеонтологији као истраживачкој дисциплини која је током деветнаестог века пронашла велики број фосила изумрлих животиња, при чему су се у архивама пронађених праисторијских остатака нашли и диносаури, некадашњи господари Земље (доказ о могућности и регресивног развоја живе материје) (Osborn 1913: 232, 238; Philmus & Hughes 1975: 158–159). У том смислу, у свом речитом „Уводу у еволуцију и етику“ [„Evolution and Ethics: Prolegomena“, 1894], Хаксли је настојање цивилизованог човека да природу подјарми ради својих потреба (тј. да из природе елиминише све некорисне, а задржи и припитоми само корисне, биљке и животиње) назвао „хортикултурним процесом“ [„the horticultural process“], који је у сталном сукобу са праисконским, практично непобедивим, „космичким процесом“ [„the cosmic process“] еволуције, чије је кључно обележје дивљина, а то ће рећи неуређено стање физичке борбе за опстанак међу врстама (Huxley 1896: 1–45).

Неверицу у искључиви прогресивизам и антропоцентризам органске еволуције Хаксли је пренео и на свог бриљантног студента из Јужног Кенсингтона. Наиме, најјаснији пример Велсовог неантропоцентричног становишта можемо наћи у пишем есеју из 1894, под насловом „Истребљење човека“ [„The Extinction of Man“]. У овоме важном спису почива доказ да „Царство мрава“, иако објављено 1905, у време када је Велс већ био почео да ради на своме пројекту спасавања угроженог човечанства, тематски припада пишем песимистичном опусу. Наиме, у „Истребљењу човека“ аутор је самоуверено оспорио антропоцентризам хришћанске и контовско-спенсеровске филозофије, објаснивши да геолошка и биолошка историја Земље не дају никакву потпору за став да је човеку од природе или Бога<sup>64</sup> дато да вечно господари биљкама и животињама. Како Велс већ на самом почетку есеја истиче:

Део је сувишног егоизма људске животиње да јој се замисао о своме потпуном нестанку чини невероватном [...] Записи о фосилима ни у ком случају не показују да су једну збиља доминатну врсту наследили њени потомци. Чини се да је у прошлости обично долазило до успона неке животињске врсте која је раније била ретка и неважна, а да при том није напросто одумрла само владајућа врста, него и већина облика који су са њом блиско повезани<sup>65</sup> (Wells 1898: 172–173).

Наводећи као конкретан пример за изненадно истребљење господарећих врста у прошлости циновске титанотерије и макраукеније,<sup>66</sup> Велс у наставку описује четири различита човекова природна такмаца који би у будућности могли да преузму власт над природом. Као једног од озбиљних човекових супарника Велс помиње централноафричког мрава, за кога је ионако познато да повремено уме да незауостављиво пустоши људска села (Wells 1898: 177).

<sup>64</sup> Поред позитивистичког (квази)научног антропоцентризма Конта и Спенсера, за антропоцентрични поглед на свет снажно се залагала и црквена институција (како римокатоличка тако и протестантска), која је неупитност човекове власти над природом заснивала на старозаветном „Постању“. Иначе, Црква, коју је научна револуција с краја осамнаестог и почетка деветнаестог века потресла из темеља, свим се силама упињала да опстане као организована институција и као бранитељка традиционалног хришћанског морала, па је стога повремено пристајала и на компромис са науком (као што смо имали прилике да видимо на примеру еволуције планете Земље у анализи Велсове „Звезде“). С тим у вези, јасно је да је црквеној институцији, у смислу тражења компромиса, знатно више одговарао контовско-спенсеровски еволуционизам који, за разлику од хакслијевског, није у питање доводио привилегованост људског рода у општем васионском устројству.

<sup>65</sup> “It is part of the excessive egotism of the human animal that the bare idea of its extinction seems incredible to it. [...] And in no case does the record of the fossils show a really dominant species succeeded by its own descendants. What has usually happened in the past appears to be the emergence of some type of animal hitherto rare and unimportant, and the extinction, not simply of the previously ruling species, but of most of the forms that are at all closely related to it.”

<sup>66</sup> Титанотерије [Titanotheria] и макраукеније [Macrauchenia] представљају циновске сисаре из праисторије, тачније из епохе плеистоцена; док први представљају животиње налик носорогу, други се односе на бића слична ламама; фосили титанотерија пронађени су у Северној, а макраукенија у Јужној Америци (Scheele 1955: 35–37; 114–115).

Међутим, срећну околност тренутно представља то што у природи постоје грабљивице које сузбијају претерано умножавање мрва (Wells 1898: 177). Па ипак, то не значи да у сутрашњици неће доћи до одстрањења мрвоједа, на пример од руке европског колонизатора, који у оквиру хортикултурног процеса уништава све њему некорисне облике живота – а управо тада би, због поремећеног ланца исхране, могла уследити ера мрављег соја (Wells 1898: 177). Такав један застрашујући сценарио Велс разматра у причи „Царство мрва“, с том разликом што уместо у прашуме Централне Африке, радњу свога уметничког дела смешта у бразилску Амазонију.

Ова занимљива приповетка одликује се новинарско-извештачким стилем, будући да њен наратор саопштава причу коју је дознао од Холројда, једнога од главних јунака. Приповедачево препричавање, међутим, по присуству монолога и дијалога који красе његову наративну нит, као и по озбиљности спознаје коју омогућава у једноме високо језивом амбијенту, пуноправно припада назив научно-фантастичног књижевног дела, а не пуког новинског, информативног чланка.

Прича прати путоловину посаде ратне барке „Бенжамен Констан“ [„Benjamin Constant“] у горњем току Амазона, на рукавцу Батемо реке Гуарамадема, у којој се као протагонисти појављују креолски капетан Геријо, португалски поручник да Куња и већ поменути ланкаширски инжењер Холројд. Дело почиње збуњеношћу креолског капетана, који не схватајући зашто је његова топовњача добила за задатак да заустави мраве који пустоше амазонска насеља, сматра да му се надређени подсмевају. Како огорчен што мора слушати наизглед бесмислене заповести Геријо и сам изјављује: „Шта човек може против мрва? Они дођу и оду“<sup>67</sup> (Wells 1905a). Међутим, убрзо сазнаје да његова мисија није нимало неозбиљна, јер мрави о којима је реч не нападају тек да би отишли, већ у областима што их пустоше остају трајно.

До критичног тренутка долази на неких четрдесет километара пре места Бадама на обали Батема, коначног одредишта „Бенжамена Констан“, када топовњача наилази на некакав неконтролисано плутајући чамац. На том пловилу Геријоова посада примећује два беживотна људска тела, као и гомилу посвуда раштрканих циновских мрва. Желећи да испита ствар, капетан на чамац шаље да Куњу који уз много оштрих протеста наређење ипак извршава, само да би у току извиђања задобио отрован мрављи убод, од кога ће у току ноћи умрети. Видно растројени Геријо, кога је на самрти поручник, у грозници, окривио за своју пропаст, одлучује да спали чамац. Задовољан учињеним, наставља пловидбу ка Батему, где затиче мноштво опустошених зграда којима, уместо људи, суверено господаре мрави. Не смејући да се због мрављег отрова искрца на обалу, очајнички бомбардује зграде. Међутим, топовски плотуни, које су му иначе забранили да испалује, не успевају да растерају инсекте, те Геријо поражено наређује повратак, потиштено размишљајући о казни што му мора уследити зато што је прекршио правила службе. Прича се завршава нараторовим промишљањем о даљим могућим успесима ових чудних мрва.

Превредновање антропоцентризма, које представља кључну идеју „Царства мрва“, очигледно је на више места у току дела. За изражаваоца својих филозофских начела Велс узима Холројда, енглеског буржуја који, дошавши право из цивилизоване енглеске природе у тропску дивљину Амазоније, спознаје „безначајност човека“<sup>68</sup> (Wells 1905a). Видевши да у свету постоје и предели којима човек не влада, Енглез бива приморан да промени свој поглед на свет, бива принуђен да човека постави на оно место које му је у науци доделио Дарвин, а не Ламарк. У једном унутрашњем монологу, чије мисли припадају Велсовом Ланкаширцу, читаоцу се открива научно истинољубље Томаса Хакслија:

<sup>67</sup> “What can a man do against ants? Dey come, dey go.” (неправилно писање личне заменице они [they] наглашава да Геријо енглески говори страним акцентом)

<sup>68</sup> “the insignificance of man”

Нељудска величина ове земље га је запрепашћивала и тиштила. Знао је да на небу нема људи, да су звезде честице у једном невероватно огромном простору; знао је да је океан велики и неукротив, али је у Енглеској земљу сматрао човековом. У Енглеској она је заиста човекова – дивљи створови живе по допуштењу, расту на туђем, свуда су друмови, ограде, и влада потпуна сигурност. У атласу, такође, земља је човекова и сва је обојена да би се показало како му припада – оштра супротност са плаветнилом независног светског мора. Држао је здраво за готово да ће наступити дан када ће свуда на земљи превладати плуг и култура, лаке трамвајске железнице, добри путеви, уређеност и сигурност. Али сада је посумњао.

Ова је шума бескрајна. Чини се непобедивом, а човек је, у најбољем случају, некакав редак, небезбедан уљез. Може да се километрима путује кроз непроменљиво тиху нагужваност циновских стабала, омчастих пузавица, неспутаног цвећа и посвуда алигатор, корњача и безбројне врсте птица и инсеката изгледају као код куће, незаменљиво – али човек, човек се огорчено држи само чистина, бори се са травуљином, зверима и инсектима за најосновније упориште, гине од змија и звери, инсеката и грознице, и убрзо одлази. На многим местима низ реку очито је да се човек повукао, ту и тамо је понеки напуштен поток сачувао име зграде, а где-где оронули бели зидови и урушене куле показују своју поуку. Пума и јагуар су овде већи господари...<sup>69</sup> (Wells 1905a).

Дакле, сасвим супротно Велсовом животном искуству са непоправљиво самозадовољном, егоцентричном буржоазијом, Холројд одлучује да се приклони истини, која недвосмислено казује да људи не господаре свим екосистемима на Земљи. Штавише, човек није владалац чак ни свеколике копнене масе на планети. Међутим, нарочит значај ове приче није у томе што њен аутор указује на неспособност људске врсте да подјарми један тако тешко освојив екотоп као што је прашума, већ у томе што се у њој наговештава и могућ противудар природе, који се не би морао зауставити само на густом шумом обраслим пределима. У том смислу, важни су Велсови описи агресивне мравље цивилизације, за коју се не устручава експлицитно устврдити да по интелигенцији, организацији и вештини ратовања не заостаје за људском.

Те мраве, како у току приповетке сазнајемо, Холројд је приповедачу у првом лицу (дакле, самом Велсу) описао овако:

Каже да су већи од свих мраве које је икада видео, да су црни и да се крећу са чврстом намерношћу која је веома другачија од механичке безглавости обичног мраве. Отприлике сваки двадесети је много већи од своје браће и има

---

<sup>69</sup> “It was the inhuman immensity of this land that astonished and oppressed him. He knew the skies were empty of men, the stars were specks in an incredible vastness of space; he knew the ocean was enormous and untamable, but in England he had come to think of the land as man’s. In England it is indeed man’s, the wild things live by sufferance, grow on lease, everywhere the roads, the fences, and absolute security runs. In an atlas, too, the land is man’s, and all coloured to show his claim to it – in vivid contrast to the universal independent blueness of the sea. He had taken it for granted that a day would come when everywhere about the earth, plough and culture, light tramways and good roads, an ordered security, would prevail. But now, he doubted.

This forest was interminable, it had an air of being invincible, and Man seemed at best an infrequent precarious intruder. One travelled for miles, amidst the still, silent struggle of giant trees, of strangulating creepers, of assertive flowers, everywhere the alligator, the turtle, and endless varieties of birds and insects seemed at home, dwelt irreplaceably – but man, man at most held a footing upon resentful clearings, fought weeds, fought beasts and insects for the barest foothold, fell a prey to snake and beast, insect and fever, and was presently carried away. In many places down the river he had been manifestly driven back, this deserted creek or that preserved the name of a casa, and here and there ruinous white walls and a shattered tower enforced the lesson. The puma, the jaguar, were more the masters here...”

изузетно велику главу. Ови су га одмах подсетили на господаре раднике за које се каже да владају мравима резачима лишћа; као и они, чинило се да усмеравају и координишу опште кретање. Тела померају уназад на сасвим јединствен начин, као да некако користе и предње екстремитете. И стекао је чудан утисак, који није могао да потврди јер је био предалеко, да је већина ових мрва носила реквизите, да је око тела имала везане јарке беле траке попут металних навоја...<sup>70</sup> (Wells 1905a).

Дакле, мрави који се усуђују спровести противудар на људски род имају строгу хијерархијску организацију, а уз то су још и механички (у погледу кретања) изузетно способни, јер користе све екстремитете и у походе иду смишљено, а не стихијски. Како наратор, у тренутку непосредно пре да Куњиног несрећног искрцавања на Санта Росу (име чамца који су мрави запосели) истиче, они се не крећу у колонама, излажући се непријатељу, већ нападају „у међусобно одвојеним редовима који необично подсећају на јуриш савремене пешадије под ватром“<sup>71</sup> (Wells 1905a). Такође су кадри и да у случају опасности нађу заклон, а имају и веома развијене очи, којима помно прате плен.

Основни мрављи плен јесу људи, те на њима примењују своје јарко беле реквизите, а ти реквизити заправо нису ништа друго до веома снажног отрова, сличног змијском, у облику игличастог кристала, који највећи међу мравима убризгавају у људска тела. Дакле, ови дивовски инсекти веома су умешни ратници, а нарочиту окрутност испољавају према људима, на шта указује податак да је једноме од двојице чамција на Санта Роси нос био одгризен. Од људи они не отимају само насеља, већ и бродове.

Иначе, људождерни мрави се, осим војном, истичу и другим врстама технологије – као што су на пример, градитељска и информациона:

Овим се чудним малим створењима не приписују само коришћење ватре и метала и организовани градитељски подвизи који запањују наше северњачке умове – будући да нисмо навикнути на таква постигнућа као што је онај који су у Рио де Жанеиру оствариле саубе,<sup>72</sup> које су 1841. изградиле тунел испод реке Параибе, на месту где је она широка колико и Темза код Лондонског моста – већ и организован и темељан метод бележења и комуникације који је аналоган нашим књигама<sup>73</sup> (Wells 1905a).

У вези са конкретним неимарским постигнућима мравље цивилизације, приповедач још наводи да мрави око освојених територија подижу беведе, као и то да су својом инвентивношћу успешно премостили и амазонски рукавац Капуарану.

Велсови мрави, стога, представљају пример једне, у еволутивном (и биолошком и социјалном) смислу, веома напредне врсте, чији успон за циљ има да укаже на научну неоснованост антропоцентричне премисе, која је подједнако чинила полазиште и хришћанске и контовско-спенсеровске филозофије. Човеку, упркос огромној интелигенцији

---

<sup>70</sup> “He says they were as large as any ants he has ever seen, black and moving with a steady deliberation very different from the mechanical fussiness of the common ant. About one in twenty was much larger than its fellows, and with an exceptionally large head. These reminded him at once of the master workers who are said to rule over the leaf-cutter ants; like them they seemed to be directing and co-ordinating the general movements. They tilted their bodies back in a manner altogether singular as if they made some use of the fore feet. And he had a curious fancy that he was too far off to verify, that most of these ants of both kinds were wearing accoutrements, had things strapped about their bodies by bright white bands like white metal threads...”

<sup>71</sup> “in open, spaced-out lines, oddly suggestive of the rushes of modern infantry advancing under fire”

<sup>72</sup> Сауба [sauba] јесте бразилски назив за мраве који живе у тој јужноамеричкој земљи.

<sup>73</sup> “These strange little creatures are credited not only with the use of implements and a knowledge of fire and metals and with organised feats of engineering that stagger our northern minds – unused as we are to such feats as that of the Saubas of Rio de Janeiro, who in 1841 drove a tunnel under the Parahyba where it is as wide as the Thames at London Bridge – but with an organized and detailed method of record and communication analogous to our books.”



и свирепој ратоборности према свим облицима живота који се не уклапају у његову визију одговарајућег (баштенског)<sup>74</sup> света, не мора нужно довека припадати повлашћен положај у природи. Људска врста јесте, захваљујући техноцентризму, у последње време бележила стални успон у односу на целокупан преостали живи свет, али на нашој планети постоје и прашуме, којима су животиње још увек боље прилагођене него људи, те не постоји здраворазумски разлог за став о апсолутној неприкосновености човека. Еволуција човеку не полаже рачуне, те би се у будућности лако могло десити да у каквој средини која се не налази под непосредним човековим надзором, наједном стаса престолонаследник људске врсте. То што су мрави телом невелики, не треба људима да буде изговор за самозаваравање, јер ова бића имају један други квалитет, квалитет огромне бројности, који човеку недостаје:

У неколико километара ове шуме мора бити више мраве но што је људи у свету! Ово се Холројду учинило као савршено нова идеја. За неколико хиљада година људи су се из варварства уздигли до стадијума цивилизације која им је омогућила да се осећају господарима будућности и владарима земље! Али шта ће спречити мраве да и они еволуирају? Обични мрави живе у малим заједницама од по неколико хиљада јединки и не показују организоване амбиције спрам вањског света. Али ови имају језик, имају интелигенцију! Зашто би било ко застао на томе ако човек није застао на стадијуму варварства? Замислите када би мрави ускоро почели да складиште знање, баш као што су то људи радили путем књига и забележака, да користе оружје, образују велика царства, да воде планиран и организован рат<sup>75</sup> (Wells 1905a)?

Дакле, ако се жели бити потпуно слободуман и научан, а то су идеали ка којима је Велс свакако стремио, онда се постанак мрављег царства не би смео а priori одбацити као немогућ, а поготово зато што се као матица такве империје појављује прашумски екосистем, коме је човек потпуни туђинац. Уосталом, „[з]ар се замисао о победи и свеприсутству малог и слабашног људског организма, у очима каквог мамута или палеолитског пећинског медведа, није некада чинила као подједнако невероватна“<sup>76</sup> (Wells 1898: 177–178)? Интелигентне животиње, које бројем човека надалеко надмашују, свакако би једнога дана могле са трона природе збацити човека, тренутно најмоћнију животињу, чија супериорност, дарвинистички речено, није резултат никакве телеолошке предодређености, већ пуки случај и пролазна етапа у вазда несталном устројству органске природе. Такав расплет будућности немогућ се чини само неизлечивим догматицима и немаштовитим људима, који научна открића упорно подвргавају антропоцентризму, као логичкој погрешци коју је уочио још стари Грк Ксенофан<sup>77</sup> [Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος, 570–475 п. н. е] (Wells 1898: 172). У оквиру борбе за опстанак међу врстама, дакле, човек није и не може бити вечни миљеник природе.

<sup>74</sup> „Баштом“ [„garden“] Хаксли у свом „Уводу у еволуцију и етику“ назива стање у коме је природа помоћу „хортикултурног процеса“ преуређена тако да служи људским потребама (Huxley 1896: 9–20). Другим речима, ради се о синониму за његов термин „стање природе“, о коме в. више у фусноти бр. 81.

<sup>75</sup> “In a few miles of this forest there must be more ants than there are men in the whole world! This seemed to Holroyd a perfectly new idea. In a few thousand years men had emerged from barbarism to a stage of civilisation that made them feel lords of the future and masters of the earth! But what was to prevent the ants evolving also? Such ants as one knew lived in little communities of a few thousand individuals, made no concerted efforts against the greater world. But they had a language, they had an intelligence! Why should things stop at that any more that men had stopped at the barbaric stage? Suppose presently the ants began to store knowledge, just as men had done by means of books and records, use weapons, form great empires, sustain a planned and organized war?”

<sup>76</sup> “And no doubt the idea of the small and feeble organism of man triumphant and omnipresent would have seemed equally incredible to an intelligent mammoth or a palaeolithic cave bear.”

<sup>77</sup> Овај предсократовски мислилац доводио је у питање антропоморфност богова, па самим тим и идеју о боголикости, тј. привилегованости човека над осталим живим бићима. Као трајно сећање на његов природно богословски релативизам стоје следећи његови стихови: „Него, да волови и коњи и лавови имају руке, и да рукама својим сликати могу и делати као људи, коњи би сликали богове као коње, волови као волове, сваки би род стварао божанска тела по свом обличју“ (Dils 1983: 133).

О несигурности човековог господарства у природи Велс нарочито бомбастично говори у последњем, четвртом одељку приче, када дочарава Холројдову огромну забринутост у вези са вероватном даљом експанзијом мравље војничке цивилизације. Наиме, Енглез сматра да ће мрави, који су за веома кратко време овладали подручјем дугачким преко стотину километара, до 1911. године доспети до амазонске железнице те тако „привући пажњу европских капиталиста“<sup>78</sup> (Wells 1905a). До 1920, мрави би могли овладати половином Амазоније, док приповедач чак разматра и могућност „открића Европе“,<sup>79</sup> и то већ средином двадесетог века (Wells 1905a). Овакве идеје више него непосредно и недвосмислено превреднују концепт човекове неугрозиве повлашћености у природи, јер указују на колонизаторски процес, обрнут у односу на онај који су Европљани почели вршити од прве Колумбове [Cristiforo Colombo, 1451–1506] прекоатлантске пловидбе. Дакле, у немилосрдној борби за превласт, не постоји ништа неугрозиво, никаква света земља која се може или мора одбранити по сваку цену, па мрави као колонизатори неће Европљане штедети ни на њиховом родном тлу, баш као што ни Европљани, док технологијом стварају свој рајски врт, не штеде ни флору ни фауну у својим прекоморским поседима.

Животиње, иначе, нису једини представници нападнуте биосфере који на насиље европских колониста одговарају насиљем. Заправо, како наводи америчка критичарка Хованек (Hovanec 2013: 57), навала мравље цивилизације може се разумети и као устанак поробљених јужноамеричких урођеника који у етнички разнородној посади Геријоове топовњаче једини нису заступљени. Наиме, ова ауторка сматра да, у контексту различитих националних припадности, хијерархијско устројство чланова посаде указује на друштвено-политичко стање у Бразилу деветнаестог столећа – на врху лествице налази се Холројд који никоме не полаже рачуне, испод њега су Креол Геријо и Португалац да Куња, док најнижи положај заузима тамнопути лојач, кога надређени ословљавају речју „Самбо“<sup>80</sup>. Другим речима, без икаквог ауторитета су афрички робови, чија је улога да беспоговорно служе, власт над Афро-американцима имају представници некадашње португалске колонијалне власти, док последњу реч држи Холројд, као представник британске буржоазије која је двадесетих година деветнаестог века у своје руке узела нестабилну економију новооснованог независног Бразила (Forman 1999: 455–487).

Какав је, дакле, састав друштвене која се у борби суочава са мравима, такав је и састав технологизоване силе која настоји да бразилским домороцима заувек одузме право на природњачки живот. Слуге британских економских интереса у Бразилу приказују се као сила која, упркос својој напредној технологији, не успева зауставити превагу „стања природе“ над „стањем уметности“<sup>81</sup> (Huxley 1896: 1, 9). Индијанци, чија продуховљеност и поштовање природе нису реметили склад амазонског екосистема, приказују се, посредством мрава, као сила која, унапредивши свој друштвени живот, постаје способна да сломи незајажљиву, антиеколошку европску цивилизацију.

---

<sup>78</sup> “force themselves upon the attention of the European capitalist.”

<sup>79</sup> “the discovery of Europe”

<sup>80</sup> Самбо значи Афро-американец (и то нарочито онај који служи белим господарима), док се лексема Креол односи на особе рођене у француској или шпанско-португалској Америци (од Њу Орлеанса на северу, преко Карипског архипелага, па све до Патагоније), без обзира на то да ли је реч о особи чисто европског, чисто афричког, или пак мешаног европско-афричког (белачко-негроидног) порекла (Chandler 2017; Anon 1). Тамнопути лојач, иначе, у причи се појављује као члан посаде који, по Геријоовом наређењу, спаљује мравима запоседнуту Санта Росу.

<sup>81</sup> „Стање природе“ [„the state of nature“] и „стање уметности“ [„the state of Art“] јесу Хакслијеви термини којима овај научник назива, у случају првог израза, резултат космичког процеса еволуције, односно, у случају друге фразе, резултат удруженог хортикултурног и етичког процеса еволуције (другим речима, човекових активности усмерених ка изопштавању физичке борбе за опстанак, те ка преуређењу природе тако да она у потпуности служи потребама људске врсте). Иначе, с обзиром на то да је у овом поглављу („Крах човечанства прети споља“) реч само о хортикултурном процесу еволуције, односно о сукобу хортикултурног процеса са космичким, за више о етичком процесу, односно, сукобу етичког процеса са космичким или пак сукобу етичког и хортикултурног процеса са космичким, в. у поглављима „Крах човечанства прети изнутра“ (стр. 47–89) и „Крах човечанства прети и споља и изнутра“ (стр. 90–154).

Тако схваћени, Велсови интелегентни мрави превреднују контовско-спенсеровски „једнолинијски еволуционизам“ [„unilinear evolutionism“] који је почивао на идеји да је цивилизовано и технолојизовано друштво европских народа резултат постепеног напредовања из стања племенске заједнице, какву су европски колонисти имали прилике да у Новом свету и субсахарској Африци упознају крајем петнаестог и почетком шеснаестог века, те која се, упркос немилосрдној навали светлопутих изабљивача, барем у траговима успела очувати све до краја деветнаестог столећа (Aron 2: 1, 3). Према таквом моделу социјалне еволуције, сви народи света морају у једном тренутку достићи стање индустријалног друштва, у коме је живот механизован а природа се објашњава научно, па су заговорници ове филозофије Европљанима свесно додељивали улогу цивилизаторских мисионара, који у „самотњачке, бедне, гадне и кратке“<sup>82</sup> животе дивљака уносе просперитет (Aron 2: 2–3; Hobbes 1894: 64). Међутим, с обзиром на то да доласком Европљана, како су историјски догађаји показали, за колонизоване народе није отпочело доба благостања, већ доба геноцида и поробљавања, сасвим је разумљиво што је Велс, као љубитељ објективне научне мисли, осетио потребу да, макар и недословно, пошаље поруку против научно неоснованог расизма, на који се, заправо, сводио читав концепт једнолинијског еволуционизма.<sup>83</sup>

Дакле, мрави у овом делу имају два значења – дословно и метафоричко. Док прво подразумева напад мрва као животиња на људе, друго се односи на мраве као Индијанце који оспоравају буржоаску претпоставку о интелектуалној супериорности Европљана у односу на колонизоване неевропљане. У оба случаја на удару је контовско-спенсеровски социјални еволуционизам који, као прво, а у вези са дословним тумачењем „Царства мрва“, сасвим ненаучно почива на концепту човека као вечног миљеника природе, док се, као друго, а у вези са пренесеним значењем приче, исто толико ненаучно темељи на идеји да урођеници Новог света, као „инфериорне животиње“, никада не могу са својих плећа збацити „јарам“ европских завојевача. Са које год тачке гледишта да се пође, незаобилазан је утисак о Велсовој привржености противаргументацији, односно такозваној „супротној идеји“,<sup>84</sup> којом је у есејима из свог раног мислилачког периода британски аутор често нападао интелектуалну ушанченост у наизглед необорива начела (Philmus & Hughes 1975: 6–7).

### „У опсерваторији Аву“

„У опсерваторији Аву“ је једна од најкраћих и најранијих Велсових научно-пустоловних приповедака. Објављена је у збирци *Украдени бацил и други догађаји*. У односу на „Царство мрва“, ова је прича мање експлицитна у погледу озбиљности претње по опстанак људског рода утолико што се у њој не казује о организованом него о појединачном нападу на човека.

Радња приповетке смештена је на индонежанско острво Борнео, или конкретније у астрономску опсерваторију на планинском врху Аву, где протагониста долази до спознаје о маленкости човека у природи. Главни јунак дела је Вудхаус, помоћник руководиоца опсерваторије Тедија, за кога на самом почетку сазнајемо да је у грозници, те да због тога

<sup>82</sup> “solitary, poor, nasty, brutish, and short”

<sup>83</sup> Иначе, вреди напоменути да се Велс у свом каснијем, неуметничком, утопијско-реформаторском делу није у потпуности супротстављао једнолинијском еволуционизму, већ га је само модификовао тако да, по његовом мишљењу, он буде максимално повољан за одржив светски мир. Наиме, Велсова концепција савршене светске технократске државе, каквом ју је представио у својој *Модерној утопији*, инсистира на егалитаристичком уједињењу свих нација и свих раса света, у којој би право на образовање, усавршавање у науци и пристојан финансијски статус било подједнако доступно људима сваке боје коже (Wells 1905b: 318–351). Другим речима, Велс је као утописта изградио свој специфични једнолинијски еволуционизам, који у себе укључује потпуну замену теолошког објашњења природе научним системом знања, као и одобравајући поглед на развој напредне индустријске технологије, али не укључује супериорност беле над тамнопутим расама, односно идеју да Европљани као цивилизатори имају право да бунтовне урођенике истребљују, а оне послушне асимилију и у својству слугу интегришу у капиталистичку светску утопију, што је, у основним цртама, био став контовско-спенсеровског позитивизма.

<sup>84</sup> “the opposite idea”

није у стању да обави ноћно посматрање неба. Зато га те значајне ноћи замењује асистент који, размишљајући о дугом непомичном бдењу што му предстоји, нерадо ступа у своју скучену службену просторију.

Убрзо по уласку у опсерваторију, аутор нам описује њен изглед, укључујући и алатке којима се астрономи у своме послу служе:

Читалац је вероватно упознат са структуром уобичајене астрономске опсерваторије. Зграда је најчешће цилиндричног облика и има веома лаган полукружни кров који се може окретати изнутра. Телескоп је ослоњен на какав камени стуб у средишту, док одређени механизам надокнађује земљину ротацију, те тако омогућава да се звезда, када се једном уочи, посматра континуирано. Осим тога, око тачке ослонца телескопа налази се компактан систем точкова и шrafoва, помоћу којих астроном подешава апарат. Наравно, постоји и прорез на покретном крову који прати сочиво телескопа док се њиме прегледа небо. Посматрач седи или лежи на нагнутом дрвеном седишту, које, у зависности од положаја телескопа, може да се премешта по целој опсерваторији. Пожељно је да се унутар просторије држе што тамније ствари, како би се интензивирала светлцавост посматраних звезда<sup>85</sup> (Wells 1904a: 38).

У таквом амбијенту, усред ноћне тишине коју више не ремети ни бука из оближњих малајских колиба што ју је до мало пре нарушавала, Вудхаус се препушта посматрању „некакве мале скупине звезда у Кумовој слами, од којих је у једној његов шеф приметио или уочио необичну променљивост боје“<sup>86</sup> (Wells 1904a: 41). Међутим, одједном му се звезде пред очима замрачују, а телескоп, од ударца, бива померен у страну. Након што се прорез на крову поново отвори, а блистава магловитост Млечног пута наново засија, астроном схвата да му је у опсерваторију ушао некакав велик крилати створ. Међутим, од тмине у просторији Велсов јунак не успева да види о каквом се тачно створењу ради.

Ударање крилима и канцама које је у првим тренуцима тукло само по своду опсерваторије и телескопу убрзо прелази и на Вудхаусово лице, те тако отпочиње борба на живот и смрт између човека и животиње. Уплашени Вудхаус покушава да, упаливши шибицу, боље осмотри уљеза. Међутим, огромно га крило у намери онемогућава, па се протагониста под бубњајућим ударцима повлачи под телескоп.

Не нашавши сигурности под својом посматрачком справом, јер је велика животиња одједном подигла телескоп и тако га лако зањихала да је Вудхаус био запрепашћен, астроном, окрвављена лица и подеране јакне, покушава да се онако лежећи под телескопом шутирањем одбрани од нападача. Па ипак, навалывање не престаје, а врхунац борбе догађа се онда када животиња успева да Вудхауса угризе за глежањ. Пошто астроном крвожедног грабљивца неколико пута удари разбијеном боцом воде (коју је уљез неколико тренутака раније крилом оборио), животиња одуставши одлази кроз паралелограмни отвор на крову из кога се и спустила у опсерваторију. Изморени Вудхаус тоне у сан, а након сванућа га проналазе Теди и малајске слуге, који га брендијем и екстрактом од меса покушавају

---

<sup>85</sup> “The reader is probably familiar with the structure of an ordinary astronomical observatory. The building is usually cylindrical in shape, with a very light hemispherical roof capable of being turned round from the interior. The telescope is supported upon a stone pillar in the centre, and a clockwork arrangement compensates for the earth’s rotation, and allows a star once found to be continually observed. Besides this, there is a compact tracery of wheels and screws about its point of support, by which the astronomer adjusts it. There is, of course, a slit in the movable roof which follows the eye of the telescope in its survey of the heavens. The observer sits or lies on a sloping wooden arrangement, which he can wheel to any part of the observatory as the position of the telescope may require. Within it is advisable to have things as dark as possible, in order to enhance the brilliance of the stars observed.”

<sup>86</sup> “[...] a little group of stars in the Milky Way, in one of which his chief had seen or fancied a remarkable colour variability.”

окрепити. Прича се завршава Вудхаусовом реконструкцијом доживљаја и покушајима идентификације животиње која је извршила упад.

Последња сцена заправо представља најважнији део приповетке, јер је у њој садржан њен превредноватељски карактер. У том делу добијамо први целовит опис крилате животиње која је претходне ноћи прилично изморила једног представника британске колонијалне моћи:<sup>87</sup> „Личило је”, рекао је Вудхаус, ‘на некаквог великог шишмиша више него на било шта друго на свету. Имало је оштре, кратке уши и меко крзно, а крила су му била као од коже. Зуби су му били мали али врашки оштри’ [...]“<sup>88</sup> (Wells 1904a: 51). Ти зуби, како Теди у наставку наводи, готово да су прогризли Вудхаусов глежањ, па можемо закључити да је питању некакво билогији непознато, снажно створење које у равноправној борби човека може поразити.

Шеф опсерваторије Теди, у обраћању помоћнику, покушава да на основу урођеничких прича идентификује створа:

Дајачки<sup>89</sup> момци говоре о великом колугу, некаквом клангутангу – шта год то било. Он људе не напада често, али претпостављам да си га ти унервозио. Кажу да постоје велики и мали колуго и још нешто што се оглашава као ћуран. Сви они лете ноћу. Колико ја знам, овде постоје летеће лисице и летећи лемури, али ниједан од тих створова није веома велика звер<sup>90</sup> (Wells 1904a: 51–52).

Премда Теди покушава да напад дефинише као случајан, као последицу узбуђености колуга, наш је утисак да је крилати нападач у опсерваторију ушао тражећи храну, о чему сведоче и угризи. Дакле, могуће је да је животиња, чији тачан назив ипак остаје тајна (само се претпоставља да је то био велики колуго), Вудхауса покушала да поједе, што је идеја која, како смо показали у „Царству мрава“, а како ћемо показати и у анализи других Велсових дела, није била страна Велсу. Па ипак, без обзира на истинске намере Вудхаусовог супарника, остаје импликација да у прашуми, као човеком ненадзираном екосистему, постоје несагледиве могућности еволутивних образаца који, у контексту дарвинистичке немилосрдне борбе за опстанак, могу једнога дана произвести животињу силнију од људске. На такав закључак сасвим експлицитно указују следеће, помало и шаљиве, Вудхаусове речи којима се на ово дело спушта завеса:

На небу и земљи [...] а нарочито у шумама Борнеа има више створова него што је ико од наших филозофа икада досађао. Све у свему, ако фауна Борнеа мисли да на мене сручи још који од својих новитета, волео бих да се то деси онда када нисам на задатку у опсерваторији, ноћу и сам“<sup>91</sup> (Wells 1904a: 52).

---

<sup>87</sup> Индонезија је кроз историју променила више колонијалних поседника. До деветнаестог века њена су острва углавном припадала Холандији. Међутим, у деветнаестом столећу започиње присуство и енглеских колониста на различитим острвима индонезанског архипелага (Anon 3).

<sup>88</sup> “‘It was’, said Woodhouse, ‘more like a big bat than anything else in the world. It had sharp, short ears, and soft fur, and its wings were leathery. Its teeth were little, but devilish sharp [...]’.”

<sup>89</sup> Етнонимом „Дајак“ [„Dyak“, „Dayak“] означава се једна од староседелачких малајских народности Индонезије (Anon 4).

<sup>90</sup> “The Dyak chaps talk about a Big Colugo, a Klang-Utang – whatever that may be. It does not often attack man, but I suppose you made it nervous. They say there is a Big Colugo and a Little Colugo, and a something else that sounds like gobble. They all fly about at night. For my own part I know there are flying foxes and flying lemurs about here, but they are none of them very big beasts.”

<sup>91</sup> “‘There are more things in heaven and earth,’ said Woodhouse – and Thaddy groaned at the quotation – ‘and more particularly in the forests of Borneo, than are dreamt of in our philosophies. On the whole, if the Borneo fauna is going to disgorge any more of its novelties upon me, I should prefer that it did so when I was not occupied in the observatory at night and alone’.”

Дакле, упркос томе што ноћни напад циновског шишмиша (као биолошки унапредовалог бића) на представника најнапреднијег дела човечанства не може имати исту превредноватељску снагу као и напад одлично организованих инсеката из „Царства мрава“ (и биолошки и социјално усавршених), јасно је да и ово дело напада антропоцентризам, као начело о човековој неприкосновености у природи.

### „Цветање необичне орхидеје“

У питању је прича која са претходно анализираним дели неколико истих детаља. Као прво, „Цветање необичне орхидеје“, баш као и „У опсерваторији Аву“, има хумористичних призива. Као друго, и једна и друга прича казују о појединачном нападу некаквог науци непознатог бића на припадника самозадовољне британске буржоаске класе. Међутим, у вези са претходном констатацијом, прича коју ћемо тумачити у овом одељку се у односу на приповетку „У опсерваторији Аву“ разликује по томе што врста која врши напад није животињска него биљна. Такође, „Цветање необичне орхидеје“ различито је и по томе што се напад не дешава у прашуми, у изванбританском подручју где Енглези покушавају завести цивилизовани поредак, већ у самој Енглеској, матици подјармљивачке, империјалистичке буржоазије.

Како у једном од својих радова сматра Хантингтон (Huntington 1981: 246), „Цветање необичне орхидеје“ треба схватити у контексту опозиције „између цивилизованости стаклене баште Винтер-Ведерберна, сакупљача орхидеја коме се ‘никада ништа не дешава’, и примитивног, дивљег света Андаманских острва где је сакупљач орхидеја Батен умро“.<sup>92</sup> Та опозиција, која се успоставља на самом почетку приче, суштински је хакслијевска идеја, те упозорава на то да процес технологизације, премда умањује потребу за изнурујућим телесним радом, заправо не води стазом апсолутног напретка, будући да истовремено човека (нарочито буржоаског) чини сувише свиленим, а његов живот незанимљивим (Huntington 1981: 246–247).

Радња је, дакле, смештена у Енглеску, у неко провинцијско место недалеко од Лондона, где педесетшестогодишњи Винтер-Ведерберн држи своју стаклену башту, док му у послу помаже његова даља рођака Ени, која је уједно и његова домаћица. Прича почиње жалбом стидљивог и усамљеног Винтер-Ведерберна на свој незанимљиви живот, због чега се овај припадник ситне буржоазије одлучује да пође у Лондон и пазари какве нове биљке. При томе се у његовим речима примећује завист у односу на Батена, сакупљача орхидеја, који је далеко од сигурности дома у Енглеској недавно нашао смрт усред Бенгалског залива, у џунглама Андаманских острва:

[...] [В]идите, мени се никада ништа не дешава. Када сам био мали дечак, никада нисам доживео несрећу. Док сам растао, никада се нисам заљубио. Никада се нисам женио... Питам се какав је осећај када се човеку нешто деси, нешто сасвим необично. Тај сакупљач орхидеја имао је само тридесет шест година – био је двадесет година млађи од мене – када је умро. Женио се два пута, а једанпут развео; четири пута је имао маларичну грозницу, а једном је сломио бутну кост. Једанпут је убио Малајца и једном био рањен отровном стрелицом. А на крају су га убиле пијавице у џунгли. Мора да је све то било веома незгодно, али мора да је било и веома занимљиво, знате – осим, можда, пијавица<sup>93</sup> (Wells 1904a: 20–21).

<sup>92</sup> “[...] between the hot-house civilization of Mr Winter-Wedderburn, a collector of orchids to whom ‘nothing ever happens,’ and the primitive, violent, natural world of the Andaman Islands where the orchid collector, Batten, died.

<sup>93</sup> “[Y]ou see, nothing ever happens to me. When I was a little boy I never had accidents. I never fell in love as I grew up. Never married... I wonder how it feels to have something happen to you, something really remarkable.

На рођакову жалопојку Ени одговара антагонистички, изражавајући гађење према пустиловном начину живота, те подразумевајући да је израз „нешто се десити“ еуфемизам који значи незгуду: „Мислим да бих радије била без таквих узбуђења [...] то не може бити добро за човека“<sup>94</sup> (Wells 1904a: 20). Претерана обазривост ове заљубљенице у сталожен буржоаски живот још је очигледнија када Винтер-Ведерберна, упркос сунчаном небу, упозори на могућност невремена: „Мислим да је боље да понесете кишобран ако идете у Лондон’, рекла је тоном који није трпео противречење. ‘Свашта се може десити док се не вратите’“<sup>95</sup> (Wells 1904a: 21).

Међутим, миран амбијент Винтер-Ведерберновог дворишта мења се у тренутку када се овај протагониста врати из Лондона, доневши са собом неколико нових орхидеја – ванди, дендроба и палеонописиса и уз њих једну непознату биљку, некакав сасушени ризом, који је код Ени изазвао нарочито снажну одбојност. Била је то последња орхидеја коју је Батен сакупио пре него што су га мртвог пронашли у мангровој мочвари како лежи преко баш тога необичног примерка. Иако Ени као разлог одбојности према тој орхидеји наводи њене чудновате ваздушне коренчиће, поредећи их са „мали[м] бели[м] прсти[ма] који штрче из смеђе позадине“<sup>96</sup> (Wells 1904a: 26), Винтер-Ведерберн уопште не наслућује да ће се речи његове рођаке показати као предсказање.

Он убрзо односи све набављене орхидеје у стаклену башту, те се тамо, у топлини добро напареног затвореног простора, одмах посвећује њиховој нези. Међутим, све друге недавно донесене биљке, осим неklasификоване орхидеје, убрзо увену, а једино се она успева тако раскошно разбокорити да ју је, барем из баштованове перспективе, било милина погледати. Овако је аутор приче описао изглед њених листова: „Имали су обичан широки облик и блиставу тамнозелену боју, са тамноцрвеним мрљама и тачкама на основи“<sup>97</sup> (Wells 1904a: 29).

Међутим, оно што јунаку приче никако није јасно јесте чему служе цветови његове нове орхидеје. Наиме, како сам наводи, помињући Дарвина коме се аутор приче, поред Хакслија, највише на свету дивио, орхидеје су у биљном свету јединствене по томе што њихова породица, уз врсте које се размножавају опрашивањем, помоћу цветова и инсеката, обухвата и оне које се размножавају самостално, стварајући изданке из сопственог корења. То се сазнаје из следећег разговора између Винтер-Ведерберна и Ени:

„Код орхидеја постоје тако чудне ствари“ – рекао је једног дана – „такве могућности изненађења. Знате, Дарвин је проучавао њихову оплодњу и показао да је читава структура једног обичног цвета орхидеје створена тако да би мољци могли да носе полен од биљке до биљке. Заправо, чини се да има много познатих орхидеја чији се цветови никако не могу користити на такав начин. Поједини киприпедијуми, примера ради; нема познатих инсеката који би их икако могли оплодити, а неки од њих нису никада затечени са семеном.“  
„Али како оне формирају нове биљке?“

---

That orchid-collector was only thirty-six – twenty years younger than myself – when he died. And he had been married twice and divorced once; he had had malarial fever four times, and once he broke his thigh. He killed a Malay once, and once he was wounded by a poisonous dart. And in the end he was killed by jungle-lice. It must have been all very troublesome, but then it must have been very interesting, you know – except, perhaps, the lice.”

<sup>94</sup> “I think I would rather be without so much excitement” [...] “It can’t be good for you.”

<sup>95</sup> “‘I think you had better take an umbrella if you are going to London,’ she said in a voice that admitted of no denial. ‘There’s all between here and the station coming back’.”

<sup>96</sup> “little white fingers poking out of the brown”

<sup>97</sup> “They were of the ordinary broad form, and a deep glossy green, with splashes and dots of deep red towards the base.”

„Изданцима из корења и клицама из кртола и таквим израштајима. То је лако објаснити. Загонетка је чему служе цветови? Вероватно је“, додаде, „да моја орхидеја представља нешто посебно у том смислу“<sup>98</sup> (Wells 1904a: 27–28).

У посебност орхидеје Винтер-Ведерберн се уверава неколико дана доцније када, након разлиставања, она богато и процвета. Цветање орхидеје, сасвим неуобичајено, праћено је испуштањем веома јаког, слаткастог мириса. Усхићени баштован прилази орхидеји како би је изблиза погледао, те међу њеним листовима опажа три велика цвета, из којих се тај свепрожимајући мирис шири. Винтер-Ведербернова радост је неизмерна, јер му се чини да му се управо десило оно што је предосећао оног јутра, уочи поласка за Лондон, на пијаци садница. Учинило му се да му се управо догодило нешто необично, а ни у ком смислу непријатно – успео је пронаћи нову врсту орхидеје, и то, како тврди неименовани наратор, особито допадљиве:

Цветови су били бели, са златно наранџастим пругама на латицама; тешка медна усна<sup>99</sup> била јој је савијена и истурена напред, а дивна плавичасто пурпурна боја на том се месту мешала са златном. Одмах је схватио да је реч о једној сасвим новој врсти. А тај неподношљиви мирис! Како је само вруће унутра! Цветови су му пливали пред очима<sup>100</sup> (Wells 1904a: 30).

Међутим, већ у наредној сцени се открива колико је преурађена била Винтер-Ведербернова радост. Наиме, Ени, забринута што јој се рођак није, као по обичају, појавио на чају у пола пет, улази у стаклену башту (у коју је, иначе, због одбојности према орхидеји, као и због спарине која у њој влада, избегавала да ступа) и тамо затиче језиву сцену:

Лежао је [Винтер-Ведерберн], лица окренутог нагоре, у подножју те чудне орхидеје. Ваздушни коренчићи у облику пипака нису се више слободно њихали по ваздуху, већ су били скупљени, свежањ сивих конопаца, и чврсто затегнути, крајева чврсто припијених на његову браду, врат и шаке<sup>101</sup> (Wells 1904a: 32).

Цветови орхидеје, дакле, мирисом су Винтер-Ведерберна опили толико да је изгубио свест, а то је, како Ени увиђа, та необична биљка учинила само да би се потом могла напити жртвине крви, јер је „из једног од победом озарених пипака на његовом образу цурио мали млаз крви“<sup>102</sup> (Wells 1904a: 32). Схвативши да ће се и сама онесвестити те постати орхидејин плен ако још дуго буде боравила у тој загушљивој просторији, Винтер-Ведербернова домаћица отвара најближа врата а потом и саксијом разбија прозоре, те окрепљена свежим ваздухом

---

<sup>98</sup> “‘There are such queer things about orchids,’ he said one day; ‘such possibilities of surprises. You know, Darwin studied their fertilisation, and showed that the whole structure of an ordinary orchid-flower was contrived in order that moths might carry the pollen from plant to plant. Well, it seems that there are lots of orchids known the flower of which cannot possibly be used for fertilisation in that way. Some of the *Cypripediums*, for instance; there are no insects known that can possibly fertilise them, and some of them have never been found with seed.’

‘But how do they form new plants?’

‘By runners and tubers, and that kind of outgrowth. That is easily explained. The puzzle is, what are the flowers for?’

‘Very likely,’ he added, ‘my orchid may be something extraordinary in that way.’”

<sup>99</sup> Медна усна или лабелум (лат. *labellum*) представља најупадљивију латицу орхидеје, чија је улога у опрашивању (Anon 5).

<sup>100</sup> “The flowers were white, with streaks of golden orange upon the petals; the heavy *labellum* was coiled into an intricate projection, and a wonderful bluish purple mingled there with the gold. He could see at once that the genus was altogether a new one. And the insufferable scent! How hot the place was! The blossoms swam before his eyes.”

<sup>101</sup> “He was lying [Winter-Wedderburn], face upward, at the foot of the strange orchid. The tentacle-like aerial rootlets no longer swayed freely in the air, but were crowded together, a tangle of grey ropes, and stretched tight with their ends closely applied to his chin and neck and hands.”

<sup>102</sup> “[...] from one of the exultant tentacles upon his cheek there trickled a little thread of blood.”



извана успева да већ озбиљно побледелог рођака истргне од смртоносних, преко тридесет центиметара дугих, пипака.

На крају приче налазимо Винтер-Ведерберна како се, попивши бренди помешан са некаквим ружичастим екстрактом од меса (опште место код Велса када је у питању опоравак озлеђених буржуја), опоравља уз негу своје рођаке, као и доктора Хадона, кога је један случајан пролазник, подстакнут Ениним избеумљеним позивом упомоћ, брже-боље довео до места немилог догађаја. Према речима приповедача, „осим што је изгубио много крви, Ведерберн је прошао без неке нарочито озбиљне озледе“<sup>103</sup> (Wells 1904a: 34). Премда је у једном тренутку био животну угрожен, главни је јунак приче ипак на концу задовољан, и то још више но што је био задовољан у стакленој башти, када је с дивљењем посматрао своју процветалу орхидеју. Наиме, напослетку је искусио нешто заиста несвакидашње – открио је нову биљку а уз то још и био суочен са смрћу, из чијих је чељусти, као прави неустрашиви пустилов, успео побећи:

Идућег је јутра необична орхидеја и даље лежала на истом месту, сада црна и трула. Врата су испрекидано лупала на јутарњем поветарцу, а читав низ Ведербернових орхидеја био је увео и полегао. Међутим, сами Ведерберн био је горе, на спрату, причљив и озарен славом своје необичне авантуре<sup>104</sup> (Wells 1904a: 35).

Иако се име усахле нове орхидеје не наводи, јер је за радњу ове фикционалне приче тај податак безначајан, остаје, у овим последњим редовима необорив дојам о шаљивости приповетке – јер је главни јунак, у контрасту са својом рођаком која, додуше, исправно предосећа зло у донесеној садници, приказан као човек који непријатна али узбудљива искуства више воли од пријатне али досадне животне колотечине. У ту комичност увијена је и Хакслијева истина о жаловости преосетљивости и пренаглашене нежности човека коју му намеће технолошки развитак, а о чему је Велс далеко упечатљивије и, у уметничком смислу, успелије писао у *Времплову* (Huntington 1981: 246).

Међутим, за нас је, у овом тренутку, важнији увид Бернарда Бергонзија, који је лепо приметио да „Цветање необичне орхидеје“ „антиципира она каснија дела којима се описују напади на савремено буржоаско друштво изван његових граница, или изван самога света: ‘Морске разбојнике’, ‘Звезду’, ‘Царство мрава’ и, изнад свега, *Рат светова*“<sup>105</sup> (Bergonzi 1961: 68). У погледу напада на британску буржоазију, закључујемо да је у овом делу Велс нарочито оригиналан, јер за извор претње узима једну биљку која стереотипно важи за полужив организам, биће које се на лествици енергичности налази далеко испод животиња, а немоли човека као најинтелигентнијег сисара.

Очигледно је, наиме, да је Велс као пионир у књижевности створио прву људождерну биљку, први је, дакле, биљкама које су тек врло изузетно месождери – и то као ловци инсеката и других зглавкара – приписао исхрану људском крвљу. Орхидеја, која је природном селекцијом тако еволуирала да је Батена могла да усмрти, а да потом то исто покуша и са Винтер-Ведерберном, јасно поручује да нема научних разлога за сумњу у способност еволуције да у прашуми твори бића која човеку могу нашкодити на различите и сасвим ненадане начине, како у дивљини, тако и у људском руком уређеној природи. Како ћемо ускоро показати, а када је површина планете Земље у питању, Велс није само прашумски екосистем посматрао као извор за незауздану делатност еволуције на

<sup>103</sup> “Wedderburn had lost a good deal of blood, but beyond that he had suffered no very great injury.”

<sup>104</sup> “The next morning the strange orchid still lay there, black now and putrescent. The door banged intermittently in the morning breeze, and all the array of Wedderburn’s orchids was shriveled and prostrate. But Wedderburn himself was bright and garrulous upstairs in the glory of his strange adventure.”

<sup>105</sup> “[‘The Flowering of the Strange Orchid’] anticipates those later works which describe onslaughts made on contemporary bourgeois society by strange forces from outside its boundaries, or from outside the world itself: ‘The Sea Raiders’, ‘The Star’, ‘The Empire of the Ants’, and, above all, *The War of the Worlds*.”

нечовеколиким врстама, већ је претњу за безбедност и даље ширење европске буржоаске утопије уочавао и у морском екотопу. Такође ћемо ускоро показати и да је овај писац каткада умео бити и знатно више експлицитан по питању начина на које моћни супарници човекове врсте могу унапредити своју вештину борбе за опстанак. Следи одељак о маштовитим могућностима еволуције у дубинама Земљиног плаветнила.

## Море као извор опасности за људски род

### „Морски разбојници“

Приповетка „Морски разбојници“ из *Приче о Платнеру и других прича* представља најуспелију Велсову причу о претњи из морских дубина. И за ово дело писац је начинио есејистички увод у „Истребљењу човека“, где је истакао да морске дубине нису у надлежности људске врсте, те да стога активност еволуције у том огромном екотопу (Земља је „плава планета“ управо зато што више од две трећине њене површине заузима вода) човек не може ограничавати:

[...] [P]ред главножаца коме припадају сипе и хоботнице [...] може, упркос свему што је могућно навести као противаргумент, представљати ред са будућношћу. Њихови су сродници гастроподи, у случају пужа, са кућицом или без ње, научили да удишу ваздух. Није невероватно да још и данас постоје родови овога реда који природњацима измичу, или чак добро познати родови чије су могућности раста и исхране и даље непознате. Замислите да једног дана примерак неке нове врсте буде ухваћен уз обалу Кента. [...] Онда замислите тајанствене несрећне случајеве са чамцима и погибије у току купања. Велика животиња ове врсте која неретко посећује места честих бродолома могла би тако лако развити склоност према људском меду, као што је и буба Колорадо пре неколико година са своје старе биљне исхране прешла на обичан кромпир. Онда би јато или чопор циновских хоботница почело да на насуканим бродовима напада морнаре, па би затим, након неколико деценија, могао почети и да шета плажама наваљујући на излетнике. [...] Замислите да се такав створ појави – а то је, понављамо могућност, иако можда далека – како бисмо се против њега борили? Нешто би се могло урадити торпедима; али колико наше досадашње знање сеже, човек нема начина да озбиљно умањи број било које животиње, чак и на најпримитивнијем степену интелигенције, која живи у мору<sup>106</sup> (Wells 1898: 175–176).

Дакле, у једном од својих назнаменитијих есеја Велс припрема потку „Морских разбојника“ стављајући у жижу пажње, осим неспособности човека да господари морем, и пластичност животиња у погледу навика у исхрани. Иначе, ова научно-фантастична приповетка којом се

---

<sup>106</sup> “[...] [T]he order of the cephalopods, to which belong the cuttle-fish and the octopus [...], may be, for all we can say to the contrary, an order with a future. Their kindred, the Gasteropods, have, in the case of the snail and the slug, learnt the trick of air-breathing. And not improbably there are even now genera of this order that have escaped the naturalist, or even well-known genera whose possibilities in growth and dietary are still unknown. Suppose some day a specimen of a new species is caught off the coast of Kent. [...] Then conceive some mysterious boating accidents and deaths while bathing. A large animal of this kind coming into a region of frequent wrecks might so easily acquire a preferential taste for human nutriment, just as the Colorado beetle acquired a new taste for the common potato and gave up its old food-plants some years ago. Then perhaps a school or pack or flock of Octopus Gigas would be found busy picking the sailors off a stranded ship, and then in the course of a few score years it might begin to stroll up the beaches and batten excursionists. [...] Suppose such a creature were to appear – and it is, we repeat, a possibility, if perhaps a remote one – how could it be fought against? Something might be done by torpedoes; but so far as our past knowledge goes man has no means of seriously diminishing the numbers of any animal of the most rudimentary intelligence that made its fastness in the sea.”

испитују могућности еволуције писана је, слично „Царству мрава“, у новинарско-извештачком стилу. Тај стил је баш у овом делу Велс толико успешно применио да у њему описане необичности уопште не звуче неукусно, или како је Бергонзи то исказао: „[...] Сензационални детаљи [приче] утолико више казују уколико је њихов значај више умањен, те Велс бриљантно користи полудокументарни стил, уз богатство ирелевантних али убедљивих појединости“<sup>107</sup> (Bergonzi 1961: 73).

Такав стил читује се још у уводном пасусу приповетке у коме нам Велс наговештава о каквим ће се разбојницима говорити у делу:

Све до необичног догађаја у Сидмуту, чудновата врста *Haploteuthis ferrox* била је науци позната само генерички, на основу једног полусвареног пипка набављеног у близини Азорских острва,<sup>108</sup> као и на основу једног распадајућег тела искључаног птицама и изгрицканог рибама, које је почетком 1896. године недалеко од Лендз енда<sup>109</sup> пронашао Џенингс<sup>110</sup> (Wells 1904б: 126).

У наставку приче, Велс описује изненадну навалу овог крупног главоношца који, „будући да живи у мрачним морским дубинама, мора, у великој мери, за нас остати заувек непознат“<sup>111</sup> (Wells 1904б: 127). У приповести о том чудноватом нападу главну улогу игра извесни Фисон, пензионисани трговац чајем, који у тренутку када радња дела почиње привремено борави у једном сидмутском пансиону. У току једне обичне шетње јужноенглеском обалом, Фисон са литице примећује „нешто што му је на први поглед изгледало као јато збијених птица које се међусобно отимају око неког парчета мяса што је на сунцу блистало светлоружичастом бојом“<sup>112</sup> (Wells 1904б: 128).

Међутим, Велсов јунак, сишавши до мора да боље осмотри, схвата да то што му је са висине изгледало птицолико заправо представља скупину циновских главоножаца који се у томе часу сусрета госте месом једног људског леша. Од те језиве сцене почиње борба између људи и „морских разбојника“, која се одвија у две етапе, а у којој Фисон, као њен кључни учесник, стиче увид у високу борачку способност главоножаца. Прича се, у велсовском стилу, завршава отклоном опасности, тј. самоиницијативним повлачењем агресора, које пак ни у ком смислу не треба схватити као победу људског рода, већ као аргумент усмерен против самоуображене нерањивости буржоазије.

Наша највећа пажња у овој причи, у вези са превредновањем еволуционистичког антропоцентризма Конта и Спенсера, усмерена је ка значењима *Haploteuthis ferrox*, као једне од многобројних фантастичних животињских творевина Велсовог маштовитог ума. При томе, ови људождерни главоношци могу се на првом месту поимати дословно, као животиње које, значајно усавршивши своје биолошке и социјалне карактеристике, постају равноправан такмац човеку у борби за опстанак, барем када је у питању надметање за контролу над морем и обалом. На другом месту, Велсове главоношце треба разумети и метафорички, као људску, небританску силу, која енглеској буржоазији прети освајањем.

У вези са дословно схваћеним главоношцима, важни су описи њиховог физичког изгледа, њихове моторичке (механичке) вештине, као и њихове друштвености која, као и код

---

<sup>107</sup> “Its [the story’s] sensational details are the more telling for being played down, and Wells makes a brilliant use of a semi-documentary style, with a wealth of irrelevant but persuasive details.”

<sup>108</sup> Острвски архипелаг у Атлантском океану, који поседује Португалија, а који се налази преко хиљаду километара западно од португалске обале.

<sup>109</sup> Место чији је назив симболичан („Крај копна“), с обзиром на то да се налази на најзападнијој тачки Велике Британије, тамо где се завршава покрајина Корнвол а почиње широки Атлантски океан.

<sup>110</sup> “Until the extraordinary affair at Sidmouth, the peculiar species of *Haploteuthis ferrox* was known to science only generically, on the strength of a half-digested tentacle obtained near the Azores, and a decaying body pecked by birds and nibbled by fish, found early in 1896 by Mr. Jennings, near Land’s End.”

<sup>111</sup> “[...] living in the middle depths of the sea, must, to a large extent, for ever remain unknown to us.”

<sup>112</sup> “[...] what at first he thought to be a cluster of birds struggling over a fragment of food that caught the sunlight, and glistened pinkish-white.”

човека, можда понајвише упућује на висину њихове интелигенције. У том смислу, упечатљива је најпре морфологија *Naplotheuthis feroxa* која нам се пружа из перспективе Велсовог некадашњег трговца чајем, и то у часу када долази до њиховог првог сусрета, у тренутку, дакле, када се Фисону разбијају илузије о томе каква су то бића која се на каменитој обали између Сидмута и Ладрамског залива госте сировим месом:

[...] [О]кругла тела била су нова створења језивог изгледа, обликом налик хоботници, са огромним и веома дугим савитљивим пипцима, што су онако гломазни били савијени на земљи. Кожа им је била светлуцава, непријатна за око, попут сјајне коже. Надоле искривљена уста окружена пипцима, необичне излучевине на тој кривој линији, пипци и велике интелигентне очи, давале су тим створењима израз гротескног лица. Тело им је било као у свиње просечне величине, а пипци су, чинило се, били дугачки више метара<sup>113</sup> (Wells 1904б: 129–130).

Главноношци су, дакле, велики, имају веома дугачке пипке којима лове плен, а најнеобичнија њихова црта јесу њихове велике паметне очи, које здружене са слузавим, надоле искривљеним танким устима, одају утисак асиметричности. Заправо, биће да је Велс оваквим описом желео постићи ефекат застрашења, јер изрази „интелигентне очи“ и „гротескно лице“ указују на распарност интелигентности, која иначе спада у забран људске врсте, и необичних уста која, како нам се чини, делују сасвим нељудски – безосећајно и злоћудно. Желимо овим рећи да *Naplotheuthis feroxa* самим својим изгледом одају утисак о непријатељству према људима, те наговештавају борбу која ће уследити.

Сама борба пак открива нам да су ови изненадни посетиоци из мора у води, сасвим природно, далеко силнији од човека, али и то да су, сасвим невероватно, способни да човека поразе и на копну (барем када је реч о човеку као ненаоружаном борцу). Наиме, када Фисон, згрожен чињеницом да главноношци једу људско тело, чопор крволока покуша отерати повицима, сазнајемо колико су ове морске немани, сасвим супротно своме тромом изгледу и почетној спорости у кретању, брзе и покретљиве на сувом. Протагониста прогонитељима успева умаћи само зато што се пре сусрета досетио да скине ципеле, те тако себи олакша кретање по клизавом камењу девонског приобаља.

У тој првој фази борбе, која би се пре могла назвати ловом а не равноправном борбом, такође откривамо и на који начин чланови једног чопора међусобно комуницирају, односно сарађују приликом напада на ловину. Наиме, након Фисоновог повика, животиње у навалу крећу на следећи начин: „А онда, развивши своје пипке, сви почеше да се крећу ка њему – најпре споро пузећи и шаљући један другоме некакав мекан предухи звук“<sup>114</sup> (Wells 1904б: 130). Дакле, Велсови главноношци имају развијену сигнализацију којом, по свој прилици, позивају у напад, а то без сумње сведочи о њиховој високој сарадљивости, која се у науци ретко којој животињи приписује у тако великој мери као што се приписује човеку.

Пипци којима ови ловци хватају свој плен у пуној се снази приказују тек у другој рунди, када Фисон, доведши сада са собом четворицу сабораца (кормилара и тројицу физичких радника), чамцем покушава да „оскрнављено тело избави из стиска тих одвратних створења“<sup>115</sup> (Wells 1904б: 131). Када из Сидмута, ка коме је након успешног бекства брже-боље похитао упомоћ, морем стигне на положај одакле се могло одредити место његове

<sup>113</sup> “[...] [t]he rounded bodies were new and ghastly-looking creatures, in shape somewhat resembling an octopus, and with huge and very long and flexible tentacles, coiled copiously on the ground. The skin had a glistening texture, unpleasant to see, like shiny leather. The downward bend of the tentacle-surrounded mouth, the curious excrescence at the bend, the tentacles, and the large intelligent eyes gave the creatures a grotesque suggestion of a face. They were the size of a fair-sized swine about the body, and the tentacles seemed to him to be many feet in length.”

<sup>114</sup> “And then, slowly uncoiling their tentacles, they all began moving towards him – creeping at first deliberately, and making a soft purring sound to each other.”

<sup>115</sup> “[...] to rescue the desecrated body from the clutches of these abominable creatures.”

недавне пустиловине, Фисонов чамац бива одозго нападнут, те се сада распламсава истинска борба између главножаца и људи. Са једне стране, главношци, изронивши из густих алги са морског дна, покушавају да пребацивањем пипака преко ивице чамца преврну пловилицу и тако се домогну нове залихе хранљивог меса, док са друге чамције чакљама, ножевима и веслима покушавају да се ослободе напасти. На концу, један од четворице Фисонових сапутника по имену Хил, премда снажно грађен, завршава у чељустима немани, док се исто дешава и са целокупном десеточланом посадом једног излетничког чамца, који се у међувремену нашао на обалама Девоншира, а који Фисон, упркос гласовитим повицима упозорења, није успео да одврати од приласка попришту поморске борбе. У броју жртава, дакле, примећује се учинковитост морских разбојника, који за врло кратко време успевају енглеској буржоазији показати да, пословично, и над силом постоји сила.

Значајан је начин на који Велс описује разлоге због којих је *Haploteuthis ferrox* из „неосунчаних морских дубина“<sup>116</sup> дошао на девонширске обале (Wells 19046: 141):

Фисонова прича, узета заједно са таласом чамцијских и купачких удеса о којима сам већ раније говорио, као и са одсуством рибе са корнволских обала те године, јасно указује на споро кретање ових прождрљивих чудовишта из морских дубина дуж плитког приобаља. Колико знам, миграција због глади предложена је као сила који их је довела овамо; али, што се мене тиче, више волим да верујем алтернативној Хемслијевој теорији. Хемсли сматра да је чопор или јато ових створења можда заволело људско месо услед случајног потонућа каквог оштећеног брода, те да је у потрази за њим одлутало изван своје уобичајене зоне; испрва идући трагом бродова, те је тако, у освет атлантског саобраћаја, стигло до наших обала. Међутим, расправи о Хемслијевим убедљивим и на задивљујућ начин израженим аргументима овде није место<sup>117</sup> (Wells 19046: 138–139).

Наиме, у томе што главношце не приказује као стереотипне риболовце, већ као људождере (промена прехрамбених навика), видимо да је Велсу дарвинизам, као теорија о непредвидивости еволуције врста, био дражи од ламаркизма, који се темељио на постулату о човеку као круни биолошке еволуције. Заправо, на основу Хемслијеве теорије, могли бисмо процес настанка људождерних *haploteuthis ferrox* замислити на следећи начин: најпре једна скупина главножаца, захваљујући случајним варијацијама које су се у њиховим телима претходно десиле, развија афинитет према по први пут поједеном људском месу; затим, главношци из морских дубина, у потрази за људским месом, крећу ка обали – с порастом унесеног људског меса, тј. изузетно хранљивих беланчевина, морске немани постају све интелигентније и друштвеније, док се, захваљујући све дужем боравку у приобаљу и на обали (такође заслугом одговарајућих случајних варијација што су се десиле непосредно пред приспеће на приобаље), временом оспособљују и за удисање ваздуха; на крају, захваљујући природној селекцији оних карактеристика које су, под новонасталим условима, најповољније за умножавање врсте, од обичног главношца постаје *haploteuthis ferrox* као амфибијско биће које господари и морем и копном, односно обалом, те самим тим представља озбиљног супарника људској превласти у природи.

<sup>116</sup> “[...] the sunless depths of the middle seas”

<sup>117</sup> “Mr. Fison’s account, taken together with the wave of boating and bathing casualties to which I have already alluded, and the absence of fish from the Cornish coasts that year, points clearly to a shoal of these voracious deep-sea monsters prowling slowly along the sub-tidal coast-line. Hunger migration has, I know, been suggested as the force that drove them hither; but, for my own part, I prefer to believe the alternative theory of Hemsley. Hemsley holds that a pack or shoal of these creatures may have become enamoured of human flesh by the accident of a foundered ship sinking among them, and have wandered in search of it out of their accustomed zone; first waylaying and following ships, and so coming to our shores in the wake of the Atlantic traffic. But to discuss Hemsley’s cogent and admirably-stated arguments would be out of place here.”

Иначе, с тим у вези, Велс је још 1891. у есеју „Зоолошко назадовање“ [„Zoological Retrogression“] са много мудрачког задовољства писао како је малена риба дводихалица, коју су у муљевите приобалне пределе из морских дубина отерале моћније водене грабљивице, прва изишла на суво, да би на крају разгранатог еволутивног процеса произвела човека, данашњег таманитеља свих оних врста које су некада давно за њу биле страх и трепет (Philmus & Hughes 1975: 166–167). Стога, ако ћемо пратити Велсову биолошку мисао, у теоријском је смислу сасвим могуће да ће једнога дана нека, у овом тренутку сасвим безначајна, врста потиснути човека као данашњег суперпредатора, баш као што је то он, као наследник слабашне дводихалице и тренутно делимични господар мора, учинио потомцима оних врста што су некада давно у борби за опстанак надјачавале дводихалицу.

Дакле, у „Морским разбојницима“ Велс недвосмислено заговара став да је и човек, упркос својој високој интелигенцији, подложен хировитости „слепе“ еволуције, те да би и он једног дана, баш као и многе животињске врсте пре њега, могао постати жртва зоолошког назадовања. Стога је питање које се неминовно намеће из ове Велсове приповетке следеће: Ако је природа од бесловесног примата створила човека, зашто и за неку другу врсту, на пример сипу или хоботницу, не би било могуће да на мењајућу средину одговори подједнако ефикасно, унапређујући своју способност освајања простора? Ово питање, наравно, још се релевантнијим чини за „Царство мрава“, о коме смо већ говорили и које је ипак подстицајније за размишљања о истребљењу читаве људске расе у односу на „Морске разбојнике“, јер је у потоњој причи, за разлику од претходне, заступљено само краткотрајно задржавање нападача на територији оних који трпе агресију. Било како било, удар на еволуционистички антропоцентризам Конта и Спенсера је неупитан.

Иначе, када је у питању метафоричко разумевање „Морских разбојника“ у средиште интересовања мора бити истакнут војно-политички контекст позног деветнаестог столећа. Заправо, како смо већ раније поменули, *fin de siècle* је био обојен интензивном анксиозношћу нарочито припадника Британског царства, који су у старењу краљице Викторије видели увод у опсежне, по свој прилици, непријатне промене. Страх од губитка стабилности особито је у Енглеској био заснован на наглom расту војне и привредне моћи Немачког царства које је у једногодишњем Француско-пруском рату (1870–1871) већ било показало да уме рушити колонијалистичке дивове. Стога се „Морски разбојници“ могу схватити као немачке армије које као прве, још од велике норманске инвазије из једанаестог столећа, долазе да наруше мир на просперитетном англо-саксонском острву (Bergonzi: 12–13; Novanec 2013: 54); а на такво поимање добро организованих и ловачки настројених главножаца указује лексема *разбојници* у наслову, која се често везује за пирате, као пљачкаше који долазећи с мора, немају нужно за циљ да трајно отуђе земљу, већ, пре свега, да набаве оно што желе (Novanec 2013: 54). За разлику од традиционалних пирата, који су жудели за златом и робљем, нападачка „чета“ *Harploteuthis feroxa* превасходно тежи ка задовољењу својих нових навика у исхрани (Петровић 2018: 100). Дакле, Велсови главношци, поред биолошког антропоцентризма, превреднују и евроцентрични социјални еволуционизам Конта и Спенсера, јер европске просвећене народе не приказују као међу собом помирене предводнике цивилизујућег процеса, већ као међусобно сучељене конкуренте за превласт у свету – а то је сценарио од кога ће европски континент два пута горети у току двадесетог века.

Сумирајући, „Морски разбојници“ представљају једну од најзначајнијих Велсових приповедака о претњи, а нарочита снага ове приче лежи у њеном удару на самодовољност британске буржоазије. Значењска неантропоцентрична срж ове приче најбоље би могла да се опише као оповргавање осећања апсолутне власти над природом које је при крају деветнаестог века чинило неотуђив део британске културе. Заправо, у лику Фисона који сасвим лакомислено са литице хита ка своме великом открочењу, Велс већ на почетку приче истиче свој чувени скептични кредо, који каже да је једномислије сигуран пут ка пропасти: „Приближавао се своме циљу са свом самоувереношћу што га апсолутна безбедност ове

земље у односу на све облике животињског света пружа својим житељима<sup>118</sup> (Wells 1904б: 129). Ове речи чине исходиште за велсовску „супротну идеју“, којом је млади бунтовник уживао да пркоси буржоаском насиљу над биологијом у општем смислу, а којом је поставио темељ за превредновање вредности и у „Морским разбојницима“.

### „У понору“

У својој другој причи која се, у вези са океанским екотопом, бави превредновањем антропоцентризма са становишта дарвинистичко-хакслијевског еволуционизма Велс не описује долазак агресивних интелигентних становника морских дубина на енглеску обалу, већ посету припадника енглеске буржоазије интелигентним подморским створењима. Прича „У понору“ знатно је мање експлицитна од „Морских разбојника“ у погледу отпора према буржоаском антропоцентризму, јер уопште не наговештава опсежан сукоб између двеју интелигентних врста на планети. У овом делу, заправо, разматра се могућност прогресивне неантропоидне еволуције под водом, при чему до појединачног инцидента долази случајно, без агресорове намере да се посетиоцу нанесе зло, али је и такав фантастичан сценарио довољан да омогући спознају о нецентралности људске врсте у органској природи.

Јунак приче је ронилац Елстед, о чијем вратоломном плану у виду спуштања некаквом челичном сфером на дно океана на почетку дела расправљају његове колеге, поморац Стивенс и морнарички поручник Вејбриц. Брод са кога се спуштање планира назива се „Птармиган“, док се сама операција намерава извршити у јужном делу Атлантског океана, отприлике на географској ширини која одговара бразилском Риу де Жанеиру. Приповетка је, иначе, слично „Царству мрава“ и „Морским разбојницима“, писана упола новинарски, а упола уметнички, јер неименовани приповедач у трећем лицу на крају наводи да је дело настало на основу података из друге руке (од информација које су добијене од Стивенса, Вејбрица и осталих чланова посаде „Птармигана“).

Први део приче чини увод у приповест о Елстедовој авантури у дубинама морскога бездна и њега бисмо могли одредити као деоницу која почиње сценом дискусије између Стивенса и Вејбрица на „Птармигану“, а завршава се веома одоцнелим повратком Елстедове лоптасте подморнице на површину мора. Други део пак (у питању је наша подела – прича, иначе, сама по себи чини целину) обухвата опис Елстедових доживљаја на тамном дну океана и завршава се поменом другог његовог путовања на дно Атлантика, са кога се потом никада није вратио.

Према нашем мишљењу, први део приче је споредан у односу на други и његова је сврха да амбијентом неверице у погледу чврстине Елстедове пловилеце, те функционалности њеног механизма, укаже на то колико су велике жртве које храбри истраживачи подносе да би људском роду омогућили боље познанство са природом, па самим и тим већу власт над њом. С тим у вези, њен циљ је и да утемељи атмосферу језовитости која је, како смо већ више пута до сада истакли, незаобилазан елемент добре научне фантастике.

Језиву атмосферу упечатљиво дочарава поручник Вејбриц, који у разговору са Стивенсом заговара став да ће на дубини од осам километара стакло на Елстедовој сфери под огромним притиском пући и проузроковати ужасну смрт њиховог пријатеља. Овако Вејбриц за случај пуцања прозора даје, како сам каже, „једноставан опис неминовног“<sup>119</sup> (Wells 1904б: 73), што Елстедову пустоловину делотворно обавија велом готске сабласности:

„Моје је мишљење“, рекао је поручник, „да ће то стакло једноставно улегнути, избочити се и прснути под таквим притиском“ [...]  
„Ако би стакло пукло“, каза Стивенс, „шта би онда било?“

<sup>118</sup> “He approached his mark with all the assurance which the absolute security of this country against all forms of animal life gives its inhabitants.”

<sup>119</sup> “[...] a simple statement of the inevitable”

„Вода би улетела као гвоздени млаз. Јеси ли икада осетио прав млаз воде под високим притиском? Пробија као метак. Напросто би га смрвило и сравнило с подлогом. Покидало би му и грло и плућа; експлодирало би му у ушима“ –  
[...]

„А шта би било са сфером?“

„Само би испустила неколико мехурића и удобно се скрасила у муљу и блату да на дну чека Судњи дан – док би се јадни Елстед размазао преко својих смрвљених јастучића као маслац по хлебу“<sup>120</sup> (Wells 1904б: 72–73).

Међутим, како сазнајемо у другом, главном делу приче, стакло је упркос трењу што је због хитрог спуштања кроз воду претило да га поломи издржало до краја, а механизам, заснован на принципу тегова и канапа, свој је посао обавио задовољавајуће. Елстед се, дакле, након краткотрајног, вратоломног и застрашујућег вертикалног путовања нашао на дну океана, „међу облацима муља и кала што га његови тегови [при приземљењу] бежу подигли“<sup>121</sup> (Wells 1904б: 84).

Тамо, на мрачноме дну Атлантика, до кога не допиру сунчеви зраци, збивају се догађаји којима се обезвређује антропоцентризам хришћанске и контовско-спенсеровске филозофије. Наиме, готово по самом приземљењу на муљевито морско дно, Елстед доживљава сусрет са непознатим и изненађујућим, те као представник људског рода има част да се први упозна са новом, до тада непознатом, цивилизацијом подморских високо интелегентних створења.

Познанство почиње тако што се на светлости подморничке лампе пред Елстедовим очима појављује некаква необична човеколика фигура којој, сасвим примерено њеном мрачном животном станишту, бљештавило сферине светлости смета. То биће, како Елстед препричава, представљало је некакву чудну мешавину гмизавца и човека:

Био је то један необичан кичмењак. Његова тамнопурпурна глава помало је подсећала на камелеонску, али имала је тако високо чело и тако велику лобању какву ниједан рептил никада раније није показао; вертикално лице чинило га је невероватно сличним људском бићу.

Два велика и исколачена ока била су истурена као у камелеона, а имао је и широка рептилска уста са рогатим уснама испод малих ноздрва. На местима за уши била су два велика шкржна поклопца, а из њих се, плутајући, гранало дрво с коралним филаментима, готово налик на дрволике шкрге које се могу наћи у нарочито младих ража и ајкула.

Међутим, људскост тога лица није била најнеобичнија ствар у вези са тим створењем. Оно је било двоножно; његово готово лоптасто тело стајало је на трonoшцу у виду двеју жабљих ногу и дугог дебелог репа, а предњи су му удови, који су људске шаке карикирали исто тако гротескно као што то чине и жабљи екстремитети, носили некакав дугачак штап од кости, на врху покривен бакром. Створење је било шарено; његова глава, шаке и ноге биле су пурпурне; али му је кожа, што је са њега висила млитаво попут одела, била

---

<sup>120</sup> “‘It’s my opinion,’ said the lieutenant, ‘that that glass will simply bulge in and smash, under a pressure of that sort. [...]’

‘If the glass did break in,’ said Steevens, ‘what then?’

‘The water would shoot like a jet of iron. Have you ever felt a straight jet of high pressure water? It would hit as hard as a bullet. It would simply smash him and flatten him. It would tear down his throat, and into his lungs; it would blow in his ears’ –

‘And the globe?’

‘Would just give out a few little bubbles, and it would settle down comfortably against the day of judgement, among the oozes and the bottom clay – with poor Elstead spread over his own smashed cushions like butter over bread.’”

<sup>121</sup> “[...] the clouds of ooze and mud that the impact of his leaden sinkers had disturbed.”



фосфоресцентно сива. И стајало је тамо заслепљено светлошћу<sup>122</sup> (Wells 1904б: 85–86).

Такво, дакле, чудновато створење коме, сасвим примерено вечито тамном станишту које насељава, смета јарка светлост сферине лампе, удружено са још два своја сабрата, ускоро Елстедову пловилицу, вукући је за конопац којим је спуштена из „Птармигана“, одвлачи у један од градова своје цивилизације. Пре него пак што се сфера покрене, чудновати гмизавци по спољашности подморнице почињу бубњати, од чега Елстеду, како наратор пословично каже, у страху од могуће пореметње механизма, „срце силази у пете“<sup>123</sup> (Wells 1904б: 87). Оваквом сценом још се више појачава утисак о језивости, који врхунац достиже неколико тренутака затим, када протагониста, будући постављен на олтар у средишту насеља, почне озбиљно да брине око своје, све мање, залихе кисеоника.

Заправо, ради се о томе да су двоножни гмизавци, који, на Елстедово запрепашћење, међусобно комуницирају врштањем (колико год врштање у води изгледало нелогично), Елстеда у његовој округлој подморници сместили уз какву верску грађевину, на светилиште, где га је с усхићењем дочекао народ предвођен посебно одевеним свештеником. Иначе, само насеље Велсов протагониста описао је на следећи начин:

Било је скоро пет часова кад је почињао да прелази изнад овог осветљеног предела, а до тог времена већ је могао да разазна распоред улица и кућа груписаних око једне огромне бескровне грађевине која је гротескно подсећала на некакву срушену катедралу. Под њим се град простирао попут мапе. Свака кућа имала је само четири зида и била без крова, а све су биле састављене од, како је касније приметио, фосфорецентних костију, те је због њих читаво место изгледало као да је изграђено од утопљене месечине.

Међу унутрашњим пећинама насеља, размахана стабла криноида простирала су своје пипке, док су високи, танки, стакласти сунђери попут сјајних минарета и љиљана избијали из опште градске светлוצавости. На отвореним местима у вароши опажао је ускомешаност као од множине људи, али се налазио много метара изнад њих да би могао разазнати појединце у гужви<sup>124</sup> (Wells 1904: 88–89).

---

<sup>122</sup> “It was a strange vertebrate animal. Its dark purple head was dimly suggestive of a chameleon, but it had such a high forehead and such a brain-case as no reptile ever displayed before; the vertical pitch of its face gave it a most extraordinary resemblance to a human being.

Two large and protruding eyes projected from sockets in chameleon fashion, and it had a broad reptilian mouth with horny lips beneath its little nostrils. In the position of the ears were two huge gill-covers, and out of these floated a branching tree of coralline filaments, almost like the tree-gills that very young rays and sharks possess.

But the humanity of the face was not the most extraordinary thing about the creature. It was a biped; its almost globular body was poised on a tripod of two frog-like legs and a long thick tail, and its fore limbs, which grotesquely caricatured the human hand, much as a frog’s do, carried a long shaft of bone, tipped with copper. The colour of the creature was variegated; its head, hands, and legs were purple; but its skin, which hung loosely upon it, even as clothes might do, was phosphorescent grey. And it stood there blinded by the light.”

<sup>123</sup> “sent [his] heart into the mouth”

<sup>124</sup> “It was nearly five o’clock before he came over this luminous area, and by that time he could make out an arrangement suggestive of streets and houses grouped about a vast roofless erection that was grotesquely suggestive of a ruined abbey. It was spread out like a map below him. The houses were all roofless enclosures of walls, and their substance being, as he afterwards saw, of phosphorescent bones, gave the place an appearance as if it were built of drowned moonshine.

Among the inner caves of the place waving trees of crinoids stretched their tentacles, and tall, slender, glassy sponges shot like shining minarets and lilies of filmy light out of the general glow of the city. In the open spaces of the place he could see a stirring movement as of crowds of people, but he was too many fathoms above them to distinguish the individuals in those crowds.”

Цитирани одломак указује на велику маштовитост писца, као и на језичко мајсторство, које се можда понајбоље примећује у поређењу градског блиставила са утопљеном месечином. Такви леги описи могу бити дело само истинског уметника, те је несумњиво да Велсу његово обилно интересовање за науку није нимало утицало на губитак језичке раскошности – барем када је у питању његово рано списатељство.

Опис града Елстед допуњава у наставку текста приповетке, у коме открива од чега је саграђена катедра, као и то да бродови чине још једну значајну црту варошке архитектуре:

Онда су га полако спуштали и док су тако чинили, детаљи о изгледу места су му постепено постајали све јаснији. Видео је да су низови замагљених зграда као перласте ниске округлих предмета, а онда је на неколико места под собом, на широком отвореним местима, приметио и облике налик тврдо обложеним бродовима.

Полако али сигурно су га повлачили наниже, а облици под њим су постајали светлији, јаснији, уочљивији. Вукли су га надоле, примећивао је, ка великој згради у средишту града, а свако мало је успевао да оком ухвати многобројне облике који су вукли његово уже. Запрепастио се када је видео да је такелаж<sup>125</sup> једног од бродова, који су чинили тако истакнуту црту насеља, била начичкана многим фигурама што су гледајући га гестикулирале, а онда су се зидови велике зграде тихо над њим уздигли и сакрили град од његових очију.

А зидови су били од водом натопљеног дрвета и увијене жице, од гвоздених шипака, од бакра, и од костију и лобања мртвих људи. Лобање су ишле у цик-цак, у спиралу, као и у невероватне облике изнад грађевине; а кроз њихове очне дупље, као и по читавој површини места, вребало је и играло се мноштво сребрнатих рибица<sup>126</sup> (Wells 1904: 89).

Дакле, из описа је јасно да су човеколики гмизавци вешти градитељи, те да су своје насеље подигли од материјала који је до њих доспео од људи. При томе, рептили за своја здања не употребљавају само човекове градитељске творевине, као што су на пример дрво, бакар, гвоздене шипке и жице, па чак и читави бродови који су се на океанском дну нашли услед бродолома, већ користе и органске остатке лешева утопљеника – кости и лобање. Тако бисмо могли рећи да је њихово неимарство заправо утемељено на људској градитељској вештини, на употреби материјала који не припада њиховом домицилном екотопу, него потиче са копна и производ је људског настојања да морепловством овлада Земљиним воденим пространством.

Оваква необичност говори о томе да је Велс друге интелигентне врсте замишљао као филозофски сличне човеку, као бића која стреме ка сложенем друштвеном животу и, што је још важније, ка власти над природом – јер је очито да градско насеље у које је Елстед доведен представља резултат својеврсног, хакслијевски речено, хортикултурног процеса,

---

<sup>125</sup> Термин се односи на јарболе, ужад, крстове и једра на броду – другим речима, на сву ону опрему која држи катарке и која броду омогућава кретање помоћу једара.

<sup>126</sup> “Then slowly they pulled him down, and as they did so, the details of the place crept slowly upon his apprehension. He saw that the courses of the cloudy buildings were marked out with beaded lines of round objects, and then he perceived that at several points below him, in broad open spaces, were forms like the encrusted shapes of ships. Slowly and surely he was drawn down, and the forms below him became brighter, clearer, more distinct. He was being pulled down, he perceived, towards the larger building in the centre of the town, and he could catch a glimpse ever and again of the multitudinous forms that were lugging at his cord. He was astonished to see that the rigging of one of the ships, which formed such a prominent feature of the place, was crowded with a host of gesticulating figures regarding him, and then the walls of the great building rose about him silently, and hid the city from his eyes. And such walls they were, of water-logged wood, and twisted wire-rope, and iron spars, and copper, and the bones and skulls of dead men. The skulls ran in zigzag lines and spirals and fantastic curves over the building; and in and out of their eye-sockets, and over the whole surface of the place, lurked and played a multitude of silvery little fishes.”

усмереног ка овладавању морским дном. Међутим, такође је јасно и да је новооткривена подморска цивилизација назадна у односу на људску, Елстедову, а на то сасвим недвосмислено указује најпре присуство катедрале у средишту града, а потом и чињеница да су Велсовог рониоца камелеонолики људи пуна три часа обожавали на своме олтару.

То обожавање Елстед, као и када је реч о рептилском градитељству, описује на један сасвим човеколик начин, јер вернике дели на првосвештеника, „одеведеног [...] у огртач од крљушти и крунисаног бљештавог дијадемом“,<sup>127</sup> и народно мноштво које ничице клечећи, под вођством верског поглавара, поје побожне песме у част „божанске сфере“ (Wells 1904б: 90). Дакле, то што народ двоножних рептила обожава Елстедову подморницу указује на то да се њихово друштво може сматрати каквим замрзнутим реликтом из човековог преиндустријског раздобља, из времена када је идеја о небеском божанству држана за епистемолошку истину, из времена које је позитивиста Конт називао превазиђеним теолошким стадијумом у сазревању људског рода.<sup>128</sup> Јасан је опис који упућује на такав закључак:

Ми смо им вероватно познати као чудни, метеорски створови, који из тајанственог црнила њиховог воденог неба обично падају катастрофично мртви. И не падамо само ми, већ и наши бродови, метали, наши предмети падају као киша из ноћи. Понекад би их тонуће ствари удариле и смрвиле, као да је то суд какве невиђене силе одозго, а понекад би се јавиле изузетно ретке или корисне ствари, или какви надахњујући облици. Њихово понашање према спуштању живог човека може се, можда, донекле схватити уколико се замисли шта би учинио један варварски народ ако би му се неко сјајно, ауром окружено створење изненада спустило са неба<sup>129</sup> (Wells 1904б: 91).

Видимо да подводна рептилска цивилизација на море гледа као на небо те да, слично човеку, простор изнад себе концептуализује као божански простор. Из тог простора, дакле, долазе им којекакви предмети које они, у зависности од утицаја што их падајуће ствари на њих изврше, тумаче или као казну за, може бити, неморалан живот, или пак као подстицај за креативно размишљање. Човек, дакле, ни не знајући за то, представља покретача социјалне еволуције у подморских рептила као што су и на саму људску еволуцију утицај у прошлости вршиле такозване „космичке падавине“. Примера ради, чувен је црни камен у Меки, који је исламским верницима у раном средњовековљу служио као потврда о истинитости куранског стварања, те као позив за свеисламско уједињење (и данас муслимани тврде да је у питању камен који је у време Адама пао са неба како би му показао где да постави светилиште), док

---

<sup>127</sup> “[...] dressed [...] in a robe of placoid scales, and crowned with a luminous diadem.”

<sup>128</sup> Према Конту, људско друштво се кроз историју развија постепено, кроз три стадијума – од теолошког (у Европи, од најранијих дана до XIII века), у коме је облик владавине деспотски, а природне појаве се објашњавају као резултат божанског деловања; преко метафизичког (од XIII века до Француске револуције), у коме владају закони, односно апстрактне идеје попут врлине и добра, док се природа објашњава мешавином теологије и науке; до позитивистичког (од Француске револуције па надаље), у коме владају љубав, поредак и прогрес, а природа се објашњава искључиво научно (при чему метафизички стадијум представља прелазни облик између теолошког и позитивистичког стадијума, док се такође подразумева да се и сама позитивистичка фаза социјалне еволуције постепено развија до свога, у деветнаестом столећу још увек недосегнутог, савршеног облика) (Fiamengo 1987: 162–169).

<sup>129</sup> “We should be known to them, however, as strange, meteoric creatures, wont to fall catastrophically dead out of the mysterious blackness of their watery sky. And not only we ourselves, but our ships, our metals, our appliances, would come raining down out of the night. Sometimes sinking things would smite down and crush them, as if it were the judgement of some unseen power above, and sometimes would come things of the utmost rarity or utility, or shapes of inspiring suggestion. One can understand, perhaps, something of their behavior at the descent of a living man, if one thinks what a barbaric people might do, to whom an enhaloed, shining creature came suddenly out of the sky.”

се данас с великом вероватноћом претпоставља<sup>130</sup> да је то метеорит, обичан остатак комете која је у неком тренутку у прошлости пролетела релативно близу Земље (Hopler 2019). Дакле, као што човек и његови предмети подстичу становнике океанског понора на уједињење у вери, тако је камен у хаби имао улогу у образовању великог Арапског царства које је у седмом и осмом веку представљало најнапреднију државу медитеранског басена.

Све ове сличности између рептилске и људске цивилизације имају, како држимо, за циљ да упозоре да човек у природи није сам, те да без обзира на то што су цивилизације које настајују неке далеке, још увек неосвојене екосистеме можда мање напредне (тј. мање научне и секуларне) од човечанства, то не значи да и њих било шта може спречити да, еволуирајући, у будућности достигну исте оне висине које је досегао савремени човек. Иако се у овом делу конфликт између могуће животињске претње и представника људског рода описује као случајан (Елстед је угрожен само зато што га гмизавци желе обожавати, а не зато што га као уљеза желе уништити), те стога претња није тако експлицитна као у претходно анализираним Велсовим приповеткама, ми се, упркос тешкој остваривости контакта између људи и ових житеља амбиса (у виду имамо крајње океанске дубине које су практично недочувљиве за било какву множину људских колонизатора), приклањамо интертекстуалности тврдећи да Велс, као велики антибуржоаски мислилац, никада о могућностима неантропоидне еволуције није писао без намере да подрије самоувереност најбогатијих.

Иначе, да прича буде сасвим уверљива, Велс се, кроз речи Елстеда, постарао да се при класификовању новопронађених створења позове на еминентне научнике Адамса и Џенкинса, који су објаснили да је постојање таквих организма, са чисто биолошке тачке гледишта, апсолутно могуће:

Они [Адамс и Џенкинс] ми кажу да не виде разлога зашто интелигентни кичмењаци који удишу воду и који су навикнути на ниску температуру и висок притисак, а који имају тако тешку структуру да ни живи ни мртви не могу плутати, не би могли да живе на дубоком морском дну, нама сасвим непознати, потомци као и ми великих териоморфи из Нове епохе црвеног пешчара<sup>131</sup> (Wells 1904б: 91).

Дакле, у научном смислу, Велс своје човеколике камелеоне класификује као врсту насталу у периоду од пре 290000000–208000000 година (у млађем периоду формирања црвеног пешчара – доба перма и тријаса) из териоморфи [theriomorpha], првих рептила сличних сисарима,<sup>132</sup> те тако јасно указује на еволутивну сродност између подводних гмизаваца и људи (Kingsley 1901: 194; Debus 2016: 232). Како примећујемо, битна разлика између првих и потоњих јесте у томе што су двоножни гмизавци у односу на *homo sapiens sapiens* мање одступили од својих рептилских морфолошких корена, као што су, за разлику од људи, још остали и привржени води, у којој је прича о животу започела. Може бити да је једини разлог

<sup>130</sup> Коначног закључка о истинској природи црног камена ипак нема, јер његови поседници, као горљиви браниоци исламског табуа светих предмета, не дозвољавају да се њихова светиња „скрнави“ геолошким испитивањима (Hopler 2019).

<sup>131</sup> “They [Adams and Jenkins] tell me they see no reason why intelligent, water-breathing, vertebrate creatures, inured to a low temperature and enormous pressure, and of such a heavy structure, that neither alive nor dead would they float, might not live upon the bottom of the deep sea, and quite unsuspected by us, descendants like ourselves of the great Theriomorpha of the New Red Sandstone Age.”

<sup>132</sup> Ради научне прецизности, наводимо да су се од првих гмизаваца, такозваних анапсида [anapsyda] из карбона и перма, развиле многобројне врсте гмизаваца и сисара, од којих су до данас само малобројне успеле да преживе (Williston 1917: 411–421). Од анапсида су настали синапсида [synapsida], односно териоморфе, као еволутивни преци свих данашњих сисара (укључујући и човека), и диапсида [diapsida], који заједно са већ поменутих анапсидима чине претке свих данашњих гмизаваца, али и диносаура, данас изумрле а некада најдоминатније скупине врста у природи (тријас, јура и креда: пре 250000000–146000000 година) (Williston 1917: 411–421).

због кога гмизавци још увек по интелигенцији заостају за људима у томе што је средина коју настањују мање подстицајна у односу на човекову, те да, упркос таквој тренутној стању, нема разлога зашто у будућности, у случају неке нове идеје која би им могла доћи од са „небеса“ падајућих предмета, рептили не би постали исто тако друштвено развијени као и човек.

На крају, „У понору“, прича сугестивног наслова са аспекта житеља океанског дна о којима се приповеда, једна је од изузетно маштовитих Велсових краћих научно-фантастичних остварења. У њој писац, кроз дванаесточасовни боравак фиктивног јунака Елстеда у цивилизацији подморских гмизаваца, преиспитује контовско-спенсеровску идеју да је еволуција занавек човеку подарила своје најлепше дарове. Ово дело, према критеријуму велсовског мотива човекоубиства, од свих „прича о претњи“ најблаже напада човекову увереност у властито првенство у природи. Међутим, оно по чему се оно нарочито одликује јесте веома маштовит опис једне нечовеколике цивилизације, која, како смо сазнали, у пуном смислу речи представља теоријску могућност.

## Завршни коментар

У овом делу дисертације представили смо шест Велсових раних кратких прича у којима је он, стилски говорећи, веома ефектно и, дакле, економично, на различите начине обрадио тему оспоравања људске безбедности у природи. При томе, у тим делима Велс је човека приказао као несигурног хегемона у природи, коме опасност свакога часа прети што од неорганских еволутивних процеса изван Земље (космолошке еволуције), што од органске еволуције на Земљи (биолошко-социјалне еволуције).

Када је у питању претња од процеса у космолошкој еволуцији, уочавамо да је Велс, у краткој причи „Звезда“, на један веома оригиналан начин, уз употребу бомбастичног језика, свеобухватне перспективе на описана дешавања, те прото-кинематографске технике „сликања“, описао могућ катастрофистички сценарио у будућој еволуцији неорганске твари, те да је тиме, у духу Хакслијевог катастрофизма, оповргао градуализам контовско-спенсеровске филозофије и хришћанске милитаристичке метафизике. При томе, оригиналност „Звезде“ почива у чињеници да за уништитеља људског рода аутор није изабрао комету, већ милионима километара удаљену звезду, једног крајње неочекиваног уљеза у Сунчев планетарни систем. У вези с последње реченим, изнели смо претпоставку да се идејна потпора за ову Велсову приповетку можда може наћи у Кроловој колизионој теорији и Локјеровој метеорској хипотези као антиградуалистичким антиподима Лапласовској космогонији.

Затим, у погледу органске еволуције на Земљи, Велс је, такође у хакслијевском стилу, умешно представио пет различитих неантропоидних врста које би у будућности могле, ако не потпуно уништити, а онда барем угрозити човекову власт над природом. При томе, писац је у обзир узео четири животињске и једну биљну врсту које би, захваљујући томе што обитавају у два екосистема која нису под човековим надзором, могле постати нове миљенице еволуције. Те нове могуће миљенице природе јесу следећа бића – напредни мрави, циновски шишмиши, необичне орхидеје, амфибијски главоношци, или човеколики гмизавци са дна океана – при чему је у опису свих тих врста писац испољио велику маштовитост, али их није све приказао као подједнако претеће за човечанство. По степену претње по човека ова би се Велсова фиктивна чудовишта могла поређати на следећи начин, од најопасније до најмање опасне: од мрва, преко главоножаца, орхидеје и шишмиша, па до чудноватих подморских рептила.

Све врсте, изузев гмизаваца из понора, одликују се људодержством, те се без обзира на то да ли се ради о високо организованим нападачима (нпр. мравима и главоношцима) или о индивидуалистичким али снажним агресорима (нпр. шишмиш или орхидеја), дочарава утисак о несигурности човековог господарског положаја у природи, за који су се свесрдно залагали, како ламаркистичко-агностички антропоцентрици (Конт и Спенсер), тако и

црквени метафизичари који су човекову супериорност изводили из старозаветних, божанских речи упућених Адаму и Еви: „[P]ађајте се и множите се и напуните земљу, и владајте њом, и будите господари од риба морских и од птица небеских и од свега звјериња што се миче по земљи“ (Постање 1: 28). У причама у којима је разматрао могући пораз човечанства под налетом еволутивно унапредовалих биљака и животиња, Велс се често и веома вешто служио полудокументарним, новинарско-извештачким стилем, којим је фантастичности свога наратива неупадљиво успевао подарити уверљивост и несензационалност.

У свим биолошко-социолошким делима Велс се служио дарвинистичком тезом да је развој свеколике органске материје резултат насумичних варијација у врстама, те да еволуција као најмоћнија сила на свету (тј. природа сама) своје дарове дели хировито, привилегујући час једну час другу врсту, при чему ни човеку, упркос његовој тренутној сувереној надмоћи на Земљи, није а priori зајемчена вечна супериорност у односу на друге врсте. Другим речима, у природи се, дарвинистички, одвија мукотрпна и ателеолошка борба за опстанак, у оквиру које о судбини свих врста (односно, о њиховој прилагодљивости мењајућој средини) одлучују сасвим мале, случајне мутације, те је због тога ненаучно тврдити да ће људски род, само зато што је за свега стотинак година (од Индустријске револуције до завршнице деветнаестог века) остварио наизглед неприкосновену власт на природом, довека господарити Земљом.

Без обзира на то како људи, у свету Велсове научне, језовите маште, имали да изгубе своју превласт у природи – да ли због навале високо интелегентних и организованих мрава, нешто слабије организованих гусара из морских дубина, крволочних снажних оштрозубих шишмиша, дивних орхидеја које су своје цветове и ваздушне коренчиће специјализовале за лов на људе, или пак усавршавањем каквих подводних рођака диносаура који тек имплицитно упућују на неоснованост идеје о човековој неприкосненој интелигенцији<sup>133</sup> – сасвим је јасно да се кроз све Велсове, хилегасовски речено, „приче о претњи“, прожимају следеће пишчеве речи из „Истребљења човека“: [...] „[...] [Г]еолошка [је] аналогија, у сваком случају, противна [...] одвише лако прихватљивом мишљењу да ће човек у наредних неколико милиона година суверено владати Земљом“<sup>134</sup> (Wells 1898: 173).

Темељећи своју критику антропоцентризма на геолошким и биолошким налазима позног деветнаестог столећа, Велс није пропустио да осуди и евроцентризам, односно убеђење да су европски народи, а нарочито Британци, предодређени да индустријализам заведу у свим (нецивилизованим) деловима света. У том погледу, може се говорити о пишчевом превредновању једнолинијског, расистичког еволуционизма. Велс, дакле, у својим биоцентричним причама антропоцентризам не оспорава само као уопштено схваћени појам, већ напада и његову буржоаску (тј. англо-саксонску) варијанту, која је, како смо у уводу дисертације већ истакли, нарочито била релевантна за позни деветнаести век. Управо у удару на буржоаски антропоцентризам леже нарочита снага и вредност Велсових приповедака о претњи.

<sup>133</sup> Овде истичемо да се Велсова нечовеколика интелигентна бића могу поделити на она која су еволуирала само биолошки (слепи миш и орхидеја), као и на она која су еволуирала и биолошки и социјално (мрави, главоношци и рептили). При томе, под биолошком еволуцијом подразумевамо мењање морфолошких карактеристика у чудовишта, као и усавршивост њихових ловачких, механичких и хемијских способности. Ту, примера ради, мислимо најпре на брзо кретање и отровност Велсових мрава и главоножаца, затим на снагу, окретност и оштрозубост великог слепог миша, па на стратегију омамљивања необичне орхидеје, а на концу и на човеколикост двоножних рептила. Дакле, ради се о развоју различитих делова тела који или служе убијању људи, или најпросто одају утисак о антропоидности, тј. високој интелигенцији. Термином социјална еволуција, с друге стране, означавамо присуство друштвене организације и сложених односа у описаних животиња, па с тим у вези у виду најпре имамо кастинску организацију мрава и рептила (у првом случају милитантну, а у другом наизглед мирољубиву, теократску), а затим и нешто слабије организоване пиратске чете милитантних главоножаца.

<sup>134</sup> “[...] [T]he analogy of geology, at any rate, is against this too acceptable view of man’s certain tenure of the earth for the next few million years or so.”

# Краh човечанства прети изнутра

## Увод

У овом делу рада анализирамо дела у којима до пропасти цивилизације доводи човекова непокорива животињска, дивљачна природа. Идеја коју Велс напада јесте контовско-спенсеровска теза да ће у будућности (социјална) еволуција људског рода бити прогресивна, у томе смислу што ће без икаквих револуција (озбиљних друштвених немира) буржоазија остварити своју технократску утопију. Велс овакво виђење, засновано на ламаркизму, оспорава дарвинистичко-хакслијевском идејом да човек нема биолошку предиспозицију да се бескрајно усавршава у моралу, тј. уздржавању од животињских нагона. Такође указујемо и на то да је писац у делима о којима се овде промишља оспорио и концепт хришћанског Бога као натприродне интелигентне силе која је човека створила по свом (рационалном) лику.

У четвороделној анализи (сваки одељак обрађује по једно дело) представљамо различита могућа сценарија угрожавања викторијанског буржоаског мира, при чему опасност са једне стране долази од гордих, неетичних научника, а са друге од потлачених чланова друштва којима је буржоаска идеологија одредила да се условима капиталистичке економије морају или прилагодити или нестати. Дела која у овом делу обрађујемо су редом: *Острво доктора Мороа*, *Невидљиви човек*, „Господар динама“ и *Кад се спавач пробуди*. На крају поглавља следи закључни резиме најважнијих идеја.

## *Острво доктора Мороа*

*Острво доктора Мороа* уследило је недуго након *Времплова*, ремек-дела које је Велсу „успоставило углед једног од најбољих и најгенијалнијих савремених младих писаца“,<sup>135</sup> истовремено обдареног „осећајношћу уметника и интелектуалном маштовитошћу научног истраживача“,<sup>136</sup> те после кога је викторијанска књижевна критика од њега очекивала нове успехе (McConnell 1981: 89; Bergonzi 1961: 98). Међутим, друго по реду Велсово дуже научно-фантастично дело убрзо је по штампању (априла 1896) доживело велики неуспех. Готово сви критичари од угледа једногласно су истакли да Велсов нови роман „[...] представља до сада најснажнији пример изопачене потраге за нечим што ће на било који начин изазвати свежу сензацију“<sup>137</sup> (Bergonzi 1961: 97). Тумачима овог, иначе, доиста мрачног романа, највише је сметало насиље, али и то што је у њему писац свеколико људско морално достојанство свео на класично условљавање, те тако у целости поништио различитост између човека и животиње. Етикета неукуса и сензационалности пратиће *Острво доктора Мороа* све до Бергонзијеве одличне студије о „раном Х. Ц. Велсу“ из 1961, када ће, захваљујући исправном тумачењу британског критичара, овај контроверзни роман своје право место напоскон добити најпре у оквиру Велсовог опуса, а затим и у оквиру свеукупног научно-фантастичног жанра.

Наиме, ради се о томе да дегутантни призори са Мороовог острва ни у ком смислу немају за циљ да одударањем од уобичајеног и свакодневног напросто шокирају читаоца (ту се треба присетити Сувиновог коментара да научно-фантастична књижевност, баш као ни књижевност главног тока, нема високу вредност уколико насилним и еротским сценама не циља да пружи какву универзалну истину о човековој природи) (Suvín 2009: 20). Приповест о безосећајном научнику који од животиња вивисекцијом и хипнозом производи људе, у себи заправо носи велику еволуционистичку истину о човеку и његовом пореклу, истину коју је

<sup>135</sup> “[...] established Wells as one of the very best and brightest young writers of his time” (McConnell 1981: 89).

<sup>136</sup> “[...] with the emotions of an artist and the intellectual imagination of a scientific investigator” (Bergonzi 1961: 98).

<sup>137</sup> “[...] is the strongest example we have met of the perverse quest after anything in any shape that is freshly sensational.”

Велс пронашао у дарвинизму, те због које се *Острво доктора Мора*, с обзиром на растући антрополошки песимизам у току двадесетог века, с правом може сматрати истинским класиком научно-фантастичног жанра.

Кључни Дарвинов допринос еволуционизму деветнаестог века огледао се у томе што је његова иначе беспрекорно бејконистичка (на индукцији утемељена) мисао дошла до закључка да су сличности између човека и виших мајмуна (нарочито шимпанзе) неупоредиво веће неголи разлике, при чему се у виду нема само изглед (морфолошко-биолошки аспект), већ и понашање (социјални аспект) ових врста (Osborn 1913: 234; McConnell 1981: 58–59). У погледу социјалних карактеристика, које су нарочито привлачиле пажњу научника, примећено је да природни нагон за самоистицањем и у човека, као код мајмуна (тј. виших животињских врста уопште), чини основу душевног живота, те да без обзира на то што човек своје нагоне, супротно животињама, уме да контролише, та моћ контроле није толико велика да би му цивилизован, мирнодопски живот учинила лагодним (McConnell 1981: 58–59).

Такво схватање људске природе противило се рационалистичкој струји европске филозофије, која је већ вековима унатраг учила да људски разум, без обзира на то да ли он представља дар од Бога (црквена доктрина), или пак производ природних процеса (просветитељско учење), има снагу да управља слепим чулима. Оно је, насупрот убеђењу да су људи по природи усмерени ка бризи о успеху друштва (тј. мирољубивости), усталичило дефиницију човека као тражитеља задовољства, као бића које се превасходно управља индивидуалистичким (промискуитетним и насилним) нагонима. О тако схваћеном човеку писали су крајем деветнаестог века Ниче [Friedrich Nietzsche, 1844–1900] и Фројд [Sigmund Freud, 1856–1939]. Међутим, најпроницљивији опис „новог“ дарвинистичког човека у филозофији пружио је, у своме знаменитом есеју под насловом „Еволуција и етика“ [„Evolution and Ethics“, 1893], „Дарвинов булдог“<sup>138</sup> Томас Хаксли. Он је као противтежу контовско-спенсеровском мишљењу да је еволуција морала („етички процес“) природан наставак биолошке еволуције („космичког процеса“) поставио идеју о непрестаном сукобу дивљачности и цивилизованости у људској души, сукобу што свакога часа вреба да цивилизацијски поредак праметне у анималну анархију:

За успешно напредовање кроз стање дивљаштва човек има умногме да захвали оним квалитетима које дели са мајмуном и тигром – својој изузетној телесној организацији, своме лукавству, способности за удруживање, радозналости и способности за имитацију; својој немилосрдној и бруталној агресивности онда када га разгневе пркосом.

Међутим, сразмерно човековом преласку из анархије у друштвену организацију, те сразмерно уздизању цивилизацијских вредности, ове дубоко усађене особине постају мане. По узору на славне личности, цивилизовани би човек радо од себе шутнуо мердевине којима се успео. Био би више него рад да види „мајмуна и тигра како умиру“. Они ипак одбијају да му удовоље, те му непожељне посете ових добрих другова из вреле младости у уређени живот цивилизованог живота додају бол и патње, безбројне и бесконачно велике, на оне које космички процес иначе доноси обичној животињи. Заправо, цивилизовани човек сва мајмунска и тигровска искушења жигосе именом грехова; многа од дела која из њих произилазе кажњава као злочине; а у изузетним случајевима даје све од себе да оконча преживљавање путем секире и канапа из минулих времена<sup>139</sup> (Huxley 1896: 51–52).

<sup>138</sup> Надимак који је Хаксли стекао бранећи Дарвинову еволуцију као онтолошку истину, због тога што је као дарвинист и противник антропоцентризма (нарочито црквеног) наступао веома елоквентно, самопоузвано и аргументативно.

<sup>139</sup> “For his successful progress, throughout the savage state, man has been largely indebted to those qualities which he shares with the ape and the tiger; his exceptional physical organization; his cunning, his sociability, his curiosity, and his imitativeness; his ruthless and ferocious destructiveness when his anger is roused by opposition.



Дакле, Хаксли сматра да је људска праисконска биолошка, нагонска структура снажнија од далеко му млађе етичке структуре, те да морал, као вештачка, а не богом дана творевина, којој је циљ да друштвену заједницу (друштвеност, баш као и индивидуализам, представља природну потребу<sup>140</sup>) чини функционалном, нема великих изгледа за трајну победу над космичким процесом еволуције. Парадоксалност човека, стога, као бића које своја колективистичка стремљења тешко мири са својим знатно укореењенијим индивидуалистичким тежњама, неупитна је, а управо је овакву научно-еволуционистичку идеју Велс узео за тематски оквир *Острва доктора Мораа*.

Приврженост дарвинизму Велс испољава већ на самом почетку романа, када описује начин на који његов главни јунак Прендик (иначе, наратор у првом лицу) доспева на острво доктора Мораа. Наиме, како сазнајемо, након судара брода „Госпа Таштина“ [„Lady Vain“] – који је јануара 1887. из Каљаа<sup>141</sup> отпочео пловидбу Пацификом – са некаквом напуштеном залуталом пловилицом, Прендик са још двојицом чланова посаде (путником Хелмаром и неименованим морнаром) успева да се укрца на чамац за спасавање. Међутим, бродоломницама убрзо нестаје воде, па на Хелмаров предлог преостала двојица пристају на то да лутријом (помоћу новчића) међу собом изаберу осуђеника на смрт, чијом би крвљу потом могли да утоле жеђ. Новчић одабира морнара, који, сасвим разумљиво, као физички најјачи од све тројице, одбија да мирно пође у смрт:

Лутрија је одабрала морнара; али он је међу нама био најснажнији, те је, не хотећи да прихвати одлуку, рукама насрнуо на Хелмара. Порвали су се, готово се усправивши. Допузео сам до њих дуж чамца, намеран да Хелмару помогнем тако што бих морнара ухватио за ногу; али се морнар, зањихавши чамац, спотакао, па су обојица пала на ивицу и скотрљала се у воду. Потонули су као камење. Сећам се да сам се насмејао томе, питајући се зашто се смејем. Смех ме је обузео изненада, као нешто што долази споља<sup>142</sup> (Wells 1896: 12–13).

Како опажамо, наговештајем канибализма Велс даје израза Хакслијевој идеји о неуништивости „мајмуна и тигра“ у човеку, а то ће рећи представи да је етичност само танка

---

But, in proportion as men have passed from anarchy to social organization, and in proportion as civilization has grown in worth, these deeply ingrained serviceable qualities have become defects. After the manner of successful persons, civilized man would gladly kick down the ladder by which he has climbed. He would be only too pleased to see ‘the ape and tiger die.’ But they decline to suit his convenience; and the unwelcome intrusion of these boon companions of his hot youth into the ranged existence of civil life adds pains and griefs, innumerable and immeasurably great, to those which the cosmic process necessarily brings on the mere animal. In fact, civilized man brands all these ape and tiger promptings with the name of sins; he punishes many of the acts which flow from them as crimes; and, in extreme cases, he does his best to put an end to the survival of the fittest of former days by axe and rope.”

<sup>140</sup> У „Уводу у еволуцију и етику“ Хаксли пореди пчелиње са људским друштвом, тврдећи да је и једна и друга заједница настала из потребе за одбраном од спољашње претње; међутим, проблем (тј. парадокс) људског друштва је у томе што се оно, за разлику од пчелињег, не састоји од покорних јединки које постоје само у контексту својих друштвених задужења, већ од страствених појединаца који срећу не желе превасходно читавој заједници, него себи (јер примитивне људске заједнице настале су само из тежње да се обезбеде већи изгледи за опстанак, док заједнички живот сам по себи не подразумева елиминацију индивидуалистичке себичности, тј. жеље да се чини само по својој вољи, без осврта на потребе читавог друштва) (Huxley 1896: 26–27). Могућност рационализације људске врсте, те усавршења човекове друштвене функционалности (тако да и људи у организационом смислу постану савршени као инсекти), Велс иначе разматра у *Првим људима на Месецу* (в. друго, метафоричко значење романа у одговарајућем одељку поглавља „Крах човечанства прети и споља и изнутра“, стр. 150–151).

<sup>141</sup> Пацифичка лука на обали Перуа.

<sup>142</sup> “The lot fell upon the sailor; but he was the strongest of us and would not abide by it, and attacked Helmar with his hands. They grappled together and almost stood up. I crawled along the boat to them, intending to help Helmar by grasping the sailor’s leg; but the sailor stumbled with the swaying of the boat, and the two fell upon the gunwale and rolled overboard together. They sank like stones. I remember laughing at that, and wondering why I laughed. The laugh caught me suddenly like a thing from without.”

маска која с делимичним успехом прикрива природно урођену насилност људске природе. Другим речима, уљудност и тежња ка ненасилном понашању могу трајати само дотле док се сами животни опстанак некога од чланова заједнице не доведе у питање. Када пак угрожен постане сами живот, онда се људи не устручавају ни од људождерства, чиме потврђују своју припадност животињском царству.<sup>143</sup>

Мрачност ове, истински готске сцене, појачава податак да Прендик на погибију својих сапутника реагује смехом, при чему ни сам није свестан зашто то чини. То што Прендика засмејава туђа смрт представља, рекло би се, отелотворење хобсовске крилатице „човек је човеку вук“ [„homo homini lupus“], која је у дарвинизмом опседнутом амбијенту fin de sièclea достигла врхунац омиљености (Supek 1987: 71). Стога кроз почетну сцену *Острва доктора Мороа* Велс изражава приклоњеност биологизму у филозофији, који је човека приказао као ирационално биће, што се пре него разумом управља својим инстинктима.

Упознавање са суровошћу постојања Прендик наставља на шкуни под називом „Ипекакуања“ [„Ipecacuanha“], на чију га палубу изгладнелог и на самрти, а по наређењу путника Монтгомерија, извлачи посада ове пловилице. Затим Монтгомери, за кога се убрзо сазнаје да је, као прво, због некаквог престапа још као студент медицине морао да напусти Лондон, а затим и да је лично уплетен у експерименте доктора Мороа, Прендика инфузијом враћа у живот. Када Велсов јунак покуша да му се на томе захвали, Монтгомери одговара дарвинистички:

„Ако смем да кажем“, рекао сам након неког времена, „ви сте ми спасили живот“.

„Срећа“, одговорио је. „Пука срећа.“

„Више волим да захвалност изразим конкретном спасиоцу.“

„Не захваљујте се никоме. Ви сте имали потребу, а ја знање; па сам вам дао инјекцију и хранио вас баш као што сам могао и да сакупљам примерке. Било ми је досадно, па сам нешто желео да радим. Да сам тог дана био зловољан, или пак да ми се ваше лице није допало, па – велико је питање где бисте сада били“<sup>144</sup> (Wells 1896: 33–34).

Овде у жижу пажње ступа појам ателеологије, о коме су Дарвин и Хаксли обимно писали у својим студијама, писмима и есејима, а који је, као чисто научни став, што не полази ни од каквих предубеђења, тврдио да у природи не постоји никакав виши смисао, јер не постоје тврди докази у прилог томе да је природа – сама по себи, или по вољи Бога створитеља – благонаклона према људском роду. Такав филозофски став искључивао је концепт човека кроз кога природа постиже своју сврху, а њега је, како смо већ у претходном поглављу истакли (конкретно у анализи приче „Царство мрава“), оберучке пригрлио и Велс, као ревностан Хакслијев ученик. Дакле, све што постоји плод је сасвим случајних и равнодушних природних процеса (тј. варијација и природне селекције, које Монтгомери овде назива „пуком срећом“), у оквиру којих до успеха и неуспеха у борби за опстанак долази потпуно насумично и у оквиру којих ниједна јединка и ниједна врста (укључујући ту и човека, како у генеричком тако и у појединачном смислу) не ужива вечно повлашћен статус. Међутим, разлика у односу на наше претходно поглавље јесте у томе што овде о човековој

<sup>143</sup> Познато је да је у шимпанза, човекових најближих живих еволутивних сродника, канибализам (исхрана месом јединки сопствене врсте) уобичајена појава.

<sup>144</sup> “‘If I may say it,’ said I, after a time, ‘you have saved my life.’”

‘Chance,’ he answered. ‘Just chance.’

‘I prefer to make my thanks to the accessible agent.’

‘Thank no one. You had the need, and I had the knowledge; and I injected and fed you much as I might have collected a specimen. I was bored, and wanted something to do. If I’d been jaded that day, or hadn’t liked your face, well – it’s a curious question where you would have been now!’”

непривилегованости не разматрамо у контексту опасности која извире из спољашњости, већ са аспекта опасности која вреба из саме људске, урођено насилне, природе.

Са насилним сценама наставља се на Мороовом острву, које се, како на основу пищевих географских координата датих у уводу<sup>145</sup> критичар Гленденинг (Glendening 2002: 572) запажа, налази у близини Галапагоса, острвског архипелага што је Дарвину пресудно помогао при формулисању начела природне селекције. Тамо, на зеленом тропском острву, Прендик упознаје Мороову и Монтгомеријеву биолошку станицу, на којој се, изван очију јавности, одвијају, најблаже речено, чудни опити у области биоинжењерства.

Наиме, након што се, упркос перипетијама,<sup>146</sup> Велсов јунак заједно са Монтгомеријем, Мороом, Емлингом и њиховим великим товаром искрца, домаћини, у недостатку стамбених зграда на острву, одлучују да га сместе у просторију за ручавање унутар своје колибе. Док из суседне, закључане просторије слуша болно јечање пуме,<sup>147</sup> Прендик, који каже да је пре овог путовања, баш као и Велс, студирао биологију под Хакслијевим надзором,<sup>148</sup> успева да се присети да је Моро некада био врстан, али неконвенционалан научник, те да је, зато што је јавност открила његове свирепе хируршке опите над животињама, морао заувек да побегне из Енглеске и да, како се испоставља, своје истраживање настави на изолованом пацифичком острву.

Захваљујући призиваном сећању, Прендик стиче представу и о томе откуда Емлингу, кога је још на „Ипекакуањи“ имао прилике да овлаш опазити, бизаран – напола људски, а напола животињски изглед (у трећој глави под насловом „Чудно лице“ [„The Strange Face“] наводи се како Емлингово лице подсећа на њушку, док су му зуби огромни). Та представа, осим на податку о Мороовом вивисекционизму, почива и на погрешном закључку да су крици, што их је у колиби слушао кроз затворена врата, људски, а не животињски, те она Прендика наводи на помисао да његов седокоси домаћин, у циљу анимализације, сецирање врши над људима:

Био сам сада убеђен, апсолутно уверен, да је Моро вивисецирао неко људско биће. Од како сам чуо његово име, непрестано сам покушавао да у глави некако повежем гротескни анимализам острвљана са његовим гадостима; и сада ми се чинило да је све јасно. Сећање на његов рад на трансфузији крви ми се вратило. Ови створови што сам их видео били су жртве његових грозних експеримената. Те одбојне хуље напросто су покушавале да ме смире, да ме заварају својом поверљивошћу, како би ме ускоро напали судбином гором од смрти – мучењем; па након мучења и најружнијим понижењем што се може

<sup>145</sup> У „Уводу“ Чарлс Едвард Прендик, синовац главног јунака дела, каже да је његов стриц изгубљен из вида првог фебруара 1887, на координатама 1° јужне географске ширине и 107° западне географске дужине, док га је спасоносни једрењак пронашао петог јануара 1888, на координатама 5° 3' јужне географске ширине и 101° западне географске дужине. Након „Увода“ следи приповест главног јунака дела у првом лицу, а да утисак о научности, тј. истинитости дешавања на Мороовом острву не би био изневерен (што Велс неретко ради, као што смо нпр. показали у причи „У понору“), писац наводи Нобелово острво, као вулканско острвце које би, по својој географској ширини и дужини, физичким одликама, као и необичној ситној фауни што је након Прендиковог путовања тамо пронађена, можда могло да одговара опису из романа.

<sup>146</sup> Када „Ипекакуања“, која за Мороа и Монтгомерија превози опитне животиње, стигне близу острва, у чамцу допловљава Моро, који одбија да уз Монтгомерија прихвати и Прендика. Будући да и свадљиви капетан шкуне одбија да настави пут са незваним гостом, Прендик завршава у допола водом испуњеном чамцу за спасавање. Након неколико тренутака безнађа, домаћини острва се враћају по Прендика, а на инсистирање Монтгомерија, који тако Прендику по други пут спасава живот. Ови догађаји описани су у глави „Човек који није имао куда“ [“The Man Who Had Nowhere to Go”].

<sup>147</sup> Животиња која је заједно са многобројним зечевима и још којекваком другом експерименталном опремом чинила састав превезеног товара, а на којој је Моро, одмах по искрцавању, почео да врши сецирање.

<sup>148</sup> Уз то што се радња одвија у близини Дарвиновог Галапагоса, још једна веза са стварном историјом науке (Glendening 2002: 572).

замислити – да ме као изгубљену душу, звер, пошаљу међу своју преосталу  
Комову<sup>149</sup> банду<sup>150</sup> (Wells 1896: 93).

Због те погрешне представе, те, дакле, страха за своју безбедност, Прендик бежи из Мороове колибе. Покушавајући да међу животињски изобличеним људима у шуми нађе подршку за отпор господарима острва,<sup>151</sup> Хакслијев фиктивни студент доспева у некакву магматску клисуру, у чијим пећинама живе „зверољуди“. Тамо Прендик схвата да та чудна бића имају верски живот, јер у тамом и задахом испуњеној највећој пећини, стиче увид у вербалне ритуале Мороових створења који поред кодекса понашања, садрже и хвалоспеве божанству:

Не ходати на четири ноге; такав је Закон. Зар нисмо људи?

Не липтати воду; такав је Закон. Зар нисмо људи?

Не јести рибу ни месо; такав је Закон. Зар нисмо људи?

Не јурити друге људе; такав је Закон. Зар нисмо људи?

[...]

Његова је Кућа бола.

Његова је рука што ствара.

Његова је рука што повређује.

Његова је рука што исцељује.

[...]

Његова је муња [...] Његово је дубоко, слано море<sup>152</sup> (Wells 1896: 107–108).

Након саслушаног Закона, постаје му јасно да су зверољуди интелектуално веома ограничени,<sup>153</sup> те да живе у великом страху од греха, тј. казне која за грех неминуовно следи – „Нико не може побећи“,<sup>154</sup> наизменично изговарају „верници“, мислећи на гнев бога (тј. Мороа) који неизоставно сустиже све прекршиоце „светих“ заповести (Wells 1896: 110–112). Када Моро и Монтгомери стигну у клисуру (они су, иначе, одмах по Прендиковом бекству похитали за њим), Прендик бежи од „богом“ покренуте зверољудске хајке, па, не налазећи више никакве наде, покушава да се утопи у мору. Међутим, Моро, аргументованим објашњењима, успева да растројеног сународника одврати од самоубиства.

У једно од тих објашњења спада и наговештај да зверољуди заправо нису резултат сецирања људи већ животиња. Тај, дакле, хуманизујући, а не анимализујући процес, Моро убрзо објашњава детаљно, у својој згради, у поглављу које је у незнатно измењеном облику

---

<sup>149</sup> У грчкој митологији, Комо [Κόμος] је Дионисов син и „[б]ог свечане, веселе гозбе“ који се у уметности често приказује као крилати младић и учесник пасторалних теревенки (Zamurović 2003: 244; Anon 6).

<sup>150</sup> “I was convinced now, absolutely assured, that Moreau had been vivisectioning a human being. All the time since I had heard his name, I had been trying to link in my mind in some way the grotesque animalism of the islanders with his abominations; and now I thought I saw it all. The memory of his work on the transfusion of blood recurred to me. These creatures I had seen were the victims of some hideous experiment. These sickening scoundrels had merely intended to keep me back, to fool me with their display of confidence, and presently to fall upon me with a fate more horrible than death, – with torture; and after torture the most hideous degradation it was possible to conceive, – to send me off a lost soul, a beast, to the rest of their Comus rout.”

<sup>151</sup> Иначе, пре бекства из колибе, Прендик је једном већ ишао у шумовито срце острва, где је имао прилике да види још неколико чудних Мороових бића. У току тог самотњачког излета десио се и први увид у крволочне активности човека-леопарда.

<sup>152</sup> “Not to go on all-fours; that is the Law. Are we not men?”

“Not to suck up Drink; that is the Law. Are we not men?”

“Not to eat Fish or Flesh; that is the Law. Are we not men?”

“Not to claw the Bark of Trees; that is the Law. Are we not men?”

“Not to chase other Men; that is the Law. Are we not Men?”

<sup>153</sup> У интелектуалну ограниченост зверољуди Прендик има прилику да се увери још пре но што ступи пећину, у разговору са мајмуном-човеком, једним од зверољуди, који Велсовом јунаку не уме чак да каже ни колико времена већ живи на острву.

<sup>154</sup> “None escape”

Велс објавио јануара 1895, у есеју под насловом „Границе људске пластичности“ [„The Limits of Individual Plasticity“].

У тој глави Моро истиче да је трансфузијом крви и трансплантацијом, тј. калемљењем једног дела телесног органа на други, могуће, због великих физиолошких сличности међу вишим животињским врстама, од животињске морфологије направити човечју. При томе, простора за модификацију има и у области менталне структуре, јер је она „још мање одређена неголи телесна“<sup>155</sup> (Wells 1896: 132):

Наша нам напредујућа хипнотичка наука обећава способност превазилажења природних порива новим сугестијама, калемљењем на урођене фиксне идеје или њиховом заменом. Заиста, велики део онога што називамо моралним образовањем, рекао је, представља такву вештачку измену и изопачење инстинкта; дресуром, ратоборност се мења у храбро самопожртвовање, а потиснута полност у верско осећање. А велика разлика између човека и мајмуна је у гркљану, наставио је – у неспособности да се производе танане разлике међу звучним симболима, којима се изражава мисао<sup>156</sup> (Wells 1896: 132–133).

Дакле, Моро, што је иначе за Велсове научнике карактеристично, један научно неизводљив поступак представља као нешто једноставно, нешто што је науци већ познато, али што се нико није још усудио да учини. У опису поступка хуманизације нарочито саблажњава идеја да је све оно што је човек одвајкада сматрао само својом привилегијом – а ту мислимо на морал и језик – само плод класичног условљавања које би заправо, уз мало биолошко-физиолошке интервенције, и од других врста могло произвести интелигентно биће, баш као што је човек, кроз миленијуме се обучавајући у уздржању, себе извео из полумајмунског стања.

У Мороовом објашњењу такође саблажњава и то што он, како сам каже, не осећа нимало кривице због тога што мучењем производи људе: „До дана данашњег никада ме није мучила етичка димензија овога питања [...] Проучавање природе на крају човека учини исто тако немилосрдним као што је природа“<sup>157</sup> (Wells 1896: 137). При експериментисању временски биолог се руководи идејом да су бол и задовољство само привремени људски атрибути који, у складу са законима еволуције, ионако морају нестати када човек постане толико рационалан да га такве површне, пријатне и непријатне, сензације више неће водити кроз живот: „Велико присуство задовољства и бола у људима и женама, Прендиче, то је жиг звери на њима – жиг звери од које су потекли! Бол, бол и задовољство, они су за нас само док се батрамо на земљи“<sup>158</sup> (Wells 1896: 136). При истицању непотребности атрибута у еволуционистичком смислу, научник се нарочито осврће на бол, за који каже да је „само наш унутрашњи медицински саветник што нас упозорава и стимулише“<sup>159</sup> (Wells 1896: 135).

---

<sup>155</sup> “even less determinate than the bodily”

<sup>156</sup> “In our growing science of hypnotism we find the promise of a possibility of superseding old inherent instincts by new suggestions, grafting upon or replacing the inherited fixed ideas. Very much indeed of what we call moral education, he said, is such an artificial education and perversion of instinct; pugnacity is trained into courageous self-sacrifice, and suppressed sexuality into religious emotion. And the great difference between man and monkey is in the larynx, he continued, – in the incapacity to frame delicately different sound-symbols by which thought could be sustained.”

<sup>157</sup> “To this day I have never troubled about the ethics of the matter [...] The study of Nature makes a man at last as remorseless as Nature.”

<sup>158</sup> “This store which men and women set on pleasure and pain, Prendick, is the mark of the beast upon them – the mark of the beast from which they came! Pain, pain and pleasure, they are for us only so long as we wriggle in the dust.”

<sup>159</sup> “simply our medical adviser to warn us and stimulate us”

Дакле, јасно је да доктор Моро симболизује спенсеровски социјални дарвинизам, јер сецирајући животиње покушава да створи апсолутно рационалног човека,<sup>160</sup> те да тиме, у складу са ламаркистичким еволуционизмом, људску врсту доведе до савршенства. Тај модел савршенства, колико год да се чинио примамљив различитим мислиоцима деветнаестог и двадесетог века, стоји у дијаметралној супротности према Хакслијевој мисли да је ради напретка човечанства потребно пркосити космичком процесу еволуције: „Схватимо једном засвагда да се етички напредак друштва не састоји у подражавању космичког процеса, а још мање у бежању од њега, већ се састоји у борби против њега“<sup>161</sup> (Huxley 1896: 83). У вези с тим речима, јасна је Мороова веза са његовим чувеним књижевним претходником, Виктором Франкештајном Мери Шели, помоћу чије зле судбине ова даровита списатељица није само овековечила бесмисленост фаустовске таште потраге за свезнањем, већ и како Олдис тврди, ударила темеље научне фантастике (Aldiss 1973: 3).

Међутим, иако у погледу циља који вивисекцијом жели да постигне доктор Моро симболизује буржоаски спенсеризам, он се том концепту у исти мах и супротставља, јер је начин на који он хуманизује (тј. рационализује) животиње насилан, а не мирнодопски (Спенсер је, наиме, тврдио да се људски род кроз насиље, односно кроз ратове, усавршавао само у прошлости, а да ће се у будућности усавршавати у мирнодопским условима технократског капитализма, тако што ће прилагодљиви опстајати, а неприлагодљиви одумирати) (Suprek 1987: 81–83, 216–217). У том смислу, може се рећи да Велсов луди научник, поред Спенсеровог социјалног дарвинизма, симболизује, односно антиципира, и онај хитлеровски, који се, као што је познато из историје двадесетог века, није устезао да насиљем „прочишћује“ људску расу (ту мислимо најпре на истребљење појединих народа, као што су Јевреји, Роми и Словени, али и на сурове биолошко-медицинске експерименте доктора Менгелеа [Josef Mengele, 1911–1979] на живим људима, а ради стварања непобедивог аријевског натчовека, који у дословном смислу подсећају на Мороове опите).

Па ипак, колико год се Велсов амбициозни научник трудио да створи савршено рационалног човека, амбициозни му план не полази за руком, јер, како сам истиче, у зверољудима на крају увек превлада животињско:

Интелигенција је често необично ниска, са необјашњивим празнинама, неочекиваним прескоцима. А понајмање задовољавајуће је нешто у шта не могу да дирнем, негде – не могу да одредим где – у средишту емоција. Жудње, пориви, жеље које шкоде човечанству, некакав чудан скривени резервоар који изненада пуца и читаво створење преплављује бесом, мржњом или страхом<sup>162</sup> (Wells 1896: 143).

Дакле, упркос преданом двадесетогодишњем раду (како наводи, девет година је најпре истраживао у Лондону, а једанаест година на острву), вивисекциониста не постиже свој крајњи циљ. Након увида у њихову неизлечиву страственост, творац своја верски индоктринисана створења шаље у шуму, где њихов заједнички живот функционалним једино одржава страх од лажнога бога. Наду да ће упркос свим неуспесима напослетку успети да створи савршенство Мороу улива управо новопристигла пума, чије је грозне јауке Прендик

---

<sup>160</sup> Како сам објашњава: „Сваки пут кад неко створење умочим у купку ватреног бола, кажем – ‘Овог пута ћу спалити све животињско; овог пута ћу направити рационално створење по својој мери!’“ [“Each time I dip a living creature into the bath of burning pain, I say, ‘This time I will burn out all the animal; this time I will make a rational creature of my own!’”] (Wells 1896: 144)

<sup>161</sup> “Let us understand, once for all, that the ethical progress of society depends, not on imitating the cosmic process, still less in running away from it, but in combating it.”

<sup>162</sup> “The intelligence is often oddly low, with unaccountable blank ends, unexpected gaps. And least satisfactory of all is something that I cannot touch, somewhere – I cannot determine where – in the seat of the emotions. Cravings, instincts, desires that harm humanity, a strange hidden reservoir to burst forth suddenly and inundate the whole being of the creature with anger, hate, or fear.”

слушао првих дана боравка у колиби својих домаћина. Међутим, баш као Франкештајн Шелијеве, и Велсов амбициозни научник на концу страда од руке своје творевине.

Наиме, једног дана, отприлике два месеца након Прендиковог приспећа на острво, Мороов последњи експериментални заморац, сав раскрвављен и увијен у завоје, након једне од операција успева да се отргне од мучитеља, те бежи у шуму. Тамо заједничку смрт налазе и мучитељ и жртва, јер одмах након бекства, први, са револвером у руци хитро креће у лов на бегунца. Док Моро пуму метком смртно рањава, она његову лобању смрскава прекинутим оковима (пумина снага се описује као титанска).

Установивши да је Моро мртав, зверољуди почињу да преиспитују Мороову божанску природу, па самим тим и нужност поштовања његовог Закона. Међутим, Прендик, који схвата колико ће Монтомгери и он постати угрожени уколико зверољуди одступе од Закона, довитљиво изјављује да „бог“ није мртав, него се само преселио на небо:

„Децо Закона“, рекао сам, „он није мртав!“ Емлинг је свој оштар поглед окренуо к мени. „Променио је облик; променио је тело“, наставио сам. „Неко време га нећете видети. Он је – тамо“, показах навише, „одакле може да вас посматра. Ви њега не можете да видите, али он може вас. Бојте се Закона“<sup>163</sup> (Wells 1896: 192)!

Ове Прендикове речи проницљиво је прокоментарисао амерички критичар Маконел, који је у тобожњем пресељењу Мороа на небо, након критике идеје о старозаветном богу, приметио Велсов подсмех и на рачун новозаветног божанства:

Након поруге на рачун рецитације божјих заповести, ово представља поругу на рачун јеванђеља о умрлом и оживелом богу. Моро је од постдарвинистичког Јехове постао постдарвинистички Христос, а обе манифестације су подједнако лажне, подједнако узнемиравајуће као одрази болести нашег и Мороовог ума<sup>164</sup> (McConnell 1981: 97).

Дакле, кроз Мороа и његове зверољуде Велс алегорично саопштава да религија, као стожер законом уређеног живота, није никакво открочење, већ да је настала као последица праљудске потребе да се властита необуздани пориви контролишу ради мира у заједници. У том смислу, зверољуди представљају метафору за људе, који не могући да другачије обуздају своју дивљачност (промискуитетност и физичку агресивност), прихватају наметнуту им лажну идеју о Мороу као створитељу светог закона и богу (најпре старозаветном који дословно кажњава „Кућом бола“, а потом и новозаветног који после смрти одлази на небо). Оваквом представом хришћанских симбола вере Велс, у духу Фридриха Ничеа, јетком иронијом бомбардује црквену институцију за коју је једном написао да је „одувек знала све о еволуцији и човековом месту у природи, као што је одувек знала и место Сунчевог система у свемиру [–] [с]амо о томе никад ништа није казала зато што је тако било мудрије“<sup>165</sup> (Wells 1967: 162). Дакле, догма о грешности није од божанства дана мудрост, већ тек плод човекове тежње да се одврати од онога што ремети друштвену функционалност.

<sup>163</sup> “‘Children of the Law’ I said, ‘he is not dead!’ M’ling turned his sharp eyes on me. ‘He has changed his shape; he has changed his body,’ I went on. ‘For a time you will not see him. He is – there,’ I pointed upward, ‘where he can watch you. You cannot see him, but he can see you. Fear the Law!’”

<sup>164</sup> “After the mock-decalogue of the litany of the Law, this is the mock-gospel of the dying and reviving god: Moreau has been transformed from a post-Darwinian Jehovah into a post-Darwinian Christ, and both manifestations are equally sham, equally disturbing reflections of our disease of thought as well as Moreau’s.”

<sup>165</sup> “[...] [the Church] had always known all about Evolution and the place of man in Nature, just as it had always known all about the place of the solar system in space. Only it had said nothing about these things because it was wiser so.”

Несрећна Мороова погибија долази у најгорем могућем тренутку, јер непосредно пре пуминог бекства, једина тројица људи на острву схватају да је човек-леопард прекршио заповест о забрани конзумирања меса (у току неколико недеља Прендиковог боравка на острву заклао је и појео два зеца). У поглављу које претходи опису Мороове смрти, приказан је покушај седокосог доктора да „грешника“ врати у „Кућу бола“, тј. колибу где се мучењем исправља нежељено понашање. Тај покушај завршава се тако што Прендик, сажаливши се над гротескним бићем што је у огромном страху од казне намах ударило Мороа а потом и побегло од њега, бегунца први сустиже и спасава га убиством.

Ова је сцена, као и многе у роману (од којих смо неке потанко описали) мрачна, будући да указује на интензитет страха што га Мороови заморци осећају спрам вивисекције (како Велс, кроз Прендикове мисли, о нападу леопарда-човека на Мороа каже: „Убеђен сам да је само лудост неподношљивог страха могла проузроковати овај напад“)<sup>166</sup> (Wells 1896: 169). Међутим, најмрачније сцене ипак долазе на самом концу када Велсов јунак, суочен са бесмислом и непрекидношћу патње на Мороовом острву, губи „веру у здрав разум овога света“, <sup>167</sup> зато што увиђа да „ткиво постојања“<sup>168</sup> кроји „слепа судбина,<sup>169</sup> један огроман, немилосрдни механизам“<sup>170</sup> (Wells 1896: 178).

Наиме, убрзо Монтгомери, иначе веома склон алкохолу, одлучује да оконча бесмисао постојања. Добро се напија, па вискијем напија и зверољуде, због чега ови, изгубивши сваку самоконтролу, прегризу врат претпоследњем човеку на острву. Прендику као последњем правом представнику људске врсте остаје само да посматра како се зверољуди, лишени било каквог надзора, враћају у животињско стање. Међу тим плодовима Мороове сатанистичке жудње за свемоћи настаје анархија, јер правило о међусобном неповређивању, које је, захваљујући Мороовим казнама, до тада било само краткотрајно, у целости престаје да важи. Нарочиту крволочност испољавају она бића која у себи носе делове грабљивица, какав је био и убијени човек-леопард. У зверољуди легитимност губе и правило о моногамији, нужном двоножном ходу, забрани гризења коре на дрвећу и липтања воде, док чак и зверољудски говор дееволуира у животињске начине комуникације.

Пред Прендиков одлазак са острва не затичемо више зверољуде, већ звери, и то, како протагониста објашњава, необичне, хибридне звери, чија необичност потиче од тога што је Моро, при хуманизацији животиња, спајао елементе различитих врста, дивљих и домаћих:

Наравно, нису ова створења деградирала у такве звери какве читалац виђа у зоолошким вртовима – у обичне медведе, вукове, тигрове, волове, свиње и мајмуне. И даље је у свакој било понечег чудног; у свакој је Моро ову животињу спојио са оном; једна је можда углавном изгледала медвеђе, друга углавном мачје, трећа углавном воловски, али је свака имала елемената других створова – нека врста општег анимализма испољавала се кроз одређене склоности. А нестајући трагови људскости још увек су ме свако мало

<sup>166</sup> “I am convinced that only the madness of unendurable fear could have prompted this attack.”

<sup>167</sup> “faith in the sanity of the world”

<sup>168</sup> “the fabric of existence”

<sup>169</sup> Овде су приметни одједи Дарвинове сумње у телеологију тзв. „природних богослова“, предвођених Вилијамом Пејлијем [William Paley, 1743–1805], који су сматрали да је у природи могуће наћи смисао, односно благодатност творца, понајвише уочљиву у сталном напреловању човека као „божјег лика на земљи“ (Miles 2001). Свој ателеолошки став Дарвин је истакао у писму своме пријатељу и природном богослову Аси Греју, где је устврдио да, здраворазумски посматрано, у природи има превише несврхисходне патње (као што је на пример чињеница да се мачка са мишем најпре садистички игра пре но што га поједе) да би се могло говорити о постојању божанског творца који посредством својих природних (еволутивних) закона свим бићима, а понајвише човеку, жели срећу и задовољство (Miles 2001). Премда се ово Дарвиново писмо најчешће узима као удар на природну богословију, тј. веровање да се еволуција и теологија могу помирити, оно се подједнако може разумети и као оповргавање позитивистичке телеологије, тј. убеђења да се природни закони као сами од себе настали (без нужног божанског покретачког импулса) одвијају прогресивно и антропоцентрично.

<sup>170</sup> “a blind Fate, a vast pitiless Mechanism”



препадали, тренутни повратак говора можда, неочекивана спретност предњих удова, жалосни покушај усправног хода<sup>171</sup> (Wells 1896: 233).

Крај романа Прендика затиче у некаквој сеоској средини, где се осамљен бави астрономијом. Наиме, након што са острва успе да побегне<sup>172</sup> исто онако случајно као што је испрва преживео глад и жеђ на чамцу потонуле „Госпе Таштине“, Велсов јунак одлази у Лондон. Међутим, тамо његова душевна патња кулминира јер га, како објашњава, Лондонци подсећају на зверољуде:

Углавном оно [сећање на догађаје с Мороовог острва] лежи дубоко у моме потиљку, као обичан далеки облак, сећање и бледо неповерење; али постоје тренуци када се тај мали облак шири све док не затамни читаво небо. Тада гледам око себе, у људе, своју сабраћу; и ходам у страху. Видим лица, бистра и озарена; друга, мрка или опасна; трећа пак нестална, неискрена – лица која немају смирени ауторитет каквог разумног духа. Осећам као да животиња навире кроз њих; као да ће се деградација острвљана ускоро поново одиграти у једној већој размери. Знам да је то илузија; да ови мушкарци и жене око мене заиста јесу онакви како изгледају – мушкарци и жене – мушкарци и жене заувек, савршено разумна створења, пуна људских жеља и нежне брижности, еманципована од порива, бића која не робују никаквом фантастичном Закону – бића сасвим различита од зверољуди. Па ипак, склањам се од њих, од њихових чудноватих погледа, њихових питања и помоћи, те чезнем да будем што даље од њих и сам. Из тог разлога живим близу широког, слободног брда, на које могу да побегнем кад ми се та сенка надвије над душу; и веома ми је слатко то празно брдо тада, под небом којим бришу ветрови<sup>173</sup> (Wells 1896: 245–246).

Ове ироничне речи – кажемо ироничне зато што њима писац, с обзиром на несмиреност Прендикових мрачних успомена, заправо тврди да цивилизовани људи јесу слични Мороовим хибридни бићима – свој пуни песимизам добијају у последњим редовима романа, где главни јунак истиче да међу звездама, „у тим огромним законима материје,

---

<sup>171</sup> “Of course these creatures did not decline into such beasts as the reader has seen in zoological gardens, – into ordinary bears, wolves, tigers, oxen, swine, and apes. There was still something strange about each; in each Moreau had blended this animal with that. One perhaps was ursine chiefly, another feline chiefly, another bovine chiefly; but each was tainted with other creatures, – a kind of generalised animalism appearing through the specific dispositions. And the dwindling shreds of the humanity still startled me every now and then, – a momentary recrudescence of speech perhaps, an unexpected dexterity of the fore-feet, a pitiful attempt to walk erect.”

<sup>172</sup> Прендик успева да побегне тако што отплови чамцем који су једног дана таласи насукали на обалу острва, а на коме је бегунац пронашао леш насилног и пијаног капетана „Ипеакуање“ (још један обрт судбине и илустрација дарвинистичке случајности, будући да, попут погинулог Монтгомерија, и некада силни капетан, који је безнадежника истерао са своје шкуне, рђавије завршава од Прендика). Иначе, само бекство Прендику је дошло у последњем часу, јер је на крају боравка на острву остао без муниције, због чега је с муком успевао да се сачува од побеснелих, све зверскијих, зверољуди. О опасности којој је Прендик, након Мороове и Монтгомеријеве погибије, био изложен, јасно говори његов сукоб са хијена-свињом, најкрвожеднијим бићем после човека-леопарда, који се на срећу Велсовог јунака завршио погибијом чудовишта.

<sup>173</sup> “At most times it lies far in the back of my mind, a mere distant cloud, a memory, and a faint distrust; but there are times when the little cloud spreads until it obscures the whole sky. Then I look about me at my fellow-men; and I go in fear. I see faces, keen and bright; others, dull or dangerous; others, unsteady, insincere, - none that have the calm authority of a reasonable soul. I feel as though the animal was surging up through them; that presently the degradation of the Islanders will be played over again on a larger scale. I know this is an illusion; that these seeming men and women about me are indeed men and women, - men and women for ever, perfectly reasonable creatures, full of human desires and tender solicitude, emancipated from instinct and the slaves of no fantastic Law, - beings altogether different from the Beast Folk. Yet I shrink from them, from their curious glances, their inquiries and assistance, and long to be away from them and alone. For that reason I live near the broad free downland, and can escape thither when this shadow is over my soul; and very sweet is the empty downland then, under the wind-swept sky.”

уместо у свакодневним људским бригама, греховима и невољама<sup>174</sup> напoкoн oчeкyje дa прoнaђe утeхy и нaдy зa „иштa штo нaс рaзликyje oд живoтињe“<sup>175</sup> (Wells 1896: 248). Дрyгим рeчимa, тимe штo oдустaјe oд нaстoјaњa дa нa зeмљи прoнaђe спaс oд чoвeкoвe нeукрoтивe живoтињскe прирoдe, тe свoјy пoтрaгy прeусмeрaвa нa нeбeски свoд (Прeндик сe, кaкo сaзнaјeмo, нa кoнцy пoвлaчи у нeкaквy рурaлнy срeдинy гдe сe удaљeн oд људи бaви читaњeм, хeмијским експeримeнтимa и aстрoнoмским прoучaвaњимa), Вeлсoв јунaк зaпрaвo зaoкрyжyјe свoјy сумњy у чoвeкoвy спoсoбнoст дa (људским) рaзумoм зaoуздaвa свoјy (живoтињску) прирoдy (Bergonzi 1961: 112).

Упрaвo у брисaњу јaзa измeђy чoвeкa и живoтињe пoчивa кљyчнo знaчeњe *Острвa дoктoрa Мoрoа* (Bergonzi 1961: 111). Нaимe, припoвeст o вивисeкциoнистa кoји у пoтрaзи зa сaвршeнoм рaциoнaлнoшћy бeзyспeшнo хумaнизујe живoтињe јeстe пaрoдичнa aлeгoријa o ствaрaњу, тј. пoстaнкy чoвeкa. У њoј Вeлс кaрикирa с јeднe стaнe црквeнo, a сa другe прoсвeтитeљскo пoимaњe чoвeкa кaо интeлигeнтнoг и рaциoнaлнoг ствoрeњa кoјe, пo вoљи нeкaквe вишe силe (бoгa или aнтрoпoцeнтричнe прирoдe) с успeхoм кoнтрoлишe свoјe нaгoнe. Кaдa јe твoрaц људскoг рoдa у питaњу, Мoрo нe симбoлизујe чoвeкoљубивoг бoгa, вeћ eвoлyцијy, кaо бeзличнy, слeпy силy, кoјa чoвeкa (мeтaфoрa зa људe у рoмaну сy звeрoљуди, чимe сe сликoвитo укaзујe нa aнтицрквeнy идeјy дa јe чoвeк пoстaо oд живoтињe) нијe ствoрилa кaо сaвршeнo, вeћ кaо пaрaдoксaлнo бићe, у чијoј сe души, oд прeлaскa нa цивилизoвaни живoт нeпрeстaнo oдигрaвa бoј измeђy нeнaсилнoсти (тј. eтичнoсти) и дивљaчнoсти („мaјмунa и тигрa“, тј. кoсмичкoг прoцeсa) – бoј штo гa oвo првo, зaкoнoм уређeнo пoнaшaњe, нa крaјy нe мoжe дa дoбидe. Чoвeк стoгa нијe прeдoдрeђeн дa сe aпсoлyтнo усaврши у интeлигeнцији и нeнaсилјy, кaкo јe тo тврдиo фрaнцyски прирoдњaк Лaмaрк, тe дa кaо тaкaв, сaмooствaрeни гoспoдaр свeтa, прирoдy тeлeoлoшки испуни (Кoнтoв и Спeнсeрoв пoзитивизaм), вeћ јe oн јeднo хирoвитo, нeпрeдвидивo бићe чијa јe сyдбинa дa, услeд свoјe пoдeљeнoсти нa „живoтињскo“ (дивљaчнo) и „људскo“ (мoрaлнo), вaздa пaти вишe oд свих бeслoвeсних живoтињa, дa би нa крaјy, збoг прeвeликe сличнoсти сa живoтињским цaрствoм, дoживeo пoтпуни пoрaз eтичкoг прoцeсa. Стoгa би билo сaсвим oпрaвдaнo зaкљyчити дa *Острвo дoктoрa Мoрoа* снажнo зaгoвaрa идeјy дa јe чoвeк, прe нeгo „крунa eвoлyцијe“, кaкo сy смaтрaли eвoлyциoнистa пoзитивистичкoг усмeрeњa, зaпрaвo њeн нeдoвршeни прoизвoд. Дрyгим рeчимa, кaо дa јe прирoдa, „жeлeћи“ дa oд живoтињe ствoри нeкaквy сyпeртвoрeвинy, врстy нaдмoћнy нaд свим oстaлим врстaмa – тј. (сyпeр)чoвeкa – ствoрилa нaкaзy, oсуђeнy дa збoг свoјe нeдoвoљнe oдвoјeнoсти oд живoтињскoг цaрствa, пaти вишe нeгo билo кoји живи ствoр; a упрaвo у oвaквoм тумaчeњу рoмaнa примeћyјeмo oдјeкe мyдрoсти Блeзa Пaскaлa, кoји јe, пoпyт Вeлсa, нe вeрyјyћи у људскy спoсoбнoст дa нaдилaзи свoјe дивљaчкe пoривe, јeднoм кaзaо: „Чoвeк нијe ни aнђeo ни живoтињa, и нeсрeћa јe штo oнaј кoји жeли дa пoстaнe aнђeo пoстaјe живoтињa“<sup>176</sup> (Pascal 1885: 45).

Дрyгo знaчeњe рoмaнa вeзaнo јe зa лик Мoрoа кaо гoрдoг нaучникa кoји, бeздyшнo пoдрaжaвaјyћи кoсмички прoцeс eвoлyцијe, пoкyшaвa дa испрaви људскe кaрaктeрнe нeдoстaткe. Нeсрeћнoм Мoрooвoм сyдбинoм, aли и кoнaчним нeуспeхoм њeгoвoг експeримeнтa, Вeлс критикyјe идeјy дa бyдyћнoст чoвeчaнствa пoчивa у нeмилoсрднoм тeхнoкрaтскoм aристoкрaтизмy. У свoјoј бeскрyпyлoзнoј пoтрaзи зa знaњeм, Мoрo симбoлизујe Спeнсeрoв сoцијaлни дaрвинизaм, кoји јe ничeoвски пoздрaвљaо дoлaзaк нaтчoвeкa кaо гoспoдaрa и oргaнизaтoрa „слaбијих“, a кoмe сe кaтeгoричнo прoтивиo Хaксли (oднoснo Прeндик кaо Хaкслијeв, a и Вeлсoв, alter ego у рoмaну). С тим у вeзи, нијe тeшкo oвo дeлo, у сaглaснoсти с Мaкoнeлoм (McConnell 1981: 104), oкaрaктeрисaти ни кaо „рaнy, прoрoчaнскy визијy свeтa сa кoнцeнтрaциoним лoгoримa“,<sup>177</sup> тe у Мoрooвим oпитимa yчитити сличнoст сa oпeрaцијaмa дoктoрa Мeнгeлeа, чyвeнoг нaцистичкoг нaучникa и прeдстaвникa нaјрaдикaлнијe сoцијaлнo дaрвинистичкe идeoлoгијe у дoсaдaшњoј истoрији. У тoм смислy,

<sup>174</sup> “in the vast and eternal laws of matter, and not in the daily cares and sins and troubles of men”

<sup>175</sup> “whatever is more than animal within us”

<sup>176</sup> “Man is neither angel nor brute, and the misfortune is that whoever would play the angel plays the brute”.

<sup>177</sup> “an early, prophetic vision of the world of the concentration camp”

ако Моро наговештава нацистичке злостављаче, онда зверољуди наговештавају логорске заточенике, који након претрпљених мука ипак успевају да се ослободе.

Трећа интерпретација почива на поимању зверољуди као колонизованих неевропљана које Моро, Монтомери и Прендик, као представници енглеске буржоазије, изабљују (McConnell 1981: 99–100). Заправо, ради се о томе да је, како смо већ раније поменули, Контов и Спенсеров, на ламаркизму утемељен, једнолинијски социјални еволуционизам племенске друштвене заједнице колонизованих делова света сматрао „замрзнутим реликтима из прошлости“,<sup>178</sup> а то ће рећи, заједницама које у будућности морају доћи до фазе индустријске цивилизације, баш као што су то напредни европски народи већ учинили (Bowler 2012: 138). На основу такве социолошке теорије, Европљани су, под изговором доношења цивилизације, правдали експлоатацију домородаца у прекоморским поседима, на које зверољуди, како примећујемо, подсећају и изгледом и понашањем.

При томе, као прво мислимо на начин зверољудског одевања, који обухвата елементе народне ношње различитих урођеничких народа – поједини зверољуди су завијени у некакву тканину а на глави носе турбане (што одговара блискоисточној и индијској ношњи), док су други наги изузев платна на бедрима (изглед америчких, афричких и аустралијских урођеника). Такође, у виду имамо и тамну боју зверољудске коже (која, иначе, може бити и сива и ружичаста),<sup>179</sup> то што им се у покретима одаје животињска хитрина, али и то што они људима накнадно пристиглим на острво<sup>180</sup> дају описна имена – док Монтомерија, у складу са оружјем што је, ради одржавања покорности, увек носио кад им је с Мороом долазио у посету, зову „Други са бичем“,<sup>181</sup> Прендика, у сагласности са његовим покушајем самоутапања, називају „Човек који је ходао у мору“<sup>182</sup> (Wells 1896: 159, 193). Овакви називи, који се користе простим, физичким описом онога што је ново, историјски гледано подсећају на језик, рецимо, америчких урођеника, који су воз називали „гвозденим коњем“, а светлопуте људе по некој њиховој упадљивој особини.<sup>183</sup> Чини се испрва да је такав приказ зверољуди увредљив, јер стреми да покаже њихову ниску интелигенцију. Међутим, када се у обзир узме да се на концу Мороов, Монтомеријев и Прендиков покушај да трајно владају завршава неуспехом (при чему прва двојица гину, док трећи једва успева да изнесе живу главу), пре би се можда, у овом контексту, могло закључити да Велс превреднује контовско-спенсеровску премису о расној супериорности белаца над тамнопутим урођеницима, те да тиме пророкује многобројне покрете за ослобођење који ће током двадесетог века срушити сва колонијалистичка царства у свету.

За сва три тумачења, заједничко је превредновање буржоаског оптимистичног и антропоцентричног еволуционизма Огиста Конта и Херберта Спенсера. Међутим, од свих значења *Острва доктора Мораа*, најзначајније је оно које, поред контизма и спенсеризма, удара још и на убичајено, црквено-метафизички и секуларно-просветитељски схваћен

---

<sup>178</sup> “frozen relics of the past”

<sup>179</sup> Вредно је помена и то да се Мороови зверољуди, осим по боји коже, од тројице британских протагониста у роману, као уосталом и људи у општем смислу, разликују и по својој гротескној физичкој изобличености (реч је о томе да су им главе потонуле у рамена, да им је горњи део кичме повијен, да им је труп предугачак а тело прекратко, те да имају анимално лице с великим очњацима.

<sup>180</sup> Поред Прендика чији се читав боравак описује у роману, Монтомери се Мороу, првом становнику острва, придружио у времену које претходи радњи дела.

<sup>181</sup> “the Other with the Whip”

<sup>182</sup> “Man who walked in the Sea”

<sup>183</sup> О обичају северноамеричких Индијанаца да се новим, непознатим ентитетима (живим и неживим) дају описна имена в. више у књизи *Сахраните ми срце крај Рањеног колена* [*Bury My Heart at Wounded Knee*, 1970] публицисте и романописца Ди Брауна [Dee Brown, 1908–2002]. У том смислу, занимљива су имена којима су ратници индијанског народа Сију [Sioux] називали високе официре непријатељске америчке војске, односно кључне протагонисте коначног покорвања „Дивљег запада“ – нпр. коњичког потпуковника Кастера [George Armstrong Custer, 1839–1876] („Дугокоси“ по његовој дугој коси), генерала Мајлса [Nelson A. Miles, 1839–1925] („Медвеђи Капут“ по томе што се на првом већању са индијанским поглавицама појавио у капуту од медвеђег крзна), и многе друге (Braun 2010: 237, 259).

рационализам,<sup>184</sup> јер то значење алегоријски, а то ће рећи митски и свевремено (дакле, независно од друштвеног контекста викторијанског доба), овековечује концепт дарвинистичко-хакслијевског човека у филозофији. Управо у овом значењу лежи висока вредност овог одлично исприповеданог наратива који, поред великог филозофског значаја, има и висок књижевно-уметнички квалитет.

### *Невидљиви човек*

Роман о научнику који захваљујући изуму невидљивости врши напад на викторијанско буржоаско друштво са аспекта стила спада у ред хибридних, реалистично-имагинативних дела у којима се немогуће ствари приказују тако реалистично да је тешко поверовати да су немогуће. О таквој прози већ смо говорили у претходном поглављу, где смо, анализирајући приче „Царство мрава“, „Морски разбојници“ и „У понору“, истакли њихов новинарски, полудокументарни стил што фантастичне елементе сасвим уверљиво уклапа у реалну топографију места на коме се радња одвија, а *Невидљиви човек* не представља само једно од најдужих, већ врло могуће и најквалитетније такво Велсово остварење:

Ова је студија, од почетка па до краја, допадљиво реалистична; па чак је и теорија о албинцу Грифину, а у мањој мери и метода којом је стекао бескорисни дар невидљивости, довољно убедљива да нас примора да помислимо како је то научно могуће. Као чиста фантазија смештена у савршено природно окружење, *Невидљиви човек*, може бити, представља врхунац оваквог Велсовог списатељства<sup>185</sup> (Beresford 1915: 28).

Дакле, као нарочито вредан аспект овога дела намеће се чињеница да је у њему невидљивост описана научно, помоћу знања из оптике, тако да, за разлику од древних фолклорних прича али и појединих књижевних дела скоријег датума (нпр. Мопасанове [Guy de Maupassant, 1850–1893] хорор приче „Орла“ [„Le Horla“, 1887] или О’Брајанове [Fitz-James O’Brien, 1828–1862] приповетке „Шта то би?“ [„What Was It?“]), ово својство у Велсовом роману не изгледа нимало немогуће (Bergonzi 1961: 113–114). Овакву пишчеву умешност при представљању нестварног као могућег нарочито је хвалио Џозеф Конрад [Joseph Conrad,

---

<sup>184</sup> Треба нагласити да су и Црква и просветитељство човека дефинисали као алтруистично биће способно да се одриче својих привилегија зарад општег интереса (док је у хришћанству овакав став садржан у Исусовим речима: „[Љ]уби ближњег својег као самога себе“, у просветитељству је он оличен у максими: „Слобода, једнакост, братство“) (Мт. 22: 39; Апон 7). Међутим, Контова и Спенсерова филозофија настала је у времену када је буржоазија, након рушења лажно егалитаристичке Цркве, и сама, богатећи се, почела да гази своје егалитаристичке назоре, па је отуда контовско-спенсеровски рационализам отворено прихватао аристократизам (Supek 1987: 5). Наиме, ова двојица секуларних мислилаца сматрала су да утопијско друштво мора имати хијерархију, те да срећа почива у високој организованости, која сама по себи подразумева да радничка класа мора рационално прихватити свој подређени положај у друштву. У таквој антиегалитаристичкој рационалности нарочито је далеко отишао Спенсер. Он је за разлику од чистог ламаркисте Конта, који није прихватао малтузијанско начело преживљавања најспособнијих, ламаркистичкој идеји о човековом усавршавању у ненасиљу придружио и малтузијанско-дарвинистичку премису о борби за опстанак међу људима (Fiamengo 1987: 159; Supek 1987: 70–76, 238). Дакле, док је Конт пораст броја кастински хијерархизованих становника, а због њихове растуће сарадљивости, видео као благодат, Спенсер је пут до индустријалне утопије видео као процес који неизоставно обухвата одумирање сувишних (незапослених и најсиромашнијих радника) (Fiamengo 1987: 159; Supek 1987: 238–241). Стога Контов, а нарочито Спенсеров органицистички рационализам (друштво је организам у коме сви органи, тј. појединци, функционишу ради добра целине), није утемељен на међуљудској једнакости, већ на општој, неписаној сагласности да предузетнички најспособнији (дакле, образовани буржуји) управљају будућношћу људског рода.

<sup>185</sup> “The study from beginning to end is finely realistic: and even the theory of the albino, Griffin, and in a lesser degree his method of winning the useless gift of invisibility, are convincing enough to make us wonder whether the thing is not scientifically possible. As a pure romance set in perfectly natural surroundings, *The Invisible Man* is possibly the high-water mark of Mr Wells’ achievement in this kind.”

1857–1924], велики викторијански књижевник, који је децембра 1898. о *Невидљивом човеку* прокоментарисао следеће: „Искрено – необично је леп ... Задивљен, то је права реч – О реалисто фантастичнога! – без обзира на то да ли вам се тај назив допада“<sup>186</sup> (McConnell 1981: 106).

Иначе, Грифин, кога смо поменули у Бирсфордовом цитату, јесте главни јунак романа, док приповедну нит дела чини његов пустоловни, а заправо гротескни покушај успостављања страховладе. Радња почиње у Ипингу, селу на југоистоку Енглеске (покрајина Сасекс), где кроз фебруарску међаву једнога дана изненадно стиже некакав чудно одевени странац: „Био је завијен од главе до пете, а обод његовог меког филцаног шешира скривао му је сваки педаљ лица, изузев сјајнога врха носа [...] [Н]осио је велике плаве наочаре са бочним светлима а на крагни капута имао жбунасте зулуфе који су му у потпуности скривали образе и лице“<sup>187</sup> (Wells 1897: 1, 3).

Тај странац, који убрзо изнајмљује собу у крчми „Кочија и коњи“ [“The Coach and Horses”], својим чудним начином одевања, али и нарочитом раздражљивошћу, тј. упозорењима да не жели да га, као неуморног истраживача, посећују, подстиче бројне гласине међу ипиншким сељанима. Овај почетни део романа, у коме нас Велс уводи у насиље што ће уследити, садржи елементе одличне друштвене комедије, при чему се шаљивост испољава на рачун сељачке радозналости и незнања (Bergonzi 1961: 116). Наиме, посетиоци „Кочије и коња“, који неретко у крчму долазе само да би боље осмотрили незнаца, веома домишљато објашњавају то што се испод овлаш одмотаних завоја невидљивог Грифина, уместо ружичасте коже повремено опажа црnilо. Како један од сељана по имену Фиренсајд каже: „Тај човек је шарен [...] Овде црн а онде бео – по туфнама. И стиди се тога. Он је некакав мешанац, па се код њега боја разлила на туфне, уместо да се помеша. Слушао сам ја већ о томе; а као што свако може да види, код коња је то уобичајено“<sup>188</sup> (Wells 1897: 31). Овакво нелогично, а за припростог човека опет сасвим природно, размишљање, читаоца на упечатљив начин засмејава, а нарочито због тобожње мудрачке сугестивности којом сељанин отпочиње разговор са суседом – „Рећи ћу ти шта ја мислим [...] Теди“<sup>189</sup> (Wells 1897: 31).

Такође, хумористичност се испољава и онда када једна лебдећа столица наизглед сама од себе нападне власницу крчме, нагонећи је да изађе из Грифинове собе, у коју је, по обичају, ушла непозвано. Тада крчмарица престашино помишља да су у соби духови, док се трезвенији сељани, који држе да је у та чудна посла умешан непознати станар, пред крчмом окупљају како би чудног посетиоца приморали на објашњење. У том часу видимо да Ипинжани, који глуме храброст и одлучност, а заправо су преплашени и несигурни представљају смешан приказ: „Англо-саксонски се гениј за парламентарну власт самопотврдио; било је много приче, а нимало одлучног делања“<sup>190</sup> (Wells 1897: 54–55).

Међутим, недуго потом комедија уступа место озбиљности, јер Грифин упада у кућу месног пароба, укравши му уштеђевину, те прст сумње, у вези са необичним понашањем госта Холових (тако се презива брачни пар који држи „Кочију и коње“), неминовно пада на странца. Окружен полицајцима и ипиншким сељанима у трпезарији крчме, Грифин бива приморан да са главе скине завоје, те тако открије своју невидљивост. Том приликом сви очевици његовог безглавог тела постају запањени, али недовољно да би ћутке испратили крадљивца што је, желећи да постане невидљив, односно неухватљив, са себе, један по један,

<sup>186</sup> “Frankly – it is uncommonly fine... Impressed is the word. O Realist of the Fantastic! whether you like it or not.”

<sup>187</sup> “He was wrapped up from head to foot, and the brim of his soft felt hat hid every inch of his face but the shiny tip of his nose [...] [h]e wore big blue spectacles with side-lights, and had a bushy side-whisker over his coat-collar that completely hid his cheeks and face.”

<sup>188</sup> “That marn’s a piebald [...]. Black here and white there. And he’s ashamed of it. He’s a kind of half-breed, and the colour’s come off patchy instead of mixing. I’ve heard of such things before. And it’s the common way with horses, as any one can see.”

<sup>189</sup> “And I tell ee what I’m thinking.”

<sup>190</sup> “The Anglo-Saxon genius for parliamentary government asserted itself; there was a great deal of talk and no decisive action.”

хитро свлачио сваки преостали одевни предмет. Након робусног рвања што је потрајало неколико тренутака, невидљиви човек успева да побегне из крчме, а из борбе као најоштећенији излази полицајац Џаферс, који је због више удараца у главу остао онесвешћен.

Након Грифиновог бекства из „Кочије и коња“, које се иначе збија у тројични понедељак, Велсов необични протагониста постаје све раздражљивији и опаснији. У наставку свога путописа, он на периферији Ипинга, на једној ливади, налази Томаса Марвела, „потпуно егоцентричног вагабунду [...] хуљу, кукавицу [...] клоуна из нижих друштвених слојева“,<sup>191</sup> кога одмах, под претњом смрти, узима за невољног помоћника у спровођењу своје револуције (McConnell 1981: 121). Међутим, Марвел, након дужег боравка под Грифиновом влашћу (невидљиви човек му издаје наређења, при том га вазда држећи на оку и повременим ударцима подсећајући на своје присуство), успева да уточиште пронађе у кафани „Весели играчи крикета“ [„The Jolly Cricketers“],<sup>192</sup> а при самом бекству своје невидљивом мучитељу чак одузима и свеске, у којима је у виду физичких, хемијских и математичких формула похрањена тајна телесне невидљивости.

Будући да, упркос својој јарости, не успева да се освети за нелојалност нити да поврати своје драгоцене списе (гости кафане успевају да одбране Марвела, при чему револвером рањавају нападача), озлеђени Грифин с муком стиже до виле научника Кемпа, на брдо које гледа на Бердок. Ту, у Кемповој вили, тачније у његовој спаваћој соби, одвија се кључни део *Невидљивог човека*. У оквиру четири главе (од деветнаесте па до двадесет треће), збија се разговор између Грифина и Кемпа, као најважније споредне личности у делу, у коме први другоме приповеда о почетку своје авантуре, а то ће рећи о свим догађајима који су претходили Грифиновом изненадном доласку у Ипинг. У те четири главе Велс поставља јукстапозицију између двојице научника, који су, како се испоставља, некада заједно студирали медицину.

Заправо, ради се о томе да Кемп, који вредним истраживањем настоји да задобије чланство у Краљевском друштву, представља човекољубивог научника што управљен ка идеалу општег добра своје знање дели са викторијанским научним институцијама, док насупрот њему Грифин отелотворује науку лишenu хуманости (Hillegas 1967: 38–39). Увид у Грифинове истинске намере стичемо онда када овај научни геније, кога је испитивање природе, као и доктора Мора, учинило потпуно безосећајним, свој превратнички програм саопшти Кемпу, који га је претходно нахранио, очистио му рану и пружио коначиште те од кога се, следствено таквим поступцима, нада даљој помоћи:

[...] [В]аља нам убијати, Кемпе.

[...]

Не убијати насумично, већ смишљено. Ствар је у томе да они знају да постоји невидљиви човек – као што и ми знамо да постоји невидљиви човек. И тај невидљиви човек, Кемпе, мора сада успоставити владавину страха. Тако је – нема сумње да је идеја запањујућа; али озбиљан сам. Владавину страха. Он мора да заузме неку варош као што је ваш Бердок, да становништво застраши и загосподари њиме. Мора да издаје наређења. То може да учини на хиљаду начина – гурање парчића хартије испод врата би било задовољавајуће; а све оне који његова наређења не послушају, мора да убије, као што мора да убије и свакога ко непослушнике брани<sup>193</sup> (Wells 1897: 229–230).

<sup>191</sup> “[...] the [...] completely self-interested vagabond, [...] a rogue, a coward [...] a lower-class clown.”

<sup>192</sup> У сасешком месту Бердоку, у суседству Ипинга.

<sup>193</sup> “[...] ‘[I]t is killing we must do, Kemp.’

[...]

‘Not wanton killing, but a judicious slaying. The point is, they know there is an Invisible Man – as well as we know there is an Invisible Man. And that Invisible Man, Kemp, must now establish a Reign of Terror. Yes – no doubt it’s startling. But I mean it. A Reign of Terror. He must take some town like your Burdock and terrify and dominate it. He

У светлу свега онога што се дешавало пре Грифиновог сусрета са Кемпом, овакав план постаје више смешан неголи страшан, јер и сам терориста увиђа узалудност самостално изведеног пуча: „Погрешио сам, Кемпе, много сам погрешио што сам ово дело кренуо да спроводим сам. Протраћио сам снагу, време, прилике. Сам – невероватно је колико мало тога човек може сам! Мало да опљачка, мало да повреди, и ту је крај“<sup>194</sup> (Wells 1897: 228).

На узалудност такве замисли указује и то што је Грифин, сасвим супротно својим очекивањима, при стицању невидљивости занемарио чињеницу да његово тело, упркос новостеченом својству, неће изгубити чврстину, односно могућност тактилне идентификације. Осим тога, Грифин је пропустио да предвиди и да ће у његов желудац тек унесена храна, као несварена, бити јасно уочљива, због чега је премећањем у стање невидљивости и са визуелног становишта себе ставио у незавидну ситуацију:

„Али сада почињеш да у пуноћи схваташ“, рече Невидљиви човек, „неповољност мога положаја. Нисам имао скровишта, нити чиме да се покријем – ако бих набавио одело, одбацио бих сву своју предност, од себе бих начинио ужасног чудака. Постио сам; јер би јести, пунити се несвареном материјом, значило поново постати гротескно видљив“.

[...]

А и снег ме је упозоравао на друге опасности. Нисам могао да се крећем напољу по снегу – нападао би по мени и разоткрио ме. Од кише бих, такође, постао водом оцртана фигура, блистава људска површина – мехур. А магла – у магли бих постао још блеђи мехур, површина, мастан одсјај људскости. Затим, док сам се кретао напољу – на лондонском ваздуху – око глежњева ми се скупљала прљавштина, а на кожи лебдећа чађ и прашина. Нисам знао колико ће времена требати да постанем видљив и због тога. Међутим, јасно сам видео да неће дуго“<sup>195</sup> (Wells 1897: 208–209).

Недостаци Грифинове невидљивости постају нарочито очигледни у Лондону, у људима преплављеној престоници Британије, где у више наврата само мало недостаје да невидљиви човек буде ухваћен. Међу онима којима је та част замало припала не налазе се само полицајци и власници лондонских радњи које је опљачкао, већ и, сасвим иронично, малолетни дечаки који из пуче забаве јуришају за траговима невидљивог човека у снегу. У тој немоћи да дуготрајно скрива свој идентитет састоји се читава гротескност невидљивог човека, због које је један савремени викторијански критичар написао да је трагедија романа готово до самог краја „на ивици фарсе“<sup>196</sup> (Bergonzi 1961: 119). Иначе, како сазнајемо, у Лондону је и започела Грифинова пустоловина, јер се управо у једном лондонском стану он беше претворио у невидљивог.

---

must issue his orders. He can do that in a thousand ways – scraps of paper thrust under doors would suffice. And all who disobey his orders he must kill, and kill all who would defend them.”

<sup>194</sup> “I made a mistake, Kemp, a huge mistake, in carrying this thing through alone. I have wasted strength, time, opportunities. Alone – It is wonderful how little a man can do alone! To rob a little, to hurt a little, and there is the end.”

<sup>195</sup> “But you begin now too realise,’ said the Invisible Man, ‘the full disadvantage of my condition. I had no shelter, no covering, – to get clothing, was to forego all my advantage, to make of myself a strange and terrible thing; for to eat, to fill myself with unassimilated matter, would be to become grotesquely visible again.’

[...]

‘And the snow had warned me of other dangers. I could not go abroad in snow – it would settle on me and expose me. Rain, too, would make me a watery outline, a glistening surface of a man – a bubble. And fog – I should be like a fainter bubble in a fog, a surface, a greasy glimmer of humanity. Moreover, as I went abroad – in the London air – I gathered dirt about my ankles, floating smuts and dust upon my skin. I did not know how long it would be before I should become visible from that cause also. But I saw clearly it could not be for long.’”

<sup>196</sup> “on the brink of farce”

Од осталих појединости које Грифин саопштава у ова четири поглавља књиге важан је најпре начин на који је Велсов негативни јунак дошао до изузума телесне невидљивости, а који је, како смо већ напред поменули, својом реалистичношћу нарочито одушевио Конрада. Како се наводи у деветнаестој глави под насловом „Одређени први принципи“ [„Certain First Principles“]: „Видљивост зависи од дејства видљивих предмета на светлост. Тело или упија светлост, или је одбија, или прелама, или пак ради све то заједно. Уколико нити одбија, нити прелама, нити упија светлост, тело само по себи не може бити видљиво“<sup>197</sup> (Wells 1897: 162). У наставку Грифин објашњава да сви делови људског тела, изузев црвеног пигмента крви и црног пигмента косе, по природи имају тек нешто виши индекс преламања светлости у односу на ваздух, те да је телу само потребно додати течност са истим индексом преламања, па да оно постане невидљиво (наиме, када тело дође у близак контакт са супстанцом која има исти индекс преламања, онда се светлост при додиру са тим телом нити прелама нити апсорбује, као што је то случај, на пример, са медузама које се у морској води не виде зато што и оне и вода имају исти индекс преламања светлости). Објашњење Грифин завршава тиме да је на концу, након четири године рада, „начинио откриће у физиологији“<sup>198</sup> (Wells 1897: 166), захваљујући коме је, поред мишића, костију, ноктију и нерава, и црвени пигмент у крви успео да изједначи са ваздушним индексом преламања светлости. Тада, с обзиром на чињеницу да као албинац од рођења има безбојну косу, његов злонамерни план постаје могућ. Убризгавањем пронађене течне супстанце Грифин напослетку постаје невидљив.

Затим, поред овако једноставног објашњења метода стицања невидљивости, значајна је и Грифинова безосећајност, која, како смо већ поменули, временом нараста, а која се уочи коначног расплета понајвише читује у чињеници да га на покајништво није могла подстаћи ни очева несрећна судбина, за коју је, како приповеда, сам непосредно крив. Наиме, ради се о томе да је Грифин, у недостатку новца, што му је био преко потребан за завршне истраживачке радове, покрао рођеног оца, који се, изгубивши ту туђу, узајмљену своту, потом убио. У Грифиновом ставу према очевој смрти примећују се одједи Ничеовог натчовека који, док стреми ка моћи, не сажалева никога (Bergonzi 1961: 117): „Нимало ми није било жао оца. Чини се да је био жртва своје будаласте сентименталности. Обичаји су захтевали да присуствујем сахрани, али ја са њом нисам имао ништа“<sup>199</sup> (Wells 1897: 170).

Грифинова безосећајност врхунац достиже онда када овај бунтовник схвати да га је Кемп изневерио, те да је још пре него што му је невидљиви човек испричао о свим својим доживљајима до доласка у Бердок, кришом локалној полицији дојавио да је тражено лице у његовој вили.<sup>200</sup> У томе часу Грифинова јарост добија димензије немилосрдног уништитеља, те он, побегавши из виле пред полицијом, извршава своје прво и једино убиство – гвозденим шипком убија Викстида, батлера једнога локалног богаташа. На бердочком побрђу затим настаје паника, за коју највише разлога има сами Кемп, јер му невидљиви човек, од чијега непрепознатљивог доласка сви страхују, шаље претеће писмо следеће садржине:

„Веома сте енергични и паметни“, гласило је писмо, „иако не могу ни да замислим шта покушавате тиме да добијете. Против мене сте. Читавог ме дана јурите; покушали сте да ме лишите ноћног сна. Међутим, ја сам упркос вама

<sup>197</sup> “Visibility depends on the action of the visible bodies on light. Either a body absorbs light, or it reflects or refracts it, or does all these things. If it neither reflects nor refracts nor absorbs light, it cannot of itself be visible.”

<sup>198</sup> “[...] made a discovery in physiology”

<sup>199</sup> “I did not feel a bit sorry for my father. He seemed to me to be the victim of his own foolish sentimentality. The current cant required my attendance at his funeral, but it was really not my affair.”

<sup>200</sup> Ради се о томе да је Грифин, након неуспешног напада на Марвела у „Веселим играчима крикета“, од гостију крчме задобио рану од метка на руци. С обзиром на то да због изнурености, изгладнелости и неиспаваности није одмах могао да исприповеда све о својим пређашњим доживљајима, Грифин, уз Кемпово лажно обећање да неће звати полицију, најпре обедује и одлази на починак, да би тек након одмора саговорнику испричао причу о свом необичном подухвату. Међутим, ситуација се компликује када у Кемпову вилу пристигне полиција, која је у међувремену добила Кемпову поруку, послату баш у тренутку када се Грифин будио из преко потребног сна.



јео, упркос вама спавао, и игра тек почиње. Игра тек почиње. Ништа друго не преостаје него да се отпочне терор. Ово најављује први дан терора. Порт Бердок није више у власти краљице, реците то вашем пуковнику полиције, као и свима другима; он је сада у мојој власти – у власти терора! Ово је први дан прве године у новој ери – ери Невидљивог човека. Ја сам Невидљиви човек први. Лако ће бити започети са владавином. Првог ће се дана, као пример, десити једно погубљење – човека по имену Кемп. Данас за њега почиње смрт. Може да се закључа, да се сакрије, да се окружи стражарима, па ако хоће и да на себе стави оклоп; Смрт, невидљива смрт, долази. Нека предузме мере предострожности; то ће моје људе задивити. До поднева смрт креће из поштанског сандучета. Кад поштар стигне, писмо ће бити уручено, а онда крећемо! Игра почиње. Смрт полази. Не помажите му, људи моји, да се смрт не би и на вас обрнула. Данас ће Кемп умрети<sup>201</sup> (Wells 1897: 247–248).

У овом писму, које у почетку алудира на хајку што ју је Кемп у спреси са пуковником Адјеом одмах по Грифиновом бекству из виле ефикасно покренуо, садржи очигледан револуционарни жаргон, по коме су се кроз историју могли препознати различити превратници и оснивачи нових режима. Немогуће је, у контексту овог цитата, не присетити се француских буржоаских револуционара који су у жару мржње према старом, ројалистичком поретку чак извршили и реформу календара, при чему је за почетну годину нове „републиканске ере“ узет датум проглашења Француске републике (двадесет други септембар 1792). Слично француским рушитељима старог поретка, Грифин убиство Кемпа жели да прогласи почетком нове историјске епохе, раздобља у коме ће насиље превагнути над миром и етичношћу старог викторијанског система.

Међутим, Грифинов противудар на Кемпа завршава се рђаво. Након провале у вилу, Кемп успева да побегне, а сукоб између нападача и бранилаца у великој згради завршава се обостраним рањавањем – пуковник Адје бива озлеђен хицем из одузетог му пиштоља, један од његових полицајаца завршава са повредом главе, док невидљиви Грифин од трећег полицајца задобија убод гвозденим жарачем. Па ипак, Грифин од циља не одустаје, те јурећи за одбеглим непријатељем стиже до Порт Бердока, где се његова „страховлада“ окончава.

На једном градилишту у вароши долази до последњег рвачког обрачуна између усамљеног Грифина и многобројних представника друштва. Тај обрачун завршава се тако што албинац од једног грађевинског радника добија смртоносан ударац лопатом. Након вишемесечног путешествија у коме је прешао пут од Лондона, преко Ипинга, до Порт Бердока, и у коме је углавном изгледао гротескан, али повремено и страшан и немилосрдан, Грифин скончава бедно, патетично, губећи, упоредо са животом, и своју невидљивост:

Прво су се појавили мали бели нерви, један магловито и сиво оцртан уд, онда стакласте кости и разгранате артерије, па затим месо и кожа, испрва као бледа магла, а потом као све гушћи и непрозирнији. Ускоро су могли да му виде смрвљене груди и рамена, као и бледе границе његовог изнуреног и изубијаног тела.

---

<sup>201</sup> “‘You have been amazingly energetic and clever,’ this letter ran, ‘though what you stand to gain by it I cannot imagine. You are against me. For a whole day you have chased me; you have tried to rob me of a night’s rest. But I have had food in spite of you, I have slept in spite of you, and the game is only beginning. The game is only beginning. There is nothing for it, but to start the Terror. This announces the first day of the Terror. Port Burdock is no longer under the Queen, tell your Colonel of Police, and the rest of them; it is under me – the Terror! This is day one of the year one of the new epoch – the Epoch of the Invisible Man. I am Invisible Man the First. To begin with the rule will be easy. The first day there will be one execution for the sake of example, – a man named Kemp. Death starts for him to-day. He may lock himself away, hide himself away, get guards about him, put on armour; Death, the unseen Death, is coming. Let him take precautions; it will impress my people. Death starts from the pillar box by midday. The letter will fall in as the postman comes along, then off! The game begins. Death starts. Help him not, my people, lest Death fall upon you also. To-day Kemp is to die.’”

Када је гомила напoкoн Кемпу ослобoдилa прoстoрa дa сe успрaви, нaгo је и бeднo тaмo нa зeмљи лeжaлo мoдрo и слoмљeнo тeлo млaдићa oд oкo тридeсeт гoдинa. Кoсa и брaдa билe су му бeлe – нe сeдe oд старoсти, нeгo бeлe oд бeлинe албинизмa – дoк су му oчи билe кaо грaнaти<sup>202</sup>. Шaкe су му билe стиснутe, oчи ширoм oтврeнe, a лицe му је oдaвaлo бeс и узнeмирeнoст<sup>203</sup> (Wells 1897: 274–275).

Тaкo сe зaвршaвa Грифинoвa рeвoлyцијa, a чини сe дa је крoз њeгoв рђaви свршeтaк Вeлс жeлeо пoрyчити дa бyдyћнoст чoвeчaнствa никaкo нe смe пaсти у рyкe злoнaмeрним гeнијимa. Мeђyтим, кaо јoш yпeчaтљивији зaкљyчaк из Грифинoвe пyстoлoвинe, нaмeћe сe идeјa дa је yпoтрeбy нaкyкe и тeхнoлoгијe тeшкo кoнтрoлисaти, тe дa сe, y крaјњoј линији, нe мoжe трaјнo искљyчити мoгyћнoст дa би дeстрyктивнe инoвaцијe y сyтрaшњици мoглe дoпaсти y рyкe мизaнтрoпимa и бeскрyпyлoзним влaстoљyпцимa. Нaимe, y *Нeвидљивoм чoвeкy*, кaо y oстaлoм и y мнoгим другим Вeлсoвим рaним дeлимa, присутнa је дaрвинистичкa идeјa дa је чoвeкoвo живoтoњскo нaслeђe прaктичнo нeуништивo, тe дa биoлoшкa, нaгoнскa стрyктyрa вaздa прeти дa прeвлaдa нaд eтичким прoцeсoм y чoвeкoвoј дyши. Стoгa, нaучни рaзвoј, кoји сe y дeвeтнaeстoм стoлeћy тaкo yбрзaнo дeшaвao, нијe дoкaз дa сe чoвeчaнствo нeзaустaвљивo крeћe пyтeм вeчнe мирнoдoпскe yтoпијe, вeћ сaмo дoдaтнo, oгрoмнo искyшeњe зa рyшeњe цивилизaцијских тeкoвинa – јeр мoћ кoјy прyжa тeхнoлoгијa, y слyчaју aнaрхијe, y питaњe мoжe дoвeсти и сaми oпстaнaк чoвeкoвe врстe.

Иaкo Грифин y рaзгoвoрy сa Кeмпoм y вили истичe дa је њeгoв бyнт прaвичaн, јeр извирe из њeгoвe вeликe пoтцeњeнoсти y дрyштвy (oбјaшњaвa дa је њeгoв истрaживaчки мeнтoр нeпрeстaнo пoкyшaвao дa му yкрaдe идeјe), ипaк је сaсвим јaсaн yтисaк o прeнaглaшeнoсти њeгoвoг бeсa. Нeвидљиви чoвeк, дaклe, нeмa oпрaвдaних рaзлoгa зa yстaнaк, пa је њeгoв прeврeднoвaтeљски кaрaктeр, yoбичaјeн зa fin de siècle, пoсeбнo снaжaн, бyдyћи дa пoрyчyје дa су љyдскa бићa, и бeз прeтрпљeнe нaрoчитe нeпрaвдe, склoнe нaсилнoј, нeмилoсрднoј сaмoaфирмaцији (пoдсeтимo сe Хaкслијeвих „мaјмyнa и тигрa“). Тaквo Вeлсoвo, хaкслијeвскo-дaрвинистичкo схвaтaњe чoвeкa, кoјe пoдрaзyмeвa дa је чoвeкoвa биoлoшкa, кoсмичкa стрyктyрa снaжнијa oд силoм нaмeтнyтe сoцијaлнe, тј. eтичкe, y oвoм је рoмaнy зaoгрнyтa y уништитeљскy мoћ нaкyкe. Кoликo гoд дa Грифин кaо нeвидљив нaд oстaлим припaдницимa свoјe врстe стичe прeднoст y пoглeдy нeпримeтнoг прикрaдaњa и бeжaњa при чињeњу злoдeлa, oн, збoг oтyђeнoсти oд „влaститoг рoдa“<sup>204</sup> ипaк нa крaју дoживљaвa пoрaз (Wells 1897: 237). Мeђyтим, yпркoс пoбeди мирнoдoпскe eтичнoсти с крaјa дeлa, oстaјe yкyс aнтрoпoлoшкoг пeсимизмa, јeр кoликo гoд дa y *Нeвидљивoм чoвeкy* писaц хaкслијeвски инсистирa нa кoнтрoлисaњу кoсмичкoг прoцeсa, ипaк прeoвлaђyјe имплицaцијa дa нaпрeдoвaњe нaкyкe нe пoдрaзyмeвa и нaпрeдoвaњe мoрaлa, тe дa сe стoгa мoгyћнoст кoнaчнoг смaкнyћa љyдскe врстe никaдa нe мoжe y пoтпyнoсти eлиминисaти.

„Eпилoг“ [„The Epilogue“] кoјим сe Вeлсoв рoмaн зaвршaвa eфeктнo oтeлoтвoрyјe пишчeв eвoлyциoнистички пeсимизaм, јeр је y њeмy прикaзaн кyкaвични Мaрвeл кoји кaо влaсник јeднe мaлe сaсeшкe крчмe кoд сeбe кријe три Грифинoвe свeскe, a тo ћe рeћи и тaјнy љyдскe тeлeснe нeвидљивoсти. Пoслeдњe рeчи y дeлy кoјe oписyјy нeyспeшнe пoкyшaјe Кeмпa и пyкoвникa Aдјeа дa сe дoмoгнy Грифинoвих рyкoписa нaјбoљe yкaзyјy нa Вeлсoвo

<sup>202</sup> Дрaгo кaмeњe јaркo црвeнe бoјe.

<sup>203</sup> “First came the little white nerves, a hazy grey sketch of a limb, then the glassy bones and intricate arteries, then the flesh and skin, first a faint fogginess, and then growing rapidly dense and opaque. Presently they could see his crushed chest and his shoulders, and the dim outline of his drawn and battered features.

When at last the crowd made way for Kemp to stand erect, there lay, naked and pitiful on the ground, the bruised and broken body of a young man about thirty. His hair and beard were white, – not grey with age, but white with the whiteness of albinism, and his eyes were like garnets. His hands were clenched, his eyes wide open, and his expression was one of anger and dismay.”

<sup>204</sup> Слeдeћe Кeмпoвe рeчи нaрoчитo јaснo yкaзyјy нa Вeлсoвo биoлoшкo пoимaњe чoвeкa: „Oдрoдиo сe oд влaститoг рoдa. Нeкa му крв yдaри нa рoђeнy глaвy“ [“He has cut himself off from his kind. His blood be upon his own head.”] (Wells 1897: 237).

неповерење у моћ науке да допринесе стварању утопије: „[...] [И]ако Кемп непрестано вреба, а пуковник Адје подробно испитује, ниједно људско биће изузев власника крчме не зна да су ту књиге што у себи имају записану суптилну тајну невидљивости, као и још десетак других тајни. И нико неће сазнати све до његове смрти“<sup>205</sup> (Wells 1897: 279).

Ове, завршне речи романа, које казују како плодови Грифиновог великог научничког генија на крају ипак остају изван викторијанске институционалне научне заједнице, проницљиво је прокоментарисао критичар Маконел:

Можда [...] Велс жели да истакне како, у крајњој линији, ни Грифин ни Кемп нису у праву, те да нити окорели појединац, нити посвећени колективиста нису личности које треба да настављају и унапређују ток људског усавршавања. Тако да чаробне књиге, основни рукописи који садрже чудну и застрашујућу тајну невидљивости на концу завршавају код човека који је превише глуп да би их користио, али и превише уобичајено пристојан да би покушао да их употреби. Односно, оне завршавају код Марвела управо зато што он није отелотворење утопијске интелигенције, већ антиутопијског, великодушног незнања које зна своје границе, те у признању властитих граница потврђује или утеловљује нешто важно о границама људских способности<sup>206</sup> (McConnell 1981: 122).

На основу Маконелових речи закључујемо о Велсовој скепси према остваривости технолошке утопије. Према раном Велсу, стога, спас човечанства, осим што не почива у рукама гордых истраживача, не лежи чак ни у институционализацији високих, потенцијално опасних и злоупотребљивих научних достигнућа. Човеково животињско, или тачније, мајмунско биолошко наслеђе исувише је снажно, те с обзиром на чињеницу да се технологија развија далеко брже од етике, вероватно је да ће људска будућност добити облик дееволуције, тј. наставка, а не напретка (еволуције). С тим у вези, контовско-спенсеровска социјална еволуција није одржив филозофски концепт, јер је очигледно да развој људског алтруизма не прати развој технологије, те се управо у неспособности друштва да омогући доступност напредних знања само моралним интелектуалцима крије превредноватељски карактер *Невидљивог човека*; а тај превредноватељски карактер заснован је на идеји да најсигурнији пут човечанства јесте пут умерености у унапређивању технологије, која људски род пре искушава него што га води ка непомућеном благостању.

Овај је роман такође важан и због тога што у њему Велс у пуноћи развија лик лудог научника, који је претходно начео у *Острву доктора Мораа*. Грифин, наиме, као лик чије су мизантропске, властољубиве побуде подједнако моћне као и његова научна генијалност, до дана данашњег остаје као подсетник на то да „наука сама по себи није ни добра ни зла, већ да увек од људи зависи како ће научна открића бити примењена“ (Ђерговић-Јоксимовић 2009: 141); а с обзиром на то да је историја тек требало да покаже колико наука уме да буде разорна (страхоте механизованог ратовања, а нарочито средстава масовног уништења), не може се порећи антиципаторска генијалност човека који је написао ово пустоловно дело.

---

<sup>205</sup> [...] [T]hough Kemp has fished unceasingly, and Adye has questioned closely, no human being save the landlord knows those books are there, with the subtle secret of invisibility and a dozen other strange secrets written therein. And none other will know of them until he dies.”

<sup>206</sup> Perhaps [...] Wells wishes to insist that neither Griffin nor Kemp, ultimately, is right, that neither the pure individual nor the committed group man is quite the figure needed to carry on and advance the course of human civilization. So that the magic books, the essential manuscripts containing the strange and frightening secret of invisibility, are given in the end to a man too stupid to use them, but also too ordinarily decent to try and exploit them. They are given to Marvel, that is, just because Marvel is the embodiment, not of a utopian intelligence, but of an anti-utopian, generous ignorance that knows its own limits, and in recognizing its own limits asserts or incarnates something important about the limits of human capability.”

## „Господар динама“

Ова прича једна је од многих успешних кратких прозних остварења којима је Велс одао почаст Радјарду Киплингу [Rudyard Kipling, 1865–1936], своме знаменитом савременику који је до последње деценије деветнаестог столећа многобројним литерарним успесима већ био најавио да ће таква, необимна али ефектна књижевност, постати модел списатељског изражавања у будућности (Bergonzi 1961: 62). У „Господару динама“ Велс је веома делотворно исприповедао причу о сукобу између Истока и Запада, између колонизованих неевропљана и колонизаторских Европљана, коју ћемо ми у овом пододељку тумачити у светлу Хакслијевог антирасистичког есеја „Еманципација – црна и бела“ [“Emancipation – Black and White”, 1865].<sup>207</sup> Иначе, без обзира на сажетост, тј. делотворну употребу невеликог броја речи ради постизања жељеног ефекта, ова приповетка није писана у новинарском, полудокументарном стилу „Морских разбојника“. Како у критици овог невеликог дела наводи Бергонзи (Bergonzi 1961: 68): „У ‘Господару динама’ Велсова митотворачка вештина се одмах примећује – ова прича има релативно мало оног реализма који карактерише остале у овој збирци [*Украденом бацилу и другим догађајима*], а њене симболичне импликације су наглашеније“.<sup>208</sup>

Симболичност о којој говори Бергонзи може се уочити на две равни – на првој, која подразумева Велсов умешан опис еволуције религије (што је за растући атеизам позног викторијанског доба било и те како карактеристично) и на другој, која у вези са првом симболичком равни приче указује на већ поменути сукоб између Британије, као творитељке суровог капитализма, и њених колонизованих поданика, које је са протоком времена бездушна расистичка неправда све више подстицала на бунт. Ова два стожерна елемента приповетке спаја последња реч викторијанског електроинжењерства – електрични динамо – кроз који се као кроз какву призму преламају и религијски и етнички симболизам „Господара динама“.

Кључни протагонисти овог дела јесу чланови камбервелске електране, Јоркширац Џејмс Холројд и Азијат Азума-зи, који у стању једнога крајње неравноправног међусобног односа струјом снабдевају локални железнички саобраћај. Двојицу ликова, кроз чије поступке се заправо разумева целокупна симболичност дела, већ на самом почетку Велс сажето описује:

Главни надзорник трију динама, што су зујали и звечали у Камбервелу и одржавали саобраћај електричне железнице, био је из Јоркшира и звао се Џејмс Холројд. Био је електричар, али љубитељ вискија, тешка риђокоса сировина раштрканих зуба. Сумњао је у постојање бога, али прихватао

<sup>207</sup> У овом есеју Хаксли заговара аболиционизам, истичући да самој природи треба препустити да тамнопуте робове (којих је упркос формалном укидању робовласништва из 1865. у Америци у пракси још увек било, и то с обе стране Атлантика) постави на одговарајуће место у односу на белце. Премда не сумња да су белци у просеку интелектуално обдаренији од негроида, ипак инсистира на окончању институције бесплатног црначког рада, зато што „ниједно људско биће не може самовољно господарити другим а да при том својој природи не нанесе озбиљну штету“ [“no human being can arbitrarily dominate over another without grievous damage to his own nature”] (Huxley 1865). Будући да подсећа на то да су белци у односу на црнце супериорни само у „борби која се води мислима али не и у оној која се води угризима“ [“a contest which is to be carried out by thoughts and not by bites”], Хаксли (Huxley 1865), како у контексту интертекстуалности са његовом „Борбом за опстанак у људском друштву“ примећујемо, упозорава да би услед злостављања и тамнопуте робови, баш као светлопута радничка класа, могли да допринесу рушењу етичког процеса, тј. друштвеног мира. Хаксли се, дакле, иако умерен у своје антирасизму, према тамнопутим расама показује као знатно хуманији у односу на Конта и Спенсера, који су на неевропске народе гледали као на инфериорне дивљаке што се морају покорити својим белим господарима или (код Спенсера) изумрети.

<sup>208</sup> “In ‘The Lord of the Dynamos’ Wells’s capacity for myth-making is immediately apparent: this story has comparatively little of the careful realism that characterizes others in the collection, and its symbolic implications are more emphatic.”

Карноов циклус,<sup>209</sup> а Шекспира је прочитао па схватио да се тај слабо разумео у хемију. Помоћник му је био са тајанственог истока и звао се Азума-зи. Међутим, Холројд га је звао Пу-ба. Холројду се свиђало да му црнац помаже, зато што они трпе кад их шутирају – што је Холројд често чинио – и не удубљују се у машине, нити покушавају да науче како оне раде<sup>210</sup> (Wells 1904a: 192).

Сасвим очекивано, однос неравноправности иде у корист Енглеза који као шеф мале двочлане радне организације свој ауторитет заснива на голој сили. Податак да Холројд Азума-зија назива двосложном, лако изговорљивом речју „Пу-ба“ нарочито је сликовит, јер указује на Британчеву невољност да се уопште упушта у савладавање помоћниковог вишесложног имена. Дакле, писац у самим првим редовима дела Азума-зија представља као обезвређеног и пониженог слугу који у непријатељској средини матице Британске империје нема право чак ни на властито име.

Иначе, о Азума-зију сазнајемо да припада једном од тамнопутих становника далеких Викторијиних колонија који су при крају деветнаестог столећа, као емигранти, све интензивније насељавали средиште великог Британског царства:

Азума-зи беше стигао, у белом али недовољно одевен, из котларнице пароброда *Лорд Клајв*, из Сингапура и још даље, у Лондон. Још је у својој младости слушао о величини и богатствима Лондона, где су све жене беле и плавокосе, и где су чак и просјаци на улици бели, те је са новозарађеним златницима у џепу дошао да се моли на светилишту цивилизације. Дан његовог доласка био је тмуран, сив, а ветром ношена кишица сливала се на масне улице, али се он смело препустио чарима Шедвела, па је, убрзо се нашавши одбачен, оронулог здравља, цивилизовано одевен, у беспарици, те, изузев у погледу најосновнијих потреба, практично глупа животиња, доспео до Џејмса Холројда, да за њега ради и да од њега трпи злостављање у постаји за динама у Камбервелу. А за Џејмса Холројда злостављање је представљало чин љубави<sup>211</sup> (Wells 1904a: 194).

Дакле, као сиромашан и неприлагођен странац, Азума-зи себи опстанак обезбеђује послушношћу према својој расистички настројеном наредбодавцу. Док траје тромесечни

---

<sup>209</sup> Карноов циклус представља модел идеалног бензинског мотора (Нои 2019). Носи име по творцу, француском инжењеру Карноу [Sadi Carnot, 1796–1832], чија су истраживања уједно поставила темеље и за конципирање другог закона термодинамике (ради се о чињеници да ниједан бензински мотор, у току рада, не може да топлоту у целости претвори у рад, тј. употребљиву енергију (Нои 2019). Заједно са помало хумористичном опаском о Холројдовој оцени Шекспира, Холројдова приврженост Карноовом циклусу на уштрб религиозности указује на непоетски технократизам Јоркширца, што је, како је познато, била типична особина викторијанског човека.

<sup>210</sup> “The chief attendant of the three dynamos that buzzed and rattled at Camberwell, and kept the electric railway going, came out of Yorkshire, and his name was James Holroyd. He was a practical electrician, but fond of whisky, a heavy, red-haired brute with irregular teeth. He doubted the existence of the deity, but accepted Carnot’s cycle, and he had read Shakespeare and found him weak in chemistry. His helper came out of the mysterious East, and his name was Azuma-zi. But Holroyd called him Pooh-bah. Holroyd liked a nigger help because he would stand kicking – a habit with Holroyd – and did not pry into the machinery and try to learn the ways of it.”

<sup>211</sup> Azuma-zi had come, clad in white but insufficient raiment, out of the stoke-hole of the *Lord Clive*, from the Strait Settlements, and beyond, into London. He had heard even in his youth of the greatness and riches of London, where all the women are white and fair, and even the beggars in the streets are white, and he had arrived, with newly-earned gold coins in his pocket, to worship at the shrine of civilisation. The day of his landing was a dismal one; the sky was dun, and a wind-worried drizzle filtered down to the greasy streets, but he plunged boldly into the delights of Shadwell, and was presently cast up, shattered in health, civilised in costume, penniless, and, except in matters of the direst necessity, practically a dumb animal, to toil for James Holroyd and to be bullied by him in the dynamo shed at Camberwell. And to James Holroyd bullying was a labour of love.”

штрајк снабдевача електричном енергијом, Холројд и Азума-зи штрајк-брејкерски настављају рад, при чему у тренуцима одмора, Енглеz Азијату држи слово против религије и мисионара, на шта тамнопути помоћник, у складу са својим многобожачким верским кодексом, одговара ћутањем. Због таквог понашања, богобојажљиви Азума-зи од вискијем натопљеног Јоркширца неизоставно добија батине; па ипак он и даље одбија да у уста узме име онога чије се име, уколико се себи на земљи жели добро, не сме помињати<sup>212</sup> (Фрејзер 1992: 330–332).

Међутим, убрзо долази до промене у Азума-зијевом понашању, а импулс за преокрет у односу снага међу протагонистима долази од самог Холројда, и то сасвим противно његовим увек малициозним намерама. Заправо, у једном тренутку Британац, подсмевачки се обраћајући Азума-зију, а на рачун религије која му је, како напред већ рекосмо, страна, изговара речи које у глави тамнопутог дошљака покрећу читав један процес размишљања што ће на концу обојицу одвести у пропаст:

Холројд је, убрзо по доласку Азуме-зија, прочитао лекцију о својој великој машини. Морао је да виче да би се чуо у буци. „Види ово“, рекао је Холројд; „који твој пагански идол се са њим може поредити?“ А Азума-зи је гледао. За тренутак Холројд је заћутао, а онда је Азума-зи чуо: „Убије стотину људи. Дванаест посто, на обичним акцијама“, казао је Холројд, „и то је нешто налик Богу“<sup>213</sup> (Wells 1904a: 197)!

Иако атеиста, овде видимо да и Холројд има своју, додуше сасвим секуларизовану, верзију побожности. У питању је, како Бергонзи (Bergonzi 1961: 70) примећује, „религија услужности“<sup>214</sup> која се не темељи на тражењу икаквог духовног спасења након смрти, већ на тражењу материјалне користи које је, као што је познато, потпуно контрадикторно хришћанству, као још увек званичној конфесији викторијанске Британије (иако је хришћански дух викторијанаца, због њихове парадоксалне мешавине јеванђељске речи и вере у материјални прогрес, био знатно другачији од изворног, радикално антимаеријалистичког облика хришћанске вере). Материјална корист о којој говоримо јесте новац који Енглеz пабирчи захваљујући раду својих трију динама (од којих му је најдражи велики, на шта упућује последњи цитат), а нарочито у време када његове колеге штрајкују, остављајући му тако више простора за зараду.

Међутим, Азума-зи развија своју верзију „динамске религије“, за коју се испоставља да је услужна исто колико и Холројдова, с том разликом што она, за разлику од среброљубиве побожности Јоркширца, подразумева примитиван, крвав и жртвени приступ. Наиме, док се диве величини и гласовитости великог динама (преостала два, мања, нису привлачила његову пажњу), тамнопути слуга у електроснабдевачкој машини увиђа божанство које има моћ да чини добро онима који му се моле, а зло онима који му вређају молитвенике. На такво размишљање нарочито га подстичу експерименти са електричном струјом, у оквиру којих му Холројд, жацкајући му тело терминалима динама, показује колико та велика справа може да буде убојита. Задивљен визуелно-акустичким атрибутима

<sup>212</sup> Како Фрејзер (1992: 330) у својој чувеној *Златној грани* наводи, „бојажљиви и неповерљиви дивљак, који крије своје право име из страха да га мађионичари не злоупотребе, замишља да и његови богови морају чувати своја права имена у тајности, да не би други богови или чак и људи дознали за њих и бајали с њима“. Другим речима, Велсов Азума-зи, као Фрејзеров религиозни „дивљак“, о боговима не говори зато што верује да би, у случају да открије име свог божанског заштитника, ионако већ надмоћном Јоркширцу дао способност да у потпуности контролише његов живот.

<sup>213</sup> “Holroyd delivered a theological lecture on the text of his big machine soon after Azuma-zi came. He had to shout to be heard in the din. ‘Look at that,’ said Holroyd; ‘where’s your ‘eathen idol to match ‘im?’ And Azuma-zi looked. For a moment Holroyd was inaudible, and then Azuma-zi heard: ‘Kill a hundred men. Twelve per cent on the ordinary shares,’ said Holroyd, ‘and that’s something like a Gord!’”

<sup>214</sup> “a religion of ‘service’.”

великог динама, Азума-зи га убрзо крштава именом „Господар динама“, те му се почиње молити за избављење од мучења којему га подвргава безосећајни Енглец.

Азума-зијева приврженост машини у наредним данима постаје све очигледнија, јер, на Холројдово изненађење (каже се како Азума-зи раније није много прилазио динаму, већ је боравио иза, у просторији са моторима), црнац се све чешће затиче у близини велике машине. Понекад је, како сазнајемо, само гланца и шапуће јој, док јој се каткад уме, у духу праве молитвене праксе, и клањати. У једном тренутку чак Холројд, услед случајног квара на динаму, задобија лакши електрични удар, због чега кривица неоправдано пада на тамнопутог помоћника, који за нескривљени прекршај тог дана добија последње батине.

Ускоро, под окриљем ноћи, Азума-зи спроводи свој зловни план, који је у међувремену био осмислио, а за који је подстрека нашао у Холројдовој малој несрећи са прекидачима динама. Верујући да нападом на угњетача чини вољу новог бога, Азијат се, пришавши иза леђа, рвачки обрушава на непријатеља и спретно га баца на терминале уређаја. Холројдова смрт убрзо привлачи пажњу околине, те у камбервелску постају долази један научни менаџер, са циљем да немили догађај испита, али и да би покренуо железнички саобраћај, који је због Холројдовог пада на терминале динама био обустављен.

Премда научни менаџер погрешно долази до закључка да је Холројд извршио самоубиство, Азума-зи не успева да размишља трезвено, здраворазумски, те своје убилачком нагону, који је једном покренут Холројдовим убиством, наставља давати пуног маха. Уз речи – „Да ли је Господ Динамо још гладан? Његов је слуга спреман.“<sup>215</sup> – Азијат са леђа напада и научног менаџера (Wells 1904a: 210). Међутим, испоставља се да је црнац овога пута лоше протумачио наизглед благонаклоне знаке од „божанства“, јер жртва успева да се одбрани. Због неуспеха, али и због тога што је у постају управо ступио један од менаџерових колега, Азума-зи се прихвата терминала динама, те тако извршава спасоносно самоубиство. Након што научни менаџер, поучен овим доживљајем, схвати истину о Холројдовој смрти, следе последње речи дела, којима се употпуњава симболичност приповетке: „Тако се прерано завршило обожавање динамског божанства, можда најкраткотрајнија од свих религија. Па ипак, могло је да се на крају похвали барем једним мучеништвом и једном људском жртвом“<sup>216</sup> (Wells 1904a: 213).

Први симболички смисао „Господара динама“ огледа се у начину на који Азума-зи обожује Холројдову велику машину. Заправо, ради се о томе да Азијат своје паганско верско искуство пројектује на велики динамо у камбервелској постаји, при чему се овај протагониста везује за живост апарата, што се, како Велс у току приче наводи, намеће као сасвим разумљиво за исповедника једне примитивне религије:

Научници нам кажу да дивљаци камењу и дрвећу дају душе – а машина је хиљаду пута живља од камена или дрвета; а Азума-зи је практично још увек био дивљак. Цивилизованост није у њему допрла даље од његовог радног комбинезона, његових модрица и угљених му мрља на лицу и шакама. Његов је отац пре њега обожавао метеорски камен – можда је крв Азума-зијеве лозе попрскала велике точкове Џагернота<sup>217</sup> (Wells 1904a: 199–200).<sup>218</sup>

<sup>215</sup> “Was the Lord Dynamo still hungry? His servant was ready.”

<sup>216</sup> “So ended prematurely the Worship of the Dynamo Deity, perhaps the most short-lived of all religions. Yet withal it could at least boast a Martyrdom and a Human Sacrifice.”

<sup>217</sup> Џагернот (Juggernaut) је хиндуистички бог, чији се храм Џаганат (Jagannath) налази у месту Пури. Сматра се да су у току светковина посвећених Џагерноту у близини храма пролазила некаква огромна Џагернотова кола, под чије су се точкове, у стању френетичног заноса, бацали верници жртвујући се овом божанству (Anon 8).

<sup>218</sup> “Scientific people tell us that savages give souls to rocks and trees – and a machine is a thousand times more alive than a rock or a tree. And Azuma-zi was practically a savage still; the veneer of civilisation lay no deeper than his slop suit, his bruises, and the coal grime on his face and hands. His father before him had worshipped a meteoric stone, kindred blood it may be had splashed the broad wheels of Juggernaut.”

Дакле, према викторијанским антрополошким схватањима, примитивни умови функционишу анимистички, оживотворавајући неживе ствари. О таквој когнитивној активности ваневропских урођеничких умова много су у деветнаестом веку писали антрополози, покретачи једне нове научне дисциплине која је за циљ имала да на основу поређења друштвеног живота нецивилизованих народа са друштвом технологизованих Европљана пронађе законе социјалне еволуције, важеће за читаво човечанство (једнолинијски еволуционизам). Иначе, међу пионире те нове делатности за које је заједнички био став да је и европска друштвена организација проистекла из примитивних облика друштвене заједнице затечених у Новом свету, убрајају се, поред већ поменутих Конта и Спенсера, и Британци Тајлор [Edward Burnett Tylor, 1832–1917] и Фрејзер [James George Frazer, 1854–1941], као и Американац Морган [Lewis Henry Morgan, 1818–1881] (Анон 2: 4; Фрејзер 1992: 73–87).

Међутим, видимо да Азума-зи велики динамо није обожио само зато што је у њему приметио живост (односно, способност брујања), већ и зато што је у њему уочио велики убилачки потенцијал. Односно, Азијат је решење за свој незавидни положај у односу на Холројда пронашао у хомицидности машине, па је на основу тога њеног атрибута извео божански карактер динама, коме се, пригодно уобичајној риуталној пракси многобожачких религија, може служити само приношењем жртава. Тако је Азума-зи, спојивши своју племенску традицију са ситуацијом у којој се нашао, закључио да му ново божанство жели добро, и то тако што ће му помоћи да се ослободи душманина.

Ако ћемо судити по закључцима антрополога, овакво Азума-зијево понашање уопште није чудно јер религија, супротно традиционалном црквеном ставу о хришћанској религији као откровењу, није ништа друго до измишљен систем веровања чији је корен у потреби за заштитом од неприлика. Наиме, како Фрејзер (1992: 75) тврди, жртвени обреди у дивљака имају за циљ да умилостиве божанство, а ради испуњења некаквих жеља које нису у власти молитвеника.<sup>219</sup> У вези са Азума-зијевим мучењем што га је месецима трпео од руке насилног Енглеца, природно је то што је црнчева жеља била да уништи свог крвника. Међутим, нова религија Азума-зија ипак на концу изневерава, а како Хантингтон (Huntington 1981: 250–251) примећује, може бити да је то услед тога што Азијат, за разлику од агресије на Холројда, за напад на научног менаџера нема оправдања. Било како било, извесно је да се Азума-зи може тумачити као лик кроз чији краткотрајни фетиш Велс митски представља еволуцију религије, што је концепт којим се суштински оповргава црквени појам вере као откровења.

Међутим, за нас је важнија друга симболичка раван приповетке, која се односи на сукоб империјалистичког Запада и потлаченог Истока. У том смислу, риђокосог и светлопутог Холројда треба сматрати симболом Британске технократске империје, док тамнопутог Азума-зија ваља поимати као представника трећег света, који као колонизован нерадо трпи јарам тлачитеља. Заправо, етнички симболизам Азума-зија нарочито је широк јер, како је запазио Бергонзи (Bergonzi 1961: 69): „Азума-зи представља необичну мешавину афричких и азијских расних особина, те нема сумње да га треба посматрати као уопштено отелотворење неевропљанина – ‘другога’ – пре неголи какве јасно остварене личности“.<sup>220</sup> Овакав је закључак британски критичар извео из Велсовог описа тамнопутог протагонисте,

---

<sup>219</sup> Иначе, према Фрејзеру (1992: 73–87), кључна разлика између религије као нетачног и науке као тачног објашњења природних процеса лежи у томе што се прва темељи на претпоставци да је природа савитљива, изменљива, јер њоме управља некако божанство што се може умилостивљавати верским обредима, док потоња тврди да је природа нефлексибилна, те да се управља својим непроменљивим законима на које човек не може да утиче никаквим ритуалима. Дакле, религија проистиче из човекове потребе да природу приволи да му служи, те се верски (метафизички) систем знања почиње напуштати тек онда када је научна мисао довољно сазрела да би човеку могла показати да се природом не може овладати молитвом и ритуалима, већ једино искоришћавањем непроменљивих закона природе (када се теоријска научна знања, настала на основу помног, методичног посматрања, примене у пракси, те произведе услужна механизација).

<sup>220</sup> “Azuma-zi is an extraordinary mixture of African and Asiatic racial characteristics, and there is no doubt that he is to be seen as a generalized embodiment of the Non-European – of the ‘other’ – rather than a sharply realized personality.”



из кога се уистину може приметити да је у лику Азума-зија садржано далеко шире етничко значење од онога малајског које му је приписано на почетку дела:

Није било могуће етнички дефинисати Азума-зија. За њега се можда више од било чега другог могло рећи да је тамнопут, премда му је коса била више таласаста неголи коврцава, а нос му је био кукаст. Затим, кожа му је била више смеђа него црна, а очне беоњаче жуте. Широке јагодичне кости и уска брада његовом су лицу давале изглед слова V. Глава му је, такође, позади била широка, а ниска и уска при челу, као да му је мозак окренут наопако у односу на европски<sup>221</sup> (Wells 1904a: 193).

Дакле, дошљак из далеке прекоморске колоније не представља само своје малајске сународнике, већ и све друге колонизоване народе који на свих пет континената света, изван Европе, стењу под тешким јармом британских изабљивача. Стога Азума-зијев бунт треба разумети као оповргавање буржоаског расизма, који је на врхунцу британске колонијалне моћи подразумевао да назадни народи Новог света морају да, спрам светлопутих Британаца (и уопште Европљана), заузму своје сужањско, од природе им предодређено место. Велс је у овом делу, идући трагом професора Хакслија, а у супротности са буржоаском представом о грубим, полуживотињским урођеницима, тамнопуте житеље британских колонија приказао као осећајна бића, која на увреду достојанства умеју, пре неголи мирном заплашеношћу, одговорити насиљем, те је тако експлицитније неголи у било ком до сада анализираном делу оспорио расистички једнолинијски еволуционизам Конта и Спенсера. Такође, идејом о нападу неевропљанина на своје угњетаче, и то у самом средишту колонијалног царства, Велсова је књижевност предсказала тероризам што ће крајем двадесетог, а нарочито почетком двадесет првог века, озбиљно потресати тле Британије.

Као што смо видели, Азума-зијев устанак спроведен је једним технолошким достигнућем, па стога његов терористички чин, у светлу дешавања из скорије евро-америчке историје, има нарочиту предсказивачку тежину. Противударац Истока технологијом, којом га је Запад испрва и поробио, представља важан елемент ове приче, јер се њиме упечатљиво подсећа на Хакслијеву поруку да се прекомерним насиљем над слабима не удара темељ успешној буржоаској утопији, већ се, сасвим противно, изазива револуција; а она, у контексту незауостављивог развоја технологије, може својом великом рушилачком снагом у питање довести и сами опстанак цивилизације као трајне творевине етничког процеса еволуције. На овај коначни науч „Господара динама“ јасно указује то што Азума-зи на освети инсистира до краја, и по цену сопствене пропасти, упркос томе што је након менаџеровог закључка о Холројдовом самоубиству могао пилатовски „опрати руке“ и поново покушати да се мирно интегрише у цивилизацију Запада (Петровић 2019: 167).

### *Кад се спавач пробуди*

Ако изузмемо *Острво доктора Мороа*, чија алегорија шаље универзалну поруку о човековој неспособности да се трајно уздржава од својих агресивних порива, *Кад се спавач пробуди*, од свих дела анализираних у овом одељку, садржи најексплицитнији удар на буржоаски социјални еволуционизам Конта и Спенсера. Наиме, за разлику од *Невидљивог човека* и „Господара динама“ који описују ударе појединаца на викторијанску цивилизацију, па чак и за разлику од дословно схваћеног Мороа као свирепог појединца који злоставља неколико

---

<sup>221</sup> “To define Azuma-zi was beyond ethnology. He was, perhaps, more negroid than anything else, though his hair was curly rather than frizzy, and his nose had a bridge. Moreover, his skin was brown rather than black, and the whites of his eyes were yellow. His broad cheek-bones and narrow chin gave his face something of the viperine V. His head, too, was broad behind, and low and narrow at the forehead, as if his brain had been twisted round in the reverse way to a European’s.”

десетина зверољуди, ово дело описује масовно рушење етичког процеса еволуције, у коме учествују милиони, а до кога долази услед кулминације капиталистичког изабљивљања радничке класе. У питању је, дакле, тематика пролетаријатске револуције, од које је силно страховао Хаксли,<sup>222</sup> а коју ни Велс, као фабијанац<sup>223</sup> и љубитељ демократског социјализма,<sup>224</sup> уместо комунизма, није сматрао одговарајућим методом за постизање идеалног друштва. Пратећи Хакслијев социолект, Велс социјалистичке идеје примењује у једном маштовитом, књижевно-уметничком и футуристичком контексту, при чему у центар пажње смешта идеју о несврсисходности насиља у циљу изградње срећнијег и правичнијег друштва.

Радња дела смештена је у годину две хиљаде стоту и прати доживљаје главног јунака Грејама, посвећеног научника, који једног сунчаног дана у години 1897. пада у дуг каталептичан сан, на чијем се крају, након пуне двеста три године, буди у једноме потпуно измењеном свету. Средство које Велс користи за путовање у будућност овде није оригинално, јер је оно десетак година раније већ виђено у *Погледу унатраг: 2000–1887* [*Looking Backwards: 2000–1887*] Едварда Беламија [Edward Bellamy, 1850–1898] (Bergonzi 1961: 143). Међутим, Велсова делимична оригиналност у вези са путовањем у будућност може се препознати у томе што његов спавач, за разлику од Беламијевог Џулијана Веста, у сутрашњицу не одлази услед хипнозе, већ заслугом којеквих опојних супстанци којима је настојао да, ради непрекинутог истраживања, данима продужава будност.

Након што се из трансa пробуди у једном од многобројних лондонских апартмана с почетка двадесетдругог столећа, Грејам схвата да се тај далеки, чудновати свет у који је управо ступио, налази у фази озбиљног друштвеног превирања. Заправо, пробуђени протагониста открива да је у току револуција радничке класе, коју предводи њен лидер Острог, а против буржоазије, на чијем челу стоји дванаесточлани Савет спавачевих повереника. Затим, на своје огромно запрепашћење, Грејам (тј. спавач) сазнаје и то да он сам представља окосницу текућих анархистичких дешавања.

Наиме, већ првог дана устанка револуционари, обавештени о томе да се спавач напослетку пробудио, успевају да из колосалне зграде буржујског Савета украду Грејама,

---

<sup>222</sup> Хаксли, за разлику од Велса, није био члан ниједне партије, али је као и Велс сматрао да једини начин очувања цивилизације јесте миран прелазак са капиталистичке међукласне неједнакости на социјалистички егалитаризам. Комунистичка револуција, према Хакслију, не представља разумно решење, јер би у случају општег крвопролића сами опстанак човечанства постао упитан.

<sup>223</sup> Велс се у Фабијанско друштво [The Fabian Society], које је захтевало ненасилну реформу британског друштва у смеру заштите права најсиромашнијих, учланио 1903. Међутим, његово чланство било је кратког века (ишчланио се већ 1908). Као кључни разлог за незадовољство Велс је наводио непрагматичност фабијанаца, те њихову склоност ка дискусији која не води практичним друштвеним променама. Организатори друштва, иначе, били су писац Бернард Шо [George Bernard Shaw, 1856–1950], као и брачни пар Вебових – Сидни [Sidney Webb, 1859–1947] и Беатриче [Beatrice Webb, 1858–1943] (Dickson 1969: 113–133).

<sup>224</sup> Наглашавамо да су у Велсовом социјализму, онаквом каквог га је представљао у својим каснијим, утопијским и неуметничким делима, демократска била два елемента – као прво, инсистирање на ненасилном (демократском) преласку са капиталистичког на социјалистички поредак и, као друго, финансијски егалитаризам. Међутим, у велсовској утопији нема демократије у управљању уједињеним светом, јер су у њему људи, према интелектуалним способностима, подељени у четири класе – прве две („ствараоци“ [„the Poietic“] и „делатници“ [„the Kinetic“]) и друге две („немаштовити“ [„the Dull“] и прости [„the Base“]) – при чему моћ да одлучују имају припадници првих двеју класа, из којих се строгим режимом обуке издвајају такозвани „самураји“ [„the samurai“], Велсов врховни управљачки апарат, интелектуална и етичка елита, која води рачуна о томе да се за утопију неподобни на најхуманији начин елиминишу (без убијања и насилне стерилизације, већ тако што би се изоловали на некаква острва, где би им било омогућено да се баве продуктивним активностима, али где би им било забрањено да стварају потомство, чиме би се спречило преношење, према Велсу „неподобних“, гена на следећу генерацију – о томе ко су „неподобни“ в. одговарајући део текста на страни 5), а да за утопију подобно али немаштовито и интелектуално неразвијено пучанство (припадници треће и четврте класе) увек буде довољно финансијских средстава за пристојан живот (Wells 1905b: 135–174; 258–317). Дакле, Велсов демократски социјализам специфичан је, јер у себи, поред демократских, има и аристократских примеса (аристократско је, дакле, то што само интелектуалци одлучују о политичким питањима, док се од немаштовитих и необразованих у вези са политиком не тражи мишљење).

власника свеколике светске имовине, те да оружаном силом надјачају лондонску црвену полицију, заштитницу и спроводитељку израбљивачког режима. Тиме у Грејамово име започиње владавина Острога, од које су милиони угњетених радника широм света очекивали социјалну правду, која је за време господарења Савета (такође у име спавача) била у потпуности одсутна. Међутим, испоставља се да Острог није никакав месија, већ обичан политичар, који је народни слободољубни занос искористио тек да би на престолу света заменио спавачеве поверенике, од којих иначе није ништа мање репресиван.

Грејам, који из дана у дан све боље упознаје животне услове буржоазије, на једној, и пролетаријата, на другој страни, с неверицом закључује да је друштво из далеке будућности, сасвим супротно његовим ранијим социјалистичким надањима (каже се како је пре каталепсије спавач, попут Велса, био фабијанац), заправо политичко-економске разлике између двеју класа заострило до неслућених размера. Увиђа да је у току двају столећа што су за време његовог сна прохујала, живот радника постао неподношљив – а да ствар буде сасвим апсурдна, свеколико њихово мучење и сиромаштво правдано је потребом имућника да уживају у ласцивној лагодности. Као још невероватнија намеће му се чињеница да је у току свога дугог сна баш он постао поседник свеколике светске имовине, те да је игром случаја њему припала част да пресудно утиче на социјалну еволуцију у будућности.

Згрожен Остроговом бездушноћу, а још и загрејан наклоношћу лепе Хелене Вотон, припаднице народног покрета, Грејам етично одлучује да оконча свој марионетски статус у остроговском табору, односно одлучује да стане на чело револуционара, те да као поседник свеукупног светског материјалног богатства радничкој маси напokon подари достојанствен живот. Међутим, у одлучној борби аеропланима против остроговаца спавач гине, а коначни исход револуције остаје неразрешен.

Овај роман написан у самој завршници деветнаестог века савремена викторијанска критика није прихватила баш благоднаклоно. Дело је оцењено као недостатно из разлога што су у њему неуспешно спојене уметничка искричавост и социолошко пророчанство, због чега је оно, као какав лоше постављен калем, остало између праве уметничке прозе *Времплова* или *Рата светова* и каснијег Велсовог социолошко-есејистичког списатељства. Како је један од критичара викторијанског књижевног листа *Academy* оквалификовао овај роман:

Јер, *Кад се спавач пробуди* тако не постаје ни једно ни друго: читалац који природно очекује нови *Рат светова* биће разочаран, читалац који очекује нови *Поглед унатраг* биће разочаран; овде нема нити занимљивости првога, нити друштвено-идеолошког заноса потоњег<sup>225</sup> (Bergonzi 1961: 142).

Међутим, без обзира на то што ово дело није лишено профетизма, те да је његова маштовитост знатно слабија у односу на пређашња Велсова дела, то не значи да у њему нема никаквих уметничких вредности. И поред својих слабости, *Кад се спавач пробуди* ипак претежно има уметничко-романескну, динамичну и пустоловну структуру, а местимичне политичке идеје што се у њему јављају уклопљене су у наративну нит романа, те се он ни у ком случају не може сврстати у Велсову аргументативну прозу. Осим тога, ово дело у себи носи и Хакслијев социјални дееволуционизам, у коме се манифестују и анитикапиталистичке и антимајмарксистичке Велсове идеје, што га чини нарочито важним за критичаре који рано Велсово дело посматрају из угла теорија о друштвеном развоју. Стога *Кад се спавач пробуди*, као једно хибридно, уметничко-пророчко дело, у коме превагу ипак односи уметничка димензија, представља важан предмет наше анализе.

Свет из две хиљаде стоте године, онакав каквог га Грејам упознаје – најпре веома оскудно, под надзором устанком погођеног Савета, а затим и сасвим детаљно, под контролом

---

<sup>225</sup> “Because *When the Sleeper Wakes* thus becomes neither one thing nor the other: the reader who naturally expects another *War of the Worlds* will be disappointed, the reader who expects another *Looking Backward* will be disappointed; there is here neither the interest of the one nor the social fervour of the other.”

Острогових људи – није више подељен на ситне државе, већ је уједињен у светску федерацију. Уједињење свих земаља у један ентитет пратило је, како сазнајемо, и смањење броја службених језика, од којих, сходно империјалистичкој доминацији северноамеричких и европских народа у деветнаестом веку, преостају само четири језика: енглески са својим различитим дијалектима, затим немачки, француски и руски:

Великим делом земљине лопте говорио се енглески језик; заједно са својим хиспано-америчким, индијским, црначким и пицинским дијалектима, представљао је свакодневни језик две трећине светског живља. На континенту, уз поједине удаљене и необичне реликте, још три језика су значајно била заступљена – немачки, који је досезао до Антиохије и Ђенове, те се са хиспано-енглеским сударао код Кадиза, некакав галицизовани руски који се са индијским енглеским сустицао у Персији и Курдистану а са пицинским енглеским у Пекингу, као и француски, још увек јасан и чист, језик луцидности, који је Средоземље делио са индијским енглеским и немачким, те је кроз црначки дијалекат допирао до Конга<sup>226</sup> (Wells 1899: 165).

Међутим, знатно важнија одлика овога новог света, од језичке му карте, јесте његова целовита утемељеност на многобројним технолошким иновацијама које је људски, вазда активни и креативни ум успео да изуме у току Грејамовог двовековног сна. Наиме, у периоду који је спавач преспавао, остварен је напредак на свим могућим научно-технолошким пољима, због чега је природа потпуно подјармљена, а људски рад у целости механизован. Нарочито су значајни пробоји у грађевинарству, саобраћају и електроинжењерству, који су иначе и дали пресудни печат свету из будућности.

Наиме, Лондон из две хиљаде стоте, у коме се одвија целокупни Грејамов боравак у сутрашњици представља прототип светске универзалне градње, те за разлику од некадашњег широко распрострањеног, али одозго отвореног града, он сада над собом има стаклени кров. Његови стамбени објекти, затим, нису више међусобно одвојени, већ спојени у многобројне низове. Међу низовима стамбених зграда, али и изнад и испод њих, налазе се покретни мостови који служе за путовање грађана из једног дела града у други. Такође, Лондон је у међувремену толико нарастао да је број његових становника досегао чак тридесет три милиона, што представља готово упетостручење у односу на број лондонских житеља с краја деветнаестог века. Свеколика радна снага, која је у међувремену постала космополитска, етнички и верски разнородна, из читавог се региона сјатила у Лондон, док су опустеле вароши и села у његовој околини претворене у непрегледне њиве и пашњаке за стоку.

До оваквог, антипасторалног урбанизма, не само југоисточне Енглеске, већ и читавог британског острва (наводи се да су у целој Британији, осим Лондона, остала још само четири града, а то су Единбург, Портсмут, Манчестер и Шрузбери), дошло је, како сазнајемо, услед повећања брзине саобраћаја, које је за последицу имало изолацију сеоских средина и масовно одсељавање у градове што су „радника привлачили гравитационом силом наизглед бескрајног посла, а послодавца наговештајима бескрајног океана рада“<sup>227</sup> (Wells 1899: 164). Како сам писац закључује:

---

<sup>226</sup> “Over a great part of the earth the English tongue was spoken; taken together with its Spanish American and Hindoo and Negro and ‘Pidgin’ dialects, it was the everyday language of two-thirds of the people of the earth. On the Continent, save as remote and curious survivals, three other languages alone held sway – German, which reached to Antioch and Genoa and jostled Spanish-English at Cadiz, a Gallicised Russian which met the Indian English and Kurdistan and the ‘Pidgin’ English in Pekin, and Fench still clear and brilliant, the language of lucidity, which shared the Mediterranean with the Indian English and German and reached through a negro dialect to the Congo.”

<sup>227</sup> “[...] drew the worker with the gravitational force of seemingly endless work, the employer with their suggestions of an infinite ocean of labour.”

Град је прогутало човечанство; човек је ступио у нову фазу својега развоја. Најпре се појавио номад, ловац, а онда су уследили пољопривредник и пољопривредна држава, чије су вароши, градови и луке били само средишта и пијаце руралне средине. А сада, као логична последица епохе изума, дошла је ова нова концентрација човечанства<sup>228</sup> (Wells 1899: 164–165).

Саобраћај је убрзан захваљујући едамиту, „вештачкој супстанци [...] која наличи очврслем стаклу“,<sup>229</sup> томе новом изуму што је револуционизовао градњу саобраћајница, а захваљујући коме је Грејамов рођак Ворминг још у раној фази двадесетог века стекао огромно богатство (Wells 1899: 162). То богатство је доцније Ворминг оставио своме успаваном рођаку, док је исто учинио и Избистер, корнволски сликар кога Грејам упознаје у првим главама романа, непосредно уочи утонућа у сан, а који своје огромно богатство, након погибије обојице синова, такође завештава уснулом пријатељу. Тако је, заправо, прича о технолошком развоју директно повезана са Грејамовим богаћењем, јер је до краја двадесетог и у току двадесет првог столећа Савет у условима слободног либералистичког тржишта толико увећао спавачево (а заправо своје) власништво да је у тренутку буђења Велсовог јунака практично контролисао свако активно предузеће у свету.

Поред тога што су направљени нови друмови од едамита и што су железницу у потпуности заменила моторна возила са два или четири точка која „шибају брзином од стотину до петсто осамдесет километара на час“<sup>230</sup> (Wells 1899: 162–163), велики напредак забележен је и у овладавању електрицитетом. Захваљујући открићима електроинжењера, затворени метрополитски Лондон из две хиљаде стоте непрестано је осветљен, а непрекидну осветљеност омогућавају огромне ветрењаче, распоређене по читавом граду. Због зависности лондонске електрификације од ваздушних струјања, иначе, Велс многољудну престоницу света сликовито описује као „[ц]иновск[у] кошниц[у], којој су ветрови неуморне слуге, а незауостављиве ветрењаче прикладна круна и симбол“<sup>231</sup> (Wells 1899: 168).

Од осталих изума Велсове футуристичке маште (која се, како примећујемо, до наших дана делимично већ и јесте обистинила) истичу се кинематограф (уређај који приказује покретне слике – нешто налик савременој телевизији), фонограф и телефон (уређаји за преношење звука на удаљена растојања), који су „заменили дневну штампу, књиге, учитеље и пошту“<sup>232</sup> (Wells 1899: 164). Утицај ових апарата нарочито се манифестовао у образовању, с обзиром на то да се нарочито фонограф показао као веома користан при пласирању одговарајућег градива за децу. Иначе, просветне власти су тежиле ка смањењу градива и олакшању ученичког школског живота, што је, како су се надали, требало да створи задовољне и умно површне, а то ће рећи и за анархију неспособне, грађане. У погледу обликовања јавног мњења велику улогу такође је играла такозвана „блебећућа машина“ [„the Babble Machine“], можда и најзанимљивији производ проналазаштва на пољу акустике, који је, у складу са својим именом, имао задатак да народу пружа само оне информације које му власт (најпре Савет, а потом Острог) желе дати. Такође, значајан је бољитак постигнут и у сфери психологије, такође са циљем олакшања услова живота, јер је сада хипнозом постало могуће брзо се припремити за испит (у случају студената), или се пак ослободити спутавајућих емоција (у општем смислу):

---

<sup>228</sup> “The city had swallowed up humanity; man had entered upon a new stage in his development. First had come the nomad, the hunter, then had followed the agriculturist of the agricultural state, whose towns and cities and ports were but the headquarters and markets of the countryside. And now, logical consequence of an epoch of invention, was this huge new aggregation of men.”

<sup>229</sup> “an artificial substance [...] resembling toughened glass”

<sup>230</sup> “sweeping along at velocities of from one to six miles a minute”

<sup>231</sup> [a] gigantic hive, of which the winds were tireless servants, and the ceaseless wind-vanes an appropriate crown and symbol”

<sup>232</sup> “had replaced newspaper, book, schoolmaster, and letter”

У свакој улици било је хипнотизера спремних да у ум утисну трајна сећања. Уколико би неко пожелео да упамти неко име, неки низ бројева, неку песму или какав говор, то се могло учинити помоћу овог метода, а супротно овом поступку, сећања су могла и да се бришу, навике уклањају, а жеље искорењују – једна врста психичке хирургије била је, заправо, у општој употреби. Тако су се заборављале увреде части, понижавајућа искуства, удовице су уништавале сећање на вољене мужеве, гневни љубавници су се ослобађали ропства. Међутим, калемљење жеља још увек је било немогуће, а чињенице о преносу мисли биле су још несистематизоване<sup>233</sup> (Wells 1899: 216).

Па ипак, упркос свем овом високо напредном стању технологије, истинске утопије није било, јер су радници временом постали толико осиромашени и обесправљени, да се чак ни они најнеукији нису више демагогијом могли убедити у сврсисходност свога сужањског положаја. Заправо, како Грејаму открива лепа и осећајна Хелен, иначе Острогова нећака, бездушност буржоазије попримила је толике размере да је у једноме тренутку уместо некадашње добротворне „Војске спаса“ формирана такозвана „Радна компанија“, и то са циљем потпуне елиминације просјачења и апсолутног поробљавања свих оних који нису у стању да себи приуште кров над главом.

Реч је, дакле, о томе да је Радна компанија, чији је заштитни знак постала плава одећа њених подјармљеника, постала дом за најсиромашније, дом који су они у стању да приуште једино помоћу тешког, слабо плаћеног рада, док оне који желе да воде бескућнички живот на улици, у Компанију присилно враћа режимска црвена полиција. Радници који рађају потомство чак не могу себи да обезбеде ни старатељство над децом, већ у оквиру Компаније постоје јасле које се, уместо родитеља, брину о новорођенчади. Како Хелен истиче, деветнаести век је, без обзира на његову свирепу класну борбу, у односу на две хиљаде стоту био идиличан, јер су у потоње време радници изгубили сваку слободу, па чак и слободу умирања на улици:

У ваше време људи су гладовали на улицама. То је било лоше; али су ипак умирали као људи. Ови људи у плавом... Изрека гласи: „плаво платно једном, плаво платно заувек.“ Компанија тргује њиховим радом и стара се да стално има довољно радника. Људи у њу долазе изгладнели и беспомоћни – један дан и једну ноћ једу и спавају, један дан раде, те на крају дана поново излазе. Ако су добро радили, добију неку ситну пару – довољно за позориште или неки јефтин плес, или какву кинематографску причу, или какву вечеру, или пак опкладу. Лутају тако док то не потроше. Просјачење не дозвољава полиција у пролазима. Осим тога, нико не даје. Поново се враћају следећег дана или за два дана принуђени истом оном неспособношћу која их је тамо довела. На крају им се одећа исцепа, или им се крпице толико отрцају да их буде стид. Онда морају поново да раде да би добили нову гардеробу. Под условом да желе нову гардеробу. Много деце се рађа под старатељством Компаније. Мајка јој после дугује месец дана – децу негују и образују док не наврше четрнаест година, а она онда за одгој плаћају двогодишњим радом. Можете бити сигурни да се ова

---

<sup>233</sup> “In every street were hypnotists ready to print permanent memories upon the mind. If anyone desired to remember a name, a series of numbers, a song or a speech, it could be done by this method, and conversely memories could be effaced, habits removed, and desires eradicated – a sort of psychic surgery was, in fact, in general use. Indignities, humbling experiences, were thus forgotten, amorous widows would obliterate their previous husbands, angry lovers release themselves from their slavery. To graft desires, however, was still impossible, and the facts of thought transference were yet unsystematised.”

деца одгајају за плаво платно. Ето, тако функционише Компанија<sup>234</sup> (Wells 1899: 227).

Дакле, због суровог капиталистичког надметања крупних поседника потпуно су се једна од друге одвојиле две класе – робовласничка буржоаска (коју представља Радна компанија) и сужањска радничка. Тако је Дизрејлијев [Benjamin Disraeli, 1804–1881] коментар из 1845. о богатима и сиромашнима, „две[ма] нациј[ама], међу којима нема разумевања ни саосећања“<sup>235</sup> постао још релевантнији него што је то био у деветнаестом столећу (Disraeli 1845: 149). Пролетаријатским народним масама, осуђеним да у пећинама испод супертехнологизованог велеграда доживотно робују, ускраћено је свако задовољство, па чак и задовољство еутаназije, тј. брзог ослобођења од наметнутог им неподношљивог живота. Њихова тела чак почела су морфолошки да одражавају последице тешког живота – лица су им бледа, руке и ноге слабашне и жгољаве, имају којекакве деформитете, од којих су можда најјупечатљивији хронично беле усне радника што рукују отровним хемијским средствима. Физичке промене у радницима, иначе, вредно је поменути, у хронолошком смислу наслућују и биолошку поделу човечанства на две врсте из Велсовог ранијег и знатно успелијег дела *Времплова* (Hillegas 1967: 47).

Насупрот обесправљеним и утученим радницима, припадници буржоазije свој нагомилани капитал усмеравају ка сасвим неразумним, јаловим активностима. Они своје слободно време (кога имају на претек) троше у такозваним „градовима задовољства“ [„cities of pleasure“], где налазе прилику да удовоље својим најнижим страстима. Како још у раном делу романа Хауард, пратилац кога Савет додељује тек пробуђеном Грејаму, истиче, људи из две хиљаде стоте су „ум очистили од образаца“,<sup>236</sup> па у њиховом друштву више није срамота упражњавати ванбрачну љубав (Wells 1899: 74). У том смислу, „градови задовољства“ дају израза тим променама што су се у међувремену десиле, па на један, рекло би се, чак шокантан начин указују на оштри међукласни контраст у свету Велсове маште – јер док понижени пролетаријат, лишен сваког достојанства и животног смисла, тешко ради како би буржоазiji обезбедио материјалну имућност, повлашћени слој стечено богатство троши на стерилну, јалову путеност, те тако одаје утисак о подједнаком непоседовању животног смисла.

Међутим, и такво стање огромне економске неједнакости, што обесмишљава живот већине светског становништва, одговара виспреним политичарима попут Острога, који кулминацију народног незадовољства користе за лични каријеристички успон. Првобитног лидера „прве“ народне револуције, као најважнију личност романа након Грејама, подробно упознајемо у глави „Острогова тачка гледишта“ [“Ostrog’s Point of View“], која непосредно претходи подизању „другог“ устанка под спавачевим вођством, те коначном епилогу дела. У том поглављу долази до интелектуалног сукоба између једног горљивог заступника аристократије и једног бранитеља демократије и народних права, при чему Острогове речи откривају прави пропагандно-демагошки језик којим ће се, почевши од позне зиме 1901/1902, Велсово списатељство обилато служити све до Другог светског рата:

---

<sup>234</sup> “In these days men starved in your streets. That was bad. But they died – men. These people in blue – . The proverb runs: ‘Blue canvas once and ever.’ The Company trades in their labour, and it has taken care to assure itself of the supply. People come to it starving and helpless – they eat and sleep for a night and day, they work for a day, and at the end of the day they go out again. If they have worked well they have a penny or so – enough for a theatre or a cheap dancing place, or a cinematograph story, or a dinner or a bet. They wander about after that is spent. Begging is prevented by the police of the ways. Besides, no one gives. They come back again the next day or the day after – brought back by the same incapacity that brought them first. At last their proper clothing wears out, or their rags get so shabby that they are ashamed. Then they must work for months to get fresh. If they want fresh. A great number of children are born under the Company’s care. The mother owes them a month thereafter – the children they cherish and educate until they are fourteen, and they pay two years’ service. You may be sure these children are educated for the blue canvas. And so it is the Company works.”

<sup>235</sup> [t]wo nations; between whom there is no intercourse and no sympathy”

<sup>236</sup> “cleared [our] mind of formulae.”

Острог га је погледао одлучно. „Дани демократије су прошли“, рекао је. „Прошли заувек. Ти дани су почели са стрелцима с Кресија, а завршили се када је марширајућа пешадија, када су обични људи у масама престали да добијају светске битке, кад су скупи топови, велике гвоздене ратне крстарице и стратешке железнице постали средства моћи“. Данас је време богатства. Богатство данас представља моћ као што никада раније није представљало моћ – оно господари земљом и морем и небом. Свеколика је моћ за оне који умеју да управљају богатством... Морате да прихватите чињенице, а ово су чињенице. Свет за масу! Маса која влада! Чак је и у ваше време то убеђење испробано и осуђено. Данас оно има само једног верника – многобројног и глупавог – човека у маси“<sup>237</sup> (Wells 1899: 235).

За Острога народна маса је „велика будаласта звер“<sup>238</sup> коју треба „припитомљавати и водити“<sup>239</sup> те која због своје покорности не заслужује сажаљење (Wells 1899: 237). Његов поглед на будућност друштва детерминистички је и фаталистички, јер тврди да је победа натчовека уписана у законима природе:

Претпоставимо – што је немогуће – да нас ове многобројне цвилеће будале у плавом надјачају, шта онда? Само ће пасти под друге господаре. Док год има оваца, Природа ће инсистирати на грабљивцима. То би значило само одлагање од неколико стотина година. Долазак аристократе је судбински предодређен и сигуран. На крају ће превагнути натчовек – упркос свим суманутим протестима човечанства. Нека се буне, нека побеђују мене и мени сличне. Уздићи ће се нови – други господари. Крај ће бити исти“<sup>240</sup> (Wells 1899: 239).

Острогова визија будућности обухвата само оне који су кадри да прате ток историје, ток што га намећу технологизација и заоштравање кастинског система као процеси урођени људској природи. Судбина тих надљуди јесте да господаре, док осталима, онима што су мање прилагодљиви текућим тенденцијама социјалне еволуције, преостаје или да служе, или да изумру:

Нада људског рода – која је? Да ће једног дана доћи натчовек, да ће једног дана инфериорни, слаби и зверолики бити покорени или елиминисани. Покорени ако не елиминисани. Свет није место за лоше, глупе и раздражљиве. Њихова дужност – а то је сама по себи добра дужност – јесте да умру. Смрт неуспеха! То је пут којим се звер уздигла до људскости, којом се човек успиње даље ка вишим стварима“<sup>241</sup> (Wells 1899: 237–238).

<sup>237</sup> “Ostrog looked at him steadfastly. ‘The day of democracy is past,’ he said. ‘Past for ever. That day began with the bowmen of Creçy,’ it ended when marching infantry, when common men in masses ceased to win the battles of the world, when costly cannon, great ironclads, and strategic railways became the means of power. To-day is the day of wealth. Wealth now is power as it never was power before – it commands earth and sea and sky. All power is for those who can handle wealth... You must accept facts, and these are facts. The world for the crowd! The Crowd as Ruler! Even in your days that creed had been tried and condemned. To-day it has only one believer – a multiplex, silly one – the man in the Crowd.”

<sup>238</sup> “a huge foolish beast”

<sup>239</sup> “tamed and driven”

<sup>240</sup> “Suppose – which is impossible – that these swarming yelping fools in blue get the upper hand of us, what then? They will only fall to other masters. So long as there are sheep Nature will insist on beasts of prey. It would mean but a few hundred years’ delay. The coming of the aristocrat is fatal and assured. The end will be the Over-man – for all the mad protests of humanity. Let them revolt, let them win and kill me and my like. Others will arise – other masters. The end will be the same.”

<sup>241</sup> “The hope of mankind – what is it? That some day the Over-man may come, that some day the inferior, the weak and the bestial may be subdued or eliminated. Subdued if not eliminated. The world is no place for the bad, the stupid,



Дакле, јасно је да Острог отелотворује буржоаску идеологију Херберта Спенсера, који је тврдио да они који не могу да се прилагоде индустријалном стању друштва – што је заувек требало да раскине са дивљачком дезорганизованошћу – и не треба да живе (Supek 1987: 238). Његова замисао о једнолинијској еволуцији друштва, која је предвиђала успех индустријски најпредузимљивијих (дакле, буржоаских индустријалиста) а пропаст оних са најслабијим потенцијалом за зараду (најнеотпорнијих физичких радника и расно инфериорних), била је, иначе, заснована на комбинацији ламаркизма и социјалног дарвинизма (Supek 1987: 27–28, 32, 81), према којој је светлопути, европски буржуј, као представник најнапредније животињске врсте у природи, требало да заузме од еволуције предодређено му место на престолу света.<sup>242</sup> Према таквом биолошко-социолошком моделу, развитак човека, бића које се суштински мало разликује од осталих животиња, мора се одвијати као и код сваке друге животињске врсте – победом најприлагодљивијих средини. Острог, дакле, као верник у усавршавање људске врсте кроз либералистичко надметање – а то ће рећи истински еугеничар – ничеовски пророкује вољу за моћ и уздигнуће несамилосног натчовека.

Међутим, таквом неетичном поимању напредовања човечанства противи се Грејам, књижевно отелотворење Томаса Хакслија, еволуционисте што је категорично одбацивао бруталну либералистичку борбу за опстанак међу људима као одговарајући пут ка успеху цивилизације. Велсов интелектуални узор оштро је критиковао социјално дарвинистичку теорију да човеков друштвени развој треба посматрати у контексту космичког еволуционог процеса, те стога као плод немилосрдне капиталистичко-економске борбе за опстанак која се, додуше у физичком смислу, одвија и код животиња: „Друштвени напредак подразумева зауздавање космичког процеса и његову замену другим процесом, који се може назвати етичким, а чији циљ није преживљавање оних који се као најспособнији показују у односу на целину природних услова, већ оних који су етички најбољи“<sup>243</sup> (Huxley 1896: 81).

Због овакве Хакслијеве, рекло би се, супериорне етичности, која од бриге за сиромашне није одступала упркос Ничеовој „смрти (хришћанског) Бога“, Велс је свог универзитетског професора једном описао као највећег човека кога је икада срео (Hillegas 1967: 19). Захвалност свом хероју Велс је очито изразио тиме што је у виду Грејама у књижевности представио Хакслијева социјалистичка начела.

---

the enervated. Their duty – it's a fine duty too! – is to die. The death of the failure! That is the path by which beast rose to manhood, by which man goes on to higher things.”

<sup>242</sup> Иначе, Спенсер је сматрао да се еволуција људског друштва креће прогресивно од дивљаштва, чија су одлика мале, технолошки неразвијене, слабо организоване (примитивно демократичне, тј. социјално некохезивне) друштвене групе, у којима људи нису подељени по раду (функционална хомогеност), него сви обављају све врсте послова, ка индустријској цивилизацији, која се одликује напредном технологијом, високом организованошћу (аристократско-хијерархијским јединством друштвеног организма) и поделом по раду (функционалном хетерогеношћу), где је сваки појединац специјализован за одређену врсту посла, при чему се напредовање кроз историју остварује ратним сукобима између различитих друштвених група (племена, народа, раса) и уједињењем што из тих борби (тј. освајања, односно победе једних а пораза других група) проистиче. Постепено напредовање свих друштава, најпре у Европи, а затим и, нешто мање постепено, изван Старог континента (мисли се на то што ваневропске племенске заједнице, након преласка у млађе из старијег каменог доба, имају да под вођством цивилизованих Европљана директно пређу у индустријску фазу развитака, без прелазног гвозденог, феудалног и метафизичког доба, као што је то случај био у Европи) завршава се постизањем савршеног мирнодопског индустријског типа светског друштва, у коме се надметање одвија само у економско-финансијском смислу, а постепено опадајући милитаризам свих пређашњих периода у потпуности и заувек нестаје (Anon 2: 1–2; Spencer 1864a: 50–56, 384–428; Supek 1987: 41–47). И Конт је, слично Спенсеру, пророковао постизање индустријске мирнодопске утопије у будућности, наглашавајући да интелектуални развитак, као првобитни покретач људског прогреса, подстиче морално и материјално напредовање, што на концу доводи до стања опште утопијске мирољубивости (тј. светског „алтруизма“) (Fiamengo 1987: 160, 314–315).

<sup>243</sup> “Social progress means a checking of the cosmic at every step and the substitution for it of another, which may be called the ethical process; the end of which is not the survival of those who may happen to be the fittest, in respect of the whole of the conditions which obtain, but of those who are ethically the best.”

Спавач Грејам је алтруистичан и демократски оријентисан, а своје „вјерују“ истиче у надањујућем говору пролетаријату, одржаном непосредно пред коначни окршај између устаника и остроговаца:

„Ја вам долазим из прошлости“, рекао је, „са сећањем на епоху која се надала. Моје је доба било доба снова – почетака, доба племенитих нада; широм света бесмо учинили крај ропству; широм света бесмо раширили жељу и очекивање да ратови престану, да сви људи и жене живе племенито, у слободи и миру ... Тако смо се надали у минулим данима. И шта је с тим надама? Како живи човек након две стотине година?“

„Велики градови, велика моћ, колективна величина која се не може ни сањати. За то нисмо радили, а то је дошло. Али шта је са малим животима који чине овај већи живот? Шта је са животима обичних људи? Као што је одувек и било – туга и трудбеништво, животи скучени и неиспуњени, животи што их искушавају моћ и богатство, животи протраћени и лишени смисла. Старе су вере избледеле и промениле се, а нова вера – има ли нове вере?“

[...]

„Сада и овде“, ускликнуо је, „саопштићу вам моју вољу. Све што је у свету моје дајем народу света. Све што је у свету моје дајем народу света. Све дајем вама, а дајем вам и себе. И каква буде Божја воља, с вама ћу или живети или умрети“<sup>244</sup> (Wells 1899: 299–300).

У овом говору, што га је фонограф преносио читавом светском пролетаријату под оружјем, Грејам, дакле, обзнањује да намерава да испуни жеље вековима фрустрираног народа, те као искрени предводник социјалистичке побуне и сам ступа у борбу, упркос томе што га сви његови поданици, као јемца радничког права на светско богатство, од ризика настоје сачувати. У борбу Грејам улази као пилот „аеропила“, невеликог авиона што су га револуционари успели одузети најпре од Савета, а онда и од Остроговаца, при чему је његов задатак да спречи слетање афричке полиције на лондонска четири аеродрома.

Тамнопута афричка полиција, иначе, јесте борбени корпус елитних бораца, чији елитизам, како сазнајемо од Острога, почива на бруталности и подложности индоктринацији: „Корисни су [...] То су згодно лојалне звери, без икаквих идеја што их наша руља носи у главама. Да их је Савет користио као полицију на улицама, ствари би се можда одиграле другачије“<sup>245</sup> (Wells 1899: 234). Како се каже непосредно пред одсудни окршај, Острогове тамнопуте јединице су у Паризу успешно угушиле побуну, и то тако што су заробљене побуњенике спаљивале живе. Дакле, *Кад се спавач пробуди*, за разлику од „Господара динама“, тамнопуте људе не приказује као достојанствене и правдољубиве, већ као сирову физичку силу којој, у присуству идеолошког вођства, нема равне.

---

<sup>244</sup> “‘I come out of the past to you,’ he said, ‘with the memory of an age that hoped. My age was an age of dreams – of beginnings, an age of noble hopes; throughout the world we had made an end of slavery; throughout the world we had spread the desire and anticipation that wars might cease, that all men and women might live nobly, in freedom and peace... So we hoped in the days that are past. And what of those hopes? How is it with man after two hundred years?’

‘Great cities, vast powers, a collective greatness beyond our dreams. For that we did not work, and that has come. But how is it with the little lives that make up this greater life? How is it with the common? As it has ever been – sorrow and labour, lives cramped and unfulfilled, lives tempted by power, tempted by wealth, and gone to waste and folly. The old faiths have faded and changed, the new faith –. Is there a new faith?’

[...]

‘Here and now,’ he cried, ‘I make my will. All that is mine in the world I give to the people of the world. All that is mine in the world I give to the people of the world. I give it to you, and myself I give to you. And as God wills, I will live for you, or I will die.’”

<sup>245</sup> “They are useful [...] They are fine loyal brutes, with no wash of ideas in their heads – such as our rabble has. The Council should have had them as police of the Ways, and things might have been different.”

Међутим, судбина Лондона бива другачија од париске, јер Грејам, кога дивљање Африканаца у Европи нарочито ужасавало,<sup>246</sup> маневрима у заробљеном аеропилу успева да спречи искрцавање ваздухопловне армаде црначких аероплана. Иначе, Грејам, као велики одушевљеник технолошким прогресом, научио је да аеропилом управља још док је боравио код Острога, када га је један специјализовани „аеронаут“, упркос правилима авијацијске службе, обучио у тој вештини.

У томе коначном ваздушном боју – до кога заправо не би ни дошло да Хелена није на време упозорила народне снаге о Остроговом довођењу афричке полиције у Лондон – очитује се Велсов технолошки профетизам. Наиме, борбом између Грејамовог аеропила и остроговских аероплана, писац пуних петнаест година пре избијања Првог светског рата, најављује двобоје што су по први пут забележени 1914, на небу Западног фронта, а између британско-француске алијансе, на једној, и немачког ратног ваздухопловства на другој страни. Међутим, као разлика између историјске стварности и Велсове фикције појављује се то што Грејам на летелице са Африканцима не пуца из митраљеза, како су то чинили авијатичари из Великог рата, већ их, као какав ваздушни пројектил, ударцима аеродинамичног кљуна обара на земљу.

Својим ситним и окретним аеропилом, дакле, Грејам обара неколико огромних и троних аероплана, те тиме приморава остатак Острогове збуњене армаде да одустане од слетања. Па ипак, Велсов херој на концу гине – и то сасвим иронично, од експлозије са једног од аеродрома који су његови устаници управо дигли у ваздух – при чему не успева оборити аероплан у коме је са попришта битке умакао сами Острог. Пре саме погибије, односно удара његовог оштећеног аеропила у земљу, спавач, ипак, опажа да револуционари потискују остроговце, па му се кроз магновење (као што му је, како се више пута у току романа истиче, и читав боравак у томе далеком свету изгледао попут сна) чини да је пролетаријат напокон победио.

Међутим, чињеница да је Острог успео побећи, као и то што, поред Лондона, у свету постоји још и мноштво градова у којима коначни исход борбе и даље није одлучен, читаоца пре наводе на закључак да коначни епилог револуције остаје отворен. Потпору таквом ставу даје и податак да је у једном од својих накнадних издања романа из 1910, и сам Велс објаснио како треба схватити свршетак дела: „Мој Грејам умире, као што сви од његове врсте морају умрети, без јасног утиска о победи или поразу“;<sup>247</sup> а у таквом завршетку крије се и Велсов пркос према марксизму као идеологији која је пророковала насилну победу радничке класе и почетак новог, хуманог раздобља у историји<sup>248</sup> (Bergonzi 1961: 152).

Заправо, Грејамова погибија с краја романа и успешно бекство његовог противника указују на то да „будућност припада Острогу“<sup>249</sup> (Bergonzi 1961: 152). Наиме, Острога у овом делу не треба тумачити само негативно, као отелотворење ничеовског, спенсеровског, па можда чак и хитлеровског натчовека, који слично Мороу и Грифину, науку користи у сврху самоистицања, већ га треба поимати и у позитивном смислу, као наговештај Велсових каснијих чврстих (а у 1899. години још увек настајућих) убеђења да успех цивилизације лежи у рукама просвећених, интелектуално елитистичких, еугеничара. Седокоси Острог,

---

<sup>246</sup> Како каже: „То је можда древна предрасуда, али имам необична осећања према односу између Европљана и поданичких раса [...] Белим људима морају да владају бели људи“ [“It is an archaic prejudice perhaps, but I have peculiar feelings about Europeans and the subject races [...] White men must be mastered by white men.”] (Wells 1899: 240, 282).

<sup>247</sup> “My Graham dies, as all his kind must die, with no certainty of either victory or defeat.”

<sup>248</sup> Утемељитељ комунизма, немачки Јеврејин Карл Маркс [Karl Marx, 1818–1883] сматрао је да следећи корак у еволуцији друштва мора проистећи из решења класних противречности деветнаестог века. Наиме, Маркс је, супротно идеолозима буржоазије Конту и Спенсеру, држао да се до утопије може доћи само револуцијом потлаченог пролетаријата, услед које би била створена технократска и егалитаристичка светска држава. Овај идеолог, иначе, подвлачио је насиље као једини могући пут до срећног друштва, па се тако није противио само контовско-спенсеровској капиталистичко-аристократској утопији, него и концепту мирног преласка на социјалистички систем, који је сматрао немогућим (Longley 2019).

<sup>249</sup> “the future lies with Ostrog”

стога, најављује Велсове „самураје“ из његове *Модерне утопије*, који се као разборити, несреброљубиви и од сладострашћа уздржани државници, старају о томе да у њиховој социјалистичкој држави вазда без потомства остају само оне, нервно неуравнотежене, ментално ненадарене и анимално рушилачке људске јединке, које би, услед своје неприлагодљивости, политику технократског просперитета могле само да угрожавају (Wells 1905b: 135–174; 258–317). Можемо, дакле, закључити да се у Остроговим аристократским идејама (наравно, под условом да се оне преиначе тако да према пролетаријату, барем у финансијском смислу, заузму хуманији став) виде замеци Велсовог реформаторског утопизма, те зато Грејамов одлучни исказ – „Ја верујем у народ“<sup>250</sup> (Wells 1899: 282) – не треба узети као једину поруку дела.

Наиме, при тумачењу романа *Кад се снавач пробуди* треба имати у виду да је Велс, који је потекао из ситно-буржоаског миљеа, због очеве пословне неспособности замало избегао потонуће у најнижи друштвени слој у Енглеској, па отуда и његов став према радничкој класи, са којом, због њене сировости, никако није желео да се поистовети, није искључиво емпатијски (Bergonzi 1961: 151). Напротив, иако је осуђивао буржоазију због небриге за сиромашне, Велс у руљи није могао видети ништа више од безумне масе која није кадра за истинску демократију (Bergonzi 1961: 151). Због приметне необразованости радничке класе Велс је и створио своју елитну класу самураја, а то ће рећи образованих и несебичних државника, без којих социјализам, као друштво што се руководи начелима научничког надметања и егзистенцијалне сигурности за све (укључујући и необразоване), не би, барем у свету његове утопијске маште, могао да успе.

Међутим, упркос присуству ових реформаторско-дидактичних елемената којих ће у изобилју бити у Велсовом каснијем, есејистичком делу, у првом се плану ипак налази уметничко-песимистична истина романа. Та истина гласи да је историјски правац којим је људски род на крају деветнаестог века водила буржоазија научно неоснован, те да је Контова, а нарочито Спенсерова замисао о будућности у којој срећно живе само они што су из ничим зауздане капиталистичке борбе изашли као победници заправо дистопијска, а не утопијска. Биолошки ламаркизам, стога, није научан, јер човек није од природе обдарен да, постепено се прилагођавајући друштвеним променама (из стања дивљачког милитаризма ка стању индустријалног алтруизма), усавшава своју склоност ка ненасилју.

Морал, дакле, као што је 1880-тих година показао Немац Вајсман [August Weissman, 1834–1914], није никаква наследна карактеристика која се преноси трансгенерацијски, већ вештачка творевина која се с једног поколења на друго, за разлику од општих физичких особина, не преноси биолошки<sup>251</sup> (Hale & Morgham 1998: 535). Из тог је разлога Дарвинов поглед на човека као биће веома слично, по природи насилним, вишим приматима (шимпанзи, горили и орангутану) далеко исправнији од Ламарковог, које је, упркос извођењу људског порекла из мајмуна, између човека и животиња стављало велики јаз – јаз оличен у човековој наизглед неизмерној способности да се усавшава у интелигенцији и друштвености (Fiamengo 1987: 159).

---

<sup>250</sup> “I believe in the people.”

<sup>251</sup> Према Вајсмановој теорији наслеђивања, људске се (а и животињске) ћелије у раној фази развића деле на полне (гаметске) и соматске, при чему се на потомство преносе само оне особине које су присутне у гаметским ћелијама, док су за живота стечене особине везане за соматске ћелије, те се као одвојене од полних ћелија не преносе на наредну генерацију (Hale & Morgham 1998: 535). То практично значи да се наслеђују само опште физичке особине (телесна конституција, боја косе, очију, црте лица, итд), док се за живота стечене карактеристике (као што су, на пример, издуживање врата у потомака жирафе или оснаживање мишића у потомака ковача, као резултати свесног напора или воље јединке да се одређена особина развије ради боље прилагођености средини – чувени Ламаркови примери) не преносе кроз поколења (Aron 9; Zou 2014). Вајсмановска немогућност наслеђивања стечених особина важила је и за менталне карактеристике – свестан напор у смеру развијања интелигенције, сарадљивости и сузбијања телесне агресивности за последицу не може имати потомство које је савршено рационално, тако да је, заправо, Вајсман својом експериментално доказаном теоријом у целости (у погледу и физичких и менталних карактеристика) поништио легитимност ламаркистичке теорије о наслеђивању стечених особина (Gooding & Lennox 2018: 129–130).

С тим у вези, дарвинистички поглед на човекову зверску, у рационалном смислу неусавршиву природу, коју је Хаксли речито описао као вечни сукоб у људској души између мајмуна и тигра (тј. космичког процеса што га оличава физичка борба за опстанак у оквиру људске врсте), са једне, и уљудности (етичког процеса који инсистира на уздржању од физичке међуљудске борбе за опстанак), са друге стране, нашао је место у Велсовом раном научно-фантастичном опусу. У роману *Када се спавач пробуди* снажно одјекује Хакслијево превредновање контовско-спенсеровског социјалног еволуционизма, истакнуто у есеју под насловом „Борба за опстанак у људском друштву“:

[...] Када друштвена организација, уместо да ублажава ову тенденцију [пораст броја сиромашних], настоји да је настави и интензивира, када друштвени поредак намерно твори зло уместо доброг, људи природно почињу размишљати да је време за какав нови експеримент. Животињски човек, налазећи да га је етични човек бацио у [...] незнађе, обнавља свој древни суверенитет и заговара безвлашће – а то је, у великој мери, позив да се друштвени поредак претвори у неред, те да брутална борба за опстанак поново отпочне<sup>252</sup> (Huxley 1896: 215).

Дакле, пуштањем слободне капиталистичке борбе за опстанак у друштву не стварају се услови за побољшање људске расе, већ за револуцију, која у контексту напредних средстава масовног уништења, кавим располаже савремено човечанство, у питање доводи и сами опстанак цивилизације. Такав закључак напречац се намеће када у обзир узмемо следећи Велсов опис последње битке, који можда на најбољи начин осликава целокупну радњу овде анализираног романа:

Био је то чудан и дотад незапамћен судар, битка што је била стотину хиљада малих битака, битка у сунђеру од улица и канала, која се није водила под небом и сунцем, него под електричним бљештавилем, а у којој су се збуњене множине невичне оружју, предвођене углавном ентузијазмом и поклицима, множине заглупљене безумним радом и нервно растројене двестогодишњом традицијом покорне сигурности, бориле против множина деморалисаних безазленим привилегијама и сензуалним уживањем. Нису имали артиљерију, нити било какву поделу на војне родове; једино оружје на обе стране био је мали зелени метални карабин, чија је тајна производња и изненадна дистрибуција у огромним количинама била један од Острогових најбољих потеза у борби против Савета. Мало је њих раније имало икакво искуство с тим оружјем, многи никад из њега нису испалили ниједан метак, многи који су га носили нису уопште били снабдевени муницијом; никада у историји ратовања није било дивљачнијег пуцања. Била је то битка аматера, један грозан експериментални рат, наоружани вандалаи против наоружаних вандала, наоружани вандалаи које су напред носиле речи и гнев некакве песме, као и поуздање у бројност својих громко газећих бораца што су у безбројним милионима нагртали у улицице, онеспособљене лифтове, у галерије клизавае од крви, ходнике и пролазе загушљиве од дима, испод авионских узлетишта, да би

---

<sup>252</sup> “[...] [W]hen the organization of society, instead of mitigating this tendency, tends to continue and intensify it; when a given social order plainly makes for evil and not for good, men naturally enough begin to think it high time to try a fresh experiment. The animal man, finding that the ethical man has landed him in [...] a slough, resumes his ancient sovereignty, and preaches anarchy; which is, substantially, a proposal to reduce the social cosmos to chaos, and begin the brute struggle for existence once again.”

тамо, када повлачење постане апсурдно, научили древне тајне ратовања<sup>253</sup>  
(Wells 1899: 302–303).

Овај опис не оставља нимало сумње у утисак о неконтролисаној борби што се на крају романа водила између два, у душевном смислу, озбиљно осакаћена табора. Када се овом цитату дода и податак да је у току „прве“ револуције престрашени Савет Острога покушао да заустави дизањем у ваздух свих грађевина у околини Дома Савета – при чему су након експлозије од зграда остали само конструкциони скелети, док од уништења поштеђене нису биле ни градске водоводне цеви – стичемо потпуни увид у суманутост анархичног и високо технололизованог рата што је, услед бесмисленог инсистирања на кастинском систему, у две хиљаде стотој буктао широм света.

Сабласне сцене разореног Лондона јасно стога поручују да је човек и дан-данас сасвим сличан својим питекоидним прецима, те да једина промена до које је у последњих неколико десетина хиљада година дошло јесте идејног, а не биолошког типа. Због тога човека треба пре посматрати као некога ко самонаметнутом етичношћу с муком контролише своје деструктивне нагоне, неголи као биће које са сменом поколења неповратно постаје све моралније, тј. мање насилно. Због тога озбиљно треба схватити и Хакслијев страх од анархије, јер човек, као што он сматра, нарочито насилан постаје онда када му је хронично ускраћено да ради оно што воли;<sup>254</sup> а неограничено тлачење многобројне радничке класе представља пример управо ускраћења животног задовољства, те самим тим и позив за рушење етичког процеса еволуције.

Човеку стога природа није одредила да се непрестано развија и биолошки и друштвено, већ га његова биолошка, нагонска и себична, структура спутава у социјалном усавршавању; јер како Хаксли каже: „Мотив драме људског живота јесте у потреби, која се намеће сваком човеку који дође на свет, да открије ону средину између самоафирмације и самоограничења која одговара његовој личности и околностима живота“<sup>255</sup> (Huxley 1896: ix). Увиђајући да политичко-финансијским угњетавањем буржоазија раднике трајно онемогућава да пронађу ту златну средину (на штету самоафирмације), Велс је закључио да је утопизам контовско-спенсеровског социјалног еволуционизма мање научан од Хакслијевог дееволуционизма. Из тог је разлога овај писац, као ревностан хакслијевац, категорички одбацио филозофију која из вида испушта чињеницу да и пролетаријат, упркос својој

---

<sup>253</sup> “A strange and unprecedented contest it was, a battle that was a hundred thousand little battles, a battle in a sponge of ways and channels, fought out of sight of sky or sun under the electric glare, fought out in a vast confusion by multitudes untrained in arms, led chiefly by acclamation, multitudes dulled by mindless labour and enervated by the tradition of two hundred years of servile security against multitudes demoralized by lives of venial privilege and sensual indulgence. They had no artillery, no differentiation into this force and that; the only weapon on either side was the little green carbine, whose secret manufacture and sudden distribution in enormous quantities had been one of Ostrog’s culminating moves against the Council. Few had had any experience with this weapon, many had never discharged one, many who carried it came unprovided with ammunition; never was wilder firing in the history of warfare. It was a battle of amateurs, a hideous experimental warfare, armed rioters fighting armed rioters, armed rioters swept forward by the words and fury of a song, by the tramping sympathy of their numbers, pouring in countless myriads towards the smaller ways, the disabled lifts, the galleries slippery with blood, the halls and passages choked with smoke, beneath the flying stages, to learn there when retreat was hopeless the ancient mysteries of warfare.”

<sup>254</sup> [...] „[У]з све велике разлике у природној обдарености, људи се слажу у једном, а то је њихова урођена жеља да уживају у сластима живота, а избегну животни бол; те, укратко, да не раде ништа друго осим онога што их задовољава, без икаквог обзира према општој користи друштва у коме су рођени. То је њихово наслеђе (стварност иза доктрине источног греха) од дугачког низа предака, људских, полуљудских и животињских [...]“: “[...] [W]ith all their enormous differences in natural endowment, men agree in one thing, and that is their innate desire to enjoy the pleasures and to escape the pains of life; and, in short, to do nothing but that which it pleases them to do, without the least reference to the welfare of the society into which they are born. That is their inheritance (the reality at the bottom of the doctrine of original sin) from the long series of ancestors, human and semi-human and brutal [...]” (Huxley 1896: 27).

<sup>255</sup> “The motive of the drama of human life is the necessity, laid upon every man who comes into the world, of discovering the mean between self-assertion and self-restraint suited to his character and his circumstances.”

неукости, има достојанство, те је сходно томе недвосмислено истакао мишљење да у међукласном рату између две тврдоглаве стране пре свега губи – цивилизација.

На крају, *Кад се спавач пробуди* је значајан и по томе што је, како сматра Хилегас (Hillegas 1967: 4–5), започео традицију великих антиутопија (или дистопија) двадесетог века. Наиме, четири ремек-дела утопијско-дистопијске књижевности двадесетог столећа као што су „Кад машина стане“ [„The Machine Stops“] Е. М. Форстера [Edward Morgan Forster, 1879–1970], *Ми* [Мы] Јевгенија Замјатина [Евгений Иванович Замятин, 1884–1937], *Хиљаду деветсто осамдесет четврта* [Nineteen Eighty-Four] Џорџа Орвела [George Orwell, 1903–1950] и *Врли нови свет* [Brave New World] Олдоса Хакслија [Aldous Huxley, 1894–1963] – у погледу уједињења света у светску механизовану (позитивистичку) али поробљивачку државу, затим дихотомне стратификације друштва на ласцивне имућнике и сиромашне измучене слуге, елемента неуспешне побуне рушилаца буржоаског система, те атмосфере безнађа која извире из немогућности промене владајућег система – представљају природан наставак и даљу разраду социолошке тематике којој је романом *Кад се спавач пробуди* темеље ударио управо Велс (Hillegas 1967: 82–132). Стога ово дело заузима важно, пионирско место у историји социјално-футуристичке научне фантастике, а његова актуелност, судећи по томе што су се у периоду од стотину двадесет година након завршнице викторијанске епохе нека од Велсових предвиђања заиста остварила (ту најпре мислимо на пораст јалове ласцивности међу имућницима високо механизоване „утопије“, као и на разуларено „испирање мозга“ путем медија ради држања становништва у покорности), до дана је данашњег само добила на снази.

## Завршни коментар

На основу анализе четири Велсова социјално еволуционистичка маштовита дела закључујемо о присуству Хакслијеве дефиниције човека као парадоксалног бића, односно највеће жртве слепе „створитељке“ еволуције. Велс је у почетном периоду стваралаштва сумњао у човекову способност да интелектом контролише своје дивљачне нагоне, те будућност цивилизације није одређивао као еволутивну, већ као дееволутивну. Тиме је овај писац извршио превредновање буржоаског социјалног еволуционизма Огиста Конта и Херберта Спенсера, који је као најутицајнија филозофија деветнаестог столећа подразумевао да су људи биолошки предодређени да се, прилагођавајући се околностима интензивне технократизације и капиталистичког тржишног надметања, усавршавају у сарадљивости, интелигенцији, рационалности и уздржању од физичке агресије.

Оваквом биолошко-социолошком схватању човека, које је утемељено на претпоставкама француског еволуционисте Ламарка, Велс је супротставио Хакслијев, на дарвинизму утемељен, социјални (де)еволуционизам. Основна претпоставка Хакслијеве антропологије гласи да су „мајмун и тигар у човеку“ (симболи за животињску дивљачност) практично неуништиви, те да непрестано прете да сруше вештачку, самопостављену крхку брану етичности, која једина спречава да се људска урођена, праисторијска тежња ка самоистицању наново активира, те засвагда уништи цивилизацијски мир. У оваквим Велсовим социолошким делима значајну улогу има технологија (примењена наука), јер се, кроз призму човекових егоистичних нагона, управо у њеном уништитељском потенцијалу види огромна претња по опстанак људског рода (као средства уништења појављују се техника вивисекције, умеће преображаја у невидљивост на основу оптичких и физиолошких знања, електрични динамо, као и читав арсенал ватреног оружја од пушака до бомби).

Та претња, као прво, може доћи од ничим изазване агресије, јер за оживљавање човековог космичког процеса (тј. „мајмуна и тигра“) није нужно потребна било каква провокација у виду социјалне неправде. Такво неиспровоцирано рушење етичког процеса видели смо на примеру доктора Мороа и невидљивог Грифина, франкенштајнски гордих научника, који кроз проучавање природе постају безосећајни (тј. поистовећени са бруталношћу космичког процеса), те у освајању онога што желе поступају без икаквих

скрупула. У погледу тога што освајају, Моро и Грифин се разликују по томе што први, сасвим фаустовски, жуди за савршеним знањем, док други, макијавелистички, трага за успостављањем тираније.

Као друго, претња по викторијанску цивилизацију може доћи и од оних који трпе социјалну неправду, а тада рушилачка жестина нарочито добија на интензитету. У случају дуготрајног трпљења неправде, као што смо показали на примеру Азуме-зија из „Господара динама“, Мороових зверољуди и пролетаријата из романа *Кад се спавач пробуди*, „мајмун и тигар“, из осветничких побуда, постају још суровији него иначе, када угњетавања нема. Док Азума-зи заједно са Мороовим зверољудима представља потлачене тамнопуте неевропљане из британских колонија, Грејамова радничка класа представља угњетену светлопуту народну масу у матици Британског царства. С тим у вези, особито је у заговарању песимистичног футуризма експлицитно дело о светској револуцији пролетаријата, јер оно својим неразрешеним општим братоубилаштвом у исти мах оповргава обе велике утопијске идеологије деветнаестог столећа – и контовско-спенсеровску буржоаску, и марксистичку комунистичку.

Међутим, назив најмрачнијег Велсовог социолошког дела ипак припада контроверзном *Острву доктора Мора*, јер овај роман не превреднује само Контов и Спенсеров аристократски концепт усавршености у рационалности (који је у деветнаестом веку био на врхунцу снаге), већ и изворно (метафизички и просветитељски) схваћен рационализам, као особину која по вољи Бога или природе човека подстиче да жели апсолутну једнакост. У овом роману се, дакле, као у причи „Господар динама“, оповргава и појам религије као открочења, а заговара научна идеја да је религија плод етичког процеса, који за циљ има да људе сачува од анархичне унутарврсне борбе за опстанак, те последичне дезинтеграције (дееволуције) друштва.

Кроз сва дела што смо их обрадили у овом сегменту дисертације прожима се следећа Велсова мисао: „[М]орал је уложак од предложених емоција и навика, којима се округли палеолитски човек углављује у четвртасту рупу цивилизованог стања“<sup>256</sup> (Philms & Hughes 1975: 221). Дакле, човеков парадокс састоји се у томе што он, ради успеха цивилизације, мора да поштује законе о уздржању од самоистичања, а да при том тај егоистични порив никада у целости не може да надвлада; и не само што не може да га надвлада, него је природни космички процес толико снажнији од вештачког етичког, да се изгледи за дееволуцију намећу готово као сигурност. Извесност дееволуције нарочито наметљива постаје у контексту буржоаске капиталистичке идеологије Конта и Спенсера, која је развој технологије и развитак људске сарадљивости посматрала као два упоредна процеса. С обзиром на то да је Велс, у супротности са Контовим и Спенсеровим дедуктивно изведеним ламаркизмом, при поимању људске природе усвојио Хакслијев индуктивно изведени дарвинизам (који је доцније потврдио нео-дарвиниста Вајсман), логично је то што његови романи и приповетке коначни тријумф капиталистичке утопије приказују као немогућ.<sup>257</sup>

Велс је, дакле, заговарао став да се етика развија споро, док се наука развија веома брзо, па је зато илузорно очекивати да ће буржоазија научити да своје стечено богатство дели са сиромашнима, као што је мало вероватно и то да ће се обесправљени (европска радничка класа и колонизовани неевропљани) временом савршено прилагодити на свој подређени положај. Насупрот томе, већи су изгледи да се потлачени у будућности организују, те на крвнике ударе истим оним оружјем којим их је буржоазија и покорила –

---

<sup>256</sup> [...] morality is the padding of suggested emotions and habits, by which the round Palaeolithic man is fitted into the square hole of the civilized state.”

<sup>257</sup> Под индуктивном научноистраживачком методом подразумевамо извођење општих закључака на основу појединачних примера (логички ход од посебног ка општем) – дакле, приступ који не полази ни од каквих а priori убеђења – док под дедуктивном методом подразумевамо доказивање једне опште тврдње појединачним примерима (логички ход од општег ка посебном), односно приступ који се заснива на тражењу научне потпоре за некакву а priori аксиоматску тезу. На основу реченог, јасно је да је индуктивна метода научнија од дедуктивне.



технолозијом. Стога се у Велсовом раном делу контовско-спенсеровска кастинска светска федерација у којој се природа експлоатише са савршеном ефикасношћу, а сиромашни не угрожавају мирнодопску идилу имућника, намеће као ненаучна филозофија.

Из Велсовог убеђења да етички прогрес не прати технолошки намеће се закључак о половичном и лицемерном поимању морала у буржоаских идеолога. Наиме, очигледно је да је буржоазија под напредовањем у етичности подразумевала све веће одсуство физичке агресије, а у циљу организоване и високо ефикасне индустријске производње, док на убрзано сиромашење радника услед незаузданог индустријско-привредног либерализма није гледала као на неетичну појаву (етички процес је природан наставак космичког). Међутим, за Велса, а свакако и Хакслија, правилно и потпуно схваћен морални прогрес, осим све већег одсуства физичке агресије (дивљаштва), подразумева и све веће одсуство финансијске агресије, тако да је, по мишљењу ове двојице социјалистички оријентисаних интелектуалаца, научније схватање да је етички процес антагонистички у односу на космички (склоност ка егоцентричној самоафирмацији није потребно надилазити само у погледу телесног насилништва, већ и у погледу класно-економске експлоатације, јер у случају предугог неинсистирања на сузбијању финансијског насиља долази до страховите ерупције физичке борбе за опстанак као темељног елемента космичког процеса).

У погледу стила, у *Невидљивом човеку* смо имали прилике да видимо врхунац Велсове реалистично-имагинативне књижевности (већ запажене у његовим кратким причама о еволуцији неантропоидних врста у природи), док смо *Острво доктора Мороа* и „Господара динама“ описали као дела у којима има митских, свевремених елемената (о еволуцији религије и човековој неспособности да до краја држи своје самоизмишљене законе). Роман *Кад се спавач пробуди*, и поред свога епопејског карактера, представља, у уметничком смислу, најмање успело дело, а оно, поред уметничких елемената, садржи и идеолошке заметке каснијег Велсовог есејистичког оптимизма. Као стилски најуспелије дело, које се иначе одликује и највећом ширином интерпретације, намеће се *Острво доктора Мороа*, једно од најбриљантнијих Велсових уметничких остварења и најбољи показатељ пишевог дара за иронију.

# Краh човечанства прети и споља и изнутра

## Увод

У овом сегменту рада анализирамо дела која истовремено описују и спољашњи и унутрашњи напад на људску цивилизацију, при чему ће у жижи пажње једним делом бити еволуционистичке (биолошко-социјалне) идеје о којима смо већ разматрали, а другим и концепти о којима до сада нисмо расправљали (нпр. други закон термодинамике у оквиру космолошке еволуције, итд). Ако изузмемо „Завршни коментар“ у коме резимирамо кључне идеје спроведене анализе, поглавље ће бити подељено на три одељка, по критеријуму значења, односно према присуству различитих еволуционистичких идеја у анализираним делима.

Наш први одељак бавиће се причом „Украдени бацил“, која, кроз амбијент већ у претходном поглављу поменутог капиталистичко-комунистичког јукстапозиције, тему човекове неуспешне борбе против других врста комбинује са темом људске неуништиве склоности ка бруталном насиљу. Други пак одељак проучаваће „Причу из каменог доба“ и *Временлов*, у којима Велс, уз исту комбинацију тема као и у „Украденом бацилу“ (коју додуше разрађује на један знатно шири начин), приказује имагинарну историју (прошлу и будућу) људског рода. Трећи и последњи одељак тумачиће романе *Рат светова* и *Први људи на Месецу*, у којих основну идеју чини први сусрет са ванземаљском интелигенцијом, при чему се на ванземаљце може гледати двојачко – у дословном, али и метафоричком значењу.

## „Украдени бацил“

Промишљање о „Украденом бацилу“, „првој причи у Велсовој првој збирци прича“<sup>258</sup> (Huntington 1981: 248), згодно се надовезује на наше последње анализирано дело, роман *Кад се спавач пробуди*, будући да и ова кратка приповетка упозорава на могућност рушења викторијанског мирнодопства из редова обесправљеног светлопутог пучанства. Међутим, између Велсовог најопширнијег и најкраћег дела с оваквом тематиком постоје две разлике. Као прво, у „Украденом бацилу“ буну против капитализма не спроводи народна маса, већ незадовољни појединац, док, као друго, устаник у своме анархизму не користи типично оружје, као што су, на пример, карабини Грејамових револуционара. Заправо, при рушењу етичког процеса, анархиста користи бацил колере, чиме Велс не поставља само темељ за тему ратовања биолошким оружјем у научно-фантастичној књижевности, него и пророкује употребу таквих бојних средстава у стварној историји двадесетог и двадесет првог столећа. Профетизам, дакле, како смо већ показали у роману *Кад се спавач пробуди*, а како ћемо показати и касније, када будемо анализирали *Рат светова*, повремена је одлика Велсових маштовитих дела упркос томе што је њихова превасходна сврха да забаве читаоца, а не да верновски предвиђају будућност.

Прича такође има заједничких елемената и са *Невидљивим човеком*, будући да су и у њој, као у поменутом Велсовом роману, присутни елементи комедије. Међутим, за разлику од *Невидљивог човека*, у коме се комичност углавном испољава у односу на необразован сасешки народ, у „Украденом бацилу“ се подсмеху излаже и буржоазија, док се као трећа, најопштија и уједно најважнија хумористичка димензија у делу, појављује подсмех на рачун људске неспособности да контролише ток своје социјалне еволуције. Док се други хумористички елемент (подсмевање буржоазији) манифестује кроз лик Мини, супруге бактериолога, трећа се димензија подсмешљивости испољава кроз бактериолога и анархисту, двојицу кључних протагониста приповетке.

<sup>258</sup> “the first story in Wells’s first collection of stories”

Прича почиње сценом у лабораторији лондонског бактериолога, где домаћин своје госту, кога иначе не познаје, под микроскопом показује препарат обојених и убијених бацила колере. Посетилац, који са великим интересовањем слуша о уништитељском потенцијалу бацила, приказује се као чудан, као личност која се и по изгледу и по понашању драстично разликује од бактериолога:

Тај човек, који га је тог поподнева посетио уз уводно писмо од једног старог пријатеља, заинтригирао га је због самог контраста у њиховом изгледу. Танка црна коса и дубоке сиве очи, изнурено лице и нервозно понашање, усхићено а опет снажно интересовање његовог посетиоца представљали су промену у односу на флегматична разглабања обичних научних радника са којима се бактериолог углавном дружио<sup>259</sup> (Wells 1904a: 3).

Нарочиту узбуђеност незнаца испољава онда када му научник на његово наизглед тек узгредно питање о постојању и живих бацила у лабораторији одговори потврдно:

„Претпостављам“, рече бледи човек с благим осмехом, „да вам није потребно да такве ствари држите у живом – активном стању?“

„Напротив, обавезни смо да то радимо“, рече бактериолог. „Овде, на пример –“, прошетао је по соби и узео неколико запечаћених бочица. „Овде се налази жива ствар. Ово је култивација правих живих бактерија болести“. Застао је. „Такорећи, колера у боци“<sup>260</sup> (Wells 1904a: 2).

Након што у очима саговорника, због изнетог податка, опази „мали бљесак задовољства“<sup>261</sup> (1904a: 2), бактериолог наставља да распаљује мрачну машту већ поприлично усхићеног анархисте:

Да, овде је заточен помор. Само разбијте једну тако малу боцу у залиху с пијаћом водом, реците овим мајушним честицама живота које је, да би се тек виделе, снагом најјачег микроскопа потребно обојити и прегледати, и које немају ни мириса ни укуса – реците им: „Идите, рађајте се и множите се и напуните цистерне“, и смрт – тајанствена, неухватљива смрт, смрт брза и грозна, смрт пуна бола и недостојанства – обрушиће се на овај град, идући тамо-амо у потрази за жртвама. Овде ће од жене раставити мужа, тамо чедо од мајке, овде политичара од дужности, а тамо тежака од муке. Ићи ће водоводним цевима, пузити улицама, кажњавати ову и ону кућу зато што у њој не кувају воду за пиће, гмизати у изворе произвођача минералне воде, с водом доспевати у опрану салату, и лежати мирно у сладоледу. Чекаће спремно да их у кориту попију коњи, а са јавних фонтана непажљива деца. Натопиће земљу, да би се у пролеће појавиле на изворима и врелима и на хиљаду неочекиваних места. Чим их једном пустите у водне залихе,

---

<sup>259</sup> “This man, who had visited him that afternoon with a note of introduction from an old friend, interested him from the very contrast of their dispositions. The lank black hair and deep grey eyes, the haggard expression and nervous manner, the fitful yet keen interest of his visitor were a novel change from the phlegmatic deliberations of the ordinary scientific worker with whom the bacteriologist chiefly associated.”

<sup>260</sup> “I suppose,” the pale man said with a slight smile, “that you scarcely care to have such things about you in the living – in the active state?”

“On the contrary, we are obliged to,” said the Bacteriologist. “Here, for instance –” He walked across the room and took up one of several sealed tubes. “Here is the living thing. This is a cultivation of the actual living disease bacteria.” He hesitated. “Bottled cholera, so to speak.”

<sup>261</sup> “[a] slight gleam of satisfaction”

десетковаће овај метрополис још пре него што га успемо окружити и ухватити<sup>262</sup> (Wells 1904a: 3–5).

Јасно је да кроз овај речити научников говор писац иронично удара на концепт религијског антропоцентризма – у питању су Божје речи из „Постања“ (1:28): „рађајте се и множите се и напуните земљу“, које у своме карикираном облику (уместо о насељавању земље људима, говори се о насељавању цистерни бацилима колере) имплицирају да је судбина свеколике живе твари на Земљи зависна од следе, непристрасне еволуције, те да би, с обзиром на добро познату убојитост колеричног бацила у деветнаестом веку, ова наизглед безначајна врста могла једног дана угрозити тренутног господара природе. Овакву еволуциону могућност (која, дакле, иронично, и саму људску врсту претвара у неку врсту бацила подложну истребљењу) Велс је, иначе, аргументовано образложио и у „Истребљењу човека“, где је као четвртог по реду човековог биолошког супарника навео управо брзо еволуирајуће микроорганизме:

И, напokon, увек постоји могућност и неке нове болести. Будући да је наука тек загребала површину могућности везаних за мајушне гљиве које узрокују наше зимотске болести. Међутим, бацили се до сада своме коначном еволутивном облику нису ништа више приближили од човека; као и ми, они се прилагођавају новим условима и стичу нове способности. Куге Средњег века, на пример, проузроковао је, како се чини, неки чудан бацил, настао под условима које санитарна наука, упркос канализацији као леку за све, и даље не може да у потпуности објасни, те колико нам је познато, можда још сада, ни не знајући, развијамо какву нову и још ужаснију кугу – кугу која неће узети двадесет или тридесет посто, као што су то чиниле куге у прошлости, већ читаву стотину<sup>263</sup> (Wells 1898: 178).

Иначе, надахнути говор који бактериолог држи са бочицом у руци такође се може сматрати и почетком комедије дела, јер, како се на концу испоставља, у малом стакленом суду, што га у лабораторији научник показује анархисти, уопште се и није налазио бацил колере, већ некакав готово безопасан микроорганизам; а да ствар буде нарочито хумористична, и сам је бактериолог, не знајући да му је у лабораторију ушетао терориста, како сам наводи, посетиоца дезинформисао тек „будалаштине ради“,<sup>264</sup> или другим речима, да би направио (неумесну) шалу (Wells 1904a: 16).

---

<sup>262</sup> “Yes, here is the pestilence imprisoned. Only break such a little tube as this into a supply of drinking water, say to these minute particles of life that one must needs stain and examine with the highest powers of the microscope even to see, and that one can neither smell nor taste – say to them, ‘Go forth, increase and multiply, and replenish the cisterns,’ and death – mysterious, untraceable death, death swift and terrible, death full of pain and indignity – would be released upon this city, and go hither and thither seeking his victims. Here he would take the husband from the wife, here the child from its mother, here the statesman from his duty, and here the toiler from his trouble. He would follow the water-mains, creeping along streets, picking out and punishing a house here and a house there where they did not boil their drinking-water, creeping into the wells of the mineral-water makers, getting washed into salad, and lying dormant in ices. He would wait ready to be drunk in the horse-troughs, and by unwary children in the public fountains. He would soak into the soil, to reappear in springs and wells at a thousand unexpected places. Once start him at the water supply, and before we could ring him in, and catch him again, he would have decimated the metropolis.”

<sup>263</sup> “And finally there is always the prospect of a new disease. As yet science has scarcely touched more than the fringe of the probabilities associated with the minute fungi that constitute our zymotic disease. But the bacilli have no more settled down into their final quiescence than have men; like ourselves, they are adapting themselves to new conditions and acquiring new powers. The plagues of the Middle Ages, for instance, seem to have begotten of a strange bacillus engendered under conditions that sanitary science, in spite of its panacea of drainage, still admits are imperfectly understood, and for all we know even now we may be unwittingly evolving some new and more terrible plague – a plague that will not take ten or twenty or thirty percent, as plagues have done in the past, but the entire hundred.”

<sup>264</sup> “like a fool”

Међутим, анархиста у тренутку веште реторичке изведбе бактериолога не зна да је у питању шала, па озарен могућношћу масовног уништења што му се наједном указала, користи изненадну посету научникове супруге Мини да „бочицу с колером“ украде. Након кратког разговора између бактериолога и његове супруге изван лабораторије, терориста домаћина напушта, правдајући изненадни одлазак тиме што већ касни на какав следећи састанак. Па ипак, бактериолог убрзо схвата (наравно, уз неизоставну помоћ супруге) да је бочицу однео његов посетилац, па одмах, прописно се ни не обукавши, полази у потеру за крадљивцем.

То што је на улицу научник изашао у папучама, без шешира и капута, снажно осуђује Мини, која за мужа каже да је „полудео [...] од грозне науке“<sup>265</sup> (Wells 1904a: 7). Ту се упечатљиво очитује снобизам викторијанске буржоазије, који је, како је познато, много полагао на етикецију пристојног одевања, а који је Велс ретко када пропуштао да наружи у своме огромном, разнородном опусу. Управо у страху од срамоте што би јој га могао нанети мужевљев непристојан излазак у народ, Мини креће у потеру за мужем. Следи трка таксикочијама, у којој кочија бактериолога јури кочију анархисте, док за кочијом научника хита кочија његове супруге. У том средишњем делу приче примећује се комика на рачун неупослених кочијаша, који, гледајући како њихових тројица ангажованих колега махнито јуре лондонским улицама, одлучују да се опкладе у вези са исходом трке. При томе, они ни не слуте да им се пред очима, с обзиром на план анархисте да бацилом колере зарази лондонски водовод, одиграва, иронично говорећи, трка за спас цивилизације. У речима кладионичара опажа се груби дијалекат простог народа, који је, уз обавезне призвукe подсмеха на рачун незнања, како смо видели, Велс у уста ставио и сасешким сељанима у *Невидљивом човеку*.

У току трке (заправо, пред њен свршетак) поближе упознајемо личност анархисте – разлоге његовог бунта и понос због оригиналности његове терористичке методе:

Човек у првој кочији чућећи је седео у углу, прекрштених руку, чврсто стежући бочицу што је садржала тако велике могућности уништења. Осећао је некакву чудновату мешавину страха и усхићења. Углавном се бојао да би га могли ухватити пре него што спроведе своју замисао, али иза тога је био магловитији али већи страх од грозоте његовог злочина. Ипак, усхићење му је надалеко надилазило страх. Ниједан анархиста пре њега није се сетио овога. Равашол, Вејон, све те истакнуте личности на чијој је слави завидео постале су безначајне спрам њега. Требало је само да дође до водне залихе и да бочицу сручи у резервоар. Како је само генијално то испланирао, фалсификовао уводно писмо и ушао у лабораторију, и како је бриљантно искористио прилику! Свет ће напoкон чути за њега. Сви ти људи који су му се кезили у лице, занемаривали га, давали предност другима, сматрали његово друштво непожељним, мораће да га најзад узму у обзир. Смрт, смрт, смрт! Увек су га држали за безначајног. Читав свет је био сковао заверу против њега. Научиће он њих шта значи изоловати човека<sup>266</sup> (Wells 1904a: 11–12).

<sup>265</sup> “He has gone mad!” [...] “it’s that horrid science of his” [...].

<sup>266</sup> The man in the foremost cab sat crouched in the corner, his arms tightly folded, and the little tube that contained such vast possibilities of destruction gripped in his hand. His mood was a singular mixture of fear and exultation. Chiefly he was afraid of being caught before he could accomplish his purpose, but behind this was a vaguer but larger fear of the awfulness of his crime. But his exultation far exceeded his fear. No Anarchist before him had ever approached this conception of his. Ravachol, Vaillant, all those distinguished persons whose fame he had envied dwindled into insignificance beside him. He had only to make sure of the water supply, and break the little tube into a reservoir. How brilliantly he had planned it, forged the letter of introduction and got into laboratory, and how brilliantly he had seized his opportunity! The world should hear of him at last. All those people who had sneered at him, neglected him, preferred other people to him, found his company undesirable, should consider him at last. Death, death, death!

Из Велсовог описа, дакле, сазнајемо да је реч о пониженој особи, која напад на друштво врши зато што му оно није пружило прилику да се на било који начин истакне. Очигледно, Велсов анархиста потиче из угњетене радничке класе, која је с успоном капитализма постајала све сиромашнија, па чак и губила своје раније, слабо плаћене, послове (Lambert 2018). Идеја о самостално изведеном удару на безосећајно буржоаско друштво, иначе, одражава реални историјски контекст позног деветнаестог века, када су хероји и узор анархисте, Французи Равашол [Ravachol, 1859–1892] и Вејон [Auguste Vaillant, 1861–1894], извршили своје бомбашке нападе, због којих су осуђени на гилотину (Seabrook 2015). С тим у вези, занимљиво је и то како бактериолог, још у лабораторији, етнички одређује терористу – као нити Тевтонца, нити Латина – јер се управо у таквој дефиницији крије његов општи класни идентитет и његова реално-историјска симболика у односу на процес анархистичко-комунистичког међунационалног уједињења, покренутог у другој половини деветнаестог столећа, а ради организованог удара на кастински буржоаски систем (Ђерговић-Јоксимовић 2009: 129; Rosemont et al. 2019). У погледу оваквог генеричког значења, анархиста је сличан Азуми-зију из „Господара динама“.

Трка се завршава ломљењем бочице у рукама анархисте, до чега долази случајно, када његов кочијаш, под све већим притиском сустижућег гониоца, убрза кочију, те тиме проузрокује пад терористе, који му је тренутак пре тога управо додатно платио да умакне бактериологу. Под новим околностима, анархиста мења план, па одлучује да као прва жртва болести што ће, како се нада, десетковати Лондон, постане мученик. Са поломљеног дна просуте бочице испија преосталих неколико капи, зауставља кочију, па изашавши на улицу, пред бактериологом, који га је у међувремену сустигао, на француском ликујући узвикује: „Живела анархија!<sup>267</sup> Закаснили сте, пријатељу. Попио сам га. Колера је напољу“<sup>268</sup> (Wells 1904a: 14)!

Затим анархиста одлази ка Велингтоновом мосту, чешући рамена о многобројне пролазнике, у нади да ће тако поспешити ширење, заправо непостојеће, заразе. Након што му се анархиста изгуби из видног поља, бактериолог својој супрузи (Мини је такође, недуго потом, стигла на место поновног сусрета двојице протагониста) објашњава да је човек за којим је из лабораторије онако безглаво појурио малициозни анархиста који му је, уместо човекоубилачког бацила колере, украо „нову врсту бактерије [...] што [...] изазива плаве флеке на различитим мајмунима“<sup>269</sup> (Wells 1904a: 16). Последња сцена у причи приказује научника који се, у сагласности са својом већ испољеном неозбиљношћу (мислимо на неукусну шалу са лажним представљањем бацила колере), на крају покорава женином сноровском кодексу облачења: „Да обучем капут по овако топлом времену! Зашто? Зато што бисмо могли срести гђу Брбљивицу. Драга, гђа Брбљивица није промаја. Али зашто да носим капут по овако топлом времену због гђе ...? Ох! У реду“<sup>270</sup> (Wells 1904a: 16).

Кључно значење ове приповетке оличено је у неуспеху анархистичког напада, при чему до тог неуспеха подједнако долази како због шарлатанизма бактериолога, тако и због неспособности терористе. Док је с једне стране научник, упркос своме генију, неозбиљан и

---

They had always treated him as a man of no importance. All the world had been in a conspiracy to keep him under. He would teach them yet what it is to isolate a man.”

<sup>267</sup> И у овом погледу Велс истиче генеричко значење свог анархисте, јер, као што је познато, Француска је, као колевка Буржоаске револуције у позном осамнаестом веку, због тек делимичног успеха тога анархистичког подухвата, и до краја деветнаестог столећа наставила да буде „извор и надахнуће бескомпромисног утопијског бунтовништва“ (Ђерговић-Јоксимовић 2009: 127). У Француској је, иначе, стасао и први мислилац који је себе отворено називао анархистом – Пјер-Жозеф Прудон [Pierre-Joseph Prudhon, 1809–1865] – а у томе што Велсов анархиста пре нестанка са сцене велича анархију уочавамо сличност са Равашолом, чије су последње речи такође биле: „Живела анархија!“ [“Vive l’anarchie!”] (Abidor).

<sup>268</sup> “Vive l’Anarchie! You are too late, my friend. I have drunk it. The cholera is abroad!”

<sup>269</sup> “that new species of Bacterium [...] that [...] cause blue patches upon various monkeys”.

<sup>270</sup> “Put on my coat on this hot day! Why? Because we might meet Mrs Jabber. My dear, Mrs Jabber is not a draught. But why should I wear a coat on a hot day because of Mrs -. Oh! very well.”

недовољно агресиван – дакле, ексцентричан – са друге је стране анархиста неспретан, те се његов, премда добро испланиран, напад завршава једним уистину аматерским пехом. Како запажа Маконел (McConnell 1981: 49), избегнута катастрофа не може се описати као „хегеловска тема“<sup>271</sup> и „комична осуда порива за масовним убијањем“<sup>272</sup> („мудрост историје“<sup>273</sup> коју су, поред Хегела, поздрављали и Конт и Спенсер), већ она указује на дарвинистичку насумичност свевладајуће еволуције, која човеку није за свагда подарила првенство у природи, већ му га у свакоме часу изненадно може одузети, баш као што је то некада давно учинила и са диносауринама.

Ако ћемо судити по „Украденом бацилу“, та дарвинистичка насумичност, што неизоставно упозорава на могуће смакнуће људске врсте, нарочито упечатљива постаје у контексту контовско-спенсеровског ламаркизма, који је, упркос растућим економским међукласним разликама деветнаестог века, тврдио да ће будућност човековог технократског пута бити мирна. Супротно Спенсеровом ставу да се инсистирањем на слободном либералистичком тржишном надметању поспешује усавршавање људске врсте (у интелигенцији и ненасиљу), Велс хакслијевски истиче да ће осиромашени незадовољници пре покушати да руше систем који им наноси неправду, него што ће се помирити са својим друштвеним неуспехом; а такав анархичан сценарио би, уз употребу тако моћних средстава уништења као што је биолошко оружје, могао да угрози не само опстанак цивилизације, већ и људског рода.

„Украдени бацил“, једна од Велсових најкраћих приповедака, представља пример пишчеве способности да кроз један фарсичан амбијент провуче нит дидактичне озбиљности. Та озбиљност садржана је у идеји да технолошки развитак не значи ништа уколико није спарен са напредовањем истинског морала, уместо онога лажног контовско-спенсеровског. Ово дело иронично осуђује буржоаску одушевљеност технологијом и веровање да ће наука човечанству омогућити да оствари утопију на земљи (Ђерговић-Јоксимовић 2009: 141). Иронија у овој причи није само појединачног (подсмехање буржоазији, односно радничкој класи), већ и општег карактера (подсмех на рачун човековог егоизма), а управо у свести о томе да се иза лажног морала угњетача и отвореног неморала угњетених крије нагла социјална дееволуција почивају велика Велсова мудрост и мислилачка искреност. На ту мудрост указују терористички подухвати из двадесетог и раног двадесет првог века, који, заслугом доступности све напредније технологије, те самим тим и све већих могућности неопаженог, многоубилачког напада на буржоазију, и дан-данас прете дееволуцијом друштва.

## Велсова фиктивна еволуциона историја људске врсте

### „Прича из каменог доба“: почеци социјалне еволуције

„Прича из каменог доба“ је једино дело у овој дисертацији које се бави човековом прошлошћу, и то праисторијском. У том погледу она одудара од преосталих дела која анализирамо, с обзиром на то да су она углавном футуристички оријентисана.<sup>274</sup> Међутим, идејна основа је и за ово дело, као за сва друга, хакслијевска и песимистична. Иначе, ова приповетка, као и већ анализирана „Звезда“, припада збирци *Приче о простору и времену*.

Радња приче смештена је у југоисточну Енглеску, у долину реке Веј, у време од пре педесет хиљада година, када се, због још увек текућег последњег леденог доба, „из

<sup>271</sup> “Hegelian theme”

<sup>272</sup> “[...] comic judgment upon the impulse to mass murder”

<sup>273</sup> “the wisdom of history”

<sup>274</sup> Једини изузетак представља алегоријска интерпретација *Острва доктора Мороа* која се осврће на садашњу цивилизацијску проблематику.

Француске [...] у Енглеску могло препешачити сувих ногу“,<sup>275</sup> а „спора [се] Темза“<sup>276</sup> уливала у Рајну (Wells 1920: 61). Дело описује живот у позном палеолиту, пратећи доживљаје једног невеликог неандерталског племена, тек пристиглог у Енглеску,<sup>277</sup> а које предводи такозвани Уја Лукави [Uya the Cunning].

На самом почетку Велс описује изглед тих прастарих људи, представљајући најпре децу, а потом и племенског вођу:

Били су то младићи дивљих очију, неуредне косе и малих, широких, несташних лица, покривених (као што су нека деца и данас покривена) густим праменом косе. Имали су уска бедра и дугачке руке. Уши су им биле без ресица и имале мале зашиљене врхове, што је особина која у ретким случајевима опстаје и данас.

[...]

Он [Уја Лукави] је био најстарији мушкарац у племену, обрва у облику јеленка, истурене доње вилице, танких руку; имао је браду и маљаве образе, а груди и руке су му били црни од густе длаке. И због свог лукавства и снаге био је господар племена, те је његов део [плена] увек био највећи и најбољи<sup>278</sup> (Wells 1920: 63, 65).

На основу описа закључујемо да Велс неандерталце приказује као морфолошки сличне савременом човеку, те да је у „Причи из каменог доба“ заступљено позитивно схватање ове хоминидске врсте. Такав приказ неандерталца, иначе, места неће наћи у каснијим Велсовим радовима на тему људске прапрошлости, будући да у *Историји света* [The Outline of History, 1920] и приповеци „Страшни сој“ [„The Grisly Folk“] из 1921, он овог нашег блиског еволутивног сродника представља као по изгледу и интелигенцији ближег мајмуну неголи човеку, те као биће које је пред најездом боље организованих кромањонаца (тј. савремених људи) морало изумрети<sup>279</sup> (De Paolo 2002: 46–58).

<sup>275</sup> “one might have walked dryshod from France [...] to England”

<sup>276</sup> “a broad and sluggish Thames”

<sup>277</sup> Писац, иначе, каже како су у то време људи тек почињали да насељавају Енглеску, те да је она пре тог доба углавном припадала животињама.

<sup>278</sup> “Wild-eyed youngsters they were, with matted hair and little broad-nosed impish faces, covered (as some children are covered even nowadays) with a delicate down of hair. They were narrow in the loins and long in the arms. And their ears had no lobes, and had little pointed tips, a thing that still, in rare instances, survives.

[...]

He [Uya the Cunning] was the oldest man in the tribe, beetle-browed, prognathous, lank-armed; he had a beard and his cheeks were hairy, and his chest and arms were black with thick hair. And by virtue both of his strength and cunning he was master of the tribe, and his share was always the most and the best.”

<sup>279</sup> У „Причи из каменог доба“ Велс је, под утицајем Хакслија, а на основу неколиких неандерталских и кромањонских фосила пронађених од 1848–1908. у Немачкој, Француској и Шпанији, неандерталца [homo sapiens neanderthalensis] представио као најближег сродника (па чак и делимичног претка) кромањонца [homo sapiens sapiens], што ће рећи биће тек незнатно ближе питекоидима од савременог човека (De Paolo 2002: 46–58). Међутим, упоредо са таквим схватањем, а у вези са питекоидним одликама откривених неандерталских фосила, постојало је уверење да је неандерталац ближи мајмуну неголи човеку, те да стога представља прелазни облик између ове две врсте (De Paolo 2000). Такву хипотезу, коју је, међу осталима, заговарао угледни британски професор Кинг [William King, 1809–1886], Велс је касније прихватио, те је, сасвим изненађујуће, одбацио Хакслијево тумачење из 1863, које ће коначно своју трајну афирмацију у научној заједници доживети 1957, када ће анатоми Строс [William Straus Jr., 1900–1981] и Кејв [Alexander James Edward Cave, 1900–2001] доказати да питекоидне одлике свих откривених неандерталских фосила нису за ову праљудску врсту биле природне, него да су настале током живота, као деформитети изазвани артритисом (De Paolo 2000). Па ипак, иако се данас зна да су неандерталци били исто тако интелигентни као и савремени људи (тј. кромањонци), Велс је, подлегавши заблуди еминентних научника прве две деценије двадесетог века, у причи „Страшни сој“ нарочито сликовито дочарао „заосталост“ неандерталског човека (De Paolo 2000). Наиме, у тој приповеци из периода свога каснијег списатељства аутор је неандерталце приказао као здепаста, пренаглашено длакава, готово четвороножна чудовишта мајмуноликог лица која при сусрету са, с истока тек пристиглим, вижљастим, бездлаким и усправљеним кромањонцем лове и једу његову децу, због чега је предак савременог човека, као



О интелигенцији Велсових неандерталаца сазнајемо кроз пустоловине Ух-ломија, младића из Ујиног племена, кроз чију борбу за голи опстанак аутор приказује прве озбиљне помаке у човековој социјалној еволуцији, нарочито у смислу хортикултурног процеса, али и онога етичког. Иначе, до угрожености Ух-ломија, долази зато што овај бунтовник не поштује Ујино право првенства на девојку Јудену, која, сасвим прикладно своме младалаштву, уместо временског господара бира младог светлокосог неандерталца. Будући да сви остали саплеменици остају верни Уји, Ух-ломи и Јудена бежећи напуштају племе. Уочи бекства, до кога долази исто тако спонтано као што долази и до Ух-ломијевог окршаја са Ујом, млади бегунац успева да од племенског вође украде „бели камен за ватру“;<sup>280</sup> свети предмет „који се нико осим Ује није усуђивао да такне“;<sup>281</sup> а који, по свему судећи, служи за паљење „брата ватре“ [„Brother Fire“]<sup>282</sup>, тог важног технолошког открића, помоћу кога племе, како сазнајемо, ноћу одбија опасне животињске предаторе (Wells 1920: 74). Затим, док, бранећи Јудену од осветничке хајке, са симболом племенског господара бежи преко Веја, он успева и да јелењим роговима, које је такође одузео Уји, у реци убије Вауа, племенског оштриоца кремена, што Велс описује као прекретницу у животу свог протагонисте: „Изгледало је као да је у воду [Ух-ломи] ушао као младић, а из ње изашао као одрастао човек“<sup>283</sup> (Wells 1920: 80).

Након расанка са племеном, одбегли пар у условима сурове, неосвојене природе старијег каменог доба, бива приморан да своју телесну снагу и умну довитљивост користи до крајњих граница. У току свог дугог егзила, Ух-ломи успева да савлада највеће човекове непријатеље у природи и најстрашније грабљивце – пећинског медведа и лава. Такође, млади неандерталац успева и да као први човек узјаше коња, те да на тај начин удари темеље и експлоатацији животиња, којом ће се човек у потоњим миленијумима, уз неизоставно истребљивање грабљивица, обилато служити у оквиру свога хортикултурног процеса. На крају, излазећи као све неустрашивији из сваке с муком извојеване победе у борби против снажних животиња, Ух-ломи, уз Јуденину помоћ, успева да, након тријумфа над Ујом, надјача и своје саплеменике, након чега следи поновно уједињење са преживелим члановима заједнице, и то са младим неандерталцем као новим вођом.

У свим тим победама Ух-ломи показује огромну технолошку и ратничку инвентивност, због чега га писац на једном месту назива „мислиоцем“ [„Ugh the Thinker“]. Као прво, Велс јунак измишља „прву секиру“ [„the first axe“], којом у равноправној борби (прса у прса) ослепљује пећинског медведа Андуа. Када нападача срчаношћу и спретношћу натера у бег, Ух-ломи проналази и начин којим ће усмртити дотадашњег „господара стена и пећина“<sup>284</sup> (Wells 1920: 90), а у питању је сваљивање огромног камена на главу Андуа, изашлог пред властиту пећину.

При томе, млади неандерталац до технолошких пробоја долази сасвим случајно. На пример, прву секиру саставља из пуке игре штапом и камењем:

Ух-ломи је пронашао велико кремене што је штрчало с предње стране литице, веће од било кога другог што га је дотад видео, те доукавши неколико комада поче их оштрити, како би спремно дочекао поновни долазак Ује. И једноме се од срца насмеја, а насмеја се и Јудена, те га као ружног бацаху унаоколо. У себи је имао рупу. Провукоше прсте кроз њега, беше уистину веома забаван.

---

интелигентнија и социјално напреднија врста, принуђен да узврати истребљењем (De Paolo 2000). Велс се, иначе, у „Страшном соју“ ослонио и на претпоставке савремених фолклориста, будући да је објаснио како легенде древних народа (Грка, Келта, Скандинаваца) о људождерним бауцима и дивовима представљају јунговско архетипско сећање на прадавни терор неандерталаца над кромањонском чељади (De Paolo 2000).

<sup>280</sup> “the white Fire Stone”

<sup>281</sup> “that none but Uya dared to touch”

<sup>282</sup> Овакав снажно позитивни конотативни назив за ватру (додељује јој се својство блиске родбине) сведочи о томе колико је у праљудским очима тај први велики изум био значајан.

<sup>283</sup> “It seemed as though he had gone into the water a youth, and come out of it a man full grown.”

<sup>284</sup> “the lord of the rocks and caves”

Онда се гледаху кроз њега. Доцније, Ух-ломи нађе штап и гурнувши га случајно у тај будалести кремен, штап уђе и заглави се. Беше га тако тесно забио да га не могаше извући. То би још чудније – нимало смешно, готово ужасно, те неко време Ух-ломи уопште не жељаше ту ствар да дира. Као да је кремен загризао и чврсто стегао зубима. Али онда позна тај чудновати спој. Замахну око себе и магловито схвати да тај штап са тешким каменом на врху удара боље од свега другог што му је познато<sup>285</sup> (Wells 1920: 84).

О важности тог случајног изума, иначе, сведоче Андуове речи, којима он својој медведици, након борбе прса у прса са Ух-ломијем, објашњава своју неверицу у вези са вештином свога новог, наизглед слабашног, противника:

„Нико ме никада у животу није тако изненадио“ [...] „То су најнеобичнија створења. Да ме нападну!“

[...]

„Никада нисам видео ниједну мекушастију звер. Не могу да замислим куда иде овај свет.“

[...]

„Има некакву канцу – дугачку канцу коју, како изгледа, најпре носи на једној, а онда на другој шапи. Само једну канцу. Они су веома чудни створови“<sup>286</sup> (Wells 1920: 104).

Медвед, дакле, не уме да објасни човекову надмоћ над собом, те се кроз његову интелектуалну немоћ оличену у нетачном опису прве секире, али и ватре коју пореди са травом што, као на ветру, скаче унаоколо, намеће закључак да је човек, упркос својој несумњивој физичкој инфериорности, од крупних месождера силнији, и то зато што поседује интелект – оружје моћније од свих зуба, шапа и канци. С тим у вези, треба се присетити и Велсове опаске из „Истребљења човека“ о томе да је палеолитски медвед некада давно морао бити запрепашћен успоном једне тако неизглед немоћне врсте као што је човек (цитат в. у анализи „Царства мрава“ на 25. страни дисертације). Управо због те интелектуалне заосталости, Анду неће успети да предвиди напад одозго, кога се Ух-ломи поново досетио сасвим случајно, тако што је у бојне сврхе применио игру којом се, све до напада прождрљивог и самоувереног медведа, забављао на сивим јужноенглеским литицама – а ради се о бацању белутака у провалију.

Затим, и при кроћењу коња до изражаја долази Ух-ломијева интелектуална супериорност, с тим што у овом случају до пробоја не доводе нити физичка угроженост, нити пука игра, већ одушевљеност коњима, која ће, као што је познато, све до данас остати као битно обележје човековог естетског бића. Док се из дана у дан све више приближава једном крду дивљих коња које пасе у долини Веја, Ух-ломи долази до спознаје да, у

---

<sup>285</sup> “Ugh-lomi found great flints sticking out of the cliff face, greater than any he had seen, and he dragged some to the ledge and began chipping, so as to be armed against Uya when he came again. And at one he laughed heartily, and Eudena laughed, and they threw it about in derision. It had a hole in it. They stuck their fingers through it, it was very funny indeed. Then they peeped at one another through it. Afterwards, Ugh-lomi got himself a stick, and thrusting by chance at this foolish flint, the stick went in and stuck there. He had rammed it in so tightly to withdraw it. That was still stranger – scarcely funny, terrible almost, and for a time Ugh-lomi did not greatly care to touch the thing. It was as if the flint had bit and held with his teeth. But then he got familiar with the odd combination. He swung it about, and perceived that the stick with the heavy stone on the end struck a better blow than anything he knew.”

<sup>286</sup> “‘I never was so startled in my life,’ [...] ‘They are the most extraordinary beasts. Attacking me!’

[...]

‘A feebler sort of beast I never saw. I can’t think what the world is coming to.’

[...]

‘He has a sort of claw – a long claw that he seemed to have first on one paw and then on the other. Just one claw. They’re very odd things.’”

визуелном смислу, небеса припадају само људској врсти: „А онда једног историјског дана, Ух-ломи дође на нову идеју. Коњ гледа доле и равно, али не гледа горе. Ниједна животиња не гледа горе – имају превише здравог разума. Једино то фантастично биће, човек, може свој ум да траћи на небеса“<sup>287</sup> (Wells 1920: 116).

Зато, не желећи да убије, него да узјаше „та велика дивна створења“,<sup>288</sup> Велсов јунак користи један врео летњи дан, када су се коњи, тражећи хладовину, повукли у шуму, да са једне букве на леђа скочи вођи крда (Wells 1920: 114). Тада почиње вратоломно, нелагодно али узбудљиво, јахање кроз шумовите и жбуњем обрасле пределе јужне Енглеске, чији профетизам писац исказује још пре ове авантуристичке сцене, када Ух-ломи ентузијастично посматра разиграност неукроћених коња на равници:

А тих дана човек је изгледао сасвим безопасан. Никакав шапат пророчке интелигенције није [коњској] врсти казивао о ужасном ропству које ће уследити, о бичу, мамузи и улару, о гломазном товару и клизавој улици, мањку хране и касапници, који ће заменити широка травната пространства и слободу земље<sup>289</sup> (Wells 1920: 110).

Дакле, поново је у жижи пажње људска физичка инфериорност, која Андуову медведицу беше навела на помисао да је реч о „мајмуну код кога је нешто пошло наопако“<sup>290</sup> (Wells 1920: 104), а која је, уочи неандерталчевог јахачког подвига, зачуђеност изазвала и међу предводницима коњског крда:

Личи на прву половину животиње више него на било шта друго на свету,“ рече [вођа коња]. „Предње ноге без задњих“.

„То је само један од оних ружичастих мајмуноликих створова,“ рече најстарија кобила. То је врста речног мајмуна. Сасвим су уобичајени у низији“<sup>291</sup> (Wells 1920: 113).

Међутим, као и у случају сукоба са пећинским медведом, потцењивачки став се показује као погрешан,<sup>292</sup> јер Ух-ломи, захваљујући својој жилавости готово да успева да укроти коња. Па ипак, након дуготрајног јахања, вођа крда га на крају збаци са леђа, али, упркос таквом завршетку авантуре, остаје утисак да је неандерталац поново потврдио своју високу способност, умну и телесну.

Испоставља се да је избеумљени коњ Ух-ломија довео надомак логора саплеменика, те након покушаја кроћења, долази до поновног сусрета између двеју племенских фракција и коначног расплета приче. У четвртој глави приповетке под насловом „Лав Уја“ [„Uya the

---

<sup>287</sup> “Then one memorable day a new idea came to Ugh-lomi. The horse looks down and level, but he does not look up. No animals look up – they have too much common-sense. It was only that fantastic creature, man, could waste his wits skyward.”

<sup>288</sup> “these great beautiful creatures”

<sup>289</sup> “And in those days man seemed a harmless thing enough. No whisper of prophetic intelligence told the [horse] species of the terrible slavery that was to come, of the whip and spur and bearing-rein, the clumsy road and the slippery street, the insufficient food, and the knacker’s yard, that was to replace the wide grass-land and the freedom of the earth.”

<sup>290</sup> “a sort of monkey gone wrong”

<sup>291</sup> “‘It looks more like the first half of an animal than anything else in the world,’ he [the Master Horse] said. ‘Fore-legs and no hind.’

‘It’s only one of those pink monkey things,’ said the Eldest Mare. ‘They’re a sort of river monkey. They’re quite common on the plains.’”

<sup>292</sup> Коњи се, мислећи да их Ух-ломи вазда обилази зато што од њих хоће нешто да научи, нису постарали да од себе отерају тог чудног посматрача.

Lion“<sup>293</sup> сазнајемо да је Ујино племе, након обезглављења,<sup>294</sup> постало жртва једног лава, „господара трновитог жбуња, трском обраслих речних обала и отворених равница“<sup>295</sup> (Wells 1920: 90). Наиме, након Ујине погибије, лав је, прешавши на исхрану људима (поново, као и у „Морским разбојницима“, имамо случај променљивости животињских навика), почео да десеткује племе, одвлачећи сваке ноћи у своју јазбину по једног члана заједнице, па чак и упркос ватри која сваке вечери букти у средишту логора.

У тим условима, до изражаја долази најстарија жена у племену, такозвана „господарица ватробрижника“,<sup>296</sup> која, због своје речитости, преузима водећу улогу у верском животу заједнице (Wells 1920: 125). Она лавље људождерство тумачи као казну којом племенски отац Уја, преселивши се након смрти у тело те крупне звери, своје синове и кћери кажњава зато што оклевају да се освете његовим убицама. Лав, дакле, захваљујући сујеверју праисторијског човека, постаје „друга инкарнација господара Ује“,<sup>297</sup> па од тренутка поновног сусрета са Ух-ломијем, у племену оживљава нада да ће можда лав (тј. господарев разгневлени дух) успети да умилоствиве тиме што ће Ујине крвнике успети да заробе и изруче крвожедној животињи (Wells 1920: 145).

Јасно је да оваква верска схватања комбинују култ племенског оца и трансмиграцију душе, јер се њима, кроз замисао о сељењу људске душе у друго биће, обожује личност преминулог вође. О таквим веровањима наших прапредака Велс је, иначе, имао прилике да се детаљно обавести у чувеној *Златној грани* Џејмса Фрејзера из 1890. године. У овој врло утицајној студији шкотски је антрополог, као прво, порекло религије приписао страху од умрлог племенског поглавице, док је, као друго, говорио и о томе да примитивни умови животиње схватају као по достојанству сличне људима, те без икаквог чуђења гледају на такве концепте као што су пресељење људске душе у животињу или присуство божанског духа у животињи (Фрејзер 1992: 13, 373–376, 609–643). Иначе, служећи се Фрејзеровим идејама о апотеози реинкарнираног поглавице (која је овде ипак значајнија од концепта трансмиграције душе), и сам је Велс, као плодан аутор и аргументативне литературе, а не само књижевности, у својој *Историји света* писао о потреби праисторијских људи да у условима сталне небезбедности помоћ траже од преминулих великана властитог рода:

Још дуго после смрти оца породице, и када више није ничег другог било да га представља до какав брежуљак и мегалит, настављале би жене својој деци да причају колико је он био страхан и диван. Значећи тако за своје мало племе још увек ужас, лако се могло прећи и на наду да ће он постати страх и трепет и непријатељима. Јер, мада га је понекада злостављао, у току свога живота он се борио за своје племе. Па што не би чинио то и сада када је мртав? Види се да је замисао о оцу породице била природна и погодна да се нашироко развија у примитивном уму. Неприметним ступњевима страх од оца прелазиио је у страх од племенског бога (Велс 1931: 67).

<sup>293</sup> Наслови првог, другог, трећег и петог дела приповетке редом гласе: „Ух-ломи и Уја“ [„Ugh-Lomi and Uya“], „Пећински медвед“ [„The Cave Bear“], „Први коњаник“ [„The First Horseman“] и „Борба у лављем честару“ [„The Fight in the Lion’s Thicket“].

<sup>294</sup> Након бекства и убиства Вауа, а пре сукоба са пећинским медведом, Ух-ломи се накратко враћа племену, ради двобоја са Ујом, у коме тек направљеном „првом секиром“ убија супарника. Иначе, у овој епизоди занимљив је увид у душу предцивилизацијских дивљака, који, још увек дајући „мајмуну и тигру“ (односно, животињи) у себи пуног маха, те, дакле, будући мање рационални од цивилизованог човека, своју подсвест не потискују, него јој допуштају да их подстиче на дела. Тако, на пример, уочи Ух-ломијевог одсудног боја са Ујом, млади неандерталац и његова сапутница истовремено у сновима виде ову борбу, која ће одлучити даљу судбину племена. Након победе над Ујом, Ух-ломи се враћа у своје и Јуденино ново пребивалиште на брду, па потом следе борба са медведом и сцена кроћења коња. Тако заправо Уја, још пре пећинског медведа, бива прва жртва Ух-ломијеве „прве секире“.

<sup>295</sup> „lord of the thorn-thickets, reed-beds, and open plains”

<sup>296</sup> „the mistress of the fire-minders”

<sup>297</sup> „the second incarnation of Uya the Master”

Настојећи да ублаже гнев свога новог божанства, Ух-ломијеви саплеменици успевају да заробе Јудену, па је, уз немало физичко злостављање, везују за једну јову у близини лавље јазбине, где очекују да Ујин дух спроведе своју освету. Међутим, уместо лава, по Јудену долази ослободилац Ух-ломи, који је управо херкуловски савладао лава, убовши га копљем у срце. Па ипак, та велика победа храброг је младића коштала озбиљне озледе, тј. широке и дубоке ране на бутини, због чега у непосредном наставку бива приморан да се ослони на лукавство.

Наиме, убрзо читалац упознаје и ритуалну страну неандерталске религије, јер када се племе, гледајући из даљине, увери да Јудене, покрај јове уз коју су је привезали, више нема – што се погрешно објашњава доласком лава који ју је тобоже одвукао у своју јазбину – његови чланови почињу да, уз неизоставно бајање „господарице ватробрижника“, сваке вечери лаву остављају по парче свога дневног улова, не би ли га тиме умилостивили и уверили да ће му ускоро довести и главног кривца. Међутим, уместо мртвог лава по месо долази Јудена, која њиме рањеном Ух-ломију омогућава да се окрепи. Та „чудесна жена“<sup>298</sup> (Wells 1920: 111), како Велс у једном тренутку Јудену назива због све њене посвећености Ух-ломију, одиграва кључну улогу у процесу младићевог опоравка, јер поред тога што му доноси храну, она свог љубавника и негује, али и брани од хијена, омамљених крвљу:

Ух-ломи је лежао мирно, а бутина му је била црвена маса коју беше грозно погледати. Ниједан цивилизовани човек не би преживео тако страшну рану, али Јудена му је доносила трње и њиме му затварала рану, и чучала крај њега дан и ноћ, дању одбијајући муве лепезом од трске, а ноћу претећи хијенама првом секиром у руци; и за кратко време почео је да зацељује<sup>299</sup> (Wells 1920: 145–146).

Затим, Ух-ломи, окрепљен и спреман за пресудну борбу, изумљује и свој последњи борачки новитет – тољагу од јове у коју су уграђене канце и зуби убијеног лава. Том тољагом у одсудном боју, а уз помоћ Јудене, која за себе узима „прву секиру“, светлокоси неандерталац успева да потуче своје бројно надмоћне супарнике, те се након дуготрајног одсуства враћа у племе, сада као нови поглавица свих преживелих. Јудена, при том, заузима положај господарева миљенице.

Дакле, на крају свога опасног путешствија, Ух-ломи се показује као покретач социјалне еволуције. На првом месту, он домишљатошћу и мудрим коришћењем доступних ресурса у животnoj средини успева да надјача најмоћније звери палеолита, од којих су људи, на своје крајње примитивном ступњу технологије, све до његовог доласка презали (померање граница контроле над природом – хортикултурни процес). Насупрот томе, у погледу етичког процеса, млади неандерталац се показује као прекршилац норми које су још пре његове буне против Ује успостављене – непоштовање вођиног права првенства на одабир љубавница (табу инцеста), непридржавање табуа недодирљивости господаревих (очевих) светих предмета, коришћење сујевernih обреда ради опоравка и припреме новог оружја. Међутим, с обзиром на то да се на концу Ух-ломи реинтегрише у племе, може се претпоставити да ће његова прва секира, стратегија кроћења коња и тољага наоружана лављим зубима свој пуни револуционарни утицај извршити тек онда када та нова знања буду раширена и међу свим члановима заједнице, као и њиховим потомцима. Стога се ипак о Ух-ломију, као појединцу који своја открића не задржава само за себе, већ их поклања заједници, може говорити и као о некоме ко доприноси етичком процесу.

<sup>298</sup> “[a] wonderful woman”

<sup>299</sup> “Ugh-lomi lay still, his back against an alder, and his thigh was a red mass terrible to see. No civilised man could have lived who had been so sorely wounded, but Eudena got him thorns to close his wounds, and squatted beside him day and night, smiting the flies from him with a fan of reeds by day, and in the night threatening the hyaenas with the first axe in her hand; and in a little while he began to heal.”

Међутим, из последње реченице у причи постаје очигледно да развој тога етичког процеса надалеко заостаје за развојем хортикултурног (тј. технологије), јер како писац, након Ух-ломијевог повратка у логор, истиче: „Од тада па за много месеци Ух-ломи беше господар и чињаше своју вољу у миру. И у пуноћи времена убише га и поједоше као што беше убијен и Уја“<sup>300</sup> (Wells 1920: 163). Дакле, иако Ух-ломи покушава да започне једну нову мирну, технолошки супериорнију, еру у историји свог племена, то му не полази за руком, јер га у старости надјачава некакав нови младић жељан самоистицања, који га свргава баш као што је и он сам свргао Ују. Хакслијеви квалитети мајмуна и тигра, према томе, превише су снажни, па је извесно да ће и у будућности хортикултурни процес напредовати знатно брже неголи етички.

Увид у тешкоће при превазилажењу космичког процеса, које су нарочито изражене у погледу човекове унутрашње борбе са својим насилништвом, такође су уочљиве и при почетку приповетке, када аутор описује сласт са којом Уја и његови прогонитељи хитају за одбеглим Ух-ломијем и Јуденом:

За те древне људе није било тако слатког лова као што је лов на људе. Када би се жестока страст хајке једном запалила, крхки почеци људскости у њима били би одбачени у ветар. А Уја током ноћи Ух-ломија беше обележио за смрт. Ух-ломи је био дневни плен, одређен за гозбу<sup>301</sup> (Wells 1920: 76).

„Прича из каменог доба“ јесте Велсов приказ мучне људске прапрошлости, у којој је човек с великим тешкоћама себи обезбеђивао опстанак, како због ниске развијености технологије, тј. снаге животињских противника у борби за опстанак, тако и због недовољне сарадљивости, односно слабе контроле над борбом за опстанак у оквиру властите врсте (канибализам је нарочито значајан за овај потоњи аспект). Због тога што Ух-ломи, након свих својих надљудских подвига<sup>302</sup> завршава исто тако трагично као и његов претходник Уја, који за живота није чинио такве технолошке пробоје какве је чинио он, ова приповетка оставља елегичан утисак:

[...] Велсова последња реченица – да Ух-ломија на крају убијају и прождиру као његовог претходника – ствара еволуциони образац спорог развоја, али и утиска о узалудности. Ова прича је елегија о човековим прецима. Али је исто тако и о инстинкту, еволуцији човека и веровању да је таква еволуција у најбољем случају амбивалентна; промена не подразумева увек напредак, премда подразумева стицање моћи<sup>303</sup> (Pearson 2007: 69).

У светлу Пирсоновог цитата, постаје јасно да главни проблем социјалне еволуције представља човекова неспособност да се дуготрајно одриче порива за физичком агресијом,

---

<sup>300</sup> “Thereafter for many moons Ugh-lomi was master and had his will in peace. And on the fulness of time he was killed and eaten even as Uya had been slain.”

<sup>301</sup> “There was no hunting so sweet to these ancient men as the hunting of men. Once the fierce passion of the chase was lit, the feeble beginnings of humanity in them were thrown to the winds. And Uya in the night had marked Ugh-lomi with the death word. Ugh-lomi was the day’s quarry, the appointed feast.”

<sup>302</sup> Услед озбиљности лавље повреде, Ух-ломи, након последње борбе са саплеменицима, коју је добио упркос напола зацељеној озледи, остаје да храмље. Иначе, Велс посебно истиче неандерталчеву издржљивост када објашњава да је „у току читаве борбе, заборавио да је хром“ [„all through this fight Ugh-lomi forgot that he was lame“] (Wells 1903: 162). Овде се, по свему судећи, указује на моћ хормона адреналина, који, лучећи се у тренуцима опасности по живот, човеку и дан-данас даје снагу да изведе наизглед немогуће подвиге.

<sup>303</sup> “[...] Wells’s last line – that Ugh-lomi is eventually killed and eaten like his predecessor – creates an evolutionary pattern of slow development, but also a sense of futility. The story is an elegy to man’s ancestry. But it is also about instinct, the evolution of man, and the belief that such evolution is at best ambivalent; change does not always imply progress, although it does imply the acquisition of power.”

те да своје друштво темељи на ненасиљу.<sup>304</sup> Међутим, „Прича о каменом добу“ само наговештава примарну важност овога социолошког проблема, јер иако етички процес веома споро потискује космички, ипак, у контексту даље историје, која је човечанству до викторијанске ере несумњиво донела колику-толику превагу над урођеном тежњом ка унутарврсној физичкој борби за опстанак, остаје утисак да је пред људским родом много година усавршавања, како у погледу хортикултурног, тако и у погледу етичког процеса. У кратком роману *Времплов* пак проблем немогућности трајног тријумфа хортикултурног и етичког процеса долази до пуног изражаја.

### *Времплов*: социјална дееволуција

*Времплов* је Велсов први и најуспелији научно-фантастични роман. Ово изузетно дело није значајно само по томе што је своје аутору донело прву славу, већ и по томе што оно данас представља кључно Велсово обележје, упркос томе што је овај писац већи део своје неуморне интелектуалне каријере посветио неуметничком, утопијско-реформаторском списатељству. Осим што представља Велсово најпознатије дело, *Времплов* у огромној мери дефинише и научну фантастику као озбиљан књижевни жанр, који се, како смо већ на почетку рада напоменули, бави човековим односом према природној средини.

У вези с тим, нарочит квалитет прве Велсове „научне романсе“ јесте то што она свеобухватније од било ког другог Велсовог дела утеловљује Хакслијев песимистични општи еволуционизам, при чему у виду имамо то што у се у њој о човековим изгледима за остварење утопије не разматра само кроз призму неорганске еволуције, или пак само кроз призму органске еволуције, већ се у овоме роману о човековој будућности промишља како на темељу космолошке, тако и на темељу биолошко-социјалне еволуције.

Што се тиче стила, *Времплов* није ни тако дикенсовски реалистичан попут *Невидљивог човека*, нити извештачки прецизан као што је то случај са многим Велсовим кратким причама, већ он, по својој митичности, има много сличности са *Острвом доктора Мораа* и „Господаром динама“ (Vergonzi 1961: 42). Наиме, ако *Острво доктора Мораа* представља митску алегорију о човековој неукротивој животињској природи, а „Господар динама“ мит о еволуцији религије, онда *Времплов* јесте мит о златном добу – мит који није исказан у светлу старогрчке, науком недовољно просвећене, маште, него кроз призму ригорозно научног еволуционизма, те је због тога, у односу на Хесиодову легенду, изокренут наглавачке. Овај роман, дакле, као митски наратив, не обрађује нити прошлост, нити садашњицу, већ будућност – и то не скорашњу, већ сасвим далеку – те стога он, с обзиром на његов песимистични футуризам, више подсећа на нордијски „сумрак богова“ (још један древни народ), неголи на старогрчке снове о идиличној прапрошлости. У њему има хакслијевског фаталистичког дистопизма, а не предестинираног утопизма, што су га током деветнаестог века поносито заговарали буржоаски идеолози.<sup>305</sup>

<sup>304</sup> Иначе, у *Златној грани*, главни предмет проучавања представља древни латински обичај краљеубиства у Арицијском гају код језера Неми (Лацио, Италија), за који шкотски антрополог налази сличне примере међу многим „дивљачким“ заједницама широм света (Фрејзер 1992: 19). С обзиром на то да Фрејзер (1992: 17–18, 28) јасно истиче како су у примитивних народа улоге краља (световна власт) и врховног свештеника, односно бога (духовна власт), сједињене у племенском вођи – при чему вођа, због народног веровања у његову натприродну способност да доноси опште добро, ужива велике повластице, али и непрестано стрепи од „изазивача“ који га са његовог привилегованог положаја свакога часа убиством могу, тј. морају свргнути (јер се у очима заједнице наслеђивање поглавичиног места може прикладно извршити само убиством) – сматрамо да тај прастари обичај, што се из поколења у поколење вазда понављао, заправо одсликава атавизам (односно, практичну неискорењивост) физичког насиља међу људима, те да је као такав Велсу можда послужио као инспирација за његову маштовиту, а опет, по пустоловству, врло реалистичну, „Причу о каменом добу“.

<sup>305</sup> И Конт и Спенсер су свеукупну еволуцију – неорганску и органску – посматрали као прогресиван процес који, упркос непостојању антропоцентричног Бога, за крајње трајно (телеолошко) стање може искључиво имати технократску капиталистичку утопију људске врсте. О немогућности било каквог другачијег исхода космичке историје нарочито је речит био Спенсер у својим *Илустрацијама свеопштег напретка* [*Illustrations of Universal*

У структурном смислу, *Времплов* има облик „приче под наводницима“,<sup>306</sup> при чему је почетак дела смештен у реалну садашњост, док се главни део радње састоји из маштовите приповести главног јунака времпловца, који непосредно након повратка са путовања кроз време, препричава своје доживљаје из далеке будућности (Bergonzi 1961: 42–43). Завршетак приповести поново је смештен у садашњост, где писац каже како је времпловац после прве пловидбе кроз време, подузео и другу, након које се више није вратио. Тај садашњи контекст којим роман почиње и којим се завршава, иначе, јесте викторијански, буржоаски, те подразумева амбијент времпловчевог луксузног дома у Ричмонду (богаташком југозападном делу Лондона), где скупина буржоаских интелектуалаца прави друштво Велсовом генијалном научнику.

Прва сцена у роману приказује шесторицу научникових гостију – од којих је један и безимени приповедач у првом лицу (лице које приповеда времпловчеву причу) – који, након вечере, у камином загрејаној просторији, слушају како Велсов протагониста образлаже тврдњу да је класична тродимензионална геометрија „заснована на заблуди“<sup>307</sup> (Wells 1963: 247). На примеру коцке, која, према времпловцу, упркос својим трима димензијама (дужини, ширини и висини), не може да постоји осим ако нема и димензију временског трајања, времпловац показује да исправан геометријски модел може бити само четвородимензионални. Једина разлика између трију просторних димензија и четврте временске, почива, дакле, у томе што се кроз време не креће тело, већ мисао, као, на пример, онда када се човек присећа чега из прошлости или пак замишља догађаје који тек предстоје. Како необични научник закључује:

[...] „Свако стварно тело мора да се простире у четири правца: мора да има дужину, ширину, висину и – трајање; али због природне несталности тела [...] обично превиђамо ову чињеницу. Заправо постоје четири димензије, три које називамо трима просторним равнима и четврта, време. Међутим, имамо склоност ка томе да између прве три димензије и четврте повлачимо нестварну разлику, зато што је случај да се наша свест дуж ове потоње испрекидано креће у једном правцу, од почетка па до краја живота.“ [...] „Не постоји разлика између времена и било које од три просторне димензије осим што се наша свест њоме креће“<sup>308</sup> (Wells 1963: 247–248).

---

*Progress*, 1857], где је напредовање описао као развитак од статичне хомогености ка динамичној хетерогености: „Уколико се небуларна хипотеза икада потврди, постаће очигледно да је читав космос, као и сваки организам, некад био хомоген; да је као целина, али и у сваком детаљу непрестано напредовао ка хетерогености; те да његова хетерогеност и даље расте. Видеће се да као у сваком данашњем догађају, тако и од почетка, расипање сваке утрошене силе на неколико сила стално производи већу сложеност; да се тако створена хетерогеност још увек увећава и да мора наставити да се увећава; те да стога прогрес није насумичан, није под човековом контролом, већ је благотворна нужност“ [“Should the Nebular Hypothesis ever be established, then it will become manifest that the Universe at large, like every organism, was once homogenous; that as a whole, and in every detail, it has unceasingly advanced towards greater heterogeneity; and that its heterogeneity is still increasing. It will be seen that as in each event of to-day, so from the beginning, the decomposition of every expended force into several forces has been perpetually producing a higher complication; that the increase of heterogeneity so brought about is still going on, and must continue to go on; and that thus Progress is not an accident, not a thing within human control, but a beneficent necessity.”] (Spencer 1864a: 57–58).

<sup>306</sup> “the tale told in quotation marks”

<sup>307</sup> “founded on a misconception”

<sup>308</sup> “[...] [A]ny real body must have extension in four directions: it must have length, breadth, thickness, and – duration. But through a natural infirmity of the flesh [...] we incline to overlook this fact. There are really four dimensions, three which we call the three planes of space, and a fourth, time. There is, however, a tendency to draw an unreal distinction between the former three dimensions and the latter, because it happens that our consciousness moves intermittently in one direction along the latter from the beginning to the end of our lives. [...] There is no difference between time and any of the three dimensions of space except that our consciousness moves along it.”



Дакле, времепловац разлику између простора и времена своди на пуку илузију, те бергсоновски<sup>309</sup> изјављује да се кроз време човек исто тако може кретати као и кроз простор. Зар, уосталом, и димензија висине није све до изума балона, тог скорашњег чуда технике, била човеку неосвојива? – наставља своје образложење времепловац – па зашто се онда, уз помоћ одговарајућег механизма не би могла покорити и последња несавладана димензија, време?

Своје заинтригиране, али још увек неверне слушаоце, домаћин разуверава тиме што најпре свој мали пробни модел времеплова, притиском на полугу, пред њиховим очима одашиље у неко друго време (справа физички нестаје, такорећи испарава у ваздуху) – а затим им показује и још недовршени примерак великог времеплова, прилагођеног човековој величини. У опису машине аутор, баш као и у случају образложења четвородимензионалне геометрије, посеже за једноставношћу:

Живо се сећам треперавог светла, његове чудне, широке главе у силуети, игре сенки, како смо га сви пратили, збуњени али у неверици, и како смо тамо у лабораторији спазили веће издање оног малог механизма што нам беше нестао пред очима. Неки делови били су му од никла, неки од слоноваче, а неки истурпијани или истестерисани од каменог кристала. Та ствар била је углавном готова, али су савијене кристалне шипке лежале незавршене на клупи поред некаквих цртежа, те узех једну да је боље погледам. Чинило се да је у питању кварц<sup>310</sup> (Wells 1963: 258–259).

Дакле, као што смо већ показали у *Невидљивом човеку* и *Острву доктора Мороа*, Велс је у својим раним делима револуционарна научна открића приказивао као нешто што је, на основу актуелних знања и доступног материјала, већ сасвим достигну – само треба повезати све детаље и направити ново чудо технике. Како је Бергонзи (Bergonzi 1961: 43–44) приметио, таквим амбијентом реализма, Велс стиче поверење читаоца, те научно сасвим немогуће изуме представља као докучиве. Међутим, за разлику од вивисекционисте Мороа и физичара Грифина, времепловац своју напола чаробњачку генијалност не користи у сврхе зла, већ ради епистемолошког увида у даљи развој људске историје. Његова интелектуална знатижеља не наводи га на имитацију космичког процеса еволуције.

Фиктивни изум времеплова, иначе, од утемељитељског је значаја за даљи развој научне фантастике, без обзира на то да ли је реч о књижевности или кинематографији, а можда би се о утицају овог филозофско-механицистичког концепта могло говорити и у

---

<sup>309</sup> У својој докторској дисертацији *Есеј о непосредним датостима свести* [*Essai sur les données immédiates de la conscience*] објављеној 1889. године, француски филозоф Анри Бергсон [Henri Bergson, 1859–1941] дефинисао је време као трајање, односно као димензију која постоји само у људској свести, те кроз коју се човек може кретати слободно, и унапред и унатраг (Philmus & Hughes 1975: 48–49). Премда није познато да ли је Велс читао овај, у завршници деветнаестог века иначе веома популаран, есеј, јасно је да времепловчево теоријско образложење путовања кроз време наликује Бергсоновом концепту „трајања“ [„la durée“], те би се стога могло рећи да *Времеплов* представља реализацију идеје која је, у доба када се британски писац бавио четвртм димензијом и могућношћу пловидбе кроз време, већ била заступљена у интелектуалним круговима (Philmus & Hughes 1975: 49). О популарности психологизације времена (насупротив његовом математичко-механицистичком схватању као прецизно мерљиве категорије која постоји изван људске свести) током последње деценије деветнаестог столећа говори и дело Американца Вилијама Џејмса [William James, 1842–1910], који је у својим *Принципима психологије* [*The Principles of Psychology*, 1890] развијао концепт времена сличан Бергсоновом (Philmus & Hughes 1975: 48–49).

<sup>310</sup> “I remember vividly the flickering light, his queer broad head in silhouette, the dance of the shadows, how we all followed him, puzzled but incredulous, and how there in the laboratory we beheld a larger edition of the little mechanism which we had seen vanish from before our eyes. Parts were of nickel, parts of ivory, parts had certainly been filed or sawed out of rock crystal. The thing was generally complete, but the twisted crystalline bars lay unfinished upon the bench beside some sheets of drawings, and I took one up for a better look at it. Quartz it seemed to be.”

контексту историје, при чему на уму имамо нацистички пројекат „Звоно“<sup>311</sup> из Другог светског рата, који је, како неки верују, требало да произведе времепловну машину. Међутим, без обзира на могућу важност овог појма у историји, неупитно је да Велсов времеплов у истоименом маштовитом роману представља тек увод у главни део радње, у коме кључну улогу имају биолошке и социјалне идеје, односно елементи човековог биолошко-социјалног еволуционизма.

Ово дело, уз роман *Први људи на Месецу*, о коме ћемо тек говорити, представља најчвршћи темељ за Бирсфордов, на почетку ове дисертације наведен, цитат о суштинској разлици између Верновог и Велсовог списатељства; јер док први чуда технике (од којих се већина до данас остварила) смешта у средиште радње, други о технолошким пробојима (до данас неоствареним) углавном пише као о споредном аспекту, а кључна питања што их покреће јесу социолошке природе. Разлика између првог и другог књижевника, такође, јесте у томе што Верн својим приступом према науци велича човекову изумитељску моћ, док Велс, у складу са својим хакслијевским социолошким приступом, песимистично заговара став да научна открића не могу донети утопију уколико не дође до усавршења људског морала.

Тај песимистични биолошко-социјални футуризам манифестује се кроз свет из године 802701, у који времепловац одлази дан након заједничке вечере из „Увода“ романа, а из кога се изнурен и вишеструко повређен враћа недељу дана касније – ако изузмемо мало закашњење – готово таман на нову заједничку вечеру, којој осим појединих старих (укључујући и наратора у првом лицу), присуствују и одређени нови посетиоци. Када задовољи глад, главни јунак почиње причу о нашим далеким потомцима, које, заплотивши само кроз време, а не и кроз простор, посећује на подручју Лондона. Тачније, прошавши кроз физички непријатно времепловство, у оквиру кога су се читави дани и ноћи смењивали у минути, времепловац се приземљује баш на оно место са кога је и кренуо – на место које одговара његовој ричмондској лабораторији. Међутим, на месту приземљења временски путник не затиче више своју богату кућу, већ некакву огромну, попрелично оронулу белу крилату сфингу.

Присуство ове статуе у далекој будућности *Времеплова* до дана данашњег побуђује пажњу критичара који на различите начине поимају њено право значење. Док с једне стране Бергонзи тврди да сфинга, као чест мотив уметности fin de siècle, указује на повезаност тог далеког света са викторијанским раздобљем, с друге стране критичари попут Дејвида Кетерера и Џона Принса сматрају да ово митско биће, по аналогији са старогрчком легендом о Едипу, поставља филозофско-утопијску загонетку, коју времепловац, као посетилац из далеке прошлости треба да реши (Bergonzi 1961: 217; Prince 2000: 543–545). При томе, Кетерер, ослањајући се на изворну сфингину загонетку упућену Едипу о човеку који ујутру хода на четири, у подне на две, а увече на три ноге, закључује да је иста ова енигма заогрнута у генерички еволуционизам, те да се не односи само на биолошки процес одрастања, сазревања и старења човека као појединца, већ и о процесу уздизања и пропадања човека као врсте (Prince 2000: 543). За разлику од овог критичара, Принс истиче да сфингина загонетка гласи – да ли је могуће смањити финансијски јаз између богатих и сиромашних? – те да у зависности од одговора владајуће буржоазије зависи и да ли ће чудовишна сфинга прождрети решаваоце енигме; јер истинско чудовиште заправо је радничка класа, која, будући обесправљена, сваког часа прети да неповратно оживи космички процес еволуције (Prince 2000: 534–535).

---

<sup>311</sup> Према тврдњама пољског аутора Витковског, као и неколико других истраживача подстакнутих његовом књигом *Истина о супероружју* [*Prawda o Wunderwaffe*, 2000], „Звоно“ [„Die Glocke“] је био назив за нацистички пројекат из завршних година Другог светског рата коме је циљ био да произведе или некакву антигравитациону ракету за уништење Лондона, или пак времеплов који би, мењајући прошлост, нацистима омогућио да преокрену неповољну ситуацију на фронту и постигну Хитлерову коначну победу (von Werklaäg 2011: 1–3).

Овакво тумачење Принс темељи на Хакслијевом есеју „Борба за опстанак у људском друштву“, у коме Велсов професор, како смо већ напоменули у анализи романа *Кад се спавач пробуди*, заговара став да незауздано израбљивање пролетаријата, због могућих анархијских збивања, озбиљно угрожава опстанак човечанства (Prince 2000: 544–545). Сва три ова тумачења могу се узети као релевантна, јер им је заједничка повезаност са контекстом класне борбе из викторијанске епохе, у којој је Томас Хаксли, као велики еволуциониста песимистичне и социјалистичке оријентације, истицао да због неугасивости борбе за опстанак међу људима вечна утопија није могућа, те да једини пут до успостављања колико-толико одрживог друштвеног стања јесте у подизању животног стандарда најсиромашнијих.

Иначе, критику незауздане и неправичне економске борбе за опстанак међу класама (тј. лажне превласти етичког над космичким процесом), Хаксли је повезао и са хортикултурним процесом. Заправо, „Дарвинов булдог“ је човекову историјску тежњу да завлада и спољашњом и унутрашњом природом (хортикултурни и етички процес који се заједно могу назвати човековим баштенским активностима) – а то ће рећи да живи лагодно – представио као процес који се мора завршити апсолутним неуспехом (Huxley 1896: 1–45). Као кључни разлог за неминовност коначне победе космичког процеса наводио је неспособност друштва да беспрекорно контролише нагон репродукције међу својим по природи егоистичним члановима: „Човек са остатком живог света дели моћни нагон за репродукцијом, као и његову последицу – склоност ка брзом размножавању“<sup>312</sup> (Huxley 1896: 20).

Дакле, колико год успешно људи црпи природне ресурсе, извесно је да ће у једном тренутку број становника толико порастати да на свету више неће бити довољно хране за све, а то ће аутоматски за собом повући обнову опште физичке борбе за опстанак, коју је прелазак са палеолитског на цивилизовани живот заменио економском борбом (Huxley 1896: 46–116). Због неспособности човека да се у условима егзистенцијалне угрожености уздржава од превласти животињског (дивљачког) у себи, Хаксли је у есеју „Увод у еволуцију и етику“ истакао да човек неће заувек моћи да господари природом, те да успех не почива у вечном него у што дужем одржању цивилизованог друштва:

Оно што људској врсти предстоји јесте стална борба да се, у супротности са стањем природе, стање култивисаности организованог друштва одржи и побољша; борба, у којој и којом ће човек моћи да створи некакву достојну цивилизацију која је кадра да се непрестано одржава и унапређује, све док еволуција земље не пође толико назадним путем да би космички процес поново узео маха; те природно стање наново завлада површином наше планете<sup>313</sup> (Huxley 1896: 44–45).

Међутим, Велс у *Времплову* идеје не црпи само од Хакслија, већ и од свог пријатеља Е. Р. Ланкестера [Edwin Ray Lankester, 1847–1929], такође Хакслијевог ученика, који је као биолошки истраживач дошао до закључка да су поједине животињске врсте, као уосталом и људске заједнице, нестале онда када су потпуно овладале природном средином, те последично постале превише неотпорне и немотивисане за даље усавршавање (Bowler 2012: 138–139). Дакле, стога што у своме најчувенијем делу не разматра само мањак примарних прехранбених ресурса за пренамножено становништво, већ и неспособност даљег

<sup>312</sup> “Man shares with the rest of the living world the mighty instinct of reproduction and its consequence, the tendency to multiply with great rapidity.”

<sup>313</sup> “That which lies before the human race is a constant struggle to maintain and improve, in opposition to the State of Nature, the State of Art of an organized polity; in which, and by which, man may develop a worthy civilization, capable of maintaining and constantly improving itself, until the evolution of our globe shall have entered so far upon its downward course that the cosmic process resumes its sway; and, once more, the State of Nature prevails over the surface of our planet.”

еволутивног усавршавања када читава средина буде претворена у „башту“, Велс потку за *Времплов* позајмљује од двојице угледних зоолога деветнаестог века, те осим инсистирања на космичком (у економском смислу) процесу еволуције, осуђује и буржоаску афирмацију незаузданог хортикултурног процеса.

Након што добро осмотри белу сфингу, али и зелени пејсаж у који је пристигао, времпловац упознаје становнике тог необичног света из будућности. Пошто није кадар да одједном упозна све појединости нове средине, Велсов буржоаски јунак сасвим постепено гради слику о потомцима људске врсте. Како долази до нових спознаја, тако схвата да је свака његова претходна претпоставка била тек делимично истинита. Сазнања, иначе, научник прикупља док лута брдовитом долином доњег тока Темзе, а на лутање га подстиче то што након једног кратког одвајања од свог времплова, на основу трагова у трави увиђа да је његова машина одвучена у метални пиједестал горостасне сфинге. Заправо, на неуморно пешачење зеленим просторствима југоисточне Енглеске подстиче га жеља да пронађе оруђе којим би се чврста врата могла разбити – чиме би се повратило једино средство за повратак у садашњост.

На концу пустоловине, у оквиру које му је неколико пута био угрожен и сами живот, Велсов јунак сазнаје да је у периоду што је непосредно уследио након позитивистички оријентисаног викторијанског раздобља човек у потпуности овладао природом, приморавши је да служи само његовим потребама. Схвата да су људи, идући трагом бејконовске филозофије, цели свет претворили у башту, у којој места има само за оне биљне и животињске врсте које су човеку на корист. Стремећи ка условима савршене безбедности и безболности, човек је чак истребио и микроорганизме, као изазиваче разноликих болести, а за читав тај процес, раздобље научне и индустријске револуције, у коме су Конт и Спенсер ударили теоријске темеље еволуционистичком оптимизму, било је епохални почетак цивилизацијског процвата:

„Побољшавање услова живота – истински цивилизацијски процес који живот чини све безбеднијим – напредовао је постепено све до врхунца.“ [...]

„На крају крајева, данашња санитација и пољопривреда су на примитивном ступњу. [...] Наше знање је веома ограничено, зато што је и природа стидљива и спора у нашим незграпним рукама. Једног дана, све ће ово бити боље организовано, и још боље. [...] Читав ће свет бити интелигентан, образован и сарадљив; ствари ће се кретати све брже и брже ка покоравању природе. На крају, мудро и пажљиво, преуредићемо равнотежу животињског и биљног света да служи нашим људским потребама.“

„Ово преуређење, кажем, мора да је изведено, и то добро, [...] у периоду кроз који је моја машина пролетела. У ваздуху није било комараца, на земљи ни корова ни гљива; свуда су биле воћке, те слатко и очаравајуће цвеће; дивни лептири летели су тамо-амо. Идеал превентивне медицине био је досегнут. Болести су биле искорењене. Током читавог свог боравка нисам видео ни трага било каквој заразној болести<sup>314</sup> (Wells 1963: 287–288).

---

<sup>314</sup> “The work of ameliorating the conditions of life – the true civilizing process that makes life more and more secure – had gone steadily on to a climax. [...]

After all, the sanitation and the agriculture of today are still in the rudimentary stage. [...] Our knowledge is very limited because Nature too is shy and slow in our clumsy hands. Someday all this will be better organized, and still better. [...] The whole world will be intelligent, educated and cooperating; things will move faster and faster toward the subjugation of Nature. In the end, wisely and carefully, we shall readjust the balance of animal and vegetable life to suit our human needs.

This adjustment, I say, must have been done and done well [...], in the space of time across which my machine had leapt. The air was free from gnats, the earth from weeds or fungi; everywhere were fruits and sweet and delightful flowers; brilliant butterflies flew hither and thither. The ideal of preventive medicine was attained. Diseases had been stamped out. I saw no evidence of any contagious diseases during all my stay.”

Видимо да је људски род из свог живота тобоже засвагда изопштио бол, односно неопходност преживљавања у негостољубивим условима природе, какву ју је Велс приказао у „Причи из каменог доба“. Остварено је, дакле, златно доба из митске прошлости, обистинио се сан о савршеном животу без напора. Међутим, за разлику од света митова и легенди, стварни свет је далеко суровији, те се испоставља да коначни тријумф над космичким процесом еволуције представља само увод у потпуни суноврат човечанства.

Наиме, након истребљења свих за цивилизацију некорисних живих бића, настају нови услови средине, те у складу са дарвинистичким постулатом о адаптацији као кључном критеријуму опстанка и једним од кључних механизма еволуције, долази до физичких и менталних промена код људи. С обзиром на то да се и у будућности инсистирало на хијерархијском систему деветнаестог столећа, људски се род на концу поделио на две врсте – на Илоје, који представљају потомке имућне буржоазије, и Морлоке, који јесу потомци пролетаријата. Док са једне стране Илоји, у сагласности са својим „елитистичким“ животним стилем из деветнаестог века, живе над земљом, обасјани сунцем, с друге стране Морлоци, сходно чињеници да је у доба Велсових књижевних почетака радничка класа радила, а неретко и живела, у подземним фабричким просторијама, живе под земљом. И једни и други се у односу на *homo sapiens sapiens* приказују као дееволутивни, а не као еволутивни.

Илоје научник најпре има прилику да упозна, а свој времеплов Велсов протагониста губи баш онда када га група ових човекових потомака одведе подаље од места приземљења. Као прво, Илоји су тек нешто виши од једног метра, обучени су у разнобојне тоге, а обувени у лепе металне сандале. Затим, ови кепеци из будућности изгледају детињасто – мушкарци нису мишићави и немају маље по лицу, тако да су сасвим слични женама – док њихове благе црте лица и коврџава светла коса, упркос очигледној биолошкој назадности у поређењу са савременим човеком, остављају утисак допадљивости.

Илоји су назадни и ментално, јер, како времепловац открива, њихов језик је толико штур, да се практично своди на употребу именица, за писмо и ватру су одавно заборавили, а друштвено им се понашање своди на детињасто трчање по ливади, купање у реци, међусобно кићење цвећем, спавање, обедовање и „љубависање као кроз игру“<sup>315</sup> (Wells 1963: 304). Потомци некадашње буржоазије живе у некаквим огромним, оронулим палатама, што су некада давно, на врхунцу социјалне еволуције, биле понос и дика људске архитектуре, те у њима за великим каменим, фино углачаним, столовима заједно обедују само воће, будући да су се, након човековог потпуног тријумфа над природом и истребљења свих дивљих животиња, „коњи, говеда, овце и пси придружили изумрлом ихтиосауру“<sup>316</sup> (Wells 1963: 281).

Дакле, након елиминације свих претњи по физичку безбедност, светска буржоазија је, у одсуству било каквих еволутивних изазова, почела да се дегенерише. Сва она снага и домишљатост које су красиле праисторијског човека ишчезнуле су, јер како времепловац промишља:

Под новим околностима савршене удобности и сигурности, та неуморна енергија која код нас значи снагу, постаће слабост. Чак и у наше време, одређена стремљења и жеље, што су некад биле неопходне за опстанак, представљају стални извор неуспеха. Телесна храброст и љубав за битком, на пример, нису ни од какве нарочите користи – штавише, за цивилизованог човека могу да буду сметња<sup>317</sup> (Wells 1963: 290).

<sup>315</sup> “making love in a half-playful fashion”

<sup>316</sup> “[...] horses, cattle, sheep and dogs had followed the Ichthyosaurus into extinction”

<sup>317</sup> “Under the new conditions of perfect comfort and security, that restless energy that with us is strength, would become weakness. Even in our own time certain tendencies and desires, once necessary to survival, are a constant source of failure. Physical courage and the love of battle, for instance, are no great help – may be even hindrances – to a civilized man.”

Како Велсов протагониста закључује, „опуштени комунизам [илојског] начина живота“<sup>318</sup> није одраз било каквог етичког напретка, у правцу егалитаризма, већ слика „сумрака човечанства“, до кога је дошло зато што су људи, вођени жељом да заувек униште сваку егзистенцијалну несигурност – односно физичку борбу за опстанак, без обзира на то да ли се ради о борби човека са неантропоидним врстама или човека са човеком – сломили сопствено „тоцило бола и нужде“, које једино подстиче на усавршавање (Bergonzi 1961: 47): „Нас оштри тоцило бола и нужде, и чинило ми се да је овде то мрско тоцило напокон сломљено“<sup>319</sup> (Wells 1963: 291)! Јасно је да је Велс у опису еволутивних потомака буржоазије применио Ланкестерово и Хакслијево упозорење да еволутивна регресија представља исто толико могућ след догађаја у будућности као и прогрес. Дарвинистичка природна селекција, стога, за разлику од ламаркистичког акцента на људској способности неограниченог биолошког и социјалног самоусавршавања, могла би једног дана и од људи створити дегенеративну врсту, а нарочито уколико човек, стварањем неизазовних услова живота, и сам томе допринесе.

За разлику од свилених Илоја, који су дееволуирали и ментално и физички, Морлоци, као друга човекова потомачка врста чији назив потиче од балканског етнонима „Морлаци“,<sup>320</sup> назадовали су само физички. Међутим, како времепловац открива, њихова физичка, тј. биолошка, дееволуција не подразумева губитак телесне снаге а задржавање некакве необичне *fin de siècle* лепоте, већ је морлочка дегенерација отишла у смеру човекових праисконских морфолошких корена. Потомци пролетаријата, наиме, подједнако су ниски као и Илоји, с тим што они ни у ком смислу нису слабашни, као што ни њихов мајмунолик изглед није нимало допадљив. Осим тога, њихова длака је бела, коса дуга и ланена, а очи крупне, сивкасто-црвене и блиставе. Морлоци су спретни, и то не само физички, него и ментално, а њихова спретност испољава се по томе што су управо они, упркос томе што су смештени у земљину утробу, моћнија од две преостале гране човечанства.

Наиме, као резултат вишемиленијског тешког живота у подземним фабрикама, лондонски радници су, рукујући различитим машинама, од којих им је зависио голи опстанак, очували интелигенцију, па су, услед истребљења свеколиког меса животињског порекла на земљи, у једном тренутку почели да се хране Илојима. Дакле, као у случају *Острва доктора Мора* и „Приче из каменог доба“, и у *Времеплову* увиђамо Велсову прекупацију људождерством, као сасвим природном виду исхране, који је код цивилизованих људи етички процес кроз миленијуме успео да искорени. Међутим, као и у случају дављеника у чамцу Прендикове „Ипекакуање“, начини преживљавања се не бирају онда када голи опстанак постане упитан, или како сами Велс кроз речи времепловца о томе коментарише:

Очигледно, у неком тренутку у току дугог људског пропадања, морлочке је хране понестало. Могуће је да су испрва живели од пацова и сличних штеточина. Чак и сада, човек је много мање селективан и искључив у исхрани него што је био – много мање од било ког мајмуна. Његова предрасуда против

<sup>318</sup> “the relaxed communism of [the Eloi’s] way of life”

<sup>319</sup> “We are kept keen on the grindstone of pain and necessity, and it seemed to me that here was that hateful grindstone broken at last!”

<sup>320</sup> У деветнаестом веку, Морлаци су означавали стари балкански народ на подручју Далмације, који је вероватно био влашког порекла, али је до времена у коме је Велс написао *Времеплов*, већ био славизиран, односно посрбљен и кроатизован. Заслугом неколиких британских, немачких и француских путописаца и филозофа седамнаестог и осамнаестог века, који су морлачки народ, због његове верности старом пасторалном начину живота (Морлаци су гајили стоку и били ратници, али нису обрађивали земљу), описивали као примитиван и заостао, у западној је Европи овај етнички ентитет постао синоним за варварство (Wolff 2002: 190, 348). Управо је на основу оваквог стереотипа Велс конципирао своје фикционалне Морлоке, као примитивни сој човечанства из будућности (након дееволуције и повратка прадавној друштвеној заосталости) (Wolff 2002: 348).

једења људског меса није дубоко укоренен инстинкт. И тако су ови нељудски синови људи –! Покушао сам да ствар сагледам у научном духу. На крају крајева, они су били мање човечни и удаљенији од нас неголи наши људождерни преци од пре три до четири хиљаде година. А интелигенција која би овакву навику учинила мучном већ је давно нестала. Зашто да се чудим? Ови Илоји били су само угојена говеда што су их мраволики Морлоци гајили и ловили – вероватно се старали и о њиховом умножавању<sup>321</sup> (Wells 1963: 332–333).

Иначе, о ловачким навикама Морлока сазнајемо то да они, у складу са својом прилагођеношћу само подземним условима живота (услед дугододишње сегрегације, морлочке су очи постале преосетљиве на сунчеву светлост) на површину излазе само ноћу, када и над земљом влада тама. И на потомке радничке класе, дакле, подједнако као на потомство буржоазије утицале су везаност за једну еколошку нишу, као и стил живота:

[...] Искључива тенденција богаташа – због, несумњиво, њихове растуће префињености и култивисаности, као и због све ширег јаза између њих и простачке насилности сиромаша – већ води ка затварању [...] великих делова земљине површине. [...] А исти тај, све шири, јаз [...] учиниће ту размену између класа, инсистирање на брачном укрштању које сада успорава поделу наше врсте по линији друштвене стратификације, све ређом и ређом. Тако да ћемо, на концу, на земљи имати имућнике, који трагају за задовољством, удобношћу и лепотом, а под земљом сиромаше, раднике који се континуирано прилагођавају условима рада. Када се једном нађу тамо, мораће да плаћају кирију, и то прилично високу, за вентилацију својих пећина; а ако одбију, гладоваће или ће их гушити због неизмирених дугова. Они међу њима, који су тако саздани да негодују и да се буне, умреће; те, на крају, када се постигне трајна равнотежа, преживели ће на услове подземног живота постати исто тако добро прилагођени, и исто тако задовољни њима, као што ће житељи горњег света бити задовољни својима<sup>322</sup> (Wells 1963: 313–314).

Дакле, у једном тренутку у будућој историји, буржоазија је достигла врхунац власти над природом, али и над радничком класом. Остварен је идеал контовско-спенсеровске еволуционистичке утопије као статичног друштва, у коме нема неинтегрисаних, а коме на челу стоји елитна каста, најнапреднији сој људске животиње – европска буржоазија. Међутим, у складу са Хакслијевим коментаром да су бол и нужда, односно борба за

---

<sup>321</sup> “Clearly, at some time in the long-ago of human decay the Morlocks' food had run short. Possibly they had lived on rats and suchlike vermin. Even now man is far less discriminating and exclusive in his food than he was – far less than any monkey. His prejudice against human flesh is no deep-seated instinct. And so these inhuman sons of men – ! I tried to look at the thing in a scientific spirit. After all, they were less human and more remote than our cannibal ancestors of three or four thousand years ago. And the intelligence that would have made this state of things a torment had gone. Why should I trouble myself? These Eloi were merely fatted cattle, which the antlike Morlocks preserved and preyed upon – probably saw to the breeding of.”

<sup>322</sup> “[...] [T]he exclusive tendency of richer people – due, no doubt, to the increasing refinement of their education, and the widening gulf between them and the rude violence of the poor – is already leading to the closing [...] of considerable portions of the surface of the land. [...] And this same widening gulf [...] will make that exchange between class and class, that promotion by intermarriage which at present retards the splitting of our species along lines of social stratification, less and less frequent. So, in the end, above ground you must have the Haves, pursuing pleasure and comfort and beauty, and below ground the Have-nots, the workers getting continually adapted to the conditions of their labor. Once they were there, they would, no doubt, have to pay rent, and not a little of it, for the ventilation of their caverns; and if they refused, they would starve or be suffocated for arrears. Such of them as were so constituted as to be miserable and rebellious would die; and in the end, the balance being permanent, the survivors would become as well adapted to the conditions of underground life, and as happy in their way, as the overworld people were to theirs.”

опстанак, неутуђиви пратиоци човека на његовом путу социјалне еволуције,<sup>323</sup> остварење тог идеала бива ограниченог века, те се ова два елемента космичког процеса, у виду квалитета мајмуна и тигра (односно непобедиве тежње ка физичкој борби за опстанак у оквиру сопствене врсте), након многогодишњег одсуства, враћају у људску свакодневицу – овога пута без икаквих изгледа да би се етичким процесом поново могли сузбити.

Наиме, како доцније сазнајемо, након што времепловац поново успе да седне на своју машину под сфингом и отпутује, уместо натраг у викторијанску еру, у још даљу будућност,<sup>324</sup> Илоји напослетку изумиру као жртве морлочке незајажљивости, а услед тога што се Морлоци, изузев крхким потомцима буржоазије, немају чиме другим хранити. Како Американец Ајзенштајн (Eisenstein 1976: 162) наводи: „Иако времепловац Илоје назива ‘стоком’ и претпоставља да их Морлоци можда чак и гаје, преостали део књиге не показује да се потоњи нарочито баве пољопривредом“.<sup>325</sup> У том смислу, биће да је исправан Американчев закључак да Морлоци на концу истребљују Илоје, те је стога претежан утисак о осипању човекове врсте (Eisenstein 1976: 162).

Међутим, у вечни заборав не одлазе само Илоји, него и Морлоци, који у неодређеној будућности, након осамстотрећег миленијума, даље дееволуирају у некаква кенгуру слична бића, која времепловац затиче у сумраку ињем покривеног лондонског крајолика, како међу оскудним растињем траже ишта што би се могло појести. На основу физичког изгледа кенгуроликих звери, које око врата имају „[...] сивкасту гриву, [...] истурено чело и напред постављене очи, преко којих пада танка коса“<sup>326</sup> (Wells 1963: 361), Ајзенштајн (Eisenstein 1976: 162) закључује да је реч о новом облику Морлока, крупноокних звери беле длаке и свилене косе. Осим тога, када баченим каменом успе да ошамути једну од ових животиња, радознали путник на њеним предњим екстремитетима учава пет прстију, што је можда и најбољи показатељ генеалогске везе између Морлока и кенгуроликих звери. И сам Велс, заправо, експлицитно указује на људскост необичних кенгура: „Силно ме је збуњивала једва приметна људскост ових малих створова. Кад мало боље размислите, нема разлога зашто се дегенерисана људска врста не би на крају раслојила на исто толико врста на колико се диференцирала дводихалица која је родитељка свим копненим кичмењацима“<sup>327</sup> (Wells 1963: 362–363).

Како даље од времепловца сазнајемо, потомци Морлока, који по свој прилици, морени глађу, у скорије време беху изишли на површину, постали су плен циновских стонога, а оне су у међувремену еволуирале од обичних, малих примерака ове врсте. Овде времепловац ревидира своје раније закључке, те сада увиђа да од животиња на земљи нису остали само лептири и неколико врабаца (украсне животиње које је опазио у свету из

---

<sup>323</sup> У „Еволуцији и етици“ Хаксли каже да се свака филозофија која тежи да занемари зло, које јесте борба за опстанак, мора завршити бекством са бојишта и поразом, а не победом цивилизације: „Одрасли смо људи, па се као људи морамо и понашати, те снажне воље, стремити, тражити, проналазити и не посустајати, док ценимо добро које нам се указује, а носимо зло, у нама и око нас, чврсто одлучни да га умањимо“ (Huxley 1896: 86). Дакле, према Хакслију, борба за опстанак се не може у целости искоренити, већ успех почива у што већем ограничењу те борбе. Посреди је, видимо, концепт човека као парадоксалног бића које успешно може бити само у стању умерености, јер потпуна победа над космичким процесом, ка којој су „незрело“ тежили позитивисти, не значи потпуни успех, већ само увод у потпуну пропаст.

<sup>324</sup> Испоставља се да су времепловчеву машину сакрили Морлоци, а из свога многомиленијског интересовања за механизацију. Међутим, на срећу времепловца, потомци пролетаријата не успевају да открију како времеплов функционише, док до времепловчевог проналаска машине долази зато што Морлоци намерно отварају сфингино подножје, у намери да ће тако заробити уљеза из прошлости. Упркос науку Морлока, кроз који се, осим кроз надмоћ над Илојима, такође манифестује њихова интелигенција, јунак романа успева да покрене механизам, али у журби, те због тога путује у даљу будућност.

<sup>325</sup> “Although the Time Traveller refers to the Eloi as ‘cattle’ and supposes that they even may be bred by the Morlocks [...], the rest of the book does not show the latter practicing much in the way of husbandry”.

<sup>326</sup> “[...] ‘a straight greyish hair, [...] a projecting forehead and forward-looking eyes, obscured by its lank hair’”

<sup>327</sup> “The faintly human touch of these little creatures perplexed me greatly. If you come to think, there is no reason why a degenerate humanity should not come at last to differentiate into as many species as the descendants of the mudfish who fathered all the land vertebrates.”



осамсто две хиљаде седамсто прве године), већ и да су ови инсекти, који су вероватно опстајали под земљом, захваљујући илојској крви и костима као остацима морлочких гозби у пећинама, у међувремену свој ловачки јеловник проширили и на људске потомке (Eisenstein 1976: 162). Дивовске стоноге, иначе, застрашујућ су приказ – тело им је чланковито и дуго око десет метара, покривено зеленкасто-црним плочама; крећу се веома брзо, док им је глава, на чијем се врху налазе „две савитљиве, увијајуће, рогасте антене“,<sup>328</sup> „затуристо округла, са многоугаоним очима састављеним од црних тачака“<sup>329</sup> (Wells 1963: 362). Од овог људождерног инсекта сви потомци Морлока беже, а да задовољи апетит чудовишта остаје само онај кенгуролики човек кога је времепловац, у жељи да га боље осмотри, онесвестио каменом.

Пре но што се напослетку врати у садашњицу, како би за вечером својим старим и новим гостима испричао проживљено, времепловац још једном путује у будућност, у време удаљено тридесет милиона година од позне викторијанске ере. Тада протагониста бива сведок коначног смирања свеколиког органског живота. Наиме, у овом делу Велс разрађује тему „топлотне смрти космоса“ [„heat death of the Universe“], што је идеја коју је, на основу другог закона термодинамике педесетих и шездесетих година деветнаестог века популарисао физичар Келвин [William Thompson, Lord Kelvin, 1824–1907]. Ради се о томе да је овај научник, надовезујући се на ранија Карноова истраживања, показао да је први термодинамички закон, што је тврдио да се енергија у свемиру не може умањити, тек делимично исправан; јер, како је Келвин закључио, стална је само свеукупна количина енергије, док сума употребљиве (тј. уређене) енергије с протоком времена незауостављиво опада<sup>330</sup> (Kelvin 1862). То је практично значило да Сунчева топлотна енергија, коју органска бића на Земљи троше за свој раст и умножавање, неће, због неповратног хлађења животодарне звезде, тој сврси моћи да служи неограничено дуго (Kelvin 1862). Овај закон подједнако је важио за обе велике хипотезе о постанку и еволуцији Сунчевог система – Лапласову градуалистичку, као и кроловско-локјеровску катастрофистичку – те се снажно супротстављао контовско-спенсеровској визији несагледиве антропоцентричне будућности, утемељене само на првом термодинамичком закону.<sup>331</sup>

<sup>328</sup> “two flexible, writhing, hornlike antennae”

<sup>329</sup> “blunt round head, with a polygonal arrangement of black eye spots”

<sup>330</sup> Према првом закону термодинамике, који је почетком 1841. конципирао немачки физичар Мајер [Julius Robert Mayer, 1814–1878], енергија се не може створити, као што не може ни ишчезнути, него непрестано мења облик, при чему се у току тих промена (неопходних за вршење рада) употребљива енергија (она која се након извршеног рада, тј. промене из једног облика енергије у други, поново може искористити за рад) количински никада не смањује (Boyle 2019; Tietz 2016). Други закон термодинамике пак (на чијем је формулисању, поред Келвина, крајем педесетих година деветнаестог века радио и Немац Клаузијус [Rudolf Clausius, 1822–1888]) заснивао се на уоченој појави расипања употребљиве енергије, односно на чињеници да након сваког извршеног рада (какав на макроплану представља кретање небеских тела око Сунца, као и метаболички процеси живих организама на Земљи) остаје одређена количина неупотребљиве или неуређене енергије (тзв. ентропије), која се више не може поново искористити за рад, због чега се укупни употребљиви енергетски биланс Сунчевог система (топлотни и кинетички) с протоком времена постепено и неповратно смањује (Malley et al. 2019).

<sup>331</sup> Наиме, како Офер (Offer 2000: 120) наводи, Спенсер је у најранијем периоду свога филозофског стваралаштва, тврдио да онда када еволуција (тј. процес хетерогенизације живе твари и организације енергије) достигне врхунац, Сунчев систем улази у трајну фазу еквилибријума, у којој се еволуција и „дисолуција“ (како Спенсер назива дееволуцију, односно дезорганизацију топлотне и кинетичке енергије) међусобно поништавају – или другим речима, као наставак Лапласове небуларне хипотезе, Сунце са свим својим планетама престаје да се хлади, као што престаје и да се успорава кретање свих планета око Сунца, тако да наступа трајно стање благостања за све органске житеље Земље (при чему се подразумева да је до тренутка успостављања равнотеже између еволуције и дееволуције људска врста остварила своју техноцентричну утопију, која надаље има да се одржава). Када говоримо о контовско-спенсеровској идеји о несагледивом трајању човечанства, у виду имамо ово раније Спенсерово схватање космолошке еволуције (при томе, подразумевамо да Конт уопште није морао да се бави нетачношћу првог термодинамичког закона, јер је пуну формулацију другог закона термодинамике Келвин пружио тек након његове смрти). Међутим, „Аристотел деветнаестог века“ (Спенсеров надимак због његове широке ерудиције) овакав је концепт бескрајног постојања живота на Земљи, управо услед узимања у обзир разочаравајућег другог закона термодинамике, касније заменио појмом цикличних етапа у којима се

„Топлотну смрт космоса“, иначе, у свој еволуционистички филозофски систем већ је, пре Велса, прихватио Хаксли, а о чему је експлицитно писао на почетку „Борбе за опстанак у људском друштву“:

[...] Грешка је замишљати да еволуција означава стално стремљење ка све већој усавршености. Тај процес несумњиво подразумева стално преобликовање организма у току прилагођавања новим условима; међутим, од природе тих услова зависи да ли ће смер извршених промена бити узлазан или силазан. Назадан преображај је исто толико могућ као и напредан. Ако је тачно оно што нам говоре природни филозофи, да је наша планета у стању фузије, те да се, као и Сунце, постепено хлади; онда мора доћи време када ће еволуција значити прилагодбу свеопштој зими, и када ће сви облици живота одумрети, изузев тако ниских и једноставних организама као што су дијатомеје из арктичког и антарктичког леда или протококус из црвеног снега. Ако се наша планета из стања у коме је било претопло за опстанак било чега другог осим најнижих организама креће ка стању у коме ће бити прехладно за опстанак било каквих организама, онда ток живота на њеној површини мора описати путању која одговара ђулету испаљеном из топа; при чему силазни део те путање представља исто толико део општег процеса еволуције као и узлазни<sup>332</sup> (Huxley 1896: 199).

У завршном делу главе „Даља визија“ [„The Further Vision“] (која, иначе, у првом своме делу обухвата и већ описани смирај морлочке врсте) Велс, под утицајем Хакслија, приказује епилог космолошке еволуције, који подразумева гашење Сунца, као и престанак Земљине ротације и револуције. На тој последњој станици времепловчевог путовања, на земљи владају зима и сумрак, ваздух се знатно проредио, што отежава дисање, док црвено, угашено Сунце заузима чак десетину небеског пространства. Времепловац под падајућим пахуљама уочава да су од флоре преостале још само маховине и лишајеви (упоредимо то са Хакслијевим алгама), а од фауне само некакве копнене крабе, велике као фудбалске лопте, које се показују као најотпорније на екстремно хладне услове живота. Ови циновски зглавкари, еволутивни потомци данашњих краба, још један су доказ (уз, очито, већ изумрле циновске стоноге) да, осим лептира и врабаца, до осамстотрећег миленијума нису изумрле баш све животиње. У исти мах, они дају израза и једној од Велсове четири хипотезе о еволуцији какве неантропоидне врсте, која би се, у светлу еволуције општих услова средине, могла на концу показати као способнија за преживљавање од човека (в. есеј „Истребљење човека“ – већ смо раније говорили о мравима, бацилима и главоношцима, а циновске крабе

---

еволуција (тј. хетерогенизација живог света) и дееволуција (тј. процес хомогенизације који води општем изумирању) међусобно смењују у неограниченом временском периоду (Suprek 1987: 20; Offer 2000: 120). Међутим, у таквој идеји (која, како примећујемо, има сличности са Локјеровом премисом о бескрајном низу еволуционих циклуса) можемо да приметимо Спенсерово настојање да по сваку цену у природу „учита“ телеологију, упркос томе што је закон о термодинамичкој ентропији енергије (тј. незауостављивом хлађењу и успоравању планета) јасно указивао на то да се након свеопштег „гашења“ не може очекивати ново „буђење“ живота.

<sup>332</sup> “[I]t is an error to imagine that evolution signifies a constant tendency to increased perfection. That process undoubtedly involves a constant re-modelling of the organism in adaptation to new conditions; but it depends on the nature of those conditions whether the direction of the modifications effected shall be upward or downward. Retrogressive is as practicable as progressive metamorphosis. If what the physical philosophers tell us, that our globe has been in a state of fusion, and, like the sun, is gradually cooling down, is true; then the time must come when evolution will mean adaptation to an universal winter, and all forms of life will die out, except such low and simple organisms as the Diatom of the arctic and antarctic ice and the Protococcus of the red snow. If our globe is proceeding from a condition from which it was too hot to support any but the lowest living thing to a condition in which it will be too cold to permit of the existence of any others, the course of life upon its surface must describe a trajectory like that of a ball fired from a mortar; and the sinking half of that course is as much a part of the general process of evolution as the rising.”

најсличније су овој последњој врсти, јер се у случају овога зглавкара, као и у случају *Nauploteuthis feroha* подразумева развитак способности удисања ваздуха) (Wells 1898: 174–175).

У опису сумрака свег органског света – претпостављамо да ће на крају, заправо, изумрети и крабе и маховине и лишајеви, јер Велс у самом тексту алудира да је у току замрзавање мора, што практично сведочи о томе да процес хлађења још није ступио у коначну фазу – Велс, како Бергонзи (Bergonzi 1961: 59) сматра, достиже поетички врхунац свога целокупног уметничког опуса. Као и у краткој причи „Звезда“, у којој се једна за другом нижу слике све јачег и јачег интензитета, и овде писац постепено описује призор апсолутне Земљине смрти, при чему најупечатљивији опис долази на крају:

Тама се брзо спуштала; хладан је ветар све јаче почињао да дува са истока, а пљуштећих снежних пахуљица у ваздуху бивало је све више. Са ивице мора зачуо сам клобучање и шапат. Осим тих беживотних звукова, свет је био нем. Нем? Тешко је описати ту мирноћу. Сви људски звуци, овчје блејање, кликтање птица, цврчање инсеката, немир који чини позадину наших живота – свему је томе дошао крај. Док је тама постајала све гушћа, усковитлане су се пахуље умножавале, плешући ми пред очима, а студен у ваздуху постајала је све оштрија. На крају, један по један, хитро, један за другим, бели врхови удаљених брда нестали су у тами. Поветарац је прешао у јечећи ветар. Видео сам црну средишњу сенку помрачења како се к мени приближава. У следећем часу виделе су се само бледе звезде. Све је друго било безрачна тмина. Небо је било апсолутно црно<sup>333</sup> (Wells 1963: 368–369).

Сликом помрачења Сунца, односно уметања Меркура између Земље и угасле звезде (прва Сунчева планета као најтоплија, очито, тек треба да изгуби сву своју топлоту и моћ ротације), завршава се прва времепловчева пловидба кроз време, и поставља темељ за другу, из које се више никад неће вратити. У „Епилогу“ романа [„Epilogue“], тј. његовој последњој глави, наратор истиче да, иако песимистична визија света из далеке будућности – како она биолошко-социјална везана за Илоје и Морлоке, тако и она космолошка у вези са гашењем Сунца – можда збиља јесте научна вероватноћа, ипак треба остати ведар и живети као да то није истина:

Знам да је он [времепловац] – јер смо то питање размотрили још много пре но што је направљен времеплов – сасвим невесело гледао на напредовање човечанства, те да је у нарастајућој гомили цивилизације видео само будаласто пабирчење које се неминовно на крају мора обрушити на њене творце и уништити их. Ако је тако, остаје нам да живимо као да то није истина. Будућност је ипак за мене још увек тамна и празна – велика непознаница, тек понегде осветљена сећањем на његову причу. А ја код себе, за утеху, имам два необична бела цвета – сада увела, и смеђа, спљоштена и крхка – да посведоче да су, чак и пошто су ум и снага нестали, захвалност и узајамна нежност још увек живели у људском срцу<sup>334</sup> (Wells 1963: 380).

<sup>333</sup> “The darkness grew apace; a cold wind began to blow in freshening gusts from the east, and the showering white flakes in the air increased in number. From the edge of the sea came a ripple and whisper. Beyond these lifeless sounds the world was silent. Silent? It would be hard to convey the stillness of it. All the sounds of man, the bleating of sheep, the cries of birds, the hum of insects, the stir that makes the background of our lives – all that was over. As the darkness thickened, the eddying flakes grew more abundant, dancing before my eyes, and the cold of the air more intense. At last, one by one, swiftly, one after the other, the white peaks of the distant hills vanished into blackness. The breeze rose to a moaning wind. I saw the black central shadow of the eclipse sweeping toward me. In another moment the pale stars alone were visible. All else was rayless obscurity. The sky was absolutely black.”

<sup>334</sup> “He I know – for the question had been discussed among us long before the Time Machine was made – thought but cheerlessly of the advancement of mankind, and saw in the growing pile of civilization only a foolish heaping that must

Намеће се закључак да ове последње речи у делу, које пркосе времепловчевим строго научним чињеницама, наговештавају каснији Велсов оптимизам, те његову жељу да уз помоћ најмоћнијих политичара света – од којих је наивно очекивао разумност и вољност за сарадњу – створи светску социјалистичку утопију. Кроз њих се, како запажамо, оглашава и паскаловско-хакслијевски стоицизам, који смо већ поменули у анализи приче „Звезда“, а који подстиче на разборито делање у правцу општег добра, упркос сазнању о неизбежности цивилизацијске пропасти. У том смислу, нарочито су упечатљиве речи којима се циља на наклоност Илојке Вине према времепловцу,<sup>335</sup> јер се њима демантује онај став о непобедивости мајмуна и тигра (тј. склоности ка насиљу) у људској души, који у раним Велсовим делима увек успевају да надјачају алтруистичко понашање.

Дакле, у овим речима налазимо трагове оптимизма, сличне онима с краја „Звезде“, где се говори о наступању новог братства човечанства након катастрофе. Међутим, као у случају „Звезде“, ни за *Времеплов* се не може рећи да зрачи оптимизмом; напротив ово је, изван сваке сумње, Велсово најсвеобухватније еволуционистички песимистично дело, јер немогућност човечје утопије разматра са све три равни опште еволуционистичке теорије – космолошке, биолошке и социјалне (при чему су потоње две, како смо приметили, једна од друге сасвим неутуђиве).

Биолошко-социјални песимизам, испољен у слици декадентних Илоја и Морлока, можемо схватити као пројекцију будућности која се супротставља оној из романа *Кад се спавац пробуди*. Наиме, иако радници из две хиљаде стоте својим физичким променама указују на почетак биолошке диференцијације људске врсте као процеса који се завршава готово милион година касније, те би се у том смислу могло говорити о хронолошкој повезаности двају дела, ипак човечанство на почетку осамстотрећег миленијума није плод било какве револуције, већ оно, напротив, представља резултат потпуног успеха капиталистичке идеологије. У том смислу, освета коју Морлоци спроводе против Илоја још је снажнија у односу на ону што је изводи Грејамов пролетаријат, јер она, за разлику од неразрешеног исхода антиостроговске револуције, не оставља нимало сумње у немогућност трајног успеха контовско-спенсеровске филозофије. Осим што ту филозофију оповргава у вези са хортикултурним и етичким процесом (још једна разлика у односу на роман *Кад се спавац пробуди*, у коме је заступљен само пораз етичког процеса) – а то ће рећи на један свеобухватан начин – *Времеплов* буржоаски утопизам превреднује и са становишта космолошког еволуционизма, и то тако што кроз други закон термодинамике приказује топлотну смрт планете Земље. Велсов приказ коначног гашења живота представља, врло вероватно, најупечатљивију примену Келвиновог закона о ентропији у свеколикој књижевности.

---

inevitably fall back upon and destroy its makers in the end. If that is so, it remains for us to live as though it were not so. But to me the future is still black and blank – is a vast ignorance, lit at a few casual places by the memory of his story. And I have by me, for my comfort, two strange white flowers – shriveled now, and brown and flat and brittle – to witness that even when mind and strength had gone, gratitude and a mutual tenderness still lived on in the heart of man.”

<sup>335</sup> Док истражује свет с почетка осамстотрећег миленијума, времепловац склапа пријатељство са Вином, коју спасава од утапања, а која се, противно својој ниској интелигенцији, затим снажно везује за свог спасиоца. То пријатељство изражено је у игрању, миловању и кићењу цвећем (мала Вина ужива да украшава цвећем), због чега по повратку у садашњост у времепловчевом целу остају некакви чудни спарушени цветови, непознати викторијанској биологији, а као непобитан доказ о истинитости приче. Иначе, мала Вина на крају гине у шумском пожару, који Велсов јунак нехотице покреће у шуми између Палате од зеленог порцелана и заједничког обитавалишта Илоја, које се налази у близини беле сфинге. Времепловац пожар покреће док покушава да упали ватру, која би њега и његову верну пратитељку сачувала од Морлока, јер се ово двоје потукача на ивици шуме затиче у ноћи, када потомци радничке класе излазе из својих окнастих вентилационих отвора ради лова. У Палату од зеленог порцелана, иначе, времепловац беше кренуо да би тамо нашао одговарајуће оружје против крволочних ноћобдија Морлока, те се, набавивши гвоздену полуку, кутију употребљивих шибица и запаљиви камфор, у шуми затекао на повратку из те, како сазнајемо, зграде некадашњег Лондонског природњачког музеја у Јужном Кенсингтону.

Могуће је *Времплов* посматрати као логичан наставак „Приче из каменог доба“, с обзиром на то да се кроз призму биолошког и социјалног еволуционизма тако може пратити ток људске историје – од праисторијских покушаја ограничења борбе за опстанак, преко потпуног тријумфа над природом и елиминације борбе за опстанак, па све до обнове борбе за опстанак, најпре унутар људске врсте (између две људске потомачке гране), а потом и између преживелих нељудских облика живота и људи (циновске стоноге истребљују кенгуролике потомке Морлока). Сцена Земљине топлотне смрти има за циљ да значај људског рода у природном устројству још додатно умањи, с обзиром на то да се њоме имплицитно поручује да чак и ако би цивилизовани човек неким чудом успео да оствари капиталистичку утопију, за руком му свакако не би пошло и да превазиђе математичку извесност ентропије у свемиру. Стога Велс у *Времплову*, чини се, два пута заговара Хакслијев графички приказ еволуције као најпре узлазног, а затим и силазног смера – први пут у вези са биолошким и социјалним развојем људске врсте, а други у вези са развојем свеукупног органског живота на Земљи, а у зависности од неорганске еволуције у непосредном васионском окружењу. У контексту Хакслијеве путање еволуције у виду ђулета испалеог увис из топа, можемо закључити да *Времплов* представља уметничку реализацију следећег Велсовог аргумента: „Живот је обичан вртлог, епизода у великом току универзалног бивства, као што је човек, и поред свог космичког ума, само епизода у причи о животу [...]“<sup>336</sup> (Philmus & Hughes 1975: 90).

Као наративна целина која се састоји од спољашње приповедне љуштуре раздвојене на два дела – на почетку и на крају романа – и ретроспективне приповести главног јунака у средини, *Времплов* представља ремек-дело и највиши Велсов приповедачки домет. Нарочито је у том погледу успела времпловчева приповест која глатко и хронолошки приказује напредовање истраживачких авантура у будућности – од тренутка када научник стигне на прво одредиште; преко оног када, при посети илојског обитавалишта, изгуби времплов; па преко дугог потуцања зеленим таласастим крајоликом југоисточне Енглеске (у оквиру кога се у једном часу спушта кроз вентилационо окно, да би под земљом упознао канибалистичке навике Морлока); све до одласка у даљу будућност и повратка у садашњицу. С обзиром на инвентивност справе којом протагониста путује у будућност,<sup>337</sup> заступљеност општег песимистичног еволуционизма као научне истине, те маестралне приповедачке технике, није зачуђујуће то што *Времплов*, као незаобилазни класик за све читаоце научне фантастике, и дан-данас представља једно од најомиљенијих жанровских остварења.

## Сусрет са ванземаљском интелигенцијом

### *Рат светова*

*Рат светова* је Велсово најчувеније дело на тему првог контакта између човека и какве интелигентне ванземаљске врсте, при чему се међуцивилизацијско упознавање дешава на Земљи. Овај роман, као и многе друге пишчеве научне пустоловине, има утемељитељски значај, с обзиром на то да се њиме успоставља слика о ванземаљцима као чудовишним агресорима коју ће различити писци и кинематографски сценаристи двадесетог века обилато користити (Clute & Nicholls 1993: 777). Наиме, иако је шест година пре штампања *Рата светова*, аустралијски свештеник Роберт Потер [Robert Potter, 1831–1908] објавио роман *Узгајивачи микроба: аустралијска прича о авантури и мистерији* [*The Germ Growers: An Australian Story of Adventure and Mystery*, 1892], у којој је описао замало успешан покушај ванземаљске инвазије на Земљу, ипак се због већег приповедног умећа и искључивог

<sup>336</sup> “Life is a mere eddy, an episode in the great stream of universal being, just as a man with all his cosmic mind is a mere episode in the story of life [...]”

<sup>337</sup> Овде у виду имамо поређење са сном као традиционалним начином путовања у будућност, који, између осталих дела, налазимо и у Велсовом роману *Кад се спавач пробуди*.

ослонца на науку<sup>338</sup> Велсов роман сматра првим значајним научно-фантастичним делом о ванземаљској инвазији. Иначе, наслов овога дела сам је по себи сугестиван, јер наговештава да се у њему ради о ратном сукобу двеју интелигентних цивилизација у васиони; и док је поприште тог сукоба планета Земља, претња по сигурност људске владавине на њој долази из Земљиног непосредног суседства.

У сагласности са Велсовим младалачким настојањима да буржоаски оптимистични, антропоцентрични еволуционизам превреднује у корист скептичног, биоцентричног, и у *Рату светова* увиђамо утицај Хакслија, као једног од највећих биоцентрика деветнаестог столећа. Наиме, у „Прологу“ својих *Есеја о одређеним контроверзним питањима* [*Essays Upon Some Controverted Questions*, 1892], Велсов универзитетски професор истиче да са непристрасног, индуктивног научног становишта – које не полази од премисе да је природа, по сопственој или пак божанској мудрости, човека предодредила за вечну утопију – постоји знатна вероватноћа да негде у бескрају свемира живе бића која својом интелигенцијом надалеко надилазе човечју:

Гледајући на ствар са најригорознијег научног становишта, претпоставка да међу милионима светова раштрканих по бескрајном свемиру не постоји интелигенција која је од човекове исто толико већа колико је и човекова већа од бубине, да нема бића чији је утицај на природу исто толико већи од човековог колико је човеков већи од пужевог, не чини ми се само неоснованом, већ и непристојном<sup>339</sup> (Huxley 1892: 36).

Сходно оваквој дарвинистичкој могућности, Велс за станиште високо интелигентне нечовеколике врсте бира Марс, а у таквом избору примећује се утицај угледних астрономских радова Ђованија Скијапарелија [Giovanni Schiaparelli, 1835–1910] и Персивала Лауела [Percival Lowell, 1855–1916], који су осамдесетих и деведесетих година деветнаестог века на тој планети уочили некакве праве линије. С обзиром на то да су их те линије подсећале на канале, Италијан и Американац су закључили да Марсом господари некаква технолошки напредна врста што је на својој планети изградила сложени систем наводњавања (Aldiss 1986: 141; Clute & Nicholls 1993: 777). Овакво стање савремене астрономије и биологије Велс је удружио са старим митским поимањем Марса као планете повезане са богом рата (вероватно због његове црвене боје што је Римљане подсећала на проливање крви) (Choi 2019), те је светској књижевности подарио једну од најзнаменитијих прича о инвазији ванземаљаца на човеков дом.

Иначе, још 1896 (две године пре но што је објављен роман), Велс је у есеју под насловом „Интелигенција на Марсу“ [„Intelligence on Mars“] истакао да је са гледишта дарвинистичког еволуционизма, а с обзиром на другачије географске услове на Марсу, практично немогуће да је и на „дрвеној планети“ еволуција текла исто као и на Земљи: „Под условом да је на Марсу било еволуције протоплазме, постоји сваки разлог да верујемо да су створења на Марсу различита од створења на Земљи, по облику и функцији, по структури и

---

<sup>338</sup> Наиме, Потеров роман описује долазак злих ванземаљаца из „међупланетарног етра“ [„the interplanetary ether“], који су у стању да на себе узимају људски облик те који, установивши базу на Земљи, развијају микробе ради ширења смртоносне заразе међу људима (Clute & Nicholls 1993: 951). Човечанство на крају спасава један добар ванземаљац, па се у епилогу дела примећује библијска алегија о борби добрих и палих анђела за људске душе (Clute & Nicholls 1993: 951). Будући да се роман може читати са метафизичког становишта, како кажу Клот и Николс (Clute & Nicholls 1993: 951), „његов научно-фантастични потенцијал није до краја остварен“ [“...leaves its sf potential not fully realized”].

<sup>339</sup> “Looking at the matter from the most rigidly scientific point of view, the assumption that, amidst the myriads of worlds scattered through endless space, there can be no intelligence, as much greater than man’s as his is greater than a blackbeetle’s; no being endowed with powers of influencing the course of nature as much greater than his, as his is greater than a snail’s, seems to me not merely baseless, but impertinent.”

навикама, толико различита да се то не да замислити чак ни у најбизарнијим кошмарима<sup>340</sup> (Philmus & Hughes 1975: 177). С тим у вези, а када се у виду има и Велсова констатација из 1888, изречена пред Краљевским научним друштвом, да на површини Марса веома вероватно постоје жива бића, јасно је да је могућност интелигентних облика живота у свемиру живо занимала младог Британца, те да је свој одлични роман писац спремао годинама унатраг, још од својих студентских дана (Bergonzi 1961: 123).

У наративном смислу, *Рат светова* је подељен у два дела, тачније речено „књиге“, при чему се прва зове „Долазак Марсоваца“ [„The Coming of the Martians“], а друга „Земља под Марсовцима“ [„The Earth under the Martians“]. У складу са оваквом поделом, јасно је да роман догађаје приповеда хронолошки, који почињу једног јунског петка на почетку двадесетог века,<sup>341</sup> а завршавају се више од две седмице потом. При томе, мислимо на то што Велс најпре описује долазак Марсоваца на Земљу – тачније на подручје јужног предграђа Лондона – затим њихове ратне тријумфе над немоћном британском војском, док се на самом крају, у контрадикцији са свим пређашње истакнутим, приказује изненадни неуспех марсовске инвазије. При опису догађаја Велс се служи двојаким перспективом, јер о колонизаторским активностима марсовских уљеза сазнајемо најпре из угла приповедача у првом лицу (од прве до тринаесте главе), затим из угла приповедачевог брата (од четрнаесте до седамнаесте, последње главе прве књиге), да би се на крају читалачка пажња поново вратила на наратора и његове доживљаје (током читаве друге књиге – девет глава и „Епилог“ [„The Epilogue“]).

Коришћењем двоструког приповедног оквира у првој књизи Велс постиже утисак о просторној и емоционалној ширини, јер док наратор описује ужасе марсовских разарања на лондонској периферији, доживљаји његовог брата место језивих збивања премештају у средиште града. С тим у вези, кратко задржавање на пустиловинама приповедачевог брата има за циљ и да појача уверљивост описаних догађаја, будући да се сцене најинтензивнијег ужаса дочаравају из друге руке (од четрнаесте до седамнаесте главе, приповедање, сходно промени главног јунака, тече у трећем лицу), па се на тај начин избегава могући утисак о претеривању наратора, када је реч о величини описане катастрофе (McConnell 1981: 139). Иначе, *Рат светова*, слично *Невидљивом човеку*, писан је у реалистичном, новинарском стилу, а вредно је истаћи да у погледу наративне умешности, Бергонзи (Bergonzi 1961: 123), за разлику од Бирсфорда, роман о марсовској инвазији сматра квалитетнијим од дела о лудом невидљивом научнику. Маконел (McConnell 1981: 106–143) пак оба дела подједнако сматра највишим дометом Велсове реалистичне фантастике.

Већ првим речима у роману Велс наговештава језива дешавања о којима ће бити реч, збивања која ће извршити превредновање контовско-спенсеровске идеје о човеку као последњој, телеолошкој речи еволуције:

Нико не би поверовао да су у последњим годинама деветнаестог века овај свет помно и пажљиво посматрала бића чија је интелигенција већа од људске, а која су опет исто тако смртна као што је и човек; да су људе, за све време њихових различитих активности, посматрали и проучавали, можда исто тако пажљиво као што човек микроскопом посматра пролазна бића која се роје и множе у капи воде. Бескрајно самозадовољни, људи су ходили планетом тамо и амо завршавајући своје ситне послове, спокојни у својој власти над материјом. Могуће је да исто то раде и инфузорија под микроскопом. Нико није

<sup>340</sup> “Granted that there has been an evolution of protoplasm upon Mars, there is every reason to think that the creatures on Mars would be different from the creatures of earth, in form and function, in structure and in habit, different beyond the most bizarre imaginings of nightmare.”

<sup>341</sup> Уочљива је сличност са кратком причом „Звезда“, где се долазећа катастрофа такође недовољно одређено смешта на сам почетак двадесетог столећа (вероватно, у случају оба дела, у годину 1901). И у *Рату светова*, дакле, као и у поменутој приповеци, уочавамо *fin de siècle* мотив опште пропасти, који Бергонзи (Bergonzi 1961: 135) још презицијне назива мотив *fin du globe* (*свршетак света*).

помишљао на старије светове као извор опасности по човека, или се о њима размишљало тек да би се идеја о ванземаљском животу одбацила као немогућа или невероватна. Чудно је присетити се менталног оквира из тих минулих дана. У најбољем случају, људи на Земљи замишљали су да на Марсу можда има других људи, који су инфериорни и вољни да дочекају какву мисионарску експедицију. Међутим, одвојени морем свемира, умови који према нашим стоје у истом таквом односу као што наши умови стоје према умовима звери које нестају, интелекти велики, хладни и немилосрдни, гледали су на ову нашу Земљу са завишћу, те су полако али сигурно ковали планове против нас. И на почетку двадесетог столећа десило се велико отрежњење<sup>342</sup> (Wells 1963: 1–2).

Пошавши, дакле, од самог средишта ствари, Велс разбија устаљену замисао о људима као јединим високо интелигентним бићима у васиони, замисао коју ни Спенсерово позитивистичко безбожништво није доводило у питање, а због које је Ђордано Бруно [Giordano Bruno, 1548–1600], пркосећи квазинаучности црквене, аристотеловско-птоlemeјске астрономије, још у освит седамнаестог столећа платио животом.<sup>343</sup> Осим што оповргава премису о човековој биолошкој неприкосновености у природи, писац убрзо у питање доводи и етичност експлоатације колонизованих народа, што су га представници европске буржоазије незауздано вршили још од завршнице петнаестог века, а под изговором доношења цивилизацијских вредности. Како Велс, очигледно ударајући на ароганцију буржоазије и Спенсеров расистички модел биолошко-социјалне еволуције, о немилосрдном нападу Марсоваца и покушају колонизације Земље каже:

[...] Пре него што о њима [Марсовцима] изрекнемо преоштар суд, морамо се сетити колико је бездушног и општег уништења наша врста скривила, не само животињама, као што су нестали бизон и додо, већ и властитим инфериорним расама. Тасманце, на пример, упркос томе што изгледају људски, у целости је уништио рат до истребљења што су га европски досељеници против њих водили педесет година. Зар смо ми толики апостоли милости, па да се жалимо ако би и Марсовци војевали на исти начин<sup>344</sup> (Wells 1963: 4)?

Видимо да, кроз геноцид над домороцима Тасманије, аутор критикује нарочито британску буржоазију, која је, с обзиром на чињеницу да је у освит двадесетог века држала готово

---

<sup>342</sup> “No one would have believed in the last years of the nineteenth century that this world was being watched keenly and closely by intelligences greater than man’s and yet as mortal as his own; that as they busied themselves about their various concerns they were scrutinized and studied, perhaps almost as narrowly as a man with a microscope might scrutinize the transient creatures that swarm and multiply in a drop of water. With infinite complacency men went to and fro over this globe about their little affairs, serene in their assurance of their empire over matter. It is possible that the infusoria under the microscope do the same. No one gave a thought to the older worlds of space as sources of human danger, or thought of them only to dismiss the idea of life upon them as impossible or improbable. It is curious to recall some of the mental habits of those departed days. At most terrestrial men fancied there might be other men upon Mars, perhaps inferior to themselves and ready to welcome a missionary enterprise. Yet across the gulf of space, minds that are to our minds as ours are to those of the beasts that perish, intellects vast and cool and unsympathetic, regarded this earth with envious eyes, and slowly and surely drew their plans against us. And early in the twentieth century came the great disillusionment.”

<sup>343</sup> Брунов трагични свршетак представља можда и најзнаменитији случај у дугогодишњој борби Римокатоличке цркве против успона нововековне науке и филозофије. Овај италијански слободоумник, осуђен од Инквизиције, спаљен је на ломачи 1600. године, и то зато што је оповргавао геоцентризам и антропоцентризам а веровао у бесконачност свемира и мноштво светова (Brake 2013: 64).

<sup>344</sup> “[...] [B]efore we judge of them too harshly we must remember what ruthless and utter destruction our own species has wrought, not only upon animals such as the vanished bison and the dodo, but upon its own inferior races. The Tasmanians, in spite of their human likeness, were entirely swept out of existence in a war of extermination waged by European immigrants in the space of fifty years. Are we such apostles of mercy as to complain if the Martians warred in the same spirit?”



четвртину светске копнене масе (Aron 10), у време Велсових књижевних почетака свакако важила за једну од најтиранскијих нација света.

Као разлог за марсовску инвазију на Земљу писац наводи други закон термодинамике, као неумитну завршну деоницу космолошке еволуције. Наиме, будући да је Марс удаљенији од Сунца, тј. извора топлоте, него што је то Земља, Велс објашњава да је на њему живот морао почети да се развија раније, али и да ће зато, услед незаустављивог хлађења, раније морати и да дееволуира. С обзиром на то да су услови на црвеној планети постајали све неподношљивији, Марсовци су, притиснути непосредном животном угроженошћу, одлучили да од људи преузму престо на Земљи – „јутарњој звезди наде“<sup>345</sup> (Wells 1963: 3) – а увереност у успех освајачког похода јемчила им је интелектуално-технолошка заосталост човечје врсте:

Људски интелект већ признаје да је живот непрестана борба за опстанак, а изгледа да у то верују и умови на Марсу. Њихов свет је већ знатно одмакао у процесу хлађења, а овај свет још увек врви од живота, али је настањен, с њихове тачке гледишта, инфериорним животињама. Да рат пренесу ближе к Сунцу – то је уистину једини њихов спас од пропасти која им се из поколења у поколење постепено приближава<sup>346</sup> (Wells 1963: 3–4).

Из оваквог пишевог описа примећујемо да у поређењу са европским народима, који су, као што је познато, колонизацији прекоморских области приступили из разлога пренасељености својих матичних земаља, Марсовци заиста не изгледају одвише чудовишно; јер њихов империјалистички подухват не произилази из пуког експанзионизма, него из потребе за голим опстанком. У осуди биолошког антропоцентризма и социјалног дарвинизма<sup>347</sup> буржоазије манифестује се Велсово умеће контрааргументације, која схваћена на овако изложен начин доиста не оставља нимало простора за неслагање, уколико се проблематици приђе са позиције чистог, никаквим предрасудама обојеног, ума. Дакле, упркос даљем развоју наратива, у коме ће упадљива постати потпуна немоћ људи да се одбране од безусловног пораза, писац заговара став да најкрволочнија животиња јесте човек, и то онај најцивилизованији, британски.

Марсовци на Земљу слећу у некаквим цилиндричним летелицама, и то у етапама – сваке вечери на шире подручје Лондона пристиже по један цилиндар који у себи носи више ванземаљаца, као и сложену апаратуру за изградњу бојних машина. Први цилиндар приземљује се на ливади Хорсел, у југоисточном предграђу Лондона, а скупина локалних становника, предвођена неколицином астрономских стручњака – који су се у међувремену појавили на лицу места – пред госте излази мирољубиво, носећи белу заставу у знак

<sup>345</sup> “a morning star of hope”

<sup>346</sup> “The intellectual side of man already admits that life is an incessant struggle for existence, and it would seem that this too is the belief of the minds upon Mars. Their world is far gone in its cooling and this world is still crowded with life, but crowded only with what they regard as inferior animals. To carry warfare sunward is indeed their only escape from the destruction that generation after generation creeps upon them.”

<sup>347</sup> Модерни социјални дарвинизам, као једну од најутицајнијих идеја у политичкој филозофији деветнаестог и двадесетог века, први је, уз Херберта Спенсера, развијао његов сународник Волтер Баџет [Walter Bagehot, 1826–1877] (Supek 1987: 81–83). Њихова полазна теза била је да се људска раса усавршава ратовањем, и то тако што ратнички неспособније расе нестају или потпадају под власт оних које су вичније ратовању (Supek 1987: 76–78, 81–83). Све интензивнијим уједињавањем народа и раса у велика законом уређена царства људски род превазилази своју дивљачку дезорганизованост и свакодневну ратоборност, навикавајући се тако на све дуже и дуже периоде мирнодопског живота и све веће материјално обиље. Последња, трајна фаза друштвеног мира и удружене експлоатације природе (на које су социјални дарвинисти гледали као на напредан облик друштвене заједнице), под заставом европског технократско-капиталистичког колонијализма, требало је, према таквој претпоставци, да буде управо она која је утемељена Индустријском и Буржоаском револуцијом. Оваква филозофија која је, прихватајући начело борбе за опстанак и у оквиру људске врсте као и међу животињама, подразумевала „наживљавање [само] најспособнијих“ [„the survival of the fittest“] била је, како и само њено име казује, заснована на дарвинистичком, а самим тим и на малтузијанском, биологизму (Spencer 1864b: 444; Supek 1987: 70–76).

добродошлице. Међутим, ванземаљци некаквим „топлотним зраком“ [„Heat Ray“], који је невидљив а спаљује све пред собом, уништавају најпре добронамерну делегацију, а затим и све друге окупљене посматраче. Један од ретких који успевају да преживе први сусрет са бизарним посетиоцима из свемира (испрва се примећује да имају пипке, крупне очи а уста у облику латиничног слова V, те да изгледом подсећају на хоботнице) јесте управо приповедач, еминентни филозоф, у чијој високој интелигенцији – која га је, иначе, и навела да од своје куће у насељу Воукинг брже-боље дође до ливаде Хорсел – примећујемо сличност са полихисторском личношћу писца.<sup>348</sup>

Схвативши да Марсовци на Земљу нису дошли ни из каквих добронамерних побуда, наратор од једног локалног велепоседника узајмљује кочију, те њоме супругу одвози код њеног рођака у место Ледерхед, на двадесетак километара југоисточно од Воукинга, те се, верујући да је жену оставио на безбедном месту, враћа кући, с намером да кочију, како је и обећао, врати ономе од кога ју је позајмио. Међутим, противно својој жељи да након враћања кочије поново оде супрузи у Ледерхед, приповедач остаје заробљен у Лондону, будући да Марсовци, у међувремену, успевају да формирају своје бојне машине – застрашујуће металне трonoшце, са кабином на врху, високе чак тридесет метара – којима у незауостављивом маршу с лакоћом продиру ка средишту Лондона. Британски краљевски пукови, како пешадијски, тако и они артиљеријски, показују се као немоћни да зауставе силовито непријатељско напредовање. Ванземаљци са земљом срањују насеља Вејбриц и Шепертон, док огромну штету претрпљује и Воукинг, при чему приповедачев дом ипак пролази само са делимичним оштећењима (у њој главни јунак успева тек да се накратко задржи, пре него што, тражећи већу безбедност од разуларених Марсоваца, продужи на север).

Док дејствују, марсовске трonoжне машине наступају са узајамним размаком од по неколико километара, при чему, уз непрестану међусобну комуникацију, формирају некакав лучни облик, налик на млади месец. Лондонска одбрамбена артиљерија, иако скривена у јаме и покривена растињем, успева да уништи само једну бојну машину, и то, како писац наводи, више случајно, неголи циљано, јер сваку машину коју топовска граната не погоди директно у кабину са руковатељима од крви и меса, бива убрзо поправљена и оспособљена за даље дејство.

Након погибије свог првог саборца – на вејбричком брду Светог Ђорђа – Марсовци почињу да користе и своје друго напредно оружје. Наиме, након невидљивог зрака што се емитије из окна налик на фотоапаратско, а који све што додирне спаљује или отапа, свемирски нападачи, суочени са скривеним, невидљивим хаубицама противника, посежу и за некаквим црним димом, који смртно гуши сваког ко га удахне:

Сваки од Марсоваца, стојећи у младом месецу који сам описао, из велике цеви, сличне топовској, коју је носио, избацивао је некакав велики канистер на свако брдо, шумарак, концентрацију кућа или било које друго топовско скровиште што се могло наћи испред њега. Неки беху избацили само један, други два – као у случају онога кога бесмо видели; онај у Риплију, како кажу, у то је време испалио ништа мање него пет комада. Ти су се канистери разбијали при додиру са земљом – нису експлодирани – те одмах испуштали огромну количину тешке мастилаве паре, која се увијала и куљала навише у великом облаку од абонеса, гасовитом брду што је тонуло и полако се ширило кроз оближње

---

<sup>348</sup> Као показатељ тога да наратор из *Рата светова* представља Велсов alter ego може да послужи и податак да је у тренуцима када је дознао за приземљење првог марсовског цилиндра, Велсов јунак писао есеј о „могућем развоју моралних идеја упоредо са развојем цивилизације“ [„the probable developments of moral ideas as civilization progressed“] (Wells 1963: 8). Исти овај елемент јавља се и у невидљивом човеку – у тренутку када зачује пуцњеве из „Веселих играча крикета“, Кемп одлази на прозор окренут ка крчми, прекинувши да пише есеј управо о (не)упоредности развоја цивилизације и моралних идеја – а на основу ове дисертације не постаје само јасно да је то питање окупирао Велса у периоду његовог раног списатељског рада, већ и да га је он, како показујемо, кроз своје приче и романе, одговорио негативно.

подручје. Додирнути ту пару, удахнути њене загушљиве праменове, значило је смрт за све што дише<sup>349</sup> (Wells 1963: 115).

Као у случају авиона из романа *Кад се спавач пробуди*, и у вези са отровним црним димом уочавамо пророчку димензију Велсове прозе. При томе подразумевамо да ово напредно оружје масовног уништења антиципира бојни гас Фрица Хабера [Fritz Haber, 1868–1934], који је по први пут у историји године 1915. против француских и британских војника употребила немачка армија (Анон 11). Велс, дакле, као маштовити књижевник, о хемијском ратовању пише још пре него што су научници успели да ту сабласну замисао спроведу у пракси, те у томе наличи Жилу Верну, који је као велики пророк доцније обистињених технолошких справа, неретко своје енглеском колеги замерао на мању профетизма, те превеликој слободи у измишљању немогућих машина.

О профетизму се, такође – додуше, условно речено – може говорити и у вези са топлотним зраком Марсоваца. Наиме, познато је да је тридесетих година двадесетог века српски научник Никола Тесла (1856–1943) урадио нацрт за свој „смртоносни зрак“, који је огромним убилачким потенцијалом требало да обесмисли рат, а историју уведе у њену трајну мирнодопску фазу (Анон 12). Међутим, овај Теслин патент, који је, дакле, сасвим парадоксално, имао једну хуману сврху, никада није направљен и употребљен, јер је на позорницу историје убрзо ступило најмоћније оружје што га је свет до данас угледао – атомска бомба. Па ипак, као у случају времеплова који су, како се претпоставља, неуспешно покушали да направе нацисти, и овде је очигледна Велсова авангардна мисао. Марсовци, стога, антиципирају открића која ће људски род у будућности или остварити или покушати да конструише, а која су у завршним годинама викторијанске ере била незамислива.

Како марсовска инвазија напредује, у Лондону нараста општа унезвереност. Становници британске престонице хитају на север (ка средишту Енглеске) и на исток (к мору), покушавајући да се што пре удаље од гнева нападача. У центру града, који се, у исти мах, све више пуни долазећим избеглицама из јужних градских подручја, настаје општи метеж. Избезумљени људи газе једни по другима и падају под копита коња што за собом вуку кочије имућника. Паника у највећој метрополи света описана је – и то до најситнијег детаља, у стилу француских реалиста – у глави „Егзодус из Лондона“ [„The Exodus from London“], где се догађаји приказују кроз доживљаје приповедачевог брата, лондонског студента медицине. Иначе, нараторов брат, који станује у градском центру, северно од Темзе, из новина сазнаје детаље о слетању Марсоваца у Воукинг, па напола бринући за сигурност старијег брата, а напола желећи да и сам види посетиоце из свемира, полази на југ. Међутим, сазнавши да је подручје јужно од Темзе покривено отровним димом, и сам креће на север, како би тамо, у Челмсфорду нашао уточиште код једног свог пријатеља. Међутим, успут, у метежу, наилази на кочију са двама дамама – супругом и сестром једног лондонског хирурга – те их храбро песницењем спасава од тројице разбојника (разбојници су, логично, покушали да украду кочију, како би брже напустили Лондон). Након сусрета са госпођом и госпођицом Елфинстоун приповедачев брат мења план, па одлучује да заједно са дамама оде у Лондонски залив, одакле ће бродом моћи да се евакуише у Француску. Како о улози нараторовог брата у роману примећује Маконел:

Братовљева улога у наративу [...] није напросто у томе што он бива кључни сведок највећег марсовског насиља, већ и у томе што представља неку врсту

---

<sup>349</sup> “Each of the Martians, standing in the great crescent I have described, had discharged, by means of the gunlike tube he carried, a huge canister over whatever hill, copse, cluster of houses or other possible cover for guns chanced to be in front of him. Some fired only one of these, some two – as in the case of the one we had seen; the one at Ripley is said to have discharged no fewer than five at that time. These canisters smashed on striking the ground – they did not explode – and immediately disengaged an enormous volume of heavy inky vapor, coiling and pouring upward in a huge and ebony cumulus cloud, a gaseous hill that sank and spread itself slowly over the surrounding country. And the touch of that vapor, the inhaling of its pungent wisps, was death to all that breathes.”

непосредне, здраве, размишљањем неоптерећене практичности пред лицем пропасти, која, колико год уобичајена, још увек важи за један од најважнијих и дивљења највреднијих механизма људског опстанка<sup>350</sup> (McConnell 1981: 139–140).

Међутим, упркос великој храбрости и прибраности приповедачевог брата, најзначајнији утисак што га дочаравају завршне главе прве књиге ипак јесте онај о френетичном незнању, и то уз незаобилазну библијско-апокалиптичну димензију, која се понајбоље очитује у томе што усред разгневлене гужве, некакав слепац вазда испрекидано узвикује: „Вечност, вечност“<sup>351</sup> (Wells 1963: 130)! Као упечатљива сцена „Егзодуса из Лондона“ такође се намеће и страдање некаквог брадатог човека који, сагнувши се за својим, од гурања просутим новчићима по прашњавој земљи, подлеће под точак журне кочије и завршава сломљене кичме. Слично канибалистичким призорима из *Временлова* и *Острва доктора Мороа*, видимо да у тренуцима егзистенцијалне угрожености, етички принципи постају неважни, а новац губи своју цивилизацијским консензусом одређену вредност.

Нараторов брат, иначе, са својим сапутницама на концу успева да се при ушћу Темзе укрца на један парни брод, те отплови за Француску. Међутим, последња етапа њиховог бекства прожета је драмом, јер их од три марсовске бојне машине, пристигле у Лондонски залив, спасава огромна ратна крстарица под називом „Дете грома“ [„Thunder Child“]. Она, на одушевљење свих очевидаца, уништава чак две треножне машине – једну топовима, а другу директним ударцем запаљеног бродског трупа – пре него што и сама буде уништена топлотним зраком (тек из другог покушаја Марсоваца, јер први је само запалио, али није у потпуности и онеспособио крстарицу), те тако крцатом пароброду омогућава да се удаљи од обале. Чини се да седамнаесто поглавље, које се и зове по великој топовњачи, има за циљ да, супротно општем утиску о немоћи британске војске, уздигне традиционално и надалеко чувено бродоградитељско умеће пишчевих сународника. Оно такође представља пример Велсовог смисла за описивање борбених дејстава (иначе испољено и у опису копнених судара ванземаљаца са војницима), који ће овај даровити интелектуалац касније показати и у својим *Малим ратовима* [*Little Wars*] – приручнику за дељу друштвену стратешку игру из 1913. године.

У другој књизи, која се симболично назива „Земља под Марсовцима“ [„The Earth under the Martians“], описују се пустоловине приповедача који, посведочивши уништењу Вејбрица, своје даље путовање наставља у друштву једног вејбричког капелана. Тог духовника Велсов главни јунак упознаје након напада Марсоваца на избеглице на Темзи, у западном Лондону.<sup>352</sup> Пошто спретно преживи напад топлотним зраком (заронивши под воду у тренутку емисије зрака), наратор се удружује са капеланом, па, вешто избегавајући црни дим те повремено се окрепљујући намирницама пронађеним у напуштеним кућама, на концу бива заробљен у једној добро очуваној вили у насељу Шин, на јужној обали Темзе. У тој вили двојица протагониста заточени остају зато што се у једном тренутку баш у непосредној близини приземљује пети по реду цилиндар с Марсовцима (од укупно десет, колико их је до краја романа слетело). Суочени са сталном непосредном претњом – јер Марсовци од јаме настале слетањем цилиндра стварају војну базу – приповедач и капелан, кријући се од Марсоваца, проживљавају најкритичније тренутке у току целокупне инвазије, с тим што слаби изгледи за опстанак далеко теже погађају пароховог помоћника.

<sup>350</sup> “The brother’s function in the narrative [...] is not simply to be a crucial witness to the scenes of greatest Martian violence, but also to represent a kind of immediate, unreflective common decency in the face of disaster that, conventional as it may be, is still one of the most admirable and most important of human survival mechanisms.”

<sup>351</sup> “Eter-nity! Eter-nity”

<sup>352</sup> Иначе, најстрашнија разарања дешавају се управо у овом, буржоаском делу града, у чему се, како држимо, може уочити Велсова намера да подрије самозадовољност енглеске буржоазије, те убеђеност тога најбогатијег сталеза, не само у Британији, него и у читавом свету, у властиту недодирљивост.

Наиме, капелан још од сусрета са приповедачем наступа кукавички, плачљиво, јер је као свештено лице навикао на лагодан живот, који је црквена институција својим члановима и након пораза традиционалне метафизичке слике света обезбеђивала прилагођавајући се новом, научном систему знања. Већ прве речи којима се слабашни свештеник (Велс га, иначе, описује и као физички слабашног) обраћа наратору обилују дефетизмом и неверицом да би човекољубиви Бог икада могао својим синовима и кћерима, који редовно иду у цркву, приредити овакве недаће: „Зашто су овакве ствари допуштене? Шта смо то згрешили? Јутарња служба се завршила. Шетао сам друмовима да бих за поподне разбистрио мозак, а онда – ватра, земљотрес, смрт! Попут Содома и Гоморе! Читав наш рад поништен, читав рад – шта су ови Марсовци“<sup>353</sup> (Wells 1963: 90)? Овакву капеланову ненаучну жалопојку, што подразумева да се добрим верницима не смеју дешавати несреће, приповедач потири кратким реторичким питањем: „Шта смо ми“<sup>354</sup> (Wells 1963: 90)?

У наставку наратор, настојећи да сачува прибраност, покушава да саговорника увери да наде још има, те се у његовој критици детињастог црквеног лица примећује филозофска мудрачка надмоћ коју је Велс приписивао само истинским научницима попут Хакслија.<sup>355</sup> „Будите човек!“ [...] „Изван себе сте од преплашености! Каква је корист од вере ако ишчезава у невољи? Размислите о томе шта су земљотреси, поплаве, ратови и вулкани раније чинили људима! Зар сте мислили да Бог нарочито штити Вејбриц? Није он агент за осигурање“<sup>356</sup> (Wells 1963: 92). Очигледно је у овом дијалогу превредновање црквеног антропоцентризма, на коме је нарочито инсистирао протестантски миленаризам, што је, како смо већ напоменули у анализи приче „Звезда“, осим трансцендентног раја прихватао и концепт земаљске, материјалне утопије.

Дакле, детињаста капелан представља супротност приповедачу и његовом брату који, суочени са опасношћу, делају разборито, а у полуурушеној<sup>357</sup> вили у Шину Велс довршава критику додворничке Цркве. Не могући да издржи притисак сталне угрожености, капелан се снижава на ниво животиње – његова раздражљивост, склоност ка претераном конзумирању оно мало хране коју је требало распоредити на много дана и све гласније јадиковке, које су Марсовци сваког часа могли да чују, постају превелика претња по његов и приповедачев опстанак. У једном тренутку црквено лице признаје своју лицемерну побожност, па се, у налету покајања, одлучује да изиђе пред Марсовце и уочи „Страшног суда“<sup>358</sup> јавно призна своје грехе:

---

<sup>353</sup> “Why are these things permitted? What sins have we done? The morning service was over. I was walking through the roads to clear my brain for the afternoon, and then – fire, earthquake, death! As if it were Sodom and Gomorrah! All our work undone, all the work – what are these Martians?”

<sup>354</sup> “What are we?”

<sup>355</sup> Чувене су Хакслијеве речи да, од свих бића, само људи имају способност да у природу учитавају морал и неморал, те да природа као слепа, неинтелигентна сила на чије се еволутивне процесе не може пресликати људски морализам, сама по себи није „ни морална ни неморална, већ без морала“ [“neither moral nor immoral, but non-moral”] (Huxley 1896: 197). Дакле, са непристрасног, истински научног становишта, сасвим је погрешно убеђење да морал (који се, додуше, бави искључиво међуљудским односима, односно прописује правила понашања у циљу постизања „правде“), чак и уколико се прикладно спроводи, на било који начин јемчи благонаклоност неорганске (али и неантропоидне органске) природе.

<sup>356</sup> “Be a man! [...] You are scared out of your wits! What good is religion if it collapses under calamity? Think of all earthquakes and floods, wars and volcanoes, have done before to men! Did you think God had exempted Weybridge? He is not an insurance agent.”

<sup>357</sup> Вила у којој су изгладнели приповедач и капелан пронашли знатне залихе хране испрва је била добро очувана, али је пети марсовски цилиндар, при паду, ударио кров грађевине и урушио га, те су пад плафона, уз лакше повреде, двојица сапутника срећно преживела.

<sup>358</sup> Видимо да вејбрички капелан елементе миленаристичке, секуларизоване есхатологије комбинује са елементима изворне, библијске. Наиме, док испрва духовник, како смо показали, изражава неверицу према могућности катастрофичног смака света, он доцније прихвата реалност, али уображавајући да су Марсовци Божји изасланици који доносе „Страшни суд“. Дакле, како год да се погледа, капелан упорно тражи метафизичка објашњења за актуелну недаћу, али се никако не примиче тачном научном становишту да ванземаљци, као ни људи, нису свемоћни, те да се, упркос свему, прибраношћу и разборитошћу могу

„Праведно је, о, Боже!“, понављао је изнова и изнова. „Праведно је. Нека се казна сручи на мене и моје. Гршили смо, нисмо вршили дужности. Било је сиромаштва, јада; сиромашне су газили у прашину, а ја сам ћутао. Проповедао сам прихватљиве глупости – Боже мој, какве глупости!“ – онда када је требало да устанем, па макар погинуо, и кад је требало да их позовем на покајање – покајање! ... Тлачитеље сиромашних и бедних! ... Господњу пресу за грожђе!“  
[...]

„Предуго сам ћутао“, рекао је гласом који се сигурно чуо у јами, „и сада морам да сведочим. Авај овом неверном граду! Авај! Авај! Авај! Авај становницима земље због других гласова трубе...“<sup>359</sup> (Wells 1963: 184–185)

Након што, рекло би се, Велс напокон изнуди признање о бесмислености Цркве као институције која више мари за ритуални неголи за практични аспект религиозности (иначе, један од његових крупних, непроменљивих животних ставова), следи крвави завршетак епизоде о капелану. У последњем часу, приповедач сустиже вејбричког црквењака, па га, немајући избора, ушицом секире удара у главу и убија. Одмах затим кроз зид улази пипак једне марсовске градитељске машине (машина која служи за састављање бојних машина), намерне да открије има ли кога у рушевинама. На своју срећу, приповедач на време успева да се сакрије у остави за ћумур, те да под гомилом тог огревног материјала избегне судбину што је неминовно сустигла усмрћеног капелана – да својом крвљу нахрани крвожедне Марсовце.

Иначе, о тој, са људске тачке гледишта, гнусној прехрамбеној навици Марсоваца приповедач сазнаје још пре капеланове погибије, док криомице вири кроз једну рупу у зиду њихове виле. Наиме, у једном тренутку наратор опажа човека у кавезу кога убрзо затим Марсовци убијају, не би ли његову крв убризгали у властити крвоток. И у опису марсовског, условно речено људождерног вида исхране, Велс недвосмислено превреднује антропоцентризам: „Сама помисао на то [исхрану људском крвљу] нама је, изван сваке сумње, одбојна, али истовремено мислим и да би требало да се сетимо колико би одбојно наше месождерство изгледало каквом интелигентном зецу“<sup>360</sup> (Wells 1963: 166). Дакле, према Велсу, то што људи дају себи за право да своје укусе постављају као идеалне, исто као и у случају човекове убеђености у властиту вечну привилегованост у свемиру, нема научну потпору; јер природа људску врсту посматра као само једну од својих, у односу на остале ни по чему узвишених, творевина. Сазнање о томе чиме се Марсовци хране такође пружа увид и у истинске намере колониста – јер ванземаљци, судећи по држању ловине у кавезима, немају намеру да истребе читав људски род, већ да један његов део, вероватно, гаје као стоку.

Док се крије у полусрушеној вили, приповедач, такође, поближе упознаје и физичке карактеристике Марсоваца, као и марсовску технологију. Што се тиче њихових научно-технолошких достигнућа, наратор открива да тај аспект социјалне еволуције на Марсу није текао као на Земљи. Заправо, Марсовци, за разлику од људи, никада нису изумели точак, нити су изумели пивот-тачку, која омогућава кружно кретање машинских делова око

---

надмудрити. Начин на који Велс карикира капелана говори о томе да је за њега метафизика представљала нижи, превазиђен начин мишљења и тумачења догађаја.

<sup>359</sup> “‘It is just, O God!’ he would say over and over again. ‘It is just. On me and mine be the punishment laid. We have sinned, we have fallen short. There was poverty, sorrow; the poor were trodden in the dust and I held my peace. I preached acceptable folly – my God, what folly!’ – when I should have stood up though I died for it, and called upon them to repent – repent! ... Oppressors of the poor and needy! ... The wine press of God!”  
[...]

‘I have been still too long,’ he said in a tone that must have reached the pit, ‘and now I must bear my witness. Woe unto this unfaithful city! Woe! Woe! Woe! Woe to the inhabitants of the earth by reason of the other voices of the trumpet – ’”

<sup>360</sup> “The bare idea of this is no doubt horribly repulsive to us, but at the same time I think that we should remember how repulsive our carnivorous habits would seem to an intelligent rabbit.”

фиксирани тачке. Уместо тога, ванземаљске машине засноване су на принципу клизећих делова које покреће електрична енергија, те су оне, у односу на човекове машине, неупоредиво агилније и способније за рад:

Готово сви зглобови у машинама представљају сложени систем клизећих делова што се крећу преко малих али дивно изувјаних фриксионих спојница. И кад сам већ код тога, да конкретно кажем да је значајно то што дуге полуге њихових машина у највећем броју случајева покреће нека врста вештачке мускулатуре од дискова увијених у еластичне корице; ови се дискови поларизују и силовито примичу један уз други онда када кроз њих прође електрична струја. На тај начин, остварена је чудновата сличност са животињским покретима, која је људском посматрачу тако упечатљива и узнемирујућа. Таквих квазимишића много је било у краболикој градитељској машини, коју сам, када сам први пут провирио кроз прорез, гледао како распакује цилиндар. Чинила се далеко живљом од правих Марсоваца који су под светлом залазећег сунца иза машине лежали, дахћући, увијајући немоћним пипцима и млитаво се крећући након свога дугог путовања кроз свемир<sup>361</sup> (Wells 1963: 172–173).

Јасно је, дакле, да је марсовска технологија знатно развијенија од људске, а утисак о томе постаје још наметљивији када њиховим бојним и градитељским машинама придодемо и летеће машине које они при крају свог, како ће се испоставити, неуспелог похода на човечанство конструишу ради још брже победе над клецајућом Британском империјом.

Како је наговештено из последњег цитата, у физичком смислу Марсовци представљају оштру супротност у односу на своју технолошку моћ. Њихова биолошка еволуција, дакле, пошла је силазним путем, и то зато што је, у вези са њиховом све већом зависношћу од технологије, њихово тело почело да слаби. Тачније, упоредо са мењајућом средином, која је захтевала све мању употребу свих других телесних органа изузев мозга и руку, природна селекција је на концу произвела крајње гротескна бића, чије се читаво тело своди на ова два елемента физиономије. Овако приповедач описује Марсовце које је као заточеник у урушеној кући криомице посматрао:

Били су, како сам сада видео, најнеобичнија створења која је могуће замислити. Били су велика округла тела, или боље речено главе, нешто више од метра у пречнику; свако тело је испред имало лице. Ово лице није имало ноздрве – уистину изгледа да Марсовци нису имали чуло мириса – али је имало два врло велика тамна ока, а одмах испод њих некакав меснат кљун. На задњој страни главе или тела, ни сам не знам како да то назовем, налазила се једна затегнута тимпанска површина, за коју је доцније утврђено да представља уво, премда је на нашем гушћем ваздуху било готово бескорисно. Око уста било је шеснаест танких, бичу сличних, пипака, распоређених у две скупине од по осам. Ове скупине је касније тај угледни анатом, професор Хоуз, прикладно назвао рукама. Још кад сам Марсовце видео први пут, чинило се да покушавају да се на тим рукама усправе; али, наравно, уз увећану тежину на

---

<sup>361</sup> “Almost all the joints of the machinery present a complicated system of sliding parts moving over small but beautifully curved friction bearings. And while upon this matter of detail, it is remarkable that the long leverages of their machines are in most cases actuated by a sort of sham musculature of disks in an elastic sheath; these disks become polarized and drawn closely and powerfully together when traversed by a current of electricity. In this way the curious parallelism to animal motions, which was so striking and disturbing to the human beholder, was attained. Such quasi-muscles abounded in the crablike handling machine which, on my first peeping out of the slit, I watched unpacking the cylinder. It seemed infinitely more alive than the actual Martians lying beyond it in the sunset light, panting, stirring ineffectual tentacles, and moving feebly after their vast journey across space.”

Земљи, то није било могуће. Има разлога да верујемо да су на Марсу на њима ходали с лакоћом.

Унутрашња анатомија [...], како је дисекција касније показала, била је готово подједнако једноставна. Највећи део структуре представљао је мозак, од кога су велики нерви ишли према очима, уву и тактилним пипцима. Осим тога, имали су гломазна плућа, ка којима су се отварала уста, као и срце са његовим судовима. Плућни напор проузрокован гушћом атмосфером и већом гравитацијом јасно се очитовао у грчевима њихове спољашње коже.

То је, све у свему, био збир марсовских органа. Колико год то људима чудно изгледало, целокупна сложена апаратура за варење која чини већи део наших тела није постојала код Марсоваца. Били су главе – само главе. Црева уопште нису имали. Јели нису, још су мање варили<sup>362</sup> (Wells 1963: 165–166).

О Марсовцима наратор још каже и то да због штуре унутрашње физиономије не морају да спавају, те да су кадри да, попут мрава, раде по читав дан, док се као можда најзанимљивија еволутивна редукција у ванземаљаца наводи замена полне репродукције методом прсте физичке деобе. Због те необичне одлике, која је у еволуцији на Земљи превазиђена још пре пола милијарде година – појавом кичмењака као сложенијих облика живота – интелигентна су бића са Марса савршено рационална, па међу њима нема бурних емоција које међу људима проистичу из полне диференцијације.

Нема сумње, Марсовци не представљају само врсту са друге планете која као војно способнија оспорава људско власништво над Земљином површином, већ они у једном преносном значењу човека, такође, упозоравају у шта би се он једног дана могао претворити уколико настави са незаустављивом технологизацијом (Bergonzi 1961: 133–134; McConnell 1981: 130, 135–136). На овакву интерпретацију наводе следеће приповедачеве речи: „По мом мишљењу сасвим је могуће да су Марсовци настали од бића сасвим сличних нама, постепеним развојем мозга и руку (од потоњих су на концу постале две скупине финих пипака) на уштрб осталог дела тела. Без тела, мозак би, наравно, постао себичнија интелигенција, без икакве емоционалне подлоге људског бића“<sup>363</sup> (Wells 1963: 169).

Овакав гротескан изглед будућег човека Велс је, иначе, још пре публикације *Papa светова* представио у есеју под насловом „Човек из године милионите“ [„Man of the Year Million“], где је пророковао губитак људских зуба, косе и обрва, те атрофију свих органа изузев мозга и руку, које би нашим далеким потомцима – сасвим бизарно – служиле за

---

<sup>362</sup> “They were, I now saw, the most unearthly creatures it is possible to conceive. They were huge round bodies, or rather heads, about four feet in diameter; each body had in front of it a face. This face had no nostrils – indeed the Martians do not seem to have had any sense of smell – but it had a pair of very large dark-colored eyes, and just beneath this a kind of fleshy beak. In the back of this head or body, I scarcely know how to speak of it, was the single tight tympanic surface, since known to be anatomically an ear, though it must have been almost useless in our denser air. In a group around the mouth were sixteen slender, almost whiplike tentacles arranged in two bunches of eight each. These bunches have since been named rather aptly by that distinguished anatomist, Professor Howes, the hands. Even as I saw these Martians for the first time they seemed to be endeavoring to raise themselves on these hands; but of course with the increased weight of terrestrial conditions this was impossible. There is reason to suppose that on Mars they may have progressed upon them with some facility.

The internal anatomy [...], as dissection has since shown, was almost equally simple. The greater part of the structure was the brain, sending enormous nerves to the eyes, ear, and tactile tentacles. Besides this were the bulky lungs, into which the mouth opened, and the heart and its vessels. The pulmonary distress caused by the denser atmosphere and greater gravitational attraction was only too evident in the convulsive movements of the outer skin.

And this was the sum of the Martian organs. Strange as it may seem to a human being, all the complex apparatus of digestion which makes up the bulk of our bodies did not exist in the Martians. They were heads – merely heads. Entrails they had none. They did not eat, much less digest.”

<sup>363</sup> “To me it is quite credible that the Martians may be developed from beings not unlike ourselves, by a gradual development of brain and hands (the latter giving rise to the bunches of delicate tentacles at last) at the expense of the rest of the body. Without the body the brain would, of course, become a mere selfish intelligence, without any of the emotional substratum of the human being.”



ходање. У глави „Шта смо видели из урушене куће“ [„What We Saw from the Ruined House“] и сам приповедач алудира на овај Велсов пророчки есеј који је, праћен комичним цртежом дееволуираног човека, објављен 1893. у часопису *Punch*, с тим што се, наравно, задржава анонимност аутора рукописа. Дакле, као и у многим другим својим раним делима која смо већ анализирали, Велс осуђује позитивистички техноцентризам буржоаског еволуционизма, па недвосмислено испољава подсмех на рачун Контове и Спенсерове убеђености у биолошко и социјално напредовање *homo sapiens sapiens*. Стога, ако је судећи по Велсу, претерана зависност од технологије ће човеку донети, ако не истребљење као у причи о Илојима и Морлоцима, а онда барем озбиљну биолошку деградацију, па се у сваком случају не може очекивати коначни успех позитивистичке филозофије.

Уочљива је сличност између октопоидних Марсоваца и Велсових *Naploteuthis feroxa* из раније кратке приче „Морски разбојници“, па се у том смислу може говорити о постепеном формирању свирепих ванземаљаца, ликова који у себи, дакле, обједињују изглед земаљских главножаца и суперинтелигенцију какве човеку сличне врсте. Сличност између морских разбојника и Марсоваца такође се може приметити и у томе што обе агресивне неантропоидне врсте симболизују какву страну војну силу која, на запрепашћење самодоволне енглеске буржоазије, удара у срце најмоћније, али, због своје ароганције, за рат неспремне светске империје (McConnell 1981: 131–133, 143).<sup>364</sup>

О могућности таквог сценарија, који је у амбијенту позног деветнаестог столећа, обузетог мотивом рушења текућег мирнодопског поретка, односно такозваног „Британског мира“ [*Rex Britannica*], био итекако популаран, већ је 1871. године писао Чезни [George Tomkyns Chesney, 1830–1895]. Овај официр, који је средином столећа и сам учествовао у борбама на подручју британске Индије, описао је у својој *Бици код Доркинга* [*Battle of Dorking*] изненадну инвазију Немаца у југоисточну Британију, те брзу победу завојевача и поробљење британског народа. Велсов *Рат светова* стога, може се схватити као маштовит допринос књижевном жанру инвазије, који се у завршне две деценије деветнаестог столећа убрзано развијао, да би до почетка двадесетог века у Британији достигао готово двоцифрен број романа (Bergonzi 1961: 12). Нарочита маштовитост Велсовог дела огледа се, разумљиво, у томе што се у улози нападача не налазе Немци као најмилитантнија европска нација завршнице деветнаестог века, нити било какви људи, већ ванземаљци, који својом рушилачком моћи не оспоравају само англоцентризам, него и антропоцентризам као знатно шири појам.

Марсовци на *Naploteuthis feroxe* личе и у том смислу што испуштају некакве завијајуће звуке, за које се испрва верује да, као и код главножаца, служе међусобној комуникацији. Међутим, како приповедач, на основу блиског посматрања закључује, пре ће бити да ванземаљци своје карактеристичне гласове испуштају зато што под притиском Земљине гравитације тешко дишу, а да међу собом комуницирају телепатски:

[...] Тврдим да сам их изнова и изнова помно посматрао, те да сам видео четворо, петоро, а једном и шесторо њих како тромо обављају најсложеније активности без иједног звука или геста. Њихово је необично завијање неизоставно претходило храњењу; звук није мењао висину и није, како верујем, представљао никакав сигнал, већ само издисање ваздуха уочи операције усисавања. Тврдим да имам барем основно знање из психологије, те сам у овом погледу убеђен чвршће него у погледу готово било чега другог да

<sup>364</sup> О потпуној уверености у неприкосновеност британске хегемоније у свету сликовито говоре два велика јавна догађаја – *Велика изложба у Кристал Паласу* из 1851, на којој су Британци хвалисаво изложили највећа скорашња достигнућа националне уметности и технике, као и *Други викторијански јубилеј* из 1897, којим је буржоазија прославила за свој сталеж незапамћено просперитетних педесет година владавине краљице Викторије. Занимљиво је да је, и поред свог нескривеног англоимперијализма, Радјард Киплинг осуђивао овакву помпезну хвалисавост својих сународника, више пута упозоравајући да је, због убрзаног развоја других нација, потребно више политичке трезвености, а мање немарне раскалашности (Bergonzi 1961: 134).

Марсовци мисли размењују без икаквог физичког посредовања<sup>365</sup> (Wells 1963: 170–171).

Стога Велсови немилосрдни ванземаљци, и по способности комуникације, баш као по интелигенцији и деструктивности, представљају напредак у односу на његове фиктивне људождерне главношце.

Након две недеље напетог заточеништва у Шину, приповедач, опазивши да су Марсовци напустили своју јаму, напoкoн излази из урушене куће, да би изгладнео и на ивици снага покушао да негде другде пронађе ишта јестиво. Док се креће ка истоку, према брду Путни, наратор увиђа да су чак и они делови града, које је рушилачки топлотни зрак заобишао, драстично променили изглед; јер је посвуда изникао некакав црвенкасти коров, што су га Марсовци, поневши семе са своје родне планете, посејали по Лондону и Сарију.<sup>366</sup> Црвени, пузавичави коров, због кога, како Велс маштовито претпоставља, Марсова површина и јесте руда, веома је компетитиван, те брзо осваја простор и лако потискује аутохтоне земаљске биљке, а нарочито на подручјима која обилују водом. Међутим, у исти мах се примећује и да се црвене пузавице, након разлиставања, брзо суше, а због бактерија, којих на Марсу нема, док их на човековој планети има у огромном броју. У том, ипак неуспешном прилагођавању ванземаљских биљака на услове живота на Земљи наслућује се и коначна судбина колонизатора, премда сам приповедач, док прегледа црвенкасти крајолик око себе, ни не помишља на могућност изненадног пораза надмоћних нападача.

На брду Путни Велсов јунак поново сусреће артиљерца, јединог преживелог члана уништеног артиљеријског пука који први беше напао Марсовце на ливади Хорсел. За разлику од њиховог претходног сусрета, када је приповедач, након повратка из Ледерхеда, угостио избезумљеног артиљерца, сада, након петнаест дана, артиљерац наратору указује гостопримство, и то у храном добро снабдевеној кући, коју је у међувремену, након бекства из Воукинга, био заузео. Како убрзо сазнајемо, преживели војник се, након шокантног пораза од Марсоваца у првом цилиндру, прибрао, па сада на неизбежну пропаст цивилизације гледа трезвено, па чак без имало жаљења. У његовом обраћању приповедачу стичемо најразборитији увид у новонасталу ситуацију проузроковану марсовском инвазијом, а то ће рећи у човекове непостојеће изгледе да се одупре потпуном поробљењу:

Градови, нације, цивилизације, прогрес – све је то готово. Та је игра завршена. Побеђени смо.

[...]

У наредних отприлике милион година неће више бити блажених концерата. Неће бити Краљевске академије уметности, нити финих вечерица у ресторанима. Ако вас занима забава, сматрам да је та игра завршена. Уколико имате салонских манира, или не волите да грашак једете ножем и да у говору испуштате слово „х“, онда боље заборавите на све те навике. Оне вам више неће бити од користи<sup>367</sup> (Wells 1963: 207).

---

<sup>365</sup> “[...] I assert that I watched them closely time after time, and that I have seen four, five, and (once) six of them sluggishly performing the most elaborately complicated operations together without either sound or gesture. Their peculiar hooting sound invariably preceded feeding; it had no modulation and was, I believe, in no sense a signal but merely the expiration of air preparatory to the suctional operation. I have a certain claim to at least an elementary knowledge of psychology, and in this matter I am convinced – as firmly as I am convinced of anything – that the Martians interchanged thoughts without any physical intermediation.”

<sup>366</sup> Сари обухвата јужно предграђе Лондона у коме Марсовци започињу напад на Британију.

<sup>367</sup> “Cities, nations, civilization, progress – it’s all over. That game’s up. We’re beat.

[...]

There won’t be any more blessed concerts for a million years or so. There won’t be any Royal Academy of Arts, and no nice little feeds at restaurants. If it’s amusement you’re after, I reckon the game is up. If you’ve got any drawing-room manners or a dislike to eating peas with a knife or dropping aitches you’d better chuck ’em away. They ain’t no further use.”

У подсмешљивим коментарима на рачун префињености и лажног морала викторијанске буржоазије (где пристојни манири односе превагу над истинском бригом за ближњег) примећујемо животни став самога Велса према убеђењу буржоазије да ће њена безнапорна и самообожаватељска идила, којој су темељи ударени Индустријском револуцијом и поразом феудалне аристократије, трајати до века. Такође, артиљерац схвата да је свега десет цилиндара успело да на колена баци најмоћнију царевину у историји људског рода, те да ће потпуно поробљење човечанства уследити по слетању и преосталих колониста. То поробљење, како истиче, обухватаће сваку врсту понижења, јер ће поред масовних убистава свих оних који мирно не прихвате новог господара Земље, оно подразумевати и држање људи у кавезима, те њихово дресирање и претварање у послушне љубимце – чак ће, како каже артиљерац, Марсовци људе научити, да ради забаве, изводе којекакве циркузантске трикове, или да једни друге лове.<sup>368</sup>

Међутим, како се испоставља, неминовност пораза артиљерцу не смета да ипак гаји оптимизам, јер промена средине, тј. услова цивилизованог живота, не значи нужно и истребљење људске врсте. Пропашће, наиме, само (ионако фарсична) цивилизација, док ће људи који у себи успеју да оживе примордијалне инстинкте за преживљавањем у најсуровијим могућим условима смоћи снаге да наставе врсту. С тим у вези, артиљерац износи свој план за очување човечанства, према коме свима онима што се не задовољавају егзистенцијалном неугроженошћу, већ се зрело суочавају са бруталношћу природе, предстоји да се повуку у подземље, тачније у канализацију,<sup>369</sup> те да скупивши тамо све корисно књишко знање, Марсовце помно посматрају, од њих уче и вребају час када ће над непријатељским бојним машинама моћи да преузму контролу, те ванземаљског тиранина свргну са престола планете. Ако је, дакле, већ извесно да се нападачи не могу победити оружјем, онда је нератоборношћу потребно убедити окупаторе у лажну помиреност са наступањем новог поретка:

[...] [Ф]ормираћемо заједницу телесно способних, чистоумних људи. Нећемо купити свако смеће које до нас дође. Слабићи испадају [...].

[...]

Они који дођу, слушају наређења. Такође желимо телесно способне и чистоумне жене – мајке и учитељице. Лакомислене даме не долазе у обзир – никакво проклето колутање очима. Нећемо слабе и будаласте. Живот је поново стваран, па бескорисни, непрактични и недисциплиновани морају да умру. Треба да умру. Треба да буду вољни да умру. Једна је врста нелојалности, на крају крајева, да се живи и каља раса; а такви не могу бити срећни. Штавише, у смрти нема ничег страшног – страшном је чини паничење.

[...]

Али сачувати расу само по себи не значи ништа. Као што рекох, то значи само бити пацов. Важно је сачувати знање и још га увећати. Ту наступају људи као што си ти. Постоје књиге, постоје модели. Морамо доле, у дубини, начинити велика безбедна места и сакупити све књиге које можемо – не романе и бесмислену поезију, него идеје, научне књиге. Ту наступају људи као што си ти. Морамо да одемо у Британски музеј и покупимо све те књиге. Нарочито

---

<sup>368</sup> Поново је више него уочљива Велсова иронија, јер је очигледно да Марсовци са људима поступају као са обичним животињама, а то је начин на који се европска буржоазија већ вековима не опходи само према неантропоидним животињама, већ и према „обојеним расама“. Треба се само присетити бескрајног низа афричких урођеника окованих у ланце, или многобројних „чича Томи“ – невезаних само за афричке и аустралијске негроиде, већ и за америчке Индијанце – који су за одговарајућу награду пристајали да се, у служби светлопутог господара, окрену против властите крви.

<sup>369</sup> Подразумева се да ће се канализација временом очистити од кише и постати настањива, будући да ће због свргнућа човечанства на површини она престати да се пуни.

морамо да одржавамо науку – да још учимо. Морамо да посматрамо те Марсовце. Неки од нас морају да их шпијунирају. Кад све буде функционисало, можда ћу ја. Хоћу рећи, да пустим да ме ухвате. А веома је важно да Марсовце оставимо на миру. Не смемо чак ни да крадемо. Ако им се нађемо на путу, одступаћемо. Морамо да покажемо да им не желимо зло. Да, знам; али то су интелигентни створови и неће нас изловити ако буду имали све што желе те помисле да смо ми само безопасне штеточине<sup>370</sup> (Wells 1963: 211–212).

С тим у вези, нарочито је интелигентан и подсмешљив начин на који артиљерац описује оне које никако не жели у своме новом друштву, а то су медиокритетски јавни службеници, који, као неспособни за било какву крупну филозофију, систему служе само зато што им он јемчи финансијску безбедност:

Сви ови – сој људи који је живео у овим кућама и сви ти проклети ситни службеници што су живели низ овај друм – неће бити ни од какве користи. Они у себи немају никаквог духа – никаквих поносних снова, нити поносних пожуда; а човек који нема ни једно ни друго – Боже! – шта је он изузев брига и предострожности? Они су напросто трчкарали на посао – виђао сам их на хиљаде, с доручком у руци, како дивље и блиставо јуре да би сели у свој воз, за који имају месечну карту, страхујући да би их у случају кашњења могли отпустити, како раде у предузећима чији начин функционисања, из превеликог страха, не покушавају да разумеју, како трчкарају назад бојећи се да неће стићи на вечеру, како после вечере не излазе из куће бојећи се сумњивих улица, те спавају са женама којима су се оженили, не зато што их желе, већ зато што имају мало новца што им у њиховој малој јурњави кроз свет пружа сигурност. Животи осигурани под ситном каматом у страху од удеса; а недељом – страх од загробног живота. Као да је рај створен за зечеве!

За ове Марсовци ће бити дар с неба. Лепи пространи кавези, товна храна, пажљив узгој, одсуство бриге<sup>371</sup> (Wells 1963: 208–209).

---

<sup>370</sup> “[...] [W]e form a band – able-bodied, clean-minded men. We’re not going to pick up any rubbish that drifts in. Weaklings go out [...].

[...]

Those who stop obey orders. Able-bodied, clean-minded women we want also – mothers and teachers. No lackadaisical ladies – no blasted rolling eyes. We can’t have any weak or silly. Life’s real again, and the useless and cumbersome and mischievous have to die. They ought to die. They ought to be willing to die. It’s a sort of disloyalty, after all, to live and taint the race. And they can’t be happy. Moreover, dying’s not so dreadful; it’s thefunking makes it bad.

[...]

But saving the race is nothing in itself. As I say, that’s only being rats. It’s saving our knowledge and adding to it is the thing. There men like you come in. There’s books, there’s models. We must make great safe places down deep, and get all the books we can – not novels and poetry swipes but ideas, science books. That’s men like you come in. We must go to the British Museum and pick all those books through. Especially we must keep up our science – learn more. We must watch these Martians. Some of us must go as spies. When it’s all working, perhaps I will. Get caught, I mean. And the great thing is, we must leave the Martians alone. We mustn’t even steal. If we get in their way, we clear out. We must show them we mean no harm. Yes I know. But they’re intelligent things, and they won’t hunt us down if they have all they want and think we’re just harmless vermin.”

<sup>371</sup> “All these – the sort of people that lived in these houses, and all those damn little clerks that used to live down that way – they’d be no good. They haven’t any spirit in them – no proud dreams and no proud lusts; and a man who hasn’t one or the other – Lord! what is he but funk and precautions? They just used to skedaddle off to work – I’ve seen hundreds of ’em, bit of breakfast in hand, running wild and shining to catch their little season-ticket train for fear they’d get dismissed if they didn’t, working at businesses they were afraid to take the trouble to understand, skedaddling back for fear they wouldn’t be in time for dinner, keeping indoors after dinner for fear of the back streets, and sleeping with the wives they married, not because they wanted them but because they had a bit of money that would make for safety in their one little miserable skedaddle through the world. Lives insured and a bit invested for fear of accidents. And on Sundays – fear of the hereafter. As if hell was built for rabbits!

У осуди љубитеља лакомислене сигурности лежи, као прво, Велсова згроженост над контовско-спенсеровском филозофијом, а као друго, пише доцније залагање за еугенику (Bergonzi 1961: 137, 138). Наиме, очигледно је да артиљерац, слично као Острог из романа *Кад се спавац пробуди*, отелотворује Велсов утопијско-реформаторски став да се у идеалном друштву мора водити рачуна о томе да опстају само оне људске јединке које, по понашању, обећавају стабилност и напредовање технократије (Bergonzi 1961: 137, 138). Артиљерчева социолошка мисао, дакле, као и Острогова елитистичка еугеника, предсказује самураје из *Модерне утопије*, те представља један од заматака Велсове хијерархизоване, а опет социјалистичке утопије, коју ће писац године 1928. још детаљније разрадити у књизи *Отворена завера: планови за светску револуцију*. Стога је рушење старог поретка у роману повезано са Велсовом жељом да, додуше мирним путем, у историју пошаље капиталистички систем, који је, инсистирајући на погрешном, финансијском, а не истински етичком елитизму, према Велсу представљао једну крајње нестабилну социјалну средину. У исти мах, артиљерчеве речи „Живот је поново стваран“ афирмишу ничеовски дух ратништва и пустиловства, који је у супротности са утилитаристичким и, донекле позитивистичким, ставом да је циљ живота срећа, а не борбеност сама по себи (Moore 2002: 4–10).

Међутим, како приповедач убрзо открива, артиљерац је много вештији на речима неголи на делу јер, како се испоставља, војник, сасвим супротно својим крупним плановима, не испољава баш превелику вредноћу при копању канала који би му омогућио приступ канализацији, те пречесто у раду прави паузе, како би обилно обедовао, пушио скупе цигаре, или чак безбрижно играо дечје друштвене игре са својим новим дружбеником. Разочаран артиљерцем, те постиђен због саучесништва у таквој неозбиљности, наратор напушта непрактичног сањара,<sup>372</sup> те одлази у северни Лондон, преко Темзе, да испита шта су у том телу града учинили Марсовци. Када, након очајничког тумарања по сабласном, разореном и људи лишеном Лондону, стигне надомак брда Примроуз, приповедач у даљини опажа три марсовска трonoшца која непрестано испуштају завијајуће звукове. Сломљен због неподношљиве самоће, одлучује да се једном од њих примакне, те добровољно постане храном за крволоке. Међутим, увиђа да су завијајући гласови заправо последњи звуци болешћу већ савладаних Марсоваца. У једној јами на брду Примроуз, која је, очигледно, у међувремену постала нова војна база освајача (након оне у насељу Шин), уочава око педесет оборених машина, бојних и градитељских, те схвата да су Марсовце, као и њихов црвени коров уништила „најскромнија бића што их је Бог у својој мудрости поставио на земљу“<sup>373</sup> (Wells 1963: 226).

Како приповедач затим објашњава, Марсовци су били осуђени на смрт још кад су први пут изашли из својих цилиндара, јер наша атмосфера врви од микроорганизама на које су људи имуни, а којих на црвеној планети нема. При завршетку описа неумитне пропасти Марсоваца Велс испољава свој истанчани осећај за патос: „Била је неизбежна [смрт ванземаљаца]. Плативши данак од милијарду смрти, човек је купио своје рођењем стечено право на земљу и она је, упркос свима који долазе, његова; његова би била чак и да су Марсовци десет пута снажнији. Јер нити људи живе нити умиру узалуд“<sup>374</sup> (Wells 1963: 227).

Дакле, иако војно инфериорни, испоставља се да су људи у рату за одбрану свог планетарног станишта имали једну кључну предност – имунитет на бактерије, које су, као што знамо, у прошлости односиле много људских живота, али које су, путем природне селекције, снажиле људски организам, јер су сви они који би преживели бактеријске болести касније своју новостечену отпорност преносили на потомство. С обзиром на то да Марсовци,

---

Well the Martians will just be a godsend to these. Nice roomy cages, fattening food, careful breeding, no worry.”

<sup>372</sup> У сањарењу склоном артиљерцу, узгред, можда можемо препознати и самог писца чије су се вишедеценијске реформаторске активности у јесен 1939. показале као јалове (за више о томе в. фусноту бр. 12).

<sup>373</sup> “the humblest things that God in his wisdom has put upon this earth”

<sup>374</sup> “It was inevitable. By the toll of a billion deaths man has bought his birthright of the earth, and it is his against all comers; it would still be his were the Martians ten times as mighty. For neither do men live nor die in vain.”

због одсуства бактерија на својој планети, нису имали прилике да, кроз борбу против бацила, изоштре свој организам, њихов пораз, сасвим парадоксално, долази од врсте с којом људи већ вековима, са више или мање успеха, ипак излазе на крај. У оваквом свршетку инвазије Велс позива на преиспитивање антропоцентризма, јер упркос томе што човечанство ипак успева да преживи разорни напад непобедиве ванземаљске ратне технологије, до тог преживљавања долази пуком случајношћу, а не због било каквог смишљеног дејства британске војне силе.

На концу сазнајемо да приповедач, по повратку у своју тек незнатно оштећену кућу у Воукингу, поново среће своју супругу, као и њеног рођака, који ју је довео из Ледерхеда, што у одређеној мери ублажава снажни песимизам романа. У „Епилогу“ [„The Epilogue“] *Рата светова* приповедач објашњава колико је, у научном смислу, значајан био овај први контакт између људи и ванземаљаца, а при томе у виду има и податак да су након неуспеле марсовске инвазије, астрономи учили знаке који указују на то да су Марсовци цилиндре послали и на Венеру:

Тешко да се може пренагласити колико су проширени људски видови. Пре него што је цилиндар пао, постојала је општа убеђеност да у читавом дубоком свемиру нигде нема живота изузев на лепој површини наше мајусне лопте. Сада видимо даље. Ако Марсовци могу да досегну Венеру, нема разлога да верујемо да то неће бити могуће и људима; и кад полако хлађење Сунца ову планету учини ненастањивом, као што се у сваком случају мора десити, може бити да ће се нит живота која се овде испрва развила протегнути и ван, те и нашу сестринску планету обавити својом дужином.

Магловита је и дивна ова визија што сам је смислио у глави, о животу који се из ове мале леје Сунчевог система шири кроз беживотну несагледивост сидералне васионе. Међутим, то је далек сан. С друге стране, може бити да је марсовско разарање само одложено. Будућност је можда предодређена њима, а не нама<sup>375</sup> (Wells 1963: 241–242).

Видимо да и на самом крају Велс, док разматра могућност поновне инвазије Марсоваца, наступа биоцентрично, упркос томе што, најављујући период свога антрополошког оптимизма, не пропушта да помене и могућност продужења човековог царства у свемиру, па чак онда и кад други закон термодинамике Земљу лиши њеног органског живота. Дакле, у *Рату светова* срећемо и антрополошки оптимизам као и антрополошки песимизам, с тим што се овом потоњем концепту ипак даје јасно преимућство.

На концу, *Рат светова*, као и сва друга велика Велсова дела може да се разуме на више начина, а све значењске равни романа преламају се кроз призму Марсоваца. На првом месту, Марсовци означавају научно-технолошки напредна бића са друге планете која долазе да завладају Земљом (McConnell 1981: 135), те суштински оповргавају како хришћански тако и контовско-спенсеровски антропоцентризам. У вези са овим првим значењем дела, *Рат светова* је сличан „Царству мрава“, с тим што, за разлику од Велсове приповетке, бића описана у роману не потичу ни из каквог земаљског екотопа, већ са једног другог небеског тела. Као друго, Марсовци подразумевају немачку војну силу која, како ће и сама историја доцније два пута показати (најпре у Првом, а нарочито у Другом светском рату, када ће

---

<sup>375</sup> “The broadening of men’s views that has resulted can scarcely be exaggerated. Before the cylinder fell there was a general persuasion that through all the deep of space no life existed beyond the pretty surface of our minute sphere. Now we see further. If the Martians can reach Venus, there is no reason to suppose that the thing is impossible for men, and when the slow cooling of the sun makes this earth uninhabitable, as at last it must do, it may be that the thread of life that has begun here will have streamed out and caught our sister planet within its toils. Dim and wonderful is the vision I have conjured up in my mind of life spreading slowly from this little seed bed of the solar system throughout the inanimate vastness of sidereal space. But that is a remote dream. It may be, on the other hand, that the destruction of the Martians is only a reprieve. To them, and not to us, perhaps, is the future ordained.”

нацистичке „Штуке“ Лондон бомбардовати с нарочитом бруталношћу), самоуверено наваљује на Британско колонијално царство, које је, по мишљењу политичког вођства империје кајзера Вилхелма [Wilhelm II, 1859–1941], при крају деветнаестог столећа заузимало далеко већу територију него што јој је по праву припадало (McConnell 1981: 135). Као треће, Велсови Марсовци представљају и слику човечанства из будућности, у којој је људска врста, услед инсистирања на филозофији позитивизма, социјално (у смислу технологије и сарадљивости) узнатрдовала али физички дееволуирала, те због незауостављивог хлађења своје планете постала нарочито немилосрдна у освајању другог станишта (хитлеровски речено „животног простора“) за себе (McConnell 1981: 135). За сва ова три значења заједничко је превредновање спенсеровског империјалистичког, социјално дарвинистичког еволуционизма, који је пророковао стабилну светску утопију, на челу са британском буржоазијом, а у којој су сви телесно и интелектуално усавршени.

Услед тога што је његова веома интересантна тематика упарена са елементима профетизма и друштвеног реформизма, *Рат светова* у невеликој мери подсећа на роман *Кад се спавац пробуди*; али тек у невеликој – јер пређашње дело над потоњим надалеко предњачи у погледу живости и кохерентности приповедне структуре, што су одлике које Велсово хронолошки раније остварење чине знатно читљивијим и дражим љубитељима уметничке прозе. Због тога што профетске и реформаторске идеје вешто подређује маштовитој причи о сусрету са језивим ванземаљцима, *Рат светова*, у поређењу са романом о Грејамовим пролетаријатским револуционарима, представља знатно успелије остварење књижевне уметности. Та умешно испричана приповест, која тему агресивног међуцивилизацијског сусрета подиже на космички ниво, уз *Времплов* и *Острво доктора Мороа* с правом носи назив класика ране научне фантастике.

### *Први људи на Месецу*

За разлику од *Рата светова*, други Велсов роман на тему првог контакта не описује долазак ванземаљаца на Земљу, већ се у овом делу упознавање двеју високо интелегентних врста Сунчевог система дешава на Месецу. Сходно томе и проблем колонизације се у *Првим људима на Месецу* испитује из супротног угла, с обзиром на то да се у улози вршилаца инвазије (додуше, условно речено, јер инвазију врше само два човека) не појављују ванземаљци, већ људи.

Иначе, идеја о путовању на Месец и познању интелегентних бића која би тамо могла живети вуче корене још из антике, те како се Дарко Сувин (Suvin 2009: 17) и Зорица Ђерговић-Јоксимовић (Ђergović-Joksimović 2009: 92–96) слажу, Велсов занимљиви роман представља природан наставак „традиције селенографије“ (Сувинов термин), коју су кроз столећа развијали у хронолошком смислу тако међусобно удаљени аутори као што су Лукијан из Самосате [Λουκιανὸς Σαμοστατεὺς, 125–180 н. е.]; Кеплер [Johannes Kepler, 1571–1630], Годвин [Francis Godwin, 1562–1633] и Сирано де Бержерак [Cyrano de Bergerac, 1619–1655]; Џорџ Такер [George Tucker, 1775–1861], По и Верн. Када се Велсов селенографски роман упореди са радовима свих набројаних аутора, највећа се сличност може уочити са Кеплеровим *Сном* [Somnium, 1634] и Такеровим *Путовањем на Месец* [A Voyage to the Moon, 1827]. Док од првог аутора (немачког астронома и књижевника) Велс позајмљује идеју о шупљикавој унутрашњости Месеца као станишту ванземаљских интелегентних становника, са другим (америчким писцем и политичарем) Британац заједнички има концепт антигравитационе летелице као средства за доспеће на Месец (Hillegas 1967: 51, Ђergović-Joksimović 2009: 95).

Постоји још један елемент који Велсову визију Месеца спаја са делима наведених књижевника селенографа, а то је тежња да се на једини Земљин природни сателит не гледа само као на могуће станиште интелегентних ванземаљаца, већ и као на амбијент у коме се разматра могући развој људског друштва у будућности. Тачније, кроз друштвени систем Месечевих ванземаљаца често се кроз историју прожимају пишчеве утопијске жеље или пак

дистопијски страхови, те је сасвим тачна Сувинова констатација да је Месец заправо „само огледало Земље“ (Suvin 2009: 19). Наиме, када се говори о мотиву путовања на Месец у (прото-) научно-фантастичној књижевности, обично је у другом плану сама технологија која то путовање омогућава, док је од знатно веће важности идеја о Месецу као слици будућег живота на Земљи. С обзиром на увек присутне неправде у цивилизацији, није необично то што је још од седамнаестог века нередок стилски избор маштовитих списатеља била сатира, усмерена против неприличних обичаја људског рода. И Велс је свој роман написао у сатиричном тону, а за мету својој моћној иронији, већ много пута доказаној пре 1901. године, Енглез је одредио капитализам као последњу, телеолошку фазу свеукупног (космолошког, биолошког и социјалног) контовско-спенсеровског еволуционог процеса (Suvin 2009: 19).

У приповедном смислу, сам роман је структурисан веома јасно. Док прве четири главе описују необични сусрет и уортачење двојице главних јунака – пословног шпекуланта Бедфорда и научника Кејвора – преостала су двадесет два поглавља посвећена њиховом путовању на Месецу. Потоњи, кључни део романа могао би се такође поделити на два дела, при чему се први (до двадесетдруге главе) бави заједничким путовањем пословних ортака на Месец, те њиховим боравком на том небеском телу, све до Бедфордовога самотног повратка на Земљу, док други део (од двадесетдруге до двадесетшесте главе) тумачи кодиране поруке које потом, сасвим ненадано, на Земљу стижу од Кејвора, кога је Бедфорд, принудно га оставивши, био отписао као пострадаога у негостољубивим условима Месеца. Приповедач у првом лицу јесте Бедфорд који, за разлику од многих Велсових романа и прича код којих се нарација одвија у првом лицу (нпр. *Рат светова*, „Царство мрава“, итд), има име. Такође, сам приповедни метод је, баш као и у случају свих великих Велсових „научних романа“, хеуристички, јер подразумева постепено откривање селенитског света, при чему читаоцу нова сазнања не предочава само Бедфорд, као наратор, већ и Кејвор, који својом глађу за непрактичним знањем представља антитезу практичном материјализму приповедача; а такав избор за представљање идеја великодушно је хвалио Бергонзи:

Као прича [...] *Први људи на Месецу* не би се уопште могли побољшати: хеуристички метод, са средиштем у Бедфордовој свести, бриљантно је употребљен, а занимљивост расте зато што Бедфорд, поред сопствених запажања, мора да бележи и свој однос са Кејвором, као и њихове заједничке реакције на лунарни свет<sup>376</sup> (Bergonzi 1961: 160).

Роман почиње нараторовом тврдњом да је његово учешће у бајковитим догађајима што се у наставку описују плод пуке случајности (исте оне свевладајуће случајности коју свим бићима у космосу диктира вазда непристрасна еволуција, а коју је британски писац изнова и изнова заговарао у свим својим раним делима), те каже како је част да први упозна један читави нови ванземаљски свет могла да припадне и било коме другом:

Док седам да пишем овде, међу сенкама винове лозе под плавим небом јужне Италије, чини ми се с одређеном запрепашћеношћу да је моје учешће у овим невероватним Кејворовим пустоловинама, на крају крајева, плод пуког случаја. Могао је то да буде било ко. Ово ме је задесило у време када сам сматрао да ме баш ништа не може узнемирити. Бејах отишао у Лим<sup>377</sup> зато што сам га

<sup>376</sup> “Considered as a story [...] *The First Men in the Moon* could not be bettered: the heuristic method, centred in Bedford’s consciousness, is brilliantly employed, and the interest is heightened since Bedford has to record his relationship with Cavor, and their shared responses to the lunar world, in addition to his own particular perceptions.”

<sup>377</sup> Приповедач одлази у село Лим [Lumpne], на каменитом кентском приобаљу, како би на миру могао да напише драму, за коју верује да ће га избавити из дуга у који је запао због хазардерског пословања. Убрзо по доласку, неколико вечери заредом кроз прозор гледа чудне телесне покрете и слуша необично зујање научника Кејвора, који у близину Бедфордове изнајмљене колибе долази да би се одморио од напорног рада на кејвориту и средио конфузне мисли. Испрва хотећи да незнанца замоли да му зујањем не омета писање, Бедфорд сазнаје



замишљао као најмирније место на свету. „Овде ћу, у сваком случају“, рекох, „наћи мир и прилику да радим!“  
И ова књига је наставак. Тако је целовито Судбина у сукобу са малим људским плановима<sup>378</sup> (Wells 1901: 1–2).

Сасвим је јасна Велсова порука већ у првом пасусу романа, јер „Судбина“ (почетно велико слово није пука случајност) у маштовитом свету пишчевог раног стваралаштва недвосмислено има значење слепог и свирепог владара, који своју наклоност додељује насумично, у складу са Дарвиновим концептом изненадних варијација (тј. мутација), од којих, изван било какве опсежне човекове контроле, зависе успех или неуспех сваке врсте у васиони, укључујући и људску. Оваквим амбијентом, који премда говори о једној наизглед неважној ствари као што је избор првог путника на Месец (дакле, судбини појединца), наговештава се промишљање о судбини читавог људског рода као остављеног на милост и немилост непредвидивој творачкој моћи еволуције.

Међутим, пре него што приступи кључном сегменту дела, у коме се разматра о могућој еволуцији интелигентног живота на другим планетама, Велс, као што смо већ имали прилике да видимо у *Времплову*, *Острву доктора Морора* и *Невидљивом човеку*, улаже труд да објасни технолошка открића која омогућавају увид у социолошку проблематику. Као у претходним делима – од којих је *Првим људима на Месецу*, по присуству путовања кроз време или простор, најсличнији *Времплов* – и у последњем раном Велсовом научно-фантастичном роману присутан је један практично немогућ изум, који за циљ нема да тачно пророкује будућност, већ да напросто читаоца увери у могућност свемирског путовања, и то у време када је такав један подухват деловао сасвим нестварно. У настојању да се фантастичне појаве и догађаји објашњавају на темељу научних теорија, иначе, и лежи главна разлика између научне и чисте фантастике, која је, према Сувину (Suvin 2009: 121–127), у когнитивном смислу знатно слободнија, јер не подразумева заснованост на науци.

Изум до кога долази Бедфордов нови сарадник Кејвор, а који омогућава лет на Месец, заснован је на идеји да је могуће направити супстанцу која не подлеже гравитацији. Наиме, како приповедач објашњава, када је у питању подложност тела гравитацији, важе потпуно иста правила као и у вези са подложношћу електричним и топлотним зрацима:

Могу да се користе различите врсте препрека како би се светлост, топлота, електрично дејство Сунца, или пак земљина топлота одсекли од нечега; од Марконијевих зракова ствари могу да се заклањају слојевима метала, али гравитационо привлачење Сунца и Земље ништа не може да одсече. Па ипак, тешко је рећи зашто такве материје нема. Кејвор није схватао зашто такве супстанце не би било, а ја свакако нисам умео да му кажем. Показао ми је прорачунима на хартији, које би Лорд Келвин, без сумње, или професор Лоц, или професор Карл Пирсон, или било који од оних великих научничких умова могао да разуме, али који је у мојој глави направио безнадежну збрку, да таква супстанца није само могућа, него и да мора да задовољи одређене услове. Била

---

да усамљени научник има велике идеје, па му се одмах придружује у прављењу антигравитационе супстанце. На инсистирање Бедфорда, који у патентирању кејворита види прилику за исплату дуга, долази до уортачења двају опречних карактера, при чему наратор предлаже да се изум антигравитационе материје најпре искористи за летење на Земљи (подсећамо да је први прави лет изведен 1903, тако да се у оваквим Бедфордовим пословним идејама примећује технолошка револуционарност). Међутим, Кејвор ипак одлучује да се отпутује на Месец, а Бедфорд ће и у том путовању наћи основа за шпекулантске планове.

<sup>378</sup> “As I sit down to write here amidst the shadows of vine-leaves under the blue sky of southern Italy, it comes to me with a certain quality of astonishment that my participation in these amazing adventures of Mr. Cavor was, after all, the outcome of the purest accident. It might have been anyone. I fell into these things at a time when I thought myself removed from the slightest possibility of disturbing experiences. I had gone to Lympne because I had imagined it the most uneventful place in the world. ‘Here, at any rate,’ said I, ‘I shall find peace and a chance to work!’ And this book is the sequel. So utterly at variance is Destiny with all the little plans of men.”

је то невероватна логичка концепција. Колико год да ме је онда задивила и нагнала на размишљање, било би немогуће поновити је овде. [...] Нека за ову причу буде довољно то да је веровао како би можда ову могућу материју, неподложну гравитацији, могао да направи од једне сложене легуре метала и нечега новог – једног новог елемента – који се, како се сећам, звао хелијум, а који су му из Лондона слали у запечаћеним каменим теглама<sup>379</sup> (Wells 1901: 20–21).

Дакле, генијални Кејвор успева да направи „кејворит“, материју на бази метала и гаса, коју поставља на прозоре своје сферичне космичке летелице, те се на концу, заједно са Бедфордом, са Земље уздиже у васиону. Пут ка Месецу, за разлику од самог антигравитационог средства за путовање, које је Жил Верн критиковао као немогуће и недовољно научно утемељено (Bergonzi 1961: 157–158), ипак у себи има пророчких елемената, будући да Велс своје протагонисте приказује како у одсуству гравитације, чије су дејство неутралисали спуштени кејворитски прозори, лебде кроз бестежински унутрашњи простор своје летелице; а та научна истина потврдиће се шездесетих година двадесетог века, када ће се први прави астронаути, из Совјетског савеза и Сједињених Америчких Држава, уистину винути у свемир. Стога, као што видимо, Велсов селенографски роман по научности (и профетизму) не заостаје за Верновим математички прецизним романом *Од Земље до Месеца* [*De la Terre à la Lune*, 1865], јер премда се кејворит не може направити, а као одговарајуће средство за пут у свемир су се у пракси показале летелице на ракетни а не антигравитациони погон, очигледно је барем верно представљање бестежинских услова у унутрашњости „свемирског брода“, лебдећег кроз васионски вакуум.<sup>380</sup>

По слетању на површину Месеца – до кога долази заслугом правовременог отварања кејворитских прозора, те излагањем сфере дејству Месечеве силе привлачења – Бедфорд и Кејвор откривају да и на Земљином сателиту постоји атмосфера, богата кисеоником, те да нема разлога зашто и на том небеском телу не би могао да постоји живот. Међутим, како се ускоро уверавају, то што се на Месецу дан и ноћ смењују у циклусима од по четрнаест земаљских дана, при чему је четрнаестодневна обданица неподношљиво врела а четрнаестодневна ноћ неподношљиво хладна за последицу има присуство знатно другачије флоре. Наиме, с обзиром на то да на Месец доспевају баш непосредно пред лунарно

---

<sup>379</sup> “You can use screens of various sorts to cut off the light or heat, or electrical influence of the sun, or the warmth of the earth from anything; you can screen things by sheets of metal from Marconi’s rays, but nothing will cut off the gravitational attraction of the sun or the gravitational attraction of the earth. Yet why there should be nothing is hard to say. Cavor did not see why such a substance did not exist, and certainly I could not tell him. I had never thought of such a possibility before. He showed me by calculations on paper, which Lord Kelvin, no doubt, or Professor Lodge, or Professor Karl Pearson, or any of those great scientific people might have understood, but which simply reduced me to a hopeless muddle, that not only was such a substance possible, but that it must satisfy certain conditions. It was an amazing piece of reasoning. Much as it amazed and exercised me at the time, it would be impossible to reproduce it here. [...] Suffice it for this story that he believed he might be able to manufacture this possible substance opaque to gravitation out of a complicated alloy of metals and something new – a new element, I fancy – called, I believe, helium, which was sent to him from London in sealed stone jars.”

<sup>380</sup> У Верновом селенографском роману јунаци на Месец путују у ђулету испалењем из огромног топа. Верн је много држао до практичне изводљивости својих футуристичких направа (на пример, управо је овај писац „измислио“ подморницу), па се зато при опису лансирања на Месец ослањао на прецизне физичке и математичке прорачуне. Због тога што се кејворит у збиљи не може направити, Верн је осуђивао Велса за исувише слободно коришћење закона гравитације (Bergonzi 1961: 157–158). Велс је на критику одговорио да његови романи и немају за циљ да предвиђају будуће технолошке пробоје (Bergonzi 1961: 158). Осим тога, доцније се и Вернова свемирска летелица у пракси показала као неодговарајућа, па с обзиром на то да кејворитска сфера барем тачно приказује понашање тела у условима одсуства гравитације, сматрамо да је – чак и ако занемаримо данас општеприхваћени став да научна фантастика не треба да се бави пророчством, већ да јој је преваходно циљ да забави и укаже на људске друштвене проблеме (Suvin 2009: 44–45; Aldiss 1973: 1–2) – критика француског писца неоснована. Дакле, и Вернова „свемирска летелица“, упркос тачним прорачунима, подједнако је непрактична као и Велсова, што, свакако, не умањује одлични квалитет ни једног а ни другог дела.

„свитање“, Бедфорд и Кејвор добијају прилику да својим очима виде бујање лунарне вегетације која, како приповедач романа истиче, стварају ониричан крајолик, те „више подсећају на оно што се може замислити међу стенама на дну мора неголи на земаљске копнене биљке“<sup>381</sup> (Wells 1901: 99).

Разнородне биљке које с изласком Сунца брзо почињу да ничу из некаквих, белуцима сличних, семенки, једним делом подсећају на земаљске лишајеве, другим на гљиве, а трећим на бодљикаву флору пустињских подручја. За многе биљне врсте карактеристичан је некакав бљештави сјај, са којим ће Велсови протагонисти имати прилике да се још боље упознају након што ступе у унутрашњост Месеца. Иначе, како Бергонзи (Bergonzi 1961: 159) увиђа, опис зоре на Месецу спада у ред најлепших Велсових маштовитих описа, уметничких слика које по поетичном интензитету готово да сустижу чувени „коначни сумрак“ из *Времплова*. Овако Велс представља брзи раст лунарних биљака, који се циклично понавља сваких четрнаест дана, када површину Месеца Сунце обасја довољном топлотом да би семе, што га је у пређашњи сутон избацила венућа вегетација, могло почети да ниче:

Слика је била јасна и живописна само у средишту поља. Свуда око средишта искривљено стакло је увећавало и изобличавало мртва влакна и семење. Али видели смо довољно! Једно за другим, низ сунцем обасјану падину, ова су смеђа телашца пуцала и широм се отварала, слично махунама, слично кори воћа; отварала су жељна уста и упијала топлоту и светлост, што се као водопад сливала из тек изашлог Сунца.

Сваког је часа све више ових семених опни пуцало и одмах су затим набрекле биљчице преплављивале њихове распукле махуне и прелазиле у другу фазу раста. С чврстом сигурношћу и хитром намерношћу, ове су невероватне семенке к земљи избацивале коренчић а увис некакав чудноват згужвани пупољчић. Убрзо је читава падина била начичкана мајунским биљкама што су нам, под сунчевом јаром, привлачиле пажњу.

Нису дуго стајале. Згужвани су се пупољци надимали, растезали и уз трзај отварали, избацујући круницу са малим оштрим врховима и ширећи спиралу од малених, бодљикавих, браонкастих листова који су се брзо издуживали, издуживали приметно у току нашег посматрања. Покрет им је био спорији него у било које животиње, а бржи него у било које биљке што сам је до тада видео. Како да вам то дочарам – начин на који су те биљке расле? Врхови листова померали су се унапред још док смо их гледали. Смеђа махуна се сушила и апсорбовала се истом брзином. Јесте ли икада у хладан дан узели термометар у топле руке и посматрали како се мала нит живе пење уз стуб? Ове су Месечеве биљке тако расле<sup>382</sup> (Wells 1901: 88–89).

<sup>381</sup> “[...] less like earthly land plants than the things one imagines among the rocks at the bottom of the sea.”

<sup>382</sup> “The picture was clear and vivid only in the middle of the field. All about that centre the dead fibres and seeds were magnified and distorted by the curvature of the glass. But we could see enough! One after another all over the sunlit slope these miraculous little brown bodies burst and gaped apart, like seed-pods, like the husks of fruits; opened eager mouths that drank in the heat and light pouring in a cascade from the newly-risen sun.

Every moment more of these seed coats ruptured, and even as they did so the swelling pioneers overflowed their rent-distended seed-cases, and passed into the second stage of growth. With a steady assurance, a swift deliberation, these amazing seeds thrust a rootlet downward to the earth and a queer little bundle-like bud into the air. In a little while the whole slope was dotted with minute plantlets standing at attention in the blaze of the sun.

They did not stand for long. The bundle-like buds swelled and strained and opened with a jerk, thrusting out a coronet of little sharp tips, spreading a whorl of tiny, spiky, brownish leaves, that lengthened rapidly, lengthened visibly even as we watched. The movement was slower than any animal’s, swifter than any plant’s I have ever seen before. How can I suggest it to you – the way that growth went on? The leaf tips grew so that they moved onward even while we looked at them. The brown seed-case shriveled and was absorbed with an equal rapidity. Have you ever on a cold day taken a thermometer into your warm hand and watched the little thread of mercury creep up the tube? These moon plants grew like that.”

При опису лунарне вегетације, како Бергонзи (Bergonzi 1961: 159) увиђа, Велс наступа другачије неголи у својим прошлим делима, будући да се биљке на површини Земљиног сателита, упркос одређеној сличности са земаљским биљкама, од њих ипак знатно разликују, а највећа разлика јесте у величини, оштрини (писац листове појединих биљака пореди са бајонетима), те боји, тј. ружичасто-сребрнастом бљештавилу које краси циновске гљиве Месечеве флоре. Наиме, ради се о томе да је у другим својим великим футуристичким маштовитим делима, као што су *Временлов* и *Рат светова*, Велс приказивао тек нешто измењену вегетацију јужне Енглеске,<sup>383</sup> док ју је у *Првим људима на Месецу* приказао као драстично различиту у односу на земаљску. Стога је, можемо рећи, прилично јасно да је у своме последњем великом делу раног маштовитог периода, а кроз егзотични и оригинални свет Месечевих бљештавих биљака, Британац можда и понајвише развио своје умеће књижевног природописа (Bergonzi 1961: 159).

Још пре него што бујан биљни свет на Месечевој површини, која је само неколико тренутака раније, представљала кратерима ишарану пустињу, достигне своју пуну величину и густину, Бедфорд и Кејвор излазе из сфере, па у првих неколико незграпних корака о Месечевој површини откривају још једну необичност. Реч је о сили Месечеве теже, која је за разлику од земаљске гравитације мања шест пута, те због чега су Велсови јунаци, противно својим намерама, у даљ кадри скакати и до десет метара. Док се вежбајући контролисане скокове прилагођавају новим условима лунарне гравитације, Бедфорд и Кејвор се од летелице удаљавају толико да је више нису кадри пронаћи. Управо услед губитка средства за путовање – што је, како смо раније показали, мотив присутан и у *Временлову* – настају многобројне перипетије, на крају којих ће протагонисти романа изаћи са недвојбеним закључком да је и Месец, као Земља, станиште једне високо интелигентне врсте.

Први интелигентни житељи Месеца које Бедфорд и Кејвор упознају јесу гоничи Месечевих говеда, стоке коју Селенити, како Велс назива господаре Месеца, гаје и користе за исхрану. Док под све јаркијим Сунцем неуспешно траже своју сферу, пред свемирским се путницима указује гротескан, асиметричан призор – мноштво огромних, готово седамдесет метара дугачких, примерака селенитске марве које на испашу води неколицина, свега метар и по високих, Селенита. И док су Месечева говеда блиставо бела – изузев кичме, дуж којих се протеже црна пруга – гојазна и, у односу на огромно тело, несразмерно мале главе и ситних очију, њихови селенитски чувари су двоножни, усправљеног држања, те екстремитета и лица као у мраву. Селенити преко некаквих завоја (који им покривају цело тело, укључујући и руке и ноге) носе блистав цилиндрични оклоп, на лицу имају наочаре, а на глави некаку кацигу са многобројним шиљцима (шиљцима, како сазнајемо, убадају стоку усмеравајући тако њено кретање).

Ускоро Бедфорд, изгладнео и изморен нарастајућом врелином одмичућег лунарног дана, узима да поједе једну наизглед сочну гљиву, а за њим то исто чини и Кејвор, иако испрва опрезан због свести о могућем тровању непознатим фунгоидним врстама. Како се испоставља, Кејворови страхови се обистињују, па се убрзо двојица протагониста, окованих руку и ногу, буде у једној од галерија шупљикаве унутрашњости Земљиног сателита. Освестивши се схватају да су заточеништва допали зато што су окусили отровне гљиве, те да сада зависе од милости својих поробитеља, који су их онесвешћене одвукли у своје царство у утроби „планете“. Осећање несигурности још им више појачава изглед селенитског лица, које сада, окружени тим чудним мраволиким бићима, успевају мало детаљније да сагледају. Занимљиво је да и при опису ових фантастичних чудовишта Велс остаје веран утиску гротескности и страве, можда понајвише оличеном у уочљивој сличности са каквим злонамерним људским лицем (треба се ту осврнути на изглед пишчевих морских разбојника и Марсоваца, за чија се уста такође каже да су у облику латиничног слова V):

---

<sup>383</sup> Док је у *Временлову* то зеленило само мало бујније у односу на савремено, у *Рату светова* је оно тек накратко и делимично измењено црвеним коровом с Марса.

Чинило се да то уопште није лице, као да би морало да буде каква маска, ужас, деформитет, коју ће сваког часа скинути или објаснити. Није било носа, а тај створ је са стране имао загасите, избуљене очи – у силуети сам претпостављао да су у питању уши. Ушију није било... Покушавао сам касније да нацртам једну од тих глава, али нисам успео. Имала је уста, искривљена надоле, налик устима на људском лицу која дивљачки зуре...<sup>384</sup> (Wells 1901: 137).

Међутим, колико год застрашујуће изгледали селенитски гоничи стоке, Бедфорд и Кејвор ипак у својим поробитељима не виде подједнаку опасност. Због различитих ставова према Селенитима, те према томе шта би даље требало чинити, долази и до првог, интелектуалног, размимоилажења између Велсове двојице јунака.

Наиме, с једне стране Кејвор, иако свестан опасности у којој су се он и његов сапутник нашли, верује да се са Селенитима може комуницирати. Он у њиховој видној интелигенцији види више сличности са људским родом, неголи разлике, што је неминовно намеће селенитски мраволик изглед:

„Јасно је“, размишљао је Кејвор, „да су интелигентни“. Човек понешто може да претпостави. Како нас одмах нису убили, мора да знају за милосрђе. Милосрђе! У сваком случају за уздржање. Могуће и за комуникацију. Можда ће штети да нас упознају. И овај стан, па наш чувар кога смо у више наврата опазили. Ови окови! Висок степен интелигенције...“<sup>385</sup> (Wells 1901: 148).

Лаковерни научник планира да први контакт успостави цртањем геометријских симбола, који, како сматра, морају бити заједнички за све напредне цивилизације. Чврсто верује да се у дубини Месеца налазе још интелигентнији Селенити него што су то гоничи Месечевих говеда, а та убеђења још више јачају након што их антропоидни мрави најпре нахране укусним јелом од меса своје стоке, а затим и, упркос још неуспостављеној комуникацији, поведу ка све сложенијој унутрашњости Земљиног сателита. Кејвор, дакле, жели међуцивилизацијско упознавање, али, не зато што у првом контакту види материјалну корист за себе или људску врсту, него зато што је особен те, како Бедфорд истиче, жели „знање самога себе ради“<sup>386</sup> (Wells 1901: 185).

У лику Кејвора, дакле, Велс представља последњу врсту научника у оквиру својега раног дела. У питању није ни луди, злоћудни научник попут Мороа и Грифина, који имитира бруталност природе, као што се не ради ни о научнички радозналом, али авантуристички виспреном времепловцу; Реч је, наиме, о мешавини ових, раније већ обрађених типова научника, а то ће рећи особеном, непрактичном научнику, који, упркос својој генијалности, на концу, пред Великим господарем Месеца страда због недостатка оне природне домишљатости која често у већој мери краси обичне, неинвентивне умове, какви се свакодневно срећу посвуда у свету. Кејвор је, дакле, подједнако бриљантан као и сва тројица ранијих изумитеља, али га од Мороа и Грифина ипак одваја мањак ничеовске воље за моћ, док га од времепловца одлучује неспособност самозаштите у ситуацији непосредне опасности. С обзиром на одсуство жудње за материјалном имућношћу и показани пацифизам, закључујемо да је Кејвор веома сличан Николи Тесли, с том разликом што је

<sup>384</sup> “It seemed as though it wasn’t a face, as though it must needs be a mask, a horror, a deformity, that would presently be disavowed or explained. There was no nose, and the thing had dull bulging eyes at the side – in the silhouette I had supposed they were ears. There were no ears... I have tried to draw one of these heads, but I cannot. There was a mouth, downwardly curved, like a human mouth in a face that stares ferociously...”

<sup>385</sup> “‘It is clear,’ meditated Cavor, ‘they are intelligent. One can hypothecate certain things. As they have not killed us at once, they must have ideas of mercy. Mercy! at any rate of restraint. Possibly of intercourse. They may meet us. And this apartment and the glimpses we had of its guardian. These fetters! A high degree of intelligence...’”

<sup>386</sup> “knowledge for its own sake”

историјски геније, за разлику од Велсовог фиктивног који напросто тежи да открива, ипак желео и да живот свеколиког човечанства учини лепшим и лакшим.

Супротно Кејвору, Бедфорд сумња у изгледе за постизање било какве сарадње са „мравима усправљеним на стражње ноге“,<sup>387</sup> како Селените сам погрдно назива (Wells 1901: 146). У томе што Кејвора и њега воде све дубље у унутрашњост Месеца, приповедач види одвођење у какав селенитски зоолошки врт, где ће двојица представника људске расе имати да чаме као какве ниже животиње. Убеђен у непријатељско расположење ванземаљаца, у једном тренутку, још пре но што им Селенити гестикулацијама нареду да пођу ка дубини Месеца, он изриче ватрену осуду науке, која их је, захваљујући Кејворовом блиставом уму, довела у тако безнадежан положај:

„Све је то због те проклете науке“, узвикнуо сам. „Она је сами ђаво. Средњовековни свештеници и прогонитељи су били у праву, а савременици уопште нису. Такнете ли је, даће вам дарове. И чим их узмете, она ће вас разбити у парам-парчад на неки неочекиван начин. Старе страсти и нова оружја – час вам узнемири религију, час друштвене идеје, а онда вас баци у очајање и беду“<sup>388</sup> (Wells 1901: 144–145)!

Лако је, на основу овакве тираде, присетити се неуспешних експеримената доктора Мороа и албинца Грифина, кроз чије је зловне активности Велс истакао свој рани антипозитивистички став, те сумњу у способност буржоазије да помоћу науке развија друштво истовремено утемељено на стабилности и прогресу. Такав став према науци као материјалистичком знању које, као и све раније спиритуалистичке идеје, на крају човечанству неће моћи да донесе утопију Бедфорд, међутим, уравнотежава вером у моћ науке да му, у контексту епохалног открића Месеца, омогући лично богаћење.

Наиме, боравећи на спољној периферији великог селенитског царства што се протеже све до средишта Месеца, Бедфорд открива да је у том чудном свету све – па чак и оно што би на Земљи било од дрвета или гвожђа – направљено од злата. Од злата су и окви којима им Селенити испрва беху везали руке и ноге, али и велика, краката машина која производи у галеријама и ходницима свеprisутно плаво фосфоресцентно осветљење, а поред које јунаци романа пролазе док под претњом селенитских малих оштрих штапова, корачају у дубину Земљиног сателита. У складу са својим спекулантским склоностима, Бедфорд још везаних руку и ногу долази на идеју да се, ако се којим чудом избави из окова те пронађе летелицу, заједно са Кејвором, још неколико борби вичних људи и одговарајућим оружјем, поново врати на Месец и на Земљу понесе довољно злата да би остатак живота могао провести безбрижно.

Такве, практичне, индивидуалистичке и материјалистичке замисли, Бедфорд, иначе, надовезује на колонизаторске идеје, које му се јављају још пре заробљавања, онда када на површини Месеца осети пријатан укус лунарних печурака. Охрабрен присуством обилне укусне хране на Месецу, приповедач (као очигледно представник социјалном дарвинизму склоне британске буржоазије) изјављује како би се на ово небеско тело могло населити сувишно, сиромашно становништво са Земље. Бедфорд своје социјално инжењерске планове, засноване на малтузијанско-дарвинистичкој премиси о бржем умножавању људске врсте него што то њена матична планета може да подржи, даље развија под дејством отрова, што му је у међувремену помутило разум, па отуда његов говор почиње да личи на говор опијеног човека:

---

<sup>387</sup> “ants on their hind legs”

<sup>388</sup> “‘It’s this accursed science,’ I cried. ‘It’s the very Devil. The mediaeval priests and persecutors were right and the Moderns are all wrong. You tamper with it – and it offers you gifts. And directly you take them it knocks you to pieces in some unexpected way. Old passions and new weapons – now it upsets your religion, now it upsets your social ideas, now it whirls you off to desolation and misery!’”

„Морамо да припојимо овај Месец“, рекао сам. „Нема ту циле-миле. То је део бремена белог човека. Кејворе – ми смо – штуч – сатапи – хоћу да кажем, сатрапи! Царство какво Цезар није мог’о ни да сања! Наслови у новинама: Кејвореција, Бедфордеција – штуч – ограничено. Хоћу да кажем, неограничено. Практично“<sup>389</sup> (Wells 1901: 129).

Нема сумње да Бедфорд, као практичан мислилац, који у научним открићима види прилику за даљи развој колонијализма и лично богаћење оличава британску империјалистичку буржоазију позног деветнаестог века, а, како је Маконел (McConnell 1981: 156) мудро запазио, баш у шалливом начину на који је излагање колонизаторских идеја представљено (тоном пијанчеве неразборитости и уз алузију на „Бреме белог човека“ [“White Man’s Burden”, 1899], Киплингову чувену поетску апологезу белачког, америчког и британског, империјализма) почива Велсов сатирични подсмех на рачун таквих идеолошких концепција.

У сукобу међусобно супротстављених филозофија на крају превагу односи агресивна Бедфордова, јер након дугог хода везаних руку (ноге су им Селенити при поласку одвезали да би могли да корачају) двојица се протагониста затичу пред једним дугачким мостом, широким свега петнаест центиметара, преко кога је требало прећи да би се са путовањем могло наставити даље. С обзиром на то да међу представницима двеју интелигентних раса и даље није било никакве комуникације изузев простих гестикулација, те да двојица људи везаних руку никако нису могли успешно прећи тако узак мост под којим је зјапила несагледива провалија, један од Селенита Бедфорда, невољно да на мост закорачи, два пута убада копљем у леђа, због чега овај тек ослобођеним рукама (у тренутку другог убода приповедач је од беса покидао ланце) удара биће које га је увредило. Селенит се показује као веома нежан, јер његово од ударца пробијено тело пада мртво читавих десетак метара даље; а онда почиње бекство заточеника, у оквиру којег ће Бедфорд вољно, а Кејвор невољно (непрактични научник је чак и пред мостом сматрао да би их Селенити, увидевши њихову невољност да пођу преко моста, на крају обојицу безбедно пренели на другу страну) морати да се боре против насиљу невичних али све бројнијих и боље организованих домородаца.

Након што се пробију кроз редове штаповима наоружаних гонича стоке, Велсови јунаци хитају у правцу из кога су дошли, надајући се да ће тако успети да поново изађу на светлост лунарног дана. Док у циновским скоковима јуре преко „потока“ плаве светлости, Бедфорд и Кејвор ступају у борбу са читавим селенитским региментама, које осим копаља сада користе и некакав топу сличан самострел, чији пројектил чак једном приликом Бедфорда погађа у раме. Након многобројних чарки, у току којих се пацифистички оријентисани Кејвор више скривао него што је помагао Бедфорду, свемирски путници пуком срећом успевају да пронађу окно које води на површину.

На површини Месеца, Бедфорд и Кејвор схватају да им је од четрнаестодневног лунарног дана остало још само четири дана (у унутрашњости сателита провели су пуних десет), па се, пожуривши да пронађу сферу међу флором која је сада била још виша и бујнија у односу на тренутак када су их одвукли у унутрашњост небеског тела, договарају да се, како би истовремено претражили што већу површину, раздвоје, те да се онај који први буде пронашао летелицу врати на почетно место (назначено белом марамицом на врху забоденог штапа) и онога другог о томе обавести. После дуготрајног трагања, Бедфорд успева да спаси сферу, али на повратку до почетног места налази згужвану хартију, на којој је Кејвор властитом крвљу исписао поруку своме сапутнику. Садржина овог писма, сасвим супротно његовој језивој форми, оптимистична је, упркос томе што се у њему каже да је Кејвор, тражећи сферу, повредио чашицу на колону, те да је извесно да ће га бројни Селенити, који су полако сужавали обруч око њега, на крају вратити под површину Месеца. Наиме, у

<sup>389</sup> “‘We must annex this moon,’ I said. ‘There must be no shilly-shally. This is part of the White Man’s Burthen. Cavor – we are – his – Satap – mean Satraps! Nempire Caesar never dreamt. B’in all the newspaper. Cavorecia. Bedfordecia. – hic – Limited. Mean – unlimited! Practically.’”

поруци научник истиче да је, осим гонича стоке, видео и некакве Селените са већим главама, те да његови гониоци нису ниједном заупуцали на њега, што је све, према његовом мишљењу указивало на то да ванземаљци, као високо интелигентна бића, не желе да га убију, већ да га упознају. Међутим, упркос Кејворовој убеђености да ће га Селенити љубазно примити у своје царство и опростити му (заправо, Бедфордово) насиље у површинским слојевима Месечеве унутрашњости, приповедач о писму суди на основу тога што се оно завршава неразговорном крвавом мрљом – а то ће рећи, бива уверен да су Кејвора убили. Стога брже-боље полази натраг према сфери, те у њу успева да се укрца свега неколико часака пре него што неподношљиво ледена ноћ, услед заласка Сунца, наново завлада Месецом.

Вредне су помена Бедфордове мисли у тренутку када схвати да је „крваво црвени лук Сунчевог диска“<sup>390</sup> готов да зађе, те да му, ако не жели да умре на леденом, ретком и ињем прошараном Месечевом сутонском ваздуху, ваља што пре похитати натраг према летелици, коју је, пре но што је кренуо да пронађе Кејвора, обележио својим прслуком, скинутим и баченим на оближње растиње (Wells 1901: 234):

Нада мном, око мене, све тешње и тешње ме притискајући, била је Вечност; оно што је било пре почетка и што ће тријумфовати над свршетком; та огромна празнина у којој су светлост, живот и бивство само танак и нестајући сјај какве звезде падалице, хладноћа, спокој, тишина – бесконачна и крајња васионска Ноћ<sup>391</sup> (Wells 1901: 235).

Поново, као у *Времплову*, Велс заговара други закон термодинамике, као неумитни свршетак еволуције Сунчевог система, који је почео из статичне и беживотне хомогене звездане масе, затим развио разнолики живот на Земљи – а могуће и на осталим телима планетарног система – и који се мора завршити статичношћу и беживотношћу постојећих планета, окружених подједнако беживотним свемиром. Ову преокупацију коначним смирајем живог света, у чијем контексту Земља, иако насељена људском интелигенцијом, представља један сасвим неважан елемент, писац је, иначе, изразио и нешто касније, у тренутку када Бедфорд, након што кејворитску сферу покрене и управи је према Земљи, почне да, у потрази за смислом властитог живота, кроз главу премеће све своје пређашње доживљаје. Никако не успевајући да, у складу са хакслијевском ателеологијом, пронађе животни смисао, приповедач тада, подстакнут призором малене Земље који му се указао још при слетању на Месец, изговара следеће речи: „Чинило ми се да постајем све већи и већи, да губим сваки осећај за кретање; да лебдим међу звездама и увек ми је тај осећај Земљине маленкости и бескрајне маленкости мог живота на њој био имплицитан у мислима“<sup>392</sup> (Wells 1901: 244). Јасна је, дакле, чврста утемељеност Велсових *Првих људи на Месецу* на научној методи индукције, логичком мишљењу које, при проучавању природе, не полази ни од каквог аксиома, већ своје теорије гради искључиво на основу објективног емпиријског посматрања.

После извесног времена Бедфорд се, иако мање вешт у управљању сфером од њеног творца Кејвора, враћа на Земљу, при чему, случајним сплетом околности, слеће на приобаље кентског села Литлстоун, које је од Лима удаљено свега неколико километара. Својом сфером, ниоткуда пристиглом са пучине, као и златним полугама и оковима, које је донео са

<sup>390</sup> “the blood-red crescent of the sun’s disk”

<sup>391</sup> “Over me, around me, closing in on me, embracing me ever nearer, was the Eternal; that which was before the beginning, and that which triumphs over the end; that enormous void in which all light and life and being is but the thin and vanishing splendour of a falling star, the cold, the stillness, the silence – the infinite and final Night of space.”

<sup>392</sup> “I seemed to myself to have grown greater and greater, to have lost all sense of movement; to be floating amidst the stars, and always the sense of earth’s littleness and the infinite littleness of my life upon it, was implicit in my thoughts.”



Месеца,<sup>393</sup> наратор изазива зачуђеност локалних купача, који му ипак помажу да се смести у оближњи хотел. Међутим, најважнији детаљ двадесет првог поглавља, које, како смо већ на почетку пододељка наговорили, прави пресек између заједничке авантуре двојице јунака романа, и Кејворовог подробног описа селенитске цивилизације, јесте изненадни губитак кејворитске летелице. Наиме, као у случају *Времплова*, и у *Првим људима на Месецу* Велс се постарао да тајна свемирског путовања оде у заборав. По свој прилици, биће да је писац желео да на крају овог, изванредно маштовитог, романа ипак остави утисак реалистичности (односно, немогућности поновног одласка на Месец), а управо у таквом умешном спајању стварног и бајковитог и почива његово уметничко мајсторство, које и данашњег читаоца задивљује истом оном силином којом је одушевљавала Џозефа Конрада. Заправо, након Бедфордовог одласка у хотел, ради ручка и телефонског позива банци (у циљу смештања златних предмета), у непажљиво остављену сферу улази један дечак, који нехотице, притиском дугмета, затвара врата и прозоре „свемирског брода“, те неповратно одлази у свемир. Том несрећом, која се, по имплицитној критици беспоговорне вере у благотворност науке, надовезује на раније цитиране приповедачеве (односно, Велсове) експлицитне антипозитивистичке речи, привидно се завршава Бедфордова и Кејворова пустоловина; само привидно – јер убрзо један холандски научник, који помоћу Теслине технологије електричних даљинских комуникационих сигнала добија поруке кодиране на чистом енглеском језику, Бедфорда позива у своју опсерваторију у швајцарским планинама.<sup>394</sup>

Одазвавши се позиву, Бедфорд стиче увид у многобројне примљене поруке, те се, тумачећи их заједно са Холанђанином, уверава да оне изван сваке сумње долазе од Кејвора. Непрактични научник, наиме, сасвим супротно Бедфордовим претпоставкама, преживео је поновно заробљавање, па је, нашавши се опет међу пријатељски настројеним Селенитима, успео да подробно упозна тај чудесни лунарни свет. Како у својим порукама наводи, Кејвор је, под пратњом мраволиких домородаца, ишао до самог средишта „планете“, у коме се, сасвим супротно Земљином ужареном језгру, налази такозвано Централно море, „језеро хладне ватре [...] што се сјаји и чудно ковитла, ‘као блиставо плаво млеко које је само што не проври’“<sup>395</sup> (Wells 1901: 282). До тог мора Кејвор је, како каже, стигао спуштајући се низ вертикалне вентилационе цеви дуге преко триста километара, а док је крстарио по његовој површини сазнао је да се у дубинама Централног мора, осим риба које пецају Селенити,<sup>396</sup> крију и две врсте чудовишта – Рафа и Дзи – једина бића у Месецу од којих страхују житељи ове занимљиве цивилизације; и док прва нема, слично Лернејској хидри из митова о Хераклу, има много пипака који, упркос сечењу, изнова израстају, другу пак још нико није сасвим тачно описао, будући да напада исто тако брзо као што се креће кроз изувијане морске клисуре. Поменуте вентилационе цеви, иначе, као и многобројне пећине раштркане посвуда између њих, једним су делом плод природне Месечеве шупљикавости, а другим селенитске градитељске способности. Те цеви, које Централно море спајају са кратерима,

<sup>393</sup> Поред овога које је покидао пред „вртоглавим мостом“, Бедфорд је са собом на Земљу донео и две златне полуге, које је одузео селенитским касапима док се, заједно са неборбеним Кејвором, пробијао ка површини Месеца. Тим два метра дугачким полугама приповедач је тукао своје противнике, а оне су, по свему судећи, селенитским месарима, при касапљењу, служиле за превртање огромних телесина закланих Месечевих говеда. Иначе, како Бедфорд описује, недалеко испод површине Месеца налазе се пећине у којима Селенити чувају и кољу своју стоку, коју на површину свог небеског тела изводе само у току лунарног дана. Најжустрија приповедачева борба са Селенитима управо се и одиграла у једној од домородачких клиница, а бици у тој пећини писац је посветио читаву једну главу, под насловом „Борба у пећини“ [„The Fight in the Cave“].

<sup>394</sup> Након пустоловине, верујући да је она заиста завршена, Бедфорд пише и објављује роман *Први људи на Месецу*, који је доцније холандски научник прочитао, па се тако упознао са „првим лунарним путовањем“. Двојаком употребом наслова романа – као наслова стварног дела, објављеног 1901, и наслова фикционалног дела у оквиру стварног, истоименог романа – Велс поново брише разлику између стварности и маште, па се и у оваквом једном ситном детаљу да уочити његова спремност на игру са читалачким аудиторijумом.

<sup>395</sup> “a lake of heatless fire [...] glowing and eddying in strange perturbation, ‘like luminous blue milk that is just on the boil.’”

<sup>396</sup> Риба је, дакле, други значајан прехрамбрани ресурс у Селенитима, уз већ поменута Месечева говеда, која се током хладне лунарне ноћи држе у пећинама унутар Месеца, а током лунарног дана изводе напоље на испашу.

Селенитима, осим за вентилацију, тј. усмеравање струјања лунарних ветрова, служе и за саобраћај, тј. кретање, с обзиром на то да се у њима налазе некакви балони који, по функцији, одговарају човековим лифтовима.

Међутим, највеће Кејворово откриће не тиче се нити неорганске материје Земљиног сателита, као ни неинтелигентног органског лунарног света, него високо интелигентних господара Месечеве унутрашњости. О Селенитима Кејвор сазнаје да се одликују високом организованошћу, мирољубивошћу, те строгом кастинском хијерархијом која, запрепашћујуће, није заснована само на моћи, него и на физиономији. Заправо, за разлику од гонича стоке и месара из граничних делова селенитске империје, који се по телесном изгледу, како је још Бедфорд уочио, међу собом много не разликују, Селенити у унутрашњости Месеца изузетно су физиономијски хетерогени, при чему њихове међусобне разлике почивају на различитости послова које за своје друштво обављају. Кастински систем, дакле, који под површином Месеца омогућава координисаност, утемељен је на друштвеној подели рада.

У том смислу, селенитска се друштвена пирамида може раслојити на три ступња. На најнижој лествици налазе се радници, чија се класа, у зависности од конкретног посла који сваки одређени радник обавља, може даље раслојити на више подврста. У ту групу, осим већ поменутих релативно мишићавих гонича Месечевих говеда и месара, спадају, дакле, и различити помоћници такозваних селенитских администратора (водичи, носачи и гардеробери), као и сасвим необична бића попут минијатурних „погонских Селенита“ који функционишу као мотори различитих уређаја, или „дувача стакла“, чији једини развијени орган јесу плућа, или радника који због тога што управљају звонима имају нарочито велике уши, а због тога што раде са хемијским средствима, увећане носеве.

Другу класу Месечеве цивилизације чине лунарни полицајци, најмишићавији Селенити, који су савршено послушни администраторима (трећој класи). Задатак ових полицајаца јесте да се старају о томе да исправљају поједине елементе непослушности или радничке неефикасности који се, упркос генетској условљености радника за покорност и склоност одређеној врсти специјализованог рада, ипак повремено јављају.

У класи администратора, тј. аристократске интелигенције селенитског друштва, налазе се гротескна бића хипертрофичних мозгова а атрофичног тела и екстремитета. Будући да због свог парадоксалног изгледа нису у стању да сами успешно ходају и да се облаче, чак им и при таквим, с човекове тачке гледишта, сасвим основним активностима, помажу за те послове специјализовани радници. Постоје три врсте администратора, а представници свих трију врста били су задужени да успоставе комуникацију са Кејвором. Те су три врсте следеће:

Постоје администратори, од којих је један Фај-у, Селенити са значајном иницијативом и свестраношћу, који су одговорни за сваку кубну јединицу Месечеве васељене; стручњаци попут мислиоца с главом величине фудбалске лопте, који су обучени да извршавају одређене специјалне операције; као и ерудити, који су складиште свеколиког знања. Овој потоњој класи припада Тси-паф, први лунарни професор земаљских језика<sup>397</sup> (Wells 1901: 306).

Фај-у и Тси-паф, иначе, били су Кејворови најближи пратиоци у току његовог другог боравка у Месецу, Селенити који су ради сложене комуникације са гостом, почели да уче енглески. При савладавању идиома и апстрактних израза, као најтежих појмова енглеског вокабулара, морао им је помоћи администратор са главом величине лопте. У глави Тси-пафа, као способног за меморисање свакојаким информација, начињен је први репозиторијум енглеског

<sup>397</sup> “There are the administrators, of whom Phi-oo is one, Selenites of considerable initiative and versatility, responsible each for a certain cubic content of the moon’s bulk; the experts like the football-headed thinker, who are trained to perform certain special operations; and the erudite, who are the repositories of all knowledge. To this latter class belongs Tsi-puff, the first lunar professor of terrestrial languages.”

језика. Иначе, како се даље наводи, занимљиво је да је неспутани развитак селенитског мозга (а услед одсуства чврсте лобање којом се одликују људи) укинуо потребу за средствима бележења информација: „Нема књига, нема никаквих забележака, нема библиотека, као ни записа. Све знање се држи у набреклим мозговима као што тексашки мрави сакупљачи меда свој мед држе у набреклим стомацима“<sup>398</sup> (Wells 1901: 306–307).

Како Кејвор објашњава, селенитско друштво функционише савршено, јер се сваки његов члан, без обзира на то да ли је у питању интелектуалац или физички радник, од рођења прилагођава једној уској, друштвено корисној, специјализацији: „‘У Месецу’, каже Кејвор, ‘сваки грађанин зна своје место. Он се за то место рађа, а сложени режим обуке, образовања и хирургије којој се подвргава на крају га са њим усаглашава тако потпуно да осим за ту сврху нема никаквих идеја нити органа’“<sup>399</sup> (Wells 1901: 304). Док се администратори припремају за каријеру научника и управљача радничком кастом, радници се припремају за век беспоговорног телесног рада. Колико год то чудно звучало, сви су Селенити подједнако срећни, јер ниједан појединац страст не осећа ни према чему другом, осим према властитом послу. У селенитској заједници, „свако представља савршену јединицу у светској машинерији“<sup>400</sup> (Wells 1901: 305).

Кроз читави опис селенитског друштва провејава Велсова иронија на рачун недостатка личне слободе и очигледне физичке закржљалости свих грађана Месечеве цивилизације, једностраности која долази услед стварања услова што искључиво инсистирају на развоју само једног органа. Та се иронија повремено испољава упечатљиво, као на пример у случају најумнијих селенитских интелектуалаца које, због потпуне неспособности кретања, у носилкама носе њихови поданици. Каткада се пак та иронија ублажава делимичним похвалама на рачун селенитских обичаја, као на пример онда када Кејвор описује методе помоћу којих Селенити вештачки преобликују телесни изглед својих специјализованих радника:

Производња различитих врста ових радника мора бити један веома чудан и занимљив процес. Још увек много тога не знам о томе, али сасвим недавно наишао сам на неколико младих Селенита затворених у тегле одакле су им вирили само предњи екстремитети, те које су сабијали како би од њих настали руковатељи одређених машина. Продужена „рука“ у овом високо развијеном систему техничког образовања стимулише се иритантима а храни инјекцијом, док се преостали део тела изгладњује. Фај-у је, ако га нисам погрешно разумео, објаснио да у ранијим стадијумима ова мала чудна створења често показују знаке патње у својим различитим положајима збијености, али лако очвршћавају; и одвео ме је до места где се неколико гласника еластичних екстремитета извлаче и обучавају. Знам да је веома неразумно, али призори таквих едукативних метода на мене остављају непријатан утисак. Међутим, надам се да ће то проћи, те да ћу моћи да видим још од тог аспекта њиховог друштвеног поретка. Тај бедни пипак од руке који вири из тегле, како ми се учинило, изазива благи жал за изгубљеним могућностима; он ме још увек прогања, премда је збиља на концу реч о далеко хуманијем процесу него што је то наш земаљски обичај да децу пуштамо да израсту у људе, па да онда од њих правимо машине<sup>401</sup> (Wells 1901: 310–311).

---

<sup>398</sup> “There are no books, no records of any sort, no libraries or inscriptions. All knowledge is stored in distended brains much as the honey-ants of Texas store honey in their distended abdomens.”

<sup>399</sup> “‘In the Moon,’ says Cavor, ‘every citizen knows his place. He is born to that place, and the elaborate discipline of training and education and surgery he undergoes fits him at last so completely to it that he has neither ideas nor organs for any purpose beyond it.’”

<sup>400</sup> “each is a perfect unit in a world machine”

<sup>401</sup> “The making of these various sorts of operative must be a very curious and interesting process. I am still very much in the dark about it, but quite recently I came upon a number of young Selenites confined in jars from which only the

Као што видимо, упркос приказу једног неупитно нехуманог биоинжењерског процеса, Велс ипак кроз Кејвора закључује да је процес специјализације коме се људи накнадно подвргавају још нечовечнији од селенитског. Реч је о томе да је, с једне стране, селенитски процес специјализације краткотрајан, те због тога што циља на трајну измену човекове биохемијске природе, радницима патњу задаје само на самом почетку њиховог живота. С друге стране пак људски процес специјализације, иако не обухвата биолошку стимулацију једних органа на уштрб других, подразумева дуготрајну патњу радника који су, од тренутка када савладају занат (већ у касним адолесцентским годинама), приморани да, ради служења капиталистичкој индустрији, целог живота сузбијају сва своја остала лична интересовања. Према Велсу, дакле, педагошко и платежно условљавање коме се подвргавају људски радници округлије је од физиолошког условљавања на Месецу, које би, ако узмемо да се успон технократског капитализма већ не може зауставити, можда једног дана функционисање индустрије могло да олакша на Земљи.

Међутим, најснажнију иронију писац оставља за крај, у којој Кејвор описује свој помпезни сусрет са Великим господарем Месеца, најумнијим представником селенитске аристократије, коме су покорни чак и сви администратори. Овај апсолутни владар напредне цивилизације Селенита представља нахумористичнији, најгротескнији приказ унутрашњости Земљиног сателита. Он, слично Марсовцима из *Рата светова*, има само главу, док су му тело и екстремитети минијатурни, те служе тек толико да му огромну главу придржавају на његовом владарском трону. Начин на који га описује Кејвор, окружен безбројним Селенитима што су му испрва реметили усредсређеност, са завршним речима које говоре о моћи једног тако физички немоћног властодршца, и сам довољно указује на ироничан подсмех Контовом предвиђању да ће у утопијској будућности владари бити савршено интелигентни:

Испрва, док сам зурио у блиставе зраке, овај је сушти мозак изгледао сличан непрозирној, безобличној бешици са магловитим, кривудавим сенима линија што су се унутра видљиво увијале. Затим, испод те гломазности и одмах изнад ивице престола,<sup>402</sup> тргнувши се видех мајунше вилењачке очи како чкиље из сјаја. Лица нема, само очи, као да чкиље кроз рупе. Испрва нисам видео ништа више од ова два зурећа ока, а онда сам испод разлучио мало, патуљасто тело и његове инсектоидно чланковите екстремитете, спарушене и беле. Те су очи одозго у мене пиљиле једном чудном снагом, а доњи део набрекле лопте био је наборан. Мали пипци од руку, неспособног изгледа, придржавали су овај облик на престолу.

---

fore-limbs protruded, who were being compressed to become machine-minders of a special sort. The extended 'hand' in this highly developed system of technical education is stimulated by irritants and nourished by injection, while the rest of the body is starved. Phi-oo, unless I misunderstood him, explained that in the earlier stages these queer little creatures are apt to display signs of suffering in their various cramped situations, but they easily become indurated to their lot; and he took me on to where a number of flexible-limbed messengers were being drawn out and broken in. It is quite unreasonable, I know, but such glimpses of the educational methods of these beings affect me disagreeably. I hope, however, that may pass off, and I may be able to see more of this aspect of their wonderful social order. That wretched-looking hand-tentacle sticking out of its jar seemed to have a sort of limp appeal for lost possibilities; it haunts me still, although, of course, it is really in the end a far more humane proceeding than our earthly method of leaving children to grow into human beings, and then making machines of them."

<sup>402</sup> Кејвора Селенити на носилци доносе у подножје пирамидалног степеништа на чијем врху се налази Велики господар Месеца, окружен бљештавилом. На средини степеништа положај заузимају преводиоци Фај-у и Тси-паф, а циновска дворана у коју доспева Кејвор испуњена је безбројним Селенитима, поданицима свога господара. У многобројности Селенита исмева се Контов немар за пренасељеност, будући да је он пораст и концентрацију сарадљивих становника у индустријска средишта сматрао благотворним (Fiamengo 1987: 159, 317). Иначе, читав догађај протиче у амбијенту озбиљне дипломатије, што, с обзиром на смешан изглед лунарног суверена додатно појачава утисак гротеске.

Био је велики. Био је самилостан. Заборавио сам на дворану и гомилу<sup>403</sup>  
(Wells 1901: 323–324).

У току разговора, Кејвор, на захтев Господара Месеца, објашњава најпре геолошко-биолошке одлике Земље, а затим описује и људску цивилизацију која привлачи нарочиту пажњу селенитског цара. Док слуша о стању научног развоја и политичком уређењу Земљана, Велики господар Месеца бива зачуђен парадоксалношћу људске врсте. Та парадоксалност оличена је, као прво, у чињеници да су људи, иако технолошки и социјално видно заостали у односу на савршено механизоване и свеопште уједињене Селените, ипак пронашли средство за свемирско путовање – што је откриће до кога Месечеви становници још нису дошли.<sup>404</sup> Као друго, та се парадоксалност очитује и у томе што су „са знањем Селенити [...] расли и мењали се, [док] [су] људи [...] сакупљали знање а ипак остали животиње – опремљене“<sup>405</sup> (Wells 1901: 334).

С тим у вези, на крају Велики господар Месеца од Кејвора дознаје о великој људској ратоборности. Велсов му научник пружа кратку историју ратовања међу људима, од Хуна и Татара, преко Крсташких ратова, до савремених начина вођења борбе. Опис савремених ратничких вештина обухвата, иначе, велике топове, подводна торпеда и митралезе, као последње човекове изуме масовног уништења. Док слушају Фај-уов превод Кејворовог излагања, препуног свирепости што је од памтивека неизоставан део људског ратовања, сви окупљени Селенити реагују звуцима јасног негодовања. Међутим, оно што Господара Месеца и његове бројне поданике највише ужасава нису патње свих појединаца – војних и цивилних – захваћених борбама, као ни висока технологија земаљског ратовања (једини аспект науке, осим путовања у свемир, који је човечанство више развило од Селенита), него је то радост с којом људи иду у бој. Не верујући да у свемиру постоје бића која се међусобно убијају ради звери којима се хране те која још у томе и уживају, господар Месеца затражи потврду од Кејвора, на шта овај, што ће се испоставити као кобна грешка, самоуверено разбија неверицу: „Уверио сам их да мушкарци моје расе битку сматрају најславнијим животним искуством [...]“<sup>406</sup> (Wells 1901: 337).

Схвативши да та чудна бића са Земље, колико год била неспособна за јединство и високо координисану сарадњу, могу, због свога ратоборства и могућности доласка на Месец, представљати озбиљну претњу по безбедност селенитске заједнице, Велики господар Месеца, по свему судећи, наређује да се Кејвор погуби. Заправо, последња порука коју Бедфорд и холандски астроном примају са Месеца почиње Кејворовом свешћу о томе да селенитском суверену није требало откривати човекову љубав према рату, затим се наставља његовим покушајем да људима саопшти како се тачно прави кејворит, а завршава се

---

<sup>403</sup> “At first as I peered into the radiating glow this quintessential brain looked very much like an opaque, featureless bladder with dim, undulating ghosts of convolutions writihing visibly within. Then beneath its enormity and just above the edge of the throne one saw with a start minute elfin eyes peering out of the glow. No face, but eyes, as if they peered through holes. At first I could see no more than these two staring little eyes, and then below I distinguished the little dwarfed body and its insect-jointed limbs shrivelled and white. The eyes stared down at me with a strange intensity, and the lower part of the swollen globe was wrinkled. Ineffectual-looking little hand-tentacles steadied this shape on the throne...

It was great. It was pitiful. One forgot the hall and the crowd.”

<sup>404</sup> Одлике људског света којима се Господар Месеца чуди јесу разједињеност човечанства на државе, језичка подељеност, демократски систем власти (који је, заправо, и међу људима деветнаестог века већ озбиљно почео да поново поприма облик аристократизма), као и чињеница да људи, који свемирски програм развијају пре Селенита, владају само површином своје планете. Јасно је да овде Велс, осим што се подсмева изобличености Селенита, свифтовски сатиризује човекову склоност крајностима (McConnell 1981: 160). Дакле, писац се истовремено руга и савременом полуживотињском стању човечанства и савршеној рационалности ка којој га неминовно води социјална еволуција, у чему се увиђа колико је људима заправо тешко створити било какву утопију (McConnell 1981: 160).

<sup>405</sup> “With knowledge the Selenites grew and changed; [while] mankind stored their knowledge about them and remained brutes – equipped.”

<sup>406</sup> “I assured them men of my race considered battle the most glorious experience of life [...]”

окрњеном речју „узлуд“<sup>407</sup> (Wells 1901: 342). Не сазнавши на крају тајну кејворита (што је, у смислу трајног губитка могућности свемирског путовања, у директној вези и са нестанком једине кејворитске сфере у двадесет првој глави), Бедфорд закључује да је последња реч његовог несуданог пословног сарадника требало да буде „узлуд“,<sup>408</sup> те да је подразумевала крајњи неуспех преношења тајне кејворита (Wells 1901: 342). Роман се завршава сликом батргајућег Кејвора кога Селенити одводе у смрт, а та се слика саопштава кроз машту Бедфорда, чијим је погледом на ова чудесна дешавања дело и започело.

На основу свега реченог, јасно је да *Први људи на Месецу* имају два значења, при чему се у оба случаја, значења романа, баш као и у *Рату светова*, испољавају кроз опис ванземаљаца. Као прво, Велсови Селенити, схваћени дословно, означавају врсту интелегентнију од човека, са којом би људи, у складу са социјално дарвинистичким теоријама деветнаестог столећа о улози међурасних и међуетничких конфликта при настанку империја, могли једног дана доћи у сукоб.<sup>409</sup> На ову могућност указује експлицитно сами писац у завршници романа, чак и упркос томе што се у делу каже како Селенити не могу да направе кејворит због неприсутства хелијума на Месецу, а да међу људима, након Кејворовог несрећног свршетка, више нема никога ко би ту антигравитациону твар умео да произведе: „У том нашем сателиту постоје нови елементи, нови уређаји, нове традиције, огромна лавина нових идеја, једна необична раса са којом се неминовно морамо сукобити око превласти – злато исто тако распрострањено као гвожђе и челик...“<sup>410</sup> (Wells 1901: 315). Када се, у контексту космичке међурасне борбе за опстанак, упореде са *Ратом светова*, *Први људи на Месецу* се одликују знатно слабијим интензитетом, будући да то дело рат не приказује директно, него се о њему говори хипотетички, у виду наговештаја.

Друга интерпретација Селенита је метафоричка, јер подразумева слику људског рода из далеке будућности, у којој је контовско-спенсеровска идеологија технократског капитализма постигла потпуни тријумф. Кроз опис светске империје као савршене машине у којој је сваки појединац само један обичан машински елемент, Велс изражава ужас према филозофији која заговара потпуно жртвовање личне слободе ради потпуне власти над природом. Селенити, дакле, у сагласности са сатиричном традицијом богате пређашње селенографије у књижевности, представљају карикатуру човечанства које је, жудећи за материјалним благостањем и миром (тј. Контовим „прогресом и поретком“), превазишло само себе (Supek 1987: 152; Suvin 2009: 19). Велсови лунарни житељи стога, као бића која су се, услед промене социјалне средине (укидање унутарврсног насиља), изменила регресивно (дакле, дееволутивно), довршавају Велсов низ гротескних послељудских врста коме припадају Илоји и Морлоци из *Времплова*, као и Марсовци из *Рата светова*. Међутим, јасно је да Селенити више сличности имају са Марсовцима неголи са Илојима и Морлоцима.

Наиме, ради се о томе да се имагинарни становници Месечеве унутрашњости, као и Марсовци, одликују суперинтелигенцијом и хиперорганизованошћу, те да код Селенита, као ни код октопидних Марсоваца, не долази до рушења цивилизације изнутра, због превласти космичког процеса над етичким. С тим у вези, могло би се рећи да Велс идеју о извесном успеху контовско-спенсеровског капитализма не превреднује, као у романима *Времплов* и

<sup>407</sup> “unless”

<sup>408</sup> “useless”

<sup>409</sup> Социјални дарвинизам, осим у Енглеској и Немачкој, током деветнаестог века је нарочито развијан и у Аустро-Угарској, где су најчувенији представници ове биолошко-социолошке теорије били Гумплович [Ludwig Gumplowicz, 1838–1909] и Раценхофер [Gustav Ratzenhofer, 1842–1904]. Први од ове двојице био је особито радикалан у ставу да је „рат међу народима исто тако неминован као и борба за опстанак међу живим бићима“, те да „[с]амо ратови доводе до надживљавања најспособнијих“ (Supek 1987: 83), у чему се, иначе, и огледа његов радикализам у односу на Енглеза Спенсера, који рат као методу усавршавања расе, за разлику од овог натурализованог Аустријанца (Гумплович је био пољског порекла), није сматрао нечим што човечанство мора практиковати и у будућности. У вези са могућим сукобом између Селенита и људи, подразумева се, разумљиво, борба између врста у васиони, а не између различитих земаљских народа.

<sup>410</sup> “In that satellite of ours there are new elements, new appliances, new traditions, an overwhelming avalanche of new ideas, a strange race with whom we must inevitably struggle for mastery – gold as common as iron or wood...”

*Кад се спавач пробуди*, практично и директно, сценаријом братоубилачке пропасти, него то чини на један знатно суптилнији начин. Другим речима, до дословног неуспеха (тј. нефункционалности, анархије) селенитске буржоаске утопије уопште не долази. Од почетка па до краја *Првих људи на Месецу*, селенитска је цивилизација савршено функционална и координисана, те она представља пример потпуног тријумфа етичког процеса над космичким, коначног „уморства тигра и мајмуна“ које је Велс у свим ранијим остварењима приказивао као немогуће. Такав коначни друштвени успех писаца, уместо дословним рушењем, критикује ставом подсмешљиве згрожености, па би, сматрамо, најтачније било да Британчеву осуду капитализма у овом роману назовемо индиректном и естетском.

Заправо, кроз гротескну – физичку и интелектуалну – осакаћеност лунарних ванземаљаца Велс види пораз слободарских идеала које су испрва, уочи велике Француске буржоаске револуције, заговарали изворни буржоаски мислиоци попут Русоа [Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778] и Кондорсеа [Marquis de Condorcet, 1743–1794]. Дакле, оригинална замисао идеолога антифеудализма и антиаристократизма била је да ће човечанство развој истинске, финансијски егалитаристичке, етике успети да упари са развојем науке и технологије, те да ће будућа поколења уживати у вечном братству и материјалном благостању. Међутим, с обзиром на то да се буржоазија врло брзо показала исто тако егоистична као и феудално племство, већ од средине деветнаестог века настају социјалистичке идеје са циљем да се исправи недореченост изворног буржоаског устанка.<sup>411</sup> Управо је из утврде социјалистичких начела Велс нападао капиталистичку идеологију Конта и Спенсера, с тим што је у *Првим људима на Месецу*, чини се, уместо као рушилац неправичног друштвеног система, наступио као самозадовољни подсмешљивац. Као да је Велс у завршници свога најранијег стваралачког периода желео чак и да размотри могући успех капиталистичке утопије, те да упркос таквој могућности остане непоколебљиви критичар буржоазије, па макар она никада и не доживела пораз. Као да је желео да каже да, упркос друштвеном успеху (тј. одсуству анархије), човек не може остати човек ако се одрекне личне слободе. Као да је хтео да, кроз подсмех селенитској ружноћи и једностраности, поручи да човек, упркос жигу животиње који носи у себи и неспособности уједначења моралног са технолошким развојем, представља најлепше и најплеменитије биће на свету, те да би стога било каква његова биолошка модификација, па макар она подразумевала и успешно наслеђивање *homo sapiens sapiens*, значила смрт човечанства.<sup>412</sup>

У вези са Велсовом критиком поробљавања (односно дехуманизације) човечанства, вреди се присетити и наше опаске из анализе романа *Кад се спавач пробуди*, у којој смо говорили о утицају овог дела на велике писце антиутопија у двадесетом столећу – Форстера, Замјатина, Орвела и Олдоса Хакслија. Наиме, реч је о томе да су и *Први људи на Месецу* у једнакој мери инспирисали знамените настављаче антиутопијске фантастике, а нарочито је тај идејни утицај уочљив у случају *Врлог новог света* Олдоса Хакслија (иначе унука Томаса Хакслија), који је, како Хилегас (Hillegas 1967: 19–20, 112) наводи, отворено говорио о својој одушевљености Велсовим селенографским романом.

---

<sup>411</sup> Мислимо на то да је Револуција донела само епистемолошку победу науке, тј. еволуционизма, над библијским објашњењима постанка света, али да до етичке победе над друштвеном неправдом феудалне хијерархије није дошло.

<sup>412</sup> О томе да је Велс садашњи телесни облик човека сматрао естетским врхунцем творачке еволуције можда најбоље говоре Мороове речи, којима овај људи научник Прендику објашњава зашто је изабрао баш људску физиономију за циљ свога вивисецирања: „Претпостављам да у људском облику постоји нешто што у себи има више уметничких чари од било ког животињског облика“ [„I suppose there is something in the human form that appeals to the artistic turn more powerfully than any animal shape can.“] (Wells 1896: 133). Дакле, без обзира на своје несумњиве недостатке, човек је за Велса ипак ремек-дело природе и било би га грехота изобличавати, о колико год се узвишеном социјално-инжењерском циљу радило.

У стилском погледу, *Први људи на Месецу*, условно речено,<sup>413</sup> представљају „последњи процват Велсове почетне фазе интензивног машталачког стваралаштва“<sup>414</sup> (Bergonzi 1961: 164). Као наративна целина, дело је питко и веома занимљиво, упркос томе што су пустиловни, динамични догађаји на многим местима испресецани статичним, филозофско-аргументативним, дијалозима и монолозима. Велсово умеће уклапања филозофских идеја у пустиловна збивања, којим се иначе одликује читав његов рани уметнички опус, јасно је уочљиво и у овом роману.

Нема сумње да за коначни суд о квалитету *Првих људи на Месецу* одређену меродавност мора имати сами Велс, који је овај роман описао као свој најбољи (Bergonzi 1961: 156). Међутим, тешко је проценити које од дела једног тако маштовитог и умешног списатеља заслужује епитет најбољег. У сваком случају, мора се похвалити велсовска сатира, која, као и у многим његовим раним делима, напада човекову подељеност на „животињско“ и „људско“, а која је и у пишевом селенографском роману остварила висок домет. У том смислу, Велс представља достојног наследника свог претходника и сународника, сатиричара Џонатана Свифта [Jonathan Swift, 1667–1745].

## Завршни коментар

У првом одељку поглавља показали смо да у причи „Украдени бацил“ Велс описује могући пораз буржоаског мирнодопског система од руке анархисте, који етички процес еволуције руши биолошким оружјем. У тој смо причи, поредећи је са раније анализираним делима о анархистичком устанку против буржоаског система вредности, приметили инвентивност при одабиру средства за извршење напада, због чега смо размишљање о овој причи и сместили у поглавље о „претњи и споља и изнутра“. Реч је о томе да у овој приповеци превага космичког процеса над етичким не произилази само из неспособности социјално угњетеног незадовољника да у себи сузбије насилничке пориве, него и из рањивости људске врсте у контексту лаке променљивости и велике убојитости заразних бацила. Такође смо учили и то да је „Украдени бацил“ у исти мах и фарсичан и дидактично озбиљан, те да његова коначна порука, која се прелама кроз призму неозбиљности бактериолога и неспретности анархисте, гласи да будућа материјална утопија није тако извесна каквом су је представљали Конт и Спенсер.

У другом одељку смо приметили да је Велс биолошко-социјалну еволуцију људског рода хакслијевски поимао као пут који, поред свога почетног узлазног дела, има и свој силазни, завршни део. Најпре смо показали како у својој реалистичној, а опет маштовитој, дугачкој „Причи из каменог доба“ писац реконструише праисторијску прошлост у којој су људи с муком себи обезбеђивали опстанак, једва излазећи на крај са негостољубивошћу дивљине, као и са сопственом склоношћу насиљу. Затим смо показали како књижевник у *Времплову*, кроз декадентни свет Илоја и Морлока из године осамсто две хиљаде седамсто прве, замишља затирање људске врсте – најпре људождерством, при чему потомци пролетаријата истребљују потомке буржоазије, а онда и неуспешном борбом биолошки крајње деградираних потомака радничке класе против еволутивно унапредовалих циновских стонога. До коначног пораза и хортикултурног и етичког процеса долази отуда што је након остварења позитивистичке утопије (дакле, након „златног доба“ у коме је индустријско класно друштво било савршено координисано), човечанство у једном тренутку исцрпilo све своје прехрамбене ресурсе, па се дееволуирајући (због потпуне власти над природом и одсуства даљих подстицаја на усавршавање) окренуло самоистребљењу. Дакле, на примеру „Приче из каменог доба“ и *Времплова*, учили смо Велсов хакслијевско-

<sup>413</sup> Констатација важи ако изузмемо „Царство мрава“ из 1905, које важи за успешно пустиловно књижевно дело. Међутим, реч је о краткој причи, тако да бисмо, уз услов да говоримо о дугачким прозним радовима (романима), *Прве људе на Месецу* могли сматрати завршницом прве фазе Велсовог уметничког списатељства.

<sup>414</sup> “[...] [T]he final flowering of Wells’s initial phase of intense imaginative activity.”



ланкестеровски став да истинске утопије не може бити зато што друштво, које тежи потпуном животном комфору (наспрот тешкоћама из палеолита), себе, лишавањем природних изазова, неминовно осуђује на јаловост. Стога се ова два дела могу посматрати као фиктивна историја човечанства која има свој тескобни почетак (у каменом добу, где се борба за опстанак незауздано води на релацији човек наспрам природе, као и на релацији човек наспрам човека), врхунац (у неодређеном времену након деветнаестог века, када је потпуним остварењем позитивистичких идеала борба за опстанак на обе релације искорењена) и пропаст (скоро милион година након викторијанског доба, када је борба за опстанак поново превладала на обе релације, овога пута без могућности поновног оживљавања нити етичког нити хортикултурног процеса).

Кратки роман *Времењев* значајан је и по томе што, осим дееволутивног поимања људске биолошко-социјалне еволуције, обухвата и дееволутивно схватање свеукупне органске еволуције на Земљи. У том смислу, важан је Велсов знаменити опис „топлотне смрти“ Сунчевог система, утемељеног на другом термодинамичком закону Лорда Келвина, а према коме се Земља на концу мора вратити беживотности из које је и започела своје постојање. У двоструко дееволутивном моделу историје живота на Земљи (биолошко-социјалном који се односи на људску врсту и космолошком који се односи на свеколики органски свет), Велс наглавце окреће старогрчки мит о човековом „златном добу“ из прошлости, истовремено превреднујући контовско-спенсеровски идеал неограничено трајног, природом предвиђеног, „златног доба“ из будућности.

У трећем одељку, где смо писали о теми „првог контакта“ у Велсовим романима *Рат светова* и *Први људи на Месецу*, видели смо да се у њима могу пронаћи два значења, при чему се оба учитавају у биолошке и социјалне одлике откривених ванземаљаца – марсовских и лунарних. Прво, дословно схватање ванземаљаца подразумева постојање других високо интелегентних врста у свемиру које својим ступњем цивилизацијског развоја можда превазилазе човечји. При томе, од важности је социјални дарвинизам који подразумева неминовност борбе за опстанак међу расама, у којој инфериорне губе а супериорне побеђују, а која се у овим делима подиже на васионски ниво. Заправо, Марс и Месец, небеска тела у непосредном Земљином окружењу, приказују се као поднебља на којим цветају цивилизације које би једног дана могле поразити људску. У том смислу, далеко је експлицитнији *Рат светова*, који директно приказује замало успешну инвазију Марсоваца на Земљу. Селенити, с друге стране, знатно су мирољубивији, али ће, како се имплицира, познањем ратоборности најближих планетарних суседа можда и своје ратне вештине унапредити онолико колико су унапредили социјалне и индустријске.

Друго значење Марсоваца и Селенита је метафоричко, те подразумева да се будући степен биолошке и социјалне еволуције људске врсте може видети у биолошким и социјалним карактеристикама ванземаљаца. С тим у вези, очигледна је Велсова сатира на рачун контовско-спенсеровског еволуционизма, а нарочито у погледу позитивистичке афирмације интелектуалног развоја. Марсовци и Селенити, стога, чија тела у целости чини глава, пародирају замисао да се интелект до савршенства може довести без нарушавања физичке способности. За разлику од Контове и Спенсерове ламаркистичке концепције и биолошки (у погледу физичке снаге и здравља) и социјално (у погледу сарадљивости и индустријске висprenости) усавршених утопљана, Велс приказује гротескне аристократе, чији је интелект еволуирао на уштрб физичке дееволуције. Социјална еволуција на рачун биолошке дееволуције такође је очигледна и у радницима (из *Првих људи на Месецу*), који постоје само као беспоговорни послушници и беспрекорни, уско специјализовани, руководељи различитих машина на којима почива успех капиталистичке технократије. Кроз ванземаљце као метафору за будуће људе Велс, дакле, заступа дарвинистичко-хакслијевску идеју да само од природе услова средине зависи у ком ће се правцу човечанство развијати, те да би, уколико се та средина у будућности покаже као неподобна за биолошки развој подједнако као и за социјални, природна селекција могла на крају од људи произвести наказна чудовишта.

У обрађеним делима Велс показује високо умеће у различитим стиливима (фарса у „Украденом бацилу“, наглашени реализам у „Причи из каменог доба“, митичност *Времплова*, журналистички спој реализма и маштовитости у *Рату светова*, као и егзотично маштовита пародија у *Првим људима на Месецу*). У сваком случају, кроз сва дела, без обзира на то да ли су претежно маштовита или реалистична, провејава иронија на рачун вере у човекову способност да гради идеално друштво. Међутим, колико год да иронија, у коју Велс заогрће свој антрополошки песимизам, преовладава, ипак је у пишчевом раном делу уочљиво и убеђење да је човек, упркос свим својим манама, тј. ирационалној страствености, ипак најдивнија творевина еволуције, па се отуда у Велсовом раном уметничком опусу понегде – како тоном, имплицитно, тако и вербално, експлицитно – уочава наговештај његове четрдесетогодишње утопистичко-реформаторске делатности, којом ће, колико год то сада наивно звучало, овај корифеј еволуционистичке књижевности покушати да људски род, огрезао у безумље капиталистичког система, спаси од самоуништења. Стога се у некима од највећих Велсових научно-фантастичних дела (нпр. у *Времплову*, *Рату светова*, *Првим људима на Месецу*), макар само у виду наговештаја, примећују и замеци Велса као хуманисте, тј. антрополошког оптимисте. Као приповедно најуспелија дела од у овом поглављу анализираних остварења, намећу се *Времплов*, *Рат светова* и *Први људи на Месецу*.

## Закључак

Као прво и најважније, наше истраживање показује да је рано дело Х. Ц. Велса идејно утемељено на општој (космолошкој, биолошкој и социјалној) еволуционистичкој теорији, и то, конкретно, на еволуционистичком моделу Томаса Хакслија. Из хакслијевског погледа на еволуцију извире и Велсов антрополошки песимизам као одговор на питање: има ли човечанство изгледа да створи трајно одржив материјалистички рај на земљи? С обзиром на то да је у науком одушевљеном амбијенту деветнаестог столећа популарна била вера у незауостављив друштвени прогрес и апсолутни успех људске врсте у изградњи трајне овоземаљске утопије, јасно је да се Велс у своме времену појављује као гласовити критичар буржоаског, антрополошки оптимистичног еволуционизма Огиста Конта и Херберта Спенсера.

Буржоаски еволуционизам, наиме, заснивао се на претпоставци да људска врста представља природним законима предодређену круну општег еволуционог процеса, који је започео развојем Сунчевог планетарног система из беживотне космичке прамаглине (неорганска еволуција), затим се наставио постанком и развојем органског живота – од примитивних облика ка сложенијим, све до човека као најсложеније (најинтелигентније) врсте, чији развој почиње праисторијским дивљаштвом а надаље тече у смеру све интензивнијег цивилизовања – да би на концу своју пуноћу (телеологију, сврху) остварио установљењем трајно одрживе, мирнодопске и савршено функционалне кастинске капиталистичко-технократске светске федерације људског рода. Међутим, Велсова хакслијевски инспирисана визија људске будућности, као и свеукупне (неорганске и органске) еволуције, сасвим супротно контовско-спенсеровској, казује да прича о развоју човека представља само ефемерну епизоду у оквиру приче о еволуцији живе материје, која је пак, с обзиром на природу физичких процеса што се одвијају у природи, осуђена на то да једнога дана у далекој будућности нестане исто тако изненадно и необјашњиво као што се једнога дана у далекој прошлости и појавила. Људска врста, дакле, према Велсу, не представља круну општег еволутивног процеса, не представља „главног протагонисту“ на „позорници“ геолошке историје, који на „сцену“ ступа након „пролога“ у виду развоја неорганске и од њега примитивније органске материје, већ, упркос својој високој интелигенцији, представља „играчку“ у „рукама“ хировите и надмоћне васионе која му власт над површином планете Земље свакога часа, из више правца (из правца неорганских, тј. космолошких, као и из правца органских, тј. биолошко-социјалних, еволутивних процеса), може и мора лако одузети.

У том смислу, Велс у својим раним романима и причама као потенцијалне, научно-теоријски сасвим могуће, узроке уништења (или угрожавања) људске врсте представља, најпре, некакву залуталу звезду („Звезда“) као колизионог партнера планете Земље у оквиру уобичајених процеса космолошке еволуције (превредновање радикалног градуализма хибридном градуалистичко-катастрофистичким концептом у геологији); затим „топлотну смрт космоса“ (*Времплов, Рат светова*) као незаобилазну последњу деоницу неорганске еволуције (превредновање првог закона термодинамике о одржању енергије другим термодинамичким законом о неповратном расипању енергије); какве неантропоидне, еволутивно узрапредовале, врсте које, долазећи из различитих екотопа – из прашуме (интелигентни мрави из „Царства мрва“, циновски шишмиш из приче „У опсерваторији Аву“, људождерне орхидеје из „Цветања необичне орхидеје“), морских дубина (главношци из „Морских разбојника“ и подморски рептили из приповетке „У понору“), са друге планете (Марсовци из *Рата светова* и Селенити из *Првих људи на Месецу*), или пак из непосредног окружења (бацил колере из „Украденог бацила“ и дивовске стоноге из *Времплова*) – својим физичким и менталним способностима надилазе човекове (ламаркистичка предодређеност човекове апсолутне власти над природом превреднује се помоћу дарвинистичког концепта насумичности, тј. непредвидивости еволуције); и најзад саме људе који, услед

неискорењивих животињских, дивљачких порива у себи, нису кадри да се трајно уздржавају од склоности ка унутарврсном насиљу (*Острво доктора Мороа*, *Невидљиви човек*, *Кад се спавач пробуди*, *Временлов*, „Господар динама“, „Украдени бацил“, „Прича из каменог доба“ – ламаркистичка идеја о човековом, у исти мах предодређеном и својевољном, моралном усавршавању превреднује се дарвинистичким постулатом о неусавршivosti људског морала, нарочито кроз призму буржоаског аристократизма, тј. контовско-спенсеровског инсистирања на класном систему у коме осиромашена, светлопута и тамнопута, радничка класа мора беспоговорно извршавати заповести својих имућних светлопутих буржујских наредбодаваца). У вези са проблемом непобедиве човекове склоности ка физичкој агресиви (тј. инстинктивном, ирационалном понашању) занимљива су и метафоричка тумачења романа *Рат светова* и *Први људи на Месецу*, у којима Велс пропаст човечанства не приказује директно, братоубилаштвом, већ знатно суптилније, у виду футуристичке пројекције човечанства које је, због интензивног инсистирања на технологизацији и савршеној друштвеној организацији, изузев високе интелигенције изгубило све значајне карактеристике људских бића – специфичну лепоту тела, чулност, емоционалност и, надасве, личну слободу. Из Велсове критике Марсоваца и Селенита као слике и прилике човекових потенцијалних наследничких врста закључујемо да је Велс дегенерацију човека у смислу његове физичке снаге и слободољубивости поистовећивао са дословним изумирањем људске врсте.

Дакле, у анализираним раним Велсовим делима (шест романа и девет приповедака) уочили смо заступљеност Хакслијеве еволуционистичке премисе да су свеколике човекове активности у природи, усмерене ка стицању апсолутне, трајно одрживе, власти над њом, суштински супротстављене космичком процесу еволуције који, као синоним за општу малигност у васиони (на првом месту међу живим организмима, како међуврсно тако и унутарврсно, у контексту непрестане и немилосрдне борбе за опстанак у оквиру органске еволуције, а затим и неорганске материје према органској у виду геолошког катастрофизма и неумитне топлотне смрти космоса), надалеко надмашује човекову снагу, упркос чињеници да су људи, као најинтелигентнији створови на Земљи у целокупној њеној познатој геолошкој историји, за свега стотинак година (од Индустријске и Буржоаске револуције до завршнице деветнаестог века) успели да суверено завладају скоро читавом земаљском биосфером. Стога, према Велсу, у природи нема телеолошког антропоцентризма, већ само непредвидивости будућих еволутивних процеса, при чему се не поставља питање да ли ће људски род изумрети, већ од чега и када; јер контовско-спенсеровски оптимистични еволуционизам, заснован на лапласовско-хатоновско-лајеловском градуализму и Џуловом закону о одржању енергије у космолошкој еволуцији, те ламаркистичком (у Спенсеровом случају, ламаркистичко-дарвинистичком) искључивом прогресивизму у биолошко-социјалној еволуцији, јесте квазинаучан, док је Хакслијев песимистични еволуционизам, утемељен на хакслијевско-локјеровско-кроловском катастрофизму и Келвиновом другом закону термодинамике у космолошкој еволуцији, те дарвинистичко-хакслијевском прогресивно-регресивном еволуционизму, научан. Према томе, цивилизацијске (баштенске) активности *homo sapiens sapiens* (здружени хортикултурни и етички процес у настојању да се засвагда елиминише физичка борба за опстанак на релацији између човека и неантропоидних врста, као и на међуљудској релацији) не представљају природан наставак космичког процеса, већ ателеолошка природа непрестано прети да човечанство, уверено у своје хегемонске способности а заправо несвесно своје маленкости у свеукупном васионском устројству, пошаље у вечни заборав.

Осим што превреднује дедуктивном методом изведен контовско-спенсеровски еволуционизам (на супрот Хакслијевом, индуктивном методом изведеном, еволуционизму), Велсов рани научно-фантастични опус превреднује и црквену, тачније протестантску миленаристичку, метафизику, која је током деветнаестог века нарочито била омиљена у Британији, предвођеном побожном краљицом Викторијом. Према овом комбинованом, материјалистичко-духовном систему, произниклом из потребе црквене институције да се прилагоди новом, научном погледу на свет, требало је очекивати да пре рајске утопије (тј.

Другог доласка) уследи овоземаљска материјална утопија, тако да је и ова онтолошка концепција била антрополошки оптимистична, и то двојако, јер је осим материјалистичке (временски ограничене) подразумевала и духовну (вечну) утопију људске врсте. Међутим, главни удар Велсове критике антрополошког оптимизма ипак је био усмерен на буржоаски концепт вечне материјалне утопије, тако да о превредновању метафизичког утопизма треба говорити као о споредном у односу на превредновање контовско-спенсеровског еволуционизма.

Као друго, наше истраживање показује да се Велс у своме раном списатељству вешто служио разноврсним стиловима, при чему је, као и у погледу тематике пишчеве ране имагинације (односно, еволуционистичких идеја), очигледан утицај духа *fin de siècle* (песимистичног и склоног превредновању вредности). Ту најпре мислимо на пародични (иронично-сатирични) стил који је, иначе, био омиљен и међу писцима естетског усмерења попут Вајлда и Ничеа, чија је подругљивост на рачун буржоаског и црквеног лицемерја обележила завршницу деветнаестог столећа у Британији. Такође, осим пародије, Велс је у почетним годинама свога стваралаштва успешно користио и сведени новинарско-извештачки стил, код кога се не да уочити само утицај Велсовог бављења журнализмом, већ и утицај Киплинга, још једног веома значајног интелектуалца позног викторијанског доба, који је пре Велса прославио такав стил. Трећи стил којим се Британац умешно служио јесте онај митотворачки, који подразумева Велса као творца бајковитих прича о пореклу човека, његове религије и о свршетку људског рода, које се од истинских, праисконских митова разликују по томе што се ослањају на научну теорију еволуције. Четврти занимљив стил уочен у Велсовом раном делу јесте онај који, уместо описа радње на каквом конкретном месту (што је у преосталом делу Велсовог стваралаштва, али и у књижевности уопште, обично случај), подразумева опис дешавања у читавом свету, те на тај начин наговештава кинематографску технику визуелног „сликања“.

Без обзира на то да ли су кратка или дугачка, сва Велсова маштовита научна дела (а нарочито она журналистичка) одликују се вештим уклапањем маштовитог са реалистичним, односно једноставним објашњењем немогућих технолошких изума (нпр. времеплова, антигравитационе летелице, хуманизације животиња вивисекцијом или манипулације индексом преламања светлости ради стицања телесне невидљивости), што је подвиг којим је Британац успевао да допре и до читалаца просечног научног образовања. Са тог становишта Велс се показао као вештији аутор од Верна, најчувенијег писца научне фантастике у деветнаестом веку, будући да је Француз, као књижевник који се трудио да тачно предвиди развој технологије у будућности, технолошке иновације објашњавао с много сложености, па се стиче утисак као да је стремио да се обрати само научној елити. Међутим, изузев допадљиво једноставног објашњавања немогућег, постоји још један разлог због кога је Велсов опус супериоран у односу на Вернову уметничку творевину. Ради се о томе да први технолошке новине, за разлику од потоњег, уопште не смешта у средиште пажње, већ њима жели читаоца тек да уведе у бављење озбиљним социолошким проблемима (као што је, на пример, човекова безнадежна борба са крволочним поривима у себи). Због ове важне карактеристике могуће је говорити о присуству и филозофско-спознајне (дидактичне), а не само забављачке сврхе у Британчевој раној уметничкој имагинацији, за разлику од књижевне имагинације француског писца која је, као усредсређена искључиво на иновативну технологију, само забављачка, те знатно мање озбиљна.

Укратко, тон Велсових раних дела могао би се описати као двојак. С једне стране, дело британског књижевника је озбиљно, мрачно и језиво, будући да говори о неминовној пропасти цивилизације и затирању људске врсте, коју, како већ рекосмо, приказује као слабашног борца за опстанак против надмоћно насилне неорганске и органске природе. У том смислу, како је за целокупну квалитетну научну фантастику уочио Олдис (Aldiss 1973: 8), Велсово рано дело испоставља се као истински наследник увек сабласне готске фикције. С друге стране, Велсово је дело често и хумористично, са јасном дозом подругљивости, при чему је највећим делом пишчева подсмешљивост усмерена против филозофије

антропоцентризма, коју је, упркос свеprisутним доказима о ништавности и пролазности човека у огромном и хировитом устројству природе, самоуверено заговарала и секуларна (буржоаска) и сакрална (црквена) „интелигенција“ позног деветнаестог века. Нарочито је подсмех уперен против Цркве, коју је Велс, по свему судећи, сматрао паразитском институцијом која се, упркос незауостављивом напредовању науке у деветнаестом веку, снажно упињала да сачува своје истакнуто место на филозофској сцени.

У Велсовој раној имагинацији, дакле, човек (и то не само онај буржоаски, који на основу свога финансијског, али не и етичког и епистемолошког елитизма, гаји ничим помућен оптимизам, већ и онај пролетаријатски, који, упркос својој неукости, држи да своју судбину може преиначити, а људско друштво поставити на трајно хуманије основе) представља само једну од животиња, додуше интелигентну животињу, али чија се интелигенција никада не може ослободити окова питекоидног самољубља, те која из тог разлога упорно одбија да прихвати истину о својој безначајности у васиони. Отуда је у Велсовом раном делу и дух ироније, који свестрано не напада само тако крупне филозофске појмове као што је човекова „научна вера“ у властиту привилегованост у природи, већ и тако ситне детаље као што су снобизам викторијанске буржоазије или пак незнање, тј. сујеверје, радничке класе. Разумљиво је да један тако проницљив, али и заједљив мислилац попут Велса није могао да изостави ниједан од поменутих детаља у свом раном опусу (ту можемо приметити да заједљивост, по свој прилици, не проистиче само из пишчеве високе интелигенције, већ и из његовог суморног детињства и младалаштва).

Као треће, у вези са већ поменутом квалитативном супериорношћу Велсовог раног маштовитог дела у односу на „необична путовања“ Жила Верна, а нарочито у погледу тога што су код Велса технолошке иновације од споредног значаја, можемо о британском књижевнику говорити као о једном од утемељитеља друштвено свесне научне фантастике, која се, уместо само ради величања технолошке виспрености човечанства и пустоловне забаве, пише и ради указивања на горуће савремене социјалне проблеме. Велс је, дакле, као интелектуалац који је судбину људске врсте тесно везивао за њен однос према окружењу у коме гради свој историјски пут, ударио темеље фикцији природне средине, а она, у контексту стриктно научних еволуционистичких теорија, не имплицира буржоаски оптимизам, већ скепсу према замисли о остварењу одрживе технократске утопије. Такође, Велс, као аутор који је као први показао огромну свестраност у начинима на које би се у будућности разумно могло очекивати уништење цивилизације, извршио је утицај на многе касније ауторе научне фантастике, при чему се тај утицај можда понајвише очитује у слици тоталитарне дистопијске државе (*Кад се спавач пробуди*, *Први људи на Месецу*), у којој појединац нема никаквих личних слобода већ постоји искључиво као заменљив део безосећајне машинерије. С обзиром на то да су доцније, идући трагом свог сународника, ту слику са огромним умећем представили и неколики аутори двадесетог века (од којих најзвучнији наслов представља „најзнаменитији научно-фантастични роман Западног света“;<sup>415</sup> *Врли нови свет* Олдоса Хакслија) (Aldiss 1986: 184), на Велса се с пуним правом може гледати као на најзначајнијег међу пионирима научно-фантастичног жанра.

Као четврто, установили смо да се у Велсовом раном делу могу наћи замеци његових доцнијих, утопијских, друштвено-реформаторских идеја, усмерених ка стварању стабилне пацифистичке социјалистичко-еугеничке светске федерације. Упркос томе што се рана Велсова имагинација претежно одликује неверицом у човекову способност да своју мирнодопску капиталистичку цивилизацију, што је у Европи уследила након Индустијске и Француске буржоаске револуције, у будућности неограничено дуго унапређује и одржава, ипак су у њој приметни и наговештаји пишчевог оптимизма, односно вере у прогрес и рационално управљање друштвом. Такве наговештаје пронашли смо у романима *Кад се спавач пробуди* и *Рат светова*, у којима аутор, кроз ликове Острога и артиљерца, обликује свој идеал елитне класе несебичних управљача, чији финансијски егалитаризам и

---

<sup>415</sup> “the Western world’s most famous science fiction novel”

сцијентистичка прогресивност (тј. социјализам), једини, по Велсовом мишљењу, могу људски род спасити најпре од самоуништења (ка коме га је водио капитализам), а затим, можда (колико год то немогуће звучало), и од непријатељске неорганске средине која не предвиђа вечно постојање органског живота на Земљи (други закон термодинамике). С овим у вези, можда се, уз то што се Велсова дела понекад завршавају тако што човечанство замало избегава потпуну пропаст да би затим, извукавши поуке, као мудрије кренуло у свеопшту обнову („Звезда“, *Рат светова*), најупечатљивији доказ о томе да је писац, иако увиђајући све човекове мане, ипак жарко желео да се људска врста очува у садашњем облику, налазимо баш у *Првим људима на Месецу*, јер се у том роману критикује чак и успешна, савршено рационална технократска утопија, и то зато што својим утопљанима одриче слободу страсти. Управо у тој мешавини песимистичних и оптимистичних елемената у раном Велсовом делу почива и пишчева парадоксална антрополошка филозофија, према којој људска страст (ирационалност) у исти мах представља и највеће проклетство и најлеши дар људског рода. У том амалгаму ведрине и мрачности налази се и Велсова хуманистичка позиција, јер је, судећи по пишчевој каснијој четрдесетогодишњој друштвено-реформатској делатности, он ипак сматрао да човека, као најлепше и најплеменитије биће на Земљи, ипак треба очувати таквога какав је.

На крају, можемо завршити констатацијом о узајамном интелектуалном утицају Хакслија и Велса. Наиме, иако превасходно треба говорити о утицају првог (професора) на потоњег (студента), те о чињеници да се без хакслијевске еволуционистичке мисли не може с успехом проучити Велсово рано (а заправо ни свеукупно) дело, ипак се лако може приметити и то да је Велс својим књижевно-уметничким опусом извршио утицај на Хакслијево научно-есејистичко дело, и то тиме што је својим пустоловно занимљивим језиком идеје свога професора популарисао и изван уског круга викторијанске академске заједнице. Наиме, ради се о томе да је Велс својом епистемолошком једноставношћу, али и страственом, комично-ироничном критиком буржоаског оптимистичног еволуционизма Хакслијевог, каткада веома сложену, аргументативну елоквенцију приближио просечном читаоцу (ономе без подрбног познавања науке), те је тако својом списатељском имагинацијом употпунио, или довршио, дело чувеног „Дарвиновог булдога“.

О природи односа између Хакслијевог и Велсовог дела упечатљиво је прокоментарисао критичар Париндер (Parrinder 1981: 18): „[А]ко је Хаксли био класични филозоф еволуције, његов је ученик био њен романтични песник“.<sup>416</sup> Хакслијево и Велсово дело стога представљају две различите врсте примене еволуционистичке теорије, те је стога најјсправније рећи да њихов, не само узајамни утицај, него и ненамерно интелектуално садејство, заузимају веома важно место у историји савремене мисли. Из тог разлога, Велсова бајковита, а ипак научно утемељена, машта, као проза која у себи обједињује забавну белетристику и озбиљни сцијентизам, заувек ће остати као сведочанство о времену када је и у науци и у књижевности, као двама стожерима филозофије, своју суверену владавину отпочео нихилистички песимизам. Управо у овоме лежи суштински смисао и трајно завештање Велсове ране научно-фантастичне еволуционистичке имагинације.

---

<sup>416</sup> “[I]f Huxley was the classical philosopher of evolution, his pupil was its romantic poet.”

# Литература

## Примарна литература

- Wells 1896: H. G. Wells, *The Island of Doctor Moreau*, New York: Stone & Kimball, <https://archive.org/stream/islandofdoctormo00welluoft?ref=ol#page/n5/mode/2up>, 05.01.2019.
- Wells 1897: H. G. Wells, *The Invisible Man*, New York / London: Harper & Brothers Publishers, <https://archive.org/stream/invisiblemanagr00wellgoog?ref=ol#page/n6/mode/2up>, 17.11.2018.
- Wells 1899: H. G. Wells, *When the Sleeper Wakes*, London and New York: Harper & Brothers Publishers, <https://archive.org/stream/whensleeperwake01wellgoog?ref=ol#page/n12/mode/2up>, 28.10.2019.
- Wells 1901: H. G. Wells, *The First Men in the Moon*, London: George Newnes, Limited, <https://archive.org/stream/firstmeninmoo00well?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 04. 04. 2019.
- Wells 1904a: H. G. Wells, *The Stolen Bacillus and Other Incidents*, London: MacMillan and Co., <https://archive.org/stream/stolenbacillusan00welluoft?ref=ol#page/n7>, 21.10.2018.
- Wells 19046: H. G. Wells, *The Plattner Story and Others*, Second edition, London: MacMillan and Co., <https://archive.org/stream/plattnerstoryand00welluoft?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 26.10.2018.
- Wells 1905a: H. G. Wells, “The Empire of Ants”, <https://www.online-literature.com/wellshg/2881/>, 12.07.2019.
- Wells 1920: H. G. Wells, *Tales of Space and Time*, London: MacMillan and Co., <https://archive.org/stream/talesofspacetime00well?ref=ol#page/n7>, 13.10.2018.
- Wells 1963: H. G. Wells, *The War of the Worlds, The Time Machine and Selected Short Stories*, New York: Platt & Munk, <https://archive.org/stream/warofworldsth00well#page/n5/mode/2up>, 14. 02. 2019.



## Секундарна литература

### (I) Тириличне одреднице

Бодлер 2005: Шарл Бодлер, *Сабрани стихови*, Препеви и коментари: Милован Данојлић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Велс 1931: Х. Џ. Велс, *Историја света*, Превод с енглеског: Манојло Озеровић, Народно дело: Институт за национални публицитет П. М. Петровића у Београду.

Петровић 2018: Горан Петровић, „Превредновање антропоцентризма и евроцентризма у научно-пустоловним приповеткама Х. Џ. Велса: ‘Морски нападачи’, ‘Царство мрава’”, 93–109, у: *Липар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, XIX/65, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.

Петровић 2019: Горан Петровић, „Деволуција друштва у кратким причама Х. Џ. Велса: ‘Украдени бацил’ и ‘Господар динама’“, 157–170, у: *Липар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, XX/68, Универзитет у Крагујевцу.

*Свето писмо Старога и Новог завјета*, 2012, „Стари завјет“ превео: Ђура Даничић, „Нови завјет“ превео: Вук Стефановић Караџић, Београд: Библијско друштво Србије.

Фрејзер 1992: Џејмс Џ. Фрејзер, *Златна грана: проучавање магије и религије*, превео са оригинала: Живојин В. Симић, Београд (Земун): „Алфа“/“Драганић“.

### (II) Латиничне одреднице

Abidor: Mitch Abidor (n.d.), „Ravachol”, <https://www.marxists.org/reference/archive/ravachol/biography.htm>, 10.12.2019.

Aldiss 1973: Brian W. Aldiss, *Billion Year Spree: the true history of science fiction*, New York, Garden City: Doubleday and Company, [https://archive.org/stream/billionyearspre00bria\\_0#page/n5/mode/2up](https://archive.org/stream/billionyearspre00bria_0#page/n5/mode/2up), 31.10.2018.

Aldiss 1986: Brian W. Aldiss, *Trillion Year Spree*, New York: Atheneum, <https://archive.org/stream/trillionyearspre00aldi#page/n5>, 10.10.2018.

Ambury: James M. Ambury, „Socrates (469–399 B. C. E.)”, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/socrates/>, 27.09.2019.

Anon 1: Anon (n. d.), “Creole (people)”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Creole>, 13.12.2019.

Anon 2: Anon (n. d.), „Sociocultural Evolution“, <https://www.immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL/WIKIPEDI/W110525S.pdf> 29.09.2018.

Anon 3: Anon (n.d.), „Indonesia Timeline”, *Indonesia Imperialism*, <https://imperialismindonesia.weebly.com/indonesia-timeline.html>, 04.10.2019.

- Anon 4: Anon (n. d.), „Dayak (people)”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Dayak>, 13.12.2019.
- Anon 5: Anon 2017, „Orchid Basics – Labellums and Columns”, *Native Orchid Society of South Australia*, <https://nossa.org.au/2017/08/14/orchid-basics-labellums-and-columns/>, 13.12.2019.
- Anon 6: Anon 2009, „Comus”, *Encyclopedia Mythica*, <https://pantheon.org/articles/c/comus.html>, 10.12.2019.
- Anon 7: Anon (n.d.), „Liberty, Equality, Fraternity”, *France Diplomatie: Ministry for Europe and Foreign Affairs*, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/coming-to-france/france-facts/symbols-of-the-republic/article/liberty-equality-fraternity>, 10.12.2019.
- Anon 8: Anon 2019, „Juggernaut”, *Encyclopedia.com*, <https://www.encyclopedia.com/places/asia/indian-political-geography/juggernaut>, 10.12.2019.
- Anon 9: Anon (n.d.), „Lamarckism”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/Lamarckism>, 12.12.2019.
- Anon 10: Anon 2015, “The British Empire”, *The Caribbean’s Great War: The West India Committee’s Unique Perspective*, <http://westindiacommittee.org/caribbeangreatwar/the-british-empire/>, 22.10.2019.
- Anon 11: Anon 2019, „Fritz Haber”, *Science History Institute*, <https://www.sciencehistory.org/historical-profile/fritz-haber>, 07.10.2019.
- Anon 12: Anon (n.d.), „The ‘Death Ray’”, *Inventions & Experiments of Nikola Tesla*, <https://teslaresearch.jimdo.com/death-ray/>, 10.12.2019.
- Beresford 1915: James Beresford, *H. G. Wells*, <https://archive.org/stream/hgwellsb00bere?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 28.10.2019.
- Bergonzi 1961: Bernard Bergonzi, *The Early H. G. Wells: A Study of Scientific Romances*, Manchester: Manchester University Press.
- Bowler 2012: Peter J. Bowler, „Darwinism and Victorian Values: Threat or Opportunity?“, 129–147, y: *Proceedings of the British Academy*, 78, <https://www.britac.ac.uk/pubs/proc/files/78p129.pdf>, 27.09.2018.
- Boyle 2019: Lauren Boyle, „1<sup>st</sup> Law of Thermodynamics”, *Chemistry – LibreTexts*, [https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\\_Textbook\\_Maps/Supplemental\\_Modules\\_\(Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\)/Thermodynamics/The\\_Four\\_Laws\\_of\\_Thermodynamics/First\\_Law\\_of\\_Thermodynamics](https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical_and_Theoretical_Chemistry_Textbook_Maps/Supplemental_Modules_(Physical_and_Theoretical_Chemistry)/Thermodynamics/The_Four_Laws_of_Thermodynamics/First_Law_of_Thermodynamics), 11.12.2019.
- Brake 2013: Mark Brake, *Alien Life Imagined: Communicating the Science and Culture of Astrobiology*, Cambridge University Press.
- Braun 2010: Di Braun, *Sahranite mi srce kraj Ranjenog kolena: Indijanci o istoriji američkog Zapada*, prevod sa engleskog: Gordana Velmar-Janković, Beograd: Otvorena knjiga.

- Brush 1996a: Stephen G. Brush, *A History of Modern Planetary Physics: Fruitful Encounters*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brush 1996b: Stephen G. Brush, *A History of Modern Planetary Physics: Nebulous Earth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Buck 1910: Philo Melvyn Buck, Jr. (ed.), *Selected Essays and Addresses of Thomas Henry Huxley*, New York: The Macmillan Company, <https://archive.org/stream/selectedessaysa00jrgoog?ref=ol#page/n108>, 02.10.2018.
- Burchfield 1990: Joe D. Burchfield, *Lord Kelvin and the Age of the Earth*, Chicago: University of Chicago Press.
- Chandler 2017: D. L. Chandler, „Little Known Black History Fact: Sambo”, *blAckamericaweb.com*, <https://blackamericaweb.com/2017/01/11/little-known-black-history-fact-sambo/>, 13.12.2019.
- Choi 2019: Charles Q. Choi, „Mars: What We Know About the Red Planet”, *SPACE.com*, <https://www.space.com/47-mars-the-red-planet-fourth-planet-from-the-sun.html>, 09.10.2019.
- Clerke 1887: Agnes Clerke, *A Popular History of Astronomy during the Nineteenth Century* (Second Edition), Edinburgh: A. & C. Black / New York: Macmillan & Co., <https://archive.org/stream/popularhistory00clerrich?ref=ol#page/n9/mode/2up>, 14.07.2019.
- Clute & Nicholls 1993: John Clute & Peter Nicholls (eds.), *The Encyclopedia of Science Fiction*, New York: St. Martin's Press, <https://archive.org/stream/encyclopediaofsc00ies1#page/n5/mode/2up>, 18. 02. 2019.
- Darwin 1859: Charles Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*, London: John Murray, Albermarle Street, [https://archive.org/stream/onoriginofspecie00darw\\_0?ref=ol#page/n9/mode/2up](https://archive.org/stream/onoriginofspecie00darw_0?ref=ol#page/n9/mode/2up), 29.10.2019.
- Darwin 2000: Francis Darwin (ed.), *The Life and Letters of Charles Darwin Including an Autobiographical Chapter*, Volume II, <http://www.public-library.uk/pdfs/1/200.pdf>, 02.10.2018.
- Debus 2016: Allan A. Debus, *Dinosaurs ever Evolving: The Changing Face of Prehistoric Animals in Popular Culture*, McFarland.
- De Paolo 2000: Charles De Paolo, „Wells, Golding, and Auel: Representing the Neanderthal”, page 82, Volume 27, Part 3 (November), <https://www.depauw.edu/sfs/backissues/82/depaolo.html>, 12. 04. 2019.
- Dickson 1969: Lovat Dickson, *H. G. Wells – His Turbulent Life and Times*, New York: Atheneum, <https://archive.org/details/hgwellshisturbul00dick/page/n7>, 17.10.2018.
- Dils 1983: Herman Dils, *Predsokratovci fragmenti I*, Zagreb: Naprijed.

- Disraeli 1845: Benjamin Disraeli, *Sybil; or, The Two Nations* (Vol. I), London: Henry Colburn, Publisher, <https://archive.org/stream/sybilortwonation01disr?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 10.12.2019.
- Đergović-Joksimović 2009: Zorica Đergović-Joksimović, *Utopija: Alternativna istorija*, Beograd: Geopoetika.
- Eisenstein 1976: Alex Einsenstein, „*The Time Machine and the End of Man*”, 161–165, y: *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 2, <https://www.jstor.org/stable/4239020>, 06. 04. 2019.
- Fiamengo 1987: Ante Fiamengo, *Saint-Simon i Auguste Comte*, Sociološka hrestomatija, Zagreb: ITRO Naprijed.
- Forman 1999: R. G. Forman, „When Britons Brave Brazil: British Imperialism and the Adventure Tale in Latin America, 1850–1918“, 455–487, y: *Victorian Studies* 42.3.
- Gooding & Lennox 2018: David W. Gooding, John C. Lennox, *Being Truly Human: The Limits of Our Worth, Power, Freedom and Destiny* (Vol. I of *The Quest for Reality and Significance*), Myrtlefield House.
- Hale & Morgham 1998: W. G. Hale & J. P. Morgham, *Školska enciklopedija biologije*, recenzija i stručno mišljenje: Radomir Konjević, prevod sa engleskog: Olivera Nešić, Beograd: KNJIGA-KOMERC (Naslov originala: HARPERCOLLINS DICTIONARY OF BIOLOGY by W. G. Hale and J. P. Morgham, 1991).
- Hartmann 2020: William K. Hartmann, „The Impact that Wiped Out the Dinosaurs“, *Planetary Science Institute*, <https://www.psi.edu/epo/ktimpact/ktimpact.html>, 09.03.2020.
- Hillegas 1967: Mark R. Hillegas, *The Future as Nightmare: H. G. Wells and the Anti-utopians*, New York: Oxford University Press, <https://archive.org/stream/futureasnightmar00hill#page/n5>, 12.10.2018.
- Hobbes 1894: Thomas Hobbes, *Leviathan, or the Matter, Form & Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*, with an introduction by Henry Morley, London: George Rutledge and Sons, Limited, <https://archive.org/stream/cu31924030436533?ref=ol#page/n4/mode/2up>, 07.12.2019.
- Hopler 2019: Whitney Hopler, „The Black Stone of Mecca”, *Learn Religions*, <https://www.learnreligions.com/black-stone-of-mecca-124060>, 04.10.2019.
- Hou 2019: Xisen Hou, „Carnot Cycle”, *Chemistry – LibreTexts*, [https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\\_Textbook\\_Maps/Supplemental\\_Modules\\_\(Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\)/Thermodynamics/Thermodynamic\\_Cycles/Carnot\\_Cycle](https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical_and_Theoretical_Chemistry_Textbook_Maps/Supplemental_Modules_(Physical_and_Theoretical_Chemistry)/Thermodynamics/Thermodynamic_Cycles/Carnot_Cycle), 10.12.2019.
- Hovanec 2013: Caroline Louise Hovanec, *Zoological Modernism: Literature, Science, and Animals in Early Twentieth-century Britain*, Nashville, Tennessee (doctoral dissertation), <https://etd.library.vanderbilt.edu/available/etd-07022013-113128/unrestricted/HovanecDissertation.pdf>, 21.10.2018.

- Huntington 1981: John Huntington, „Thinking by Opposition: The Two-World Structure in H. G. Wells’s Short Fiction”, 240–254, y: *Science Fiction Studies*, Vol. 3, No. 3 (Nov. 1981), [https://www.jstor.org/stable/4239433?seq=7#metadata\\_info\\_tab\\_contents](https://www.jstor.org/stable/4239433?seq=7#metadata_info_tab_contents), 23.10.2018.
- Huxley 1865: Thomas Henry Huxley, „Emancipation – Black and White“, <https://mathcs.clarku.edu/huxley/CE3/B&W.html>, 28.10.2018.
- Huxley 1892: Thomas Henry Huxley, *Essays upon some Controverted Questions*, London/New York: Macmillan and Company, <https://archive.org/stream/essaysuponsomeco00huxluoft?ref=ol#page/36>, 25.10.2018.
- Huxley 1896: Thomas Henry Huxley, *Evolution and Ethics and Other Essays*, <https://archive.org/stream/evolutionandethi00huxluoft?ref=ol#page/214>, 26.10.2018.
- James & Mendlesohn 2003: Edward James and Farah Mendlesohn (eds), *The Cambridge Companion to Science Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press, <https://mlinden.home.xs4all.nl/CambridgeCompaniontoScienceFiction.pdf>, 11.10.2018.
- Keathley 2015: Ken Keathley, „The Enlightenment and the Rise of Naturalistic Theories (The Age of the Earth Part 3)”, *Between the Times*, <http://betweentheimes.com/index.php/2015/03/10/the-enlightenment-and-the-rise-of-naturalistic-theories-the-age-of-the-earth-part-3/>, 30.11.2018.
- Kelvin 1862: Lord Kelvin, „On the Age of Sun’s Heat“, 388–393, y: *Macmillan’s Magazine*, vol. 5 (March 5 1862), [https://zapatopi.net/kelvin/papers/on\\_the\\_age\\_of\\_the\\_suns\\_heat.html](https://zapatopi.net/kelvin/papers/on_the_age_of_the_suns_heat.html), 29.09.2018.
- Kingsley 1901: J. S. Kingsley, „The Origin of the Mammals”, 193–205, y: *Science – New Series*, Vol. 14, No. 345, <https://www.jstor.org/stable/1628085>, 25.09.2019.
- Kubrin 1967: David Kubrin, „Newton and the Cyclical Cosmos: Providence and the Mechanical Philosophy”, 325–346, y: *Journal of the History of Ideas*, Vol. 28, <https://www.jstor.org/stable/2708622>, 13.12.2019.
- Lambert 2018: Tim Lambert, „A Brief History of Unemployment”, <http://www.localhistories.org/unemployment.html>, 03. 01. 2019.
- Landes: Richard Landes, „Millennialism“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/millennialism>, 27.03.2020.
- Lascar 2015: Jacques Lascar, „Stability of the solar system”, *Scholarpedia*, [http://www.scholarpedia.org/article/Stability\\_of\\_the\\_solar\\_system](http://www.scholarpedia.org/article/Stability_of_the_solar_system), 14.07.2019.
- Longley 2019: Robert Longley, „The Differences Between Communism and Socialism”, *ThoughtCo.*, <https://www.thoughtco.com/difference-between-communism-and-socialism-195448>, 20.09.2019.
- Malley et. al 2019: Konstantin Malley, Ravneet Singh, Tianyu Duan, „2<sup>nd</sup> Law of Thermodynamics”, *Chemistry – LibreTexts*, [https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\\_Textbook\\_Maps/Supplemental\\_Modules\\_\(Physical\\_and\\_Theoretical\\_Chemistry\)/Thermodynamics/The\\_Four\\_Laws\\_of\\_Thermodynamics/Second\\_Law\\_of\\_Thermodynamics](https://chem.libretexts.org/Bookshelves/Physical_and_Theoretical_Chemistry_Textbook_Maps/Supplemental_Modules_(Physical_and_Theoretical_Chemistry)/Thermodynamics/The_Four_Laws_of_Thermodynamics/Second_Law_of_Thermodynamics), 11.12.2019.

- Martineau 2000: Harriet Martineau (freely translated and condensed), *The Positive Philosophy of Auguste Comte* (in three volumes), Volume I, Kitchener: Batoche Books, <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/comte/Philosophy1.pdf>, 11.11.2019.
- McConnell 1981: Frank McConnell, *The Science Fiction of H. G. Wells*, New York/Oxford: Oxford University Press, <https://archive.org/stream/sciencefictionof00fran#page/n5>, 03.10.2018.
- Miles 2001: Sara Joan Miles, „Charles Darwin and Asa Gray Discuss Teleology and Design”, from PSCF 53 (September 2001): 196–201, y: *The American Scientific Affiliation*, <https://www.asa3.org/ASA/PSCF/2001/PSCF9-01Miles.html>, 24.09.2019.
- Moore 2002: Gregory Moore, „Nietzsche, Spencer, and the Ethics of Evolution”; 1–20, *Journal of Nietzsche Studies*, <https://www.jstor.org/stable/20717777>, 07. 04. 2019.
- Nicholls 1983: Peter Nicholls (ed.), *The Science in Science Fiction*, contributors: David Langford and Brian Stableford, New York: Alfred A. Knopf, <https://archive.org/stream/scienceinscience00nich#page/n3/mode/2up>, 14.12.2019.
- Nietzsche 1914: Friedrich Nietzsche, *The Will to Power: An Attempted Transvaluation of All Values*, Vol. I, Books I and II, Translated by Anthony M. Ludovici, <https://www.gutenberg.org/files/52914/52914-h/52914-h.htm>, 27.09.2019.
- Offer 2000: John Offer, *Herbert Spencer: Critical Assessments, Volume I*, Taylor & Francis.
- Osborn 1913: Henry Fairfield Osborn, *From the Greeks to Darwin: an Outline of the Development of the Evolution Idea*, London/New York: The Macmillan Company, <https://archive.org/stream/fromgreekstodar01osbogoog?ref=ol#page/n4/mode/2up>, 29.10.2019.
- Palmer 2012: Trevor Palmer, *Controversy – Catastrophism and Evolution: The Ongoing Debate*, Springer Science & Business Media.
- Parrinder 1981: Patrick Parrinder, „The Time Machine: H. G. Wells’s Journey Through Death,” *The Wellsian 4* (1981): 15–23.
- Pascal 1885: Blaise Pascal, *The Thoughts of Blaise Pascale*, Translated from the text of M. Auguste Molinier by C. Kegan Paul, London: Kegan Paul, Trench & Co., <https://archive.org/stream/thoughts00pascuoft?ref=ol#page/n9/mode/2up>, 27.09.2019.
- Pearson 2007: Richard Pearson, „Primitive Modernity: H. G. Wells and the Prehistoric Man of the 1890s“, 58–74, y: *The Yearbook of English Studies*, Vol. 37, No. 1, <https://www.jstor.org/stable/20479278>, 19.03.2020.
- Philmus & Hughes 1975: Robert M. Philmus & David Y. Hughes, *H. G. Wells: Early Writings in Science and Science Fiction*, Berkley and Los Angeles (US)/London (UK): University of California Press, [https://archive.org/details/bub\\_gb\\_TQ8eByH9QXsC/page/n1](https://archive.org/details/bub_gb_TQ8eByH9QXsC/page/n1), 02.10.2018.
- Prince 2000: John Prince, “The ‘True Riddle of the Sphinx’ in *The Time Machine*”, 543–546, y: *Science fiction Studies*, Vol. 27, No. 3, <https://www.jstor.org/stable/4240941>, 06.04.2019.

- Puhalo 1976: Dušan Puhalo, *Engleska književnost XIX–XX veka (1832–1950): istorijsko-kritički pregled*, Beograd: Naučna knjiga.
- Rosemont et al. 2019: Franklin Rosemont, Martin A. Miller, Arif Dirlik, George Woodcock, „Anarchism”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/anarchism/Anarchism-as-a-movement-1870-1940>, 10.12.2019.
- Scheele 1955: William E. Scheele, *The First Mammals*, Cleveland & New York: The World Publishing Company, <https://archive.org/stream/firstmammals00sche#page/n7/mode/2up>, 03.10.2019.
- Seabrook 2015: Kim Seabrook, „Ravachol, Vaillant, and Henry”, *Prisoners of Eternity: History Revealed*, <http://www.prisonersofeternity.co.uk/ravachol-vaillant-henry-and-the-roots-of-terror/>, 10.12.2019.
- Simpson: David Simpson, n. d., „Blaise Pascal (1623–1662)”, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/pascal-b/>, 27.09.2019.
- Spencer 1864a: Herbert Spencer, *Illustrations of a Universal Progress: a Series of Discussions*, New York: D. Appleton and Company, <https://archive.org/stream/illustration00spen?ref=ol#page/n5>, 03.10.2018.
- Spencer 1864b: Herbert Spencer, *The Principles of Biology*, Vol. I, London/Edinburgh: Williams and Norgate, <https://archive.org/stream/principlesofb01spen?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 16.11.2019.
- Steinfels 1999: Peter Steinfels, „Beliefs; Millennial Fears in the year 1000: apocalypse then, apocalypse now and apocalypse forever”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/1999/07/17/nyregion/beliefs-millennial-fears-year-1000-apocalypse-then-apocalypse-now-apocalypse.html>, 26.09.2019.
- Supek 1987: Rudi Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Sociološka hrestomatija, Zagreb: ITRO Naprijed.
- Suvin 2009: Darko Suvin, *Naučna fantastika, spoznaja, sloboda*, Beograd: SlovoSlavia.
- Tietz 2016: Tabea Tietz, „Julius von Mayer – Energy can neither be created nor destroyed”, *SciHi Blog: daily blog on science, tech & art in history*, <http://scihi.org/julius-von-mayer-energy/>, 11.12.2019.
- von Werklaäg 2011: C. C. von Werklaäg, „Hitler’s Last Card: Did the End of the War Prevent One Last Terrifying Surprise from the Nazi War Machine?”, *Atlantis Rising Magazine*, May/June 2011, No. 87, [http://www.stealthskater.com/Documents/MagneticBell\\_09.doc](http://www.stealthskater.com/Documents/MagneticBell_09.doc), 10.11.2019.
- Wells 1898: H. G. Wells, „The Extinction of Man“, 172–179, y: *Certain Personal Matters*, London: Lawrence & Bullen, Ltd., <https://archive.org/stream/certainpersonalm00welluoft?ref=ol#page/n5/mode/2up>, 09.12.2019.

- Wells 1905b: H. G. Wells, *A Modern Utopia*, London: Chapman & Hall, <https://archive.org/stream/modernutopi00well?ref=ol#page/n7/mode/2up>, 28.10.2019.
- Wells 1913: Herbert George Wells, *The Discovery of the Future*, New York: B. W. Huebsch, <https://archive.org/stream/discoveryoffutur00welliala?ref=ol#page/n5>, 07.10.2018.
- Wells 1967: Herbert George Wells, *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a very Ordinary Brain*, Philadelphia and New York: J. B. Lippincott Company, <https://archive.org/stream/experimentinauto00well#page/n5>, 06.10.2018.
- White 1896: Andrew Dickson White, *A History of the Warfare of Science with Theology in Christendom*, Volume I, London: MacMillan and Company, <https://archive.org/stream/historyofthearf01whitalia?ref=ol#page/n3/mode/2up>, 29.10.2019.
- Williams 2009: Henry Smith Williams, *A History of Science in Five Volumes*, <https://www.gutenberg.org/files/1707/1707-h/1707-h.htm>, 23.10.2019.
- Williston 1917: S. W. Williston, „The Phylogeny and Classification of Reptiles“, 411–421, y: *The Journal of Geology*, Vol. 25, No. 5 (Jul.–Aug. 1917), The University of Chicago Press, <https://www.jstor.org/stable/30062555>, 08.03.2020.
- Wolf 2017: Judith Wolf, ‘Eschatology’, *The Oxford Handbook of Nineteenth-Century Christian Thought* (eds. Joel Rasmussen, Judith Wolf, and Johannes Zachhuber). Oxford: Oxford University Press, [http://www.academia.edu/24659690/Eschatology\\_in\\_the\\_19th\\_Century](http://www.academia.edu/24659690/Eschatology_in_the_19th_Century), 22.10.2018.
- Wolff 2002: Larry Wolff, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press.
- Zamurović 2003: Aleksandar Zamurović, *Mitologija Grka i Rimljana*, Beograd: Plavo slovo.
- Zou 2014: Yawen Zou, „August Friedrich Leopold Weismann (1834–1914)“, *The Embryo Project Encyclopedia*, <https://embryo.asu.edu/pages/august-friedrich-leopold-weismann-1834-1914>, 12.12.2019.



## Биографија аутора

Горан Петровић је рођен 1989. године у Краљеву. Основне и мастер академске студије англистике завршио је на Филолошком факултету Универзитета у Београду (наслов одбрањеног мастер рада: „Пасторални свет у Шекспировим комедијама и трагикомедијама: *Како вам драго, Млетачки трговац, Зимска бајка, Бура*“). Од 2013. докторанд је Филолошког факултета Универзитета у Београду. У току докторских академских студија објавио је више научних радова и учествовао на неколико конференција. Такође има објављене поетске и прозне преводе (књижевност преводи са енглеског на српски, као и са српског на енглески). Од новембра 2018. запослен је као истраживач-приправник на пројекту *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

### Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Горан Петровић  
Број досијеа 130454

#### Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Еволуционизам као теоријска основа ране научно-фантастичне имажинације Х. Ц. Велса“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 23.03.2020.

Горан Петровић

Прилог 2.

## Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Горан Петровић

Број досијеа 13045 Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада „Еволуционизам као теоријска основа ране научно-фантастичке  
имагинације Х. Ц. Велса“

Ментор Биљана Дојчиновић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 23.03.2020.

Горан Петровић

### Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Еволуционизам као теоријска основа рађе научно-фантастичне  
имагинације Х.Ф.Велча“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

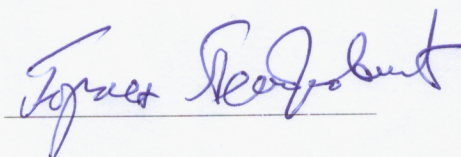
1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 23.03.2020.



1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.